

Генеза

Тетяна Гільберг
Андрій Довгань
Іван Савчук

НОВА УКРАЇНЬКА
ШКОЛА

ГЕОГРАФІЯ

9
КЛАС

— 100 —

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Тетяна Гільберг, Андрій Довгань,
Іван Савчук

ГЕОГРАФІЯ

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Генеза»
2026

УДК 911(076.3)

Г46

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Відповідає модельній навчальній програмі «Географія. 6–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти

(автори: *Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В.,
Довгань А. І., Совенко В. В., Даценко Л. М., Назаренко Т. Г.,
Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Нікитчук А. В., Яценко В. С.,
Довгань Г. Д., Грома В. Д., Горовий О. В.*)

Інтерактивний електронний додаток до підручника

<https://cutt.ly/VtS5s3jl>

Інтерактивні методичні матеріали до підручника

<https://faino.school/>

Гільберг Т. Г.

Г46 Географія : підруч. для 9-го кл. закл. заг. серед.
освіти / Тетяна Гільберг, Андрій Довгань, Іван Сав-
чук. — Київ : Генеза, 2026. — 288 с. : іл.

ISBN 978-617-8468-48-4.

УДК 911(076.3)

ISBN 978-617-8468-48-4

© Гільберг Т. Г., Довгань А. І.,
Савчук І. Г., 2026

© «Генеза»,
оригінал-макет, 2026

Шановні дев'ятикласники та дев'ятикласниці!

Чи замислювалися ви, чому одні країни – багаті, інші – бідні? Чому люди мігрують із країни в країну чи в межах своєї країни, як розвивається економіка, де розміщуються основні економічні центри України та світу? Що таке національна економіка і з яких видів економічної діяльності вона складається? Відповіді на ці та інші запитання ви отримаєте, вивчаючи курс суспільної географії. Цей курс допоможе вам краще зрозуміти світ, у якому ви живете:

- як змінюється населення України та світу;
- чим займаються люди в різних країнах;
- як розвиваються промисловість, сільське господарство і послуги;
- як ми можемо впливати на майбутнє через свідомі вибори.

Ви навчитеся читати економічні карти, аналізувати статистику, розуміти причини й наслідки господарських та суспільних процесів, будувати прогнози і приймати раціональні рішення. І все це – не в теорії, а на прикладах із реального життя, з якими ви стикаєтеся щодня.

Цей курс допоможе вам стати свідомим громадянином України, сформувати ваші компетентності в темах населення України та світу, тенденціях розвитку національного та світового господарства й визначенні місця України та інших країн у сучасному світі. Суспільна та економічна географія – наука про те, як живуть люди. Вона динамічна, сучасна, змінюється разом із суспільством. Адже кожен та кожна з нас – частина економіки, учасник / учасниця глобальних процесів, свідок / свідка трансформацій на ринку праці, у транспорті, торгівлі, освіті.

Навчальний посібник складається із Вступу і трьох основних розділів:

Розділ I. Населення України та світу. Розділ II. Національна та світова економіка. Розділ III. Регіони та країни світу.

Для зручності кожен параграф поділено на теми, які ми будемо розглядати разом.

У навігації посібником вам допоможуть спеціальні піктограми та рубрики.

(1 ГР.) Завдання дослідницького характеру.

(2 ГР.) Завдання, які потребують роботи з картами, статистикою, діаграмами, графіками, науково-популярною літературою.

(3 ГР.) Завдання на встановлення закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків.

(4 ГР.) Завдання проблемного та дискусійного характеру. Завдання для парної та групової роботи.

У навчальному посібнику для зручності користування текстом подано інші рубрики, назви яких виділені кольором: «**На замітку**» (словничок), «**Географія в нашому житті**», «**Відкриваємо для себе Україну / світ**», «**Це змінить Україну**», «**Коротко про головне**», «**Перевіряємо себе**», «**Моя територіальна громада**».

Сподіваємося, що цей курс географії допоможе вам краще пізнати суспільство, у якому ми живемо, зрозуміти, як розвивається Україна та яка її роль у світі!

Гарних та цікавих вам мандрівок сторінками підручника!

З повагою автори

ВСТУП

§ 1. Що вивчає суспільна географія

- Що вивчає фізична географія?
- Пригадайте методи географічних досліджень.

Суспільна географія

1. Що є метою вивчення суспільної географії. Суспільна географія – комплекс географічних наук, які вивчають взаємодію між простором та суспільством, не лише особливості людської діяльності на планеті Земля, а й досліджує минулі та сучасні просторові закономірності й може їх прогнозувати. Окремою її складовою є вивчення простору уявлень людей. Для цього укладають карти, що показують вплив географічних факторів на політику країн (геополітичні карти). Різноманіття інтересів суспільної географії зумовлене різноманіттям людського життя.

На замітку. Суспільна географія вивчає просторовий розвиток суспільства (мал. 1.1).

Мал. 1.1. Складові суспільної географії

Складіть власне визначення суспільної географії та поясніть його, використавши інформацію малюнка 1.1.

2. Що є об'єктом і предметом вивчення суспільної географії.

Об'єктом дослідження суспільної географії є суспільство (населення, його господарська діяльність). Тобто як люди та їхня діяльність (населені пункти, економіка, культура, політика та інші аспекти суспільства) розміщені на території, як вони взаємодіють між собою та з навколишнім середовищем і як це все змінюється в просторі та часі. До її складу входять інші науки, крім зазначених на малюнку 1.1, а також географія послуг, військова географія тощо, які мають власні об'єкти дослідження.

Кожна наука має свій *предмет дослідження*. **Предметом дослідження** суспільної географії є просторова організація суспільства та його окремих сфер життєдіяльності (економічної, соціальної, політичної, демографічної, культурної та ін.) у їхній взаємодії з навколишнім середовищем.

Це змінить Україну. Уряд ухвалив Стратегію цифрового розвитку України до 2030 року, яка окреслює основні напрями, за якими країна планує стати лідером у цифровізації та інноваціях.

3. Як знання із суспільної географії впливають на наше життя.

Суспільна географія вивчає, як живуть люди і як розміщені виробництва на території країни: де розташовані міста, селища та села, які в них умови життя. Суспільна географія має деякі схожі теми досліджень із соціологією (наукою про суспільство та його структуру) та містобудуванням. Вона пов'язана також з іншими науками, наприклад з економікою, історією та правом.

Суспільна географія спирається на знання про природу, що їх надає фізична географія, а також на картографічні дані. Фізична географія, зокрема, вивчає клімат, водні ресурси, погодні умови, ґрунти, рослинність і тваринний світ.

Наприклад, без уявлення про тектонічну будову, кліматичні й ґрунтові особливості певної території або країни неможливо пояснити розміщення родовищ корисних копалин. А відтак – і просторову структуру географії промисловості.

Користуючись джерелами географічної інформації, складіть схему «Зв'язок суспільної географії з іншими науками». Який зв'язок суспільної географії з іншими науками? Чому неможливо вивчати розміщення промисловості, ігноруючи дані фізичної географії? Доведіть на конкретному прикладі (наприклад, вашого міста), як природні умови (клімат чи копалини) вплинули на умови життя людей та їхні професії.

Суспільна географія використовує різні *методи дослідження*, поєднуючи стаціонарні та експедиційні спостереження і картографічне моделювання, методи математичної статистики, інтерв'ю та анкетування, ГІС-технології тощо.

Суспільна географія має велике практичне значення для позитивних змін у розвитку людства та вдосконалення його просторової організації (мал. 1.2).

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ
СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

- Удосконалення управління територіями або регіонами (областями, районами, територіальними громадами)
- Економіко-географічна оцінка природних і трудових ресурсів
- Обґрунтування елементів просторової організації суспільства
- Розроблення програм соціально-економічного розвитку регіонів та громад
- Пошук та вирішення питань просторового розвитку суспільства

Мал. 1.2. Практичне значення суспільної географії

4. Українські вчені, які зробили вагомий внесок у розвиток суспільної географії України. Значний внесок у розвиток української суспільної географії зробила низка видатних вчених, які заклали її теоретичні основи та розвинули різні напрямки досліджень. *Степан Рудницький*, засновник сучасної української географії – автор першого вітчизняного підручника з географії. *Валентин Садовський* – першим серед українських географів розглядав Україну як частину світового господарства. До цієї когорти також належать: *Олексій Діброва*, *Леонід Корецький*, *Володимир Кубійович*, *Олег Шаблій* та інші.

Відкриваємо для себе Україну. Олена Степанів (1892–1963 рр.) – перша українська географиня. Вона зробила вагомий внесок у розвиток економічної і суспільної географії.

О. Степанів

Географія в нашому житті. Уявіть, що вам потрібно спроектувати «ідеальне місто». Які знання суспільної географії ви використаєте? Доведіть на конкретному прикладі (наприклад, вашого міста), як природні умови (клімат чи ґрунти) вплинули на умови життя людей та їхні професії.

Коротко про головне

Суспільна географія вивчає просторову організацію суспільства. Об'єктами дослідження суспільної географії є спільноти людей, а предметом – їхній просторовий прояв буття. Значний внесок у розвиток української суспільної географії зробила низка видатних вчених.

Перевіряємо себе

1. Дайте визначення об'єкта і предмета суспільної географії. Чим розділяють ці два поняття?
2. Чому суспільні процеси та явища потрібно постійно вивчати?
3. Підготуйте мініпроект або презентацію на тему «Географічний портрет ученого» (на вибір). Зазначте роки життя; внесок у розвиток суспільної географії; цікаві факти про життя.

Моя територіальна громада. Уявіть, що ви вчений, який займається вивченням суспільної географії. Яке питання, що досліджує суспільна географія, ви хотіли б досліджувати у вашій територіальній громаді?

§ 2. Як на картах позначають суспільні явища та процеси

- Які професії потребують використання карт?
- Яке значення мають карти в повсякденному житті?
- Пригадайте, як класифікують карти за змістом.

Карти суспільних явищ і процесів

1. Які карти належать до карт суспільних явищ і процесів. Ви вже знаєте, що за змістом географічні карти класифікують як загально-географічні й тематичні. *Загальногеографічні карти* відображають сукупність основних елементів місцевості, на них показано гідрографію, рельєф, населені пункти, шляхи сполучення та інші елементи місцевості. *Тематичні карти*, основний зміст яких визначається конкретною темою, спеціально присвячені певному елементу або явищу (геології, клімату, транспорту, подіям історії тощо). Вони поділяються на карти *природних явищ* і *карти суспільних явищ*. Картами, на яких відображені природні явища, ви користувалися під час вивчення фізичної географії світу й України.

На замітку. *Карти суспільних явищ і процесів* – тематичні карти, які відображають об'єкти і події, пов'язані з життям та діяльністю людини (мал. 2.1).

2. Яке значення карт суспільних явищ і процесів у сучасному житті. Карти суспільних явищ – важливий інструмент для вивчення розвитку людських спільнот у просторі.

Наприклад, завдяки таким картам можна розробляти плани розвитку територіальних громад. На них позначають місця розташування наявних і проєктованих підприємств, а також зазначають обмеження щодо їх спорудження. Нанесення на таку карту об'єктів людської діяльності дозволяє мати цілісне просторове розуміння того, як вони розподілені по території. Такі карти дають змогу розуміти просторову будову економіки, визначати особливості розселення населення.

Залежно від змістового наповнення карти суспільних процесів та явищ виокремлюють *спеціалізовані карти* (мал. 2.1). Серед них особливе місце посідають *загальноекономічні карти*, де показано просторовий прояв економічної діяльності та зв'язків певної країни чи регіону, а також секторів і видів економічної діяльності. За ними визначають особливості розміщення підприємств та установ, особливо коли таку карту укладають для певного населеного пункту чи об'єднаної територіальної громади. До іншої важливої групи належать карти *прогнозів і проєктів*, у яких показують можливе майбутнє розміщення певних об'єктів суспільної діяльності. Це дає змогу планувати й упроваджувати зміни на всіх рівнях управління просторовим розвитком країни.

3. Які картографічні способи використовують для зображення суспільних явищ і процесів. Для розміщення на картах об'єктів, суспільних явищ і процесів, як правило, використовують спосіб значків, спосіб якісного фону, спосіб ареалів, спосіб знаків руху, спосіб картодіаграм і картограм.

Спосіб значків використовують для показу об'єктів точкової локалізації, які не відображаються в масштабі карти. Так позначають насе-

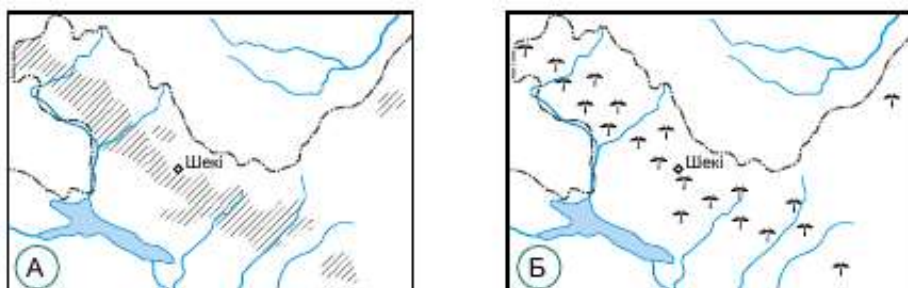

Мал. 2.1. Фрагменти карт різних суспільних явищ і процесів

лені пункти, родовища корисних копалин, промислові підприємства, окремі споруди, електростанції та інші об'єкти (мал. 2.1, Б, В). Цей спосіб дає змогу характеризувати кількісні та якісні особливості об'єктів, їхню внутрішню структуру.

Спосіб якісного фону застосовують для відображення якісних відмінностей усієї поданої на карті території, для чого її поділяють за обраними ознаками на частини (ділянки), кожен з яких заповнюють тими чи іншими зображувальними засобами (колір або штрихування). Іноді на картах поєднують ці два засоби (мал. 2.1, В).

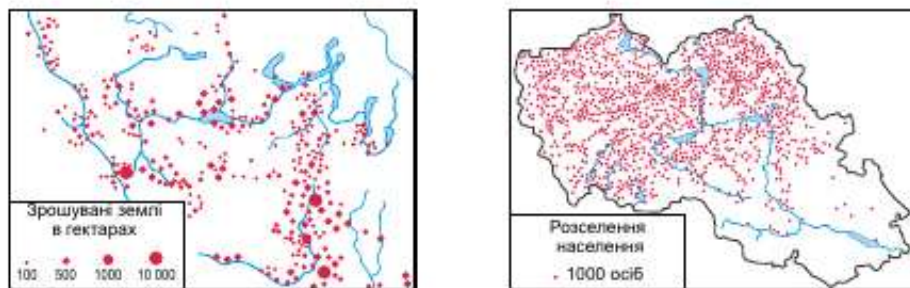
Спосіб ареалів – відображає на карті області поширення суцільних або розосереджених соціально-економічних явищ (об'єктів), наприклад посівів сільськогосподарських культур тощо (мал. 2.2).

Мал. 2.2. Використання способу ареалів для показу тютюнових садів (А); плантацій тютюну (Б)

Точковий спосіб використовується для зображення на карті масових явищ не суцільного поширення (мал. 2.3). Наприклад, одна точка позначає певну площу (у гектарах) посівів окремої сільськогосподарської культури, тоді щільність точок вказує на місце зосередження, а їхня кількість дає змогу робити підрахунки значень концентрації явища.

Спосіб знаків руху застосовують для відображення на карті різних просторових переміщень соціально-економічних об'єктів, наприклад міграції населення, перевезення вантажів тощо.

Мал. 2.3. Варіанти застосування точкового способу

Спосіб картодіаграм використовують для відображення сумарної величини будь-якого явища, його структури або динаміки в межах відповідної територіальної одиниці за допомогою діаграм (мал. 2.1, А).

Спосіб картограми – спосіб відображення на карті середньої інтенсивності певного явища в межах визначених територіальних одиниць. Наприклад, за допомогою цього способу можна показати середню густоту населення, середню врожайність, обсяги виробництва, рівень забруднення повітря або води в різних адміністративних одиницях (мал. 2.1, А, Б).

Користуючись різними джерелами інформації, установіть відповідність між ізолініями та суспільними явищами і процесами, які вони позначають.

Ізохрони	Лінії, що показують території з однаковим рівнем міграції
Ізодеми	Лінії, що з'єднують точки з однаковим часом настання певного геофізичного або астрономічного явища
Ізопори	Лінії, що з'єднують точки з однаковою густиною населення
Ізоглоси	Лінії, що показують однакові значення будь-яких демографічних показників, таких як народжуваність, смертність, міграційний приріст чи природний приріст
Ізоплети	Лінії однакових мовних особливостей населення
Ізокости	Лінії, що демонструють фактори виробництва, які можна придбати за однакою суму грошей

Дев'ятикласник Василь для участі в конкурсі МАН обрав тему дослідження «Перспективи розвитку рекреаційного господарства Тернопільської області». Для наочності власного дослідження він запланував розробити картосхему. Які способи зображення об'єктів та явищ ви порадите йому використати?

Користуючись тематичними картами навчального атласу, оберіть карту (на вибір) і з'ясуйте, які способи картографічного зображення суспільних об'єктів та явищ на ній використано. Заповніть таблицю.

Назва карти	Об'єкти, явища	Способи картографічного зображення

Географія в нашому житті. «Львів. Комплексний атлас» (2012 р.) – єдиний в Україні атлас, де показано особливості сучасного розвитку великого міста, розроблений ученими-географами на чолі з Олегом Шаблієм.

Створіть власну карту будь-якого суспільного явища (навіть вигаданого – наприклад, «розподіл щасливих людей»), поясніть свій вибір.

Коротко про головне

Карти суспільних явищ – важливий інструмент для вивчення розвитку людських спільнот у просторі. Залежно від змістового наповнення карти суспільних процесів та явищ виділяють спеціалізовані карти. До них належать загальноекономічні карти і карти прогнозів і проєктів. Для зображення суспільних явищ і процесів на картах використовують різні способи картографічного зображення: значків, локалізованих діаграм, якісного фону, ареалів, точковий, знаків руху, картограми, картодіаграм. Карти суспільних явищ допомагають фахівцям аналізувати життя населення, планувати розвиток територій та приймати важливі рішення.

Перевіряємо себе

1. Назвіть карти навчального атласу, які можна віднести до карт, що зображають суспільні процеси.
2. Схарактеризуйте основні завдання суспільної географії в сучасних умовах.
3. Мініпроєкт «Досліджуємо суспільне явище за картою». Оберіть карту з навчального атласу. Опишіть її за планом:
 - Який простір охоплює карта (світ, Європа, Україна, регіон)?
 - Які способи картографічного зображення використані? Які суспільні явища чи процеси вони відображають?
 - Чи мають місце ці суспільні явища в місцевості, де ви живете?
4. Назвіть три приклади відомих вам суспільних явищ, які можна показати на карті.
5. Подумайте, люди яких професій використовують карти суспільних явищ.

Моя територіальна громада. Користуючись Google-картами, Geoportal, OpenStreetMap або іншими онлайн-джерелами, дізнайтеся, які тематичні карти створені для вашої територіальної громади. Як їх можна використати в навчанні?

Розділ I.

НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

Тема 1. Особливості демографічних процесів сучасного світу

§ 3. Чому кількість населення постійно змінюється

- Яка кількість населення світу?
- Які можливі причини зміни кількості населення?

Географія населення
Природний рух населення
Демографічний перехід
Депопуляція
Демографія
Демографічна політика

1. Якою є кількість населення в Україні та світі. Сукупність людей, які проживають на певній території, становить її *населення*. Його вивчає окрема наука – географія населення.

На замітку. *Географія населення* – складова суспільної географії, яка досліджує його розміщення, зміну кількості, склад (вік, стать, національність), а також причини та наслідки міграції (мал. 3.1).

Мал. 3.1. Що досліджує географія населення

Однією з найважливіших характеристик населення є його кількість. *Кількість населення* – загальна чисельність людей, які проживають на певній території (у країні, регіоні, населеному пункті або світі загалом) на певну дату.

Кількість населення постійно змінюється під впливом різних чинників. Головним джерелом інформації про такі зміни є *переписи* (збирання даних, що характеризують кожного жителя країни). Такі переписи проводяться раз на 10 років, згідно з рекомендаціями ООН, у більшості країн. 2020 р. переписи населення, наприклад, відбулися у США, Китаї, Японії, Казахстані, 2021 р. – Канаді, Індонезії, Японії, Австралії, Кабо-Верде, Кот-д'Івуарі.

За матеріалами сайту Державної служби статистики України дізнайтеся, як змінювалася кількість населення держави за роки її незалежності.

Матеріали перепису – важливе джерело інформації про географію населення не тільки країни загалом, а й окремих її регіонів і населених пунктів.

За даними ресурсу Worldometers <https://www.worldometers.info/uk/> з'ясуйте, які показники населення він демонструє. Чому у світі (мал. 3.3) так нерівномірно розміщено населення?

Кількість населення нашої планети постійно збільшується. На початку XX ст. на Землі проживало трохи більше ніж 1,7 млрд осіб, а через 100 років його кількість зросла до 6 млрд осіб. На 1 січня 2026 року населення планети – понад 8,3 млрд осіб (мал. 3.2).

Мал. 3.2. Зростання населення Землі, млрд осіб

Ще однією характеристикою населення є його розміщення на певній території.

Населення Землі розміщується дуже нерівномірно – одні території густо заселені, тоді як інші майже безлюдні. На розміщення людей впливають природні умови, історичні процеси, рівень економічного розвитку та інші чинники. Розуміння цієї нерівномірності важливе для планування розвитку регіонів і забезпечення сталого майбутнього (мал. 3.4).

Поясніть, чому існують такі великі диспропорції в розподілі населення світу.

Майже 60 % жителів Землі проживає в десяти державах світу.

Мал. 3.3. Умовна рівна кількість населення проживає в кожному з позначених регіонів – по 2 млрд осіб (станом на 01.01.2025 р.)

Відкривасмо для себе світ. Єдина країна світу, де денне населення переважає постійне населення держави, – це Ватикан. Лише 500 осіб мають громадянство цієї країни, тоді як удень велика кількість прочан і туристів (20 000) – заповнюють музеї та культові споруди.

Найбільші	Найменші
 Індія (1464 млн осіб)	 Тувалу (11,5 тис. осіб)
 Китай (1416 млн осіб)	 Науру (12,9 тис. осіб)
 США (347 млн осіб)	 Палау (17,7 тис. осіб)

Мал. 3.4. Найбільші та найменші за людністю країни світу, 01.01.2025 р. (за оцінкою Департаменту народонаселення ООН)

i Нанесіть на контурну карту світу країни, вказані на мал. 3.4, та надпишіть їхні назви. У яких частинах світу вони розташовані?

В Україні останній перепис населення відбувся 2001 р. На той час у країні проживало 48 млн 457 тис. осіб. За кількістю населення Вітчизна посідала тоді п'яте місце серед європейських держав (після Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції). Кількість населення постійно змінюється під впливом як природних, так і соціально-економічних чинників. Суттєвий вплив на його відтворення мають природні та створені людиною умови і процеси. Зокрема, широкомасштабні бойові дії зумовили значні переміщення українців, що докорінно змінило розселення населення в державі.

2. Що впливає на кількість населення. Кількість населення залежить від багатьох чинників, серед яких основними є *природний приріст та міграція*.

Важливим чинником зміни кількості населення є *механічний рух* – переселення людей з одних регіонів або країн до інших. Також кількість населення залежить від рівня *урбанізації* та можливостей для розвитку освіти й зайнятості. У сукупності всі ці чинники формують загальну кількість населення (мал. 3.5).

Мал. 3.5. Процеси, що впливають на кількість населення

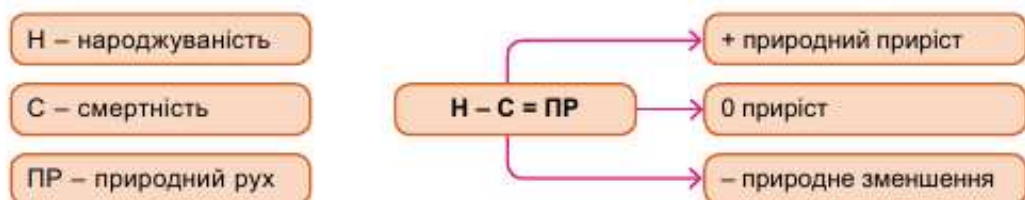
Сформулюйте по три приклади чинників, що найбільше впливають на народжуваність і смертність населення у вашій громаді.

Прочитайте вислів Віктора Гюго: «Велич народу не вимірюється його кількістю, як велич людини не вимірюється її зростом; єдиною мірою служить її розумовий розвиток та моральний рівень». Чи погоджуєтеся ви із цим висловом? Відповідь аргументуйте.

3. Що таке природний рух населення. Кількість населення світу зростає (мал. 3.2) завдяки тому, що на Землі кількість народжених живими перевищує кількість померлих. Показники народжуваності, смертності й природного приросту розраховують по країні загалом (абсолютні показники) і на 1 тис. жителів (відносні показники).

На замітку. *Природний рух населення* – різниця між кількістю народжених та кількістю померлих за певний період (мал. 3.6). Цифрові показники різниці між народжуваністю і смертністю називають *природним балансом населення*.

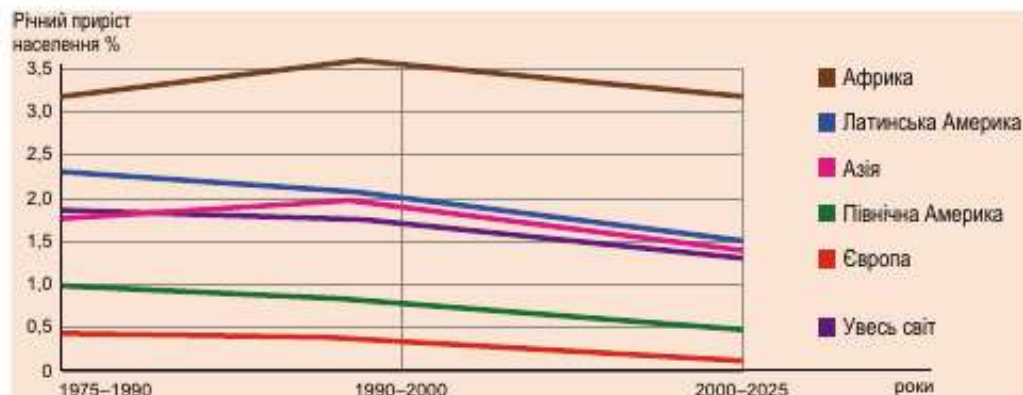

Мал. 3.6. Природний рух населення

Народжуваність і смертність населення залежать від різних чинників. Підвищення рівня соціально-економічного розвитку загалом сприяє зменшенню народжуваності. Зменшується народжуваність у роки економічних криз та активних бойових дій.

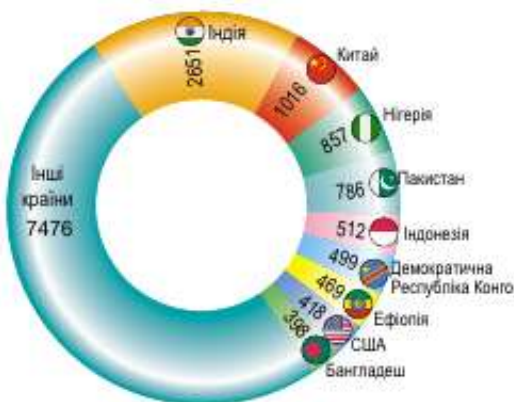
Природний рух населення може бути *додатним* у разі перевищення народжуваності над смертністю й *від'ємним*, коли смертність більша від народжуваності, або *нульовим*, коли ці показники мають однакове значення (мал. 3.6).

Додатний приріст властивий більшості країн Азії, Африки та Латинської Америки (мал. 3.7), де порівняно високі показники народжуваності, стабільні показники смертності та високий природний приріст, що перевищує 12 осіб на 1 тис. жителів. Найбільший природний приріст спостерігається в африканських країнах, як-от: Нігер, Малаві та Уганда, де він перевищує 32 особи на 1 тис. жителів. Низький приріст характерний для більшості країн Європи (особливо

Мал. 3.7. Динаміка природного руху населення світу і регіонів, %

високорозвинених держав). Цим країнам притаманні порівняно невисокі показники народжуваності, смертності й природного приросту, що становить менш як 3 особи на 1 тис. жителів. Подекуди рівень народжуваності нижчий за той, який потрібен для простого відтворення населення. Як наслідок, населення країни скорочується, а також відбувається швидке його старіння. Саме така ситуація склалася в Латвії, Італії, Угорщині, Литві та інших країнах Європи. Проте найбільша кількість немовлят народжується в найбільших за людністю країнах світу (мал. 3.8).

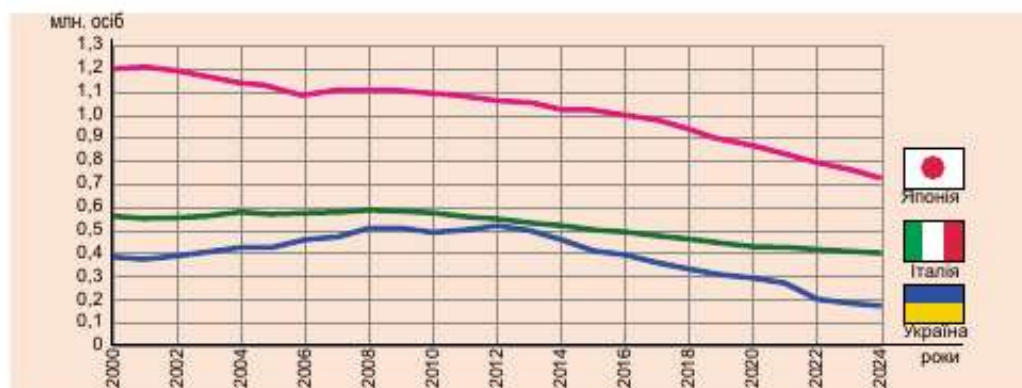
Мал. 3.8. Кількість новонароджених за одну годину на планеті, осіб

Країни з високим рівнем розвитку мають нижчі темпи природного приросту, але кращу якість життя. Водночас у країнах із низьким рівнем розвитку часто народжується більше дітей, але й спостерігається вища смертність. Географія населення допомагає зрозуміти ці закономірності та їхні наслідки для майбутнього.

Це змінить світ. За мал. 3.8 оберіть одну з країн та за допомогою додаткових джерел інформації порівняйте дитинство у цій країні з вашим дитинством. Чому воно різне?

Географія в нашому житті. Обчисліть природний приріст населення своєї області, користуючись даними статистики вашої області.

В Україні відбувається виразний тренд скорочення кількості новонароджених, подібний до процесів у розвинених країнах світу (мал. 3.9).

Мал. 3.9. Народжуваність у Японії, Італії, Україні у 2000–2024 рр.

Порівняйте народжуваність в Україні з народжуваністю в Італії та Японії (мал. 3.9). Де менше народжувалося дітей і чому? Свою відповідь обґрунтуйте.

Основними причинами скорочення кількості населення є зниження рівня народжуваності та високий рівень смертності. На кількість населення країни також впливають економічна нестабільність, імміграція українців за кордон і наслідки широкомасштабних бойових дій. Тому в регіонах України різна кількість новонароджених (мал. 3.10).

Відкриваємо для себе Україну. Прогляньте за посиланням відеозапис «Географія населення України під час війни з Росією – головні зміни» <https://www.youtube.com/watch?v=ScNmxFPV8ek> і встановіть, які головні демографічні зміни відбулися 2022 року в Україні.

Від 1995 р. в Україні триває процес скорочення населення, що є безперечною ознакою завершення процесу *демографічного переходу*. Від 2022 р. в умовах широкомасштабних бойових дій відбувається процес депопуляції. Міста на лінії фронту та сільські населені пункти у прикордонні з країною-агресором суттєво зменшили населення.

На замітку. *Демографічний перехід* – послідовний процес зміни типів відтворення населення, що відбувається під час соціально-економічного розвитку суспільства, переходячи від традиційного (висока народжуваність і смертність) до сучасного (низька народжуваність і смертність).

Депопуляція – скорочення кількості населення.

Дослідіть взаємозв'язок між показниками природного приросту населення та рівнем економічного розвитку країн за таким алгоритмом:

А. Оберіть по одній країні з високим, середнім та низьким рівнем економічного розвитку.

Мал. 3.10. Кількість новонароджених в Україні, 2023 р., %

Б. Знайдіть дані про природний приріст, ВВП на душу населення, рівень зайнятості, тривалість життя для обраних країн.

В. Проаналізуйте: у яких країнах спостерігається високий / низький природний приріст населення і як це пов'язано з економічною ситуацією.

Г. Зробіть висновок: як економічний розвиток впливає на демографічні процеси.

4. Яка роль демографічної політики держави в сучасних умовах.

Зміна кількості населення створює *демографічні проблеми* в окремих країнах і загалом на Землі.

На замітку. Демографія – наука, яка вивчає населення, його склад, процеси народжуваності, смертності, міграції та довголіття і пов'язані із цими явищами соціальні та економічні чинники.

Їхня суть залежить від конкретної ситуації – небажане скорочення або, навпаки, зростання кількості населення, висока смертність дітей або літніх людей, старіння населення тощо. Сукупність демографічних проблем позначається терміном *демографічна криза*.

Одна з найважливіших демографічних проблем – скорочення кількості населення в більшості розвинених країн світу. Динаміка кількості населення впливає на соціально-економічний стан країни.

Ще одна демографічна проблема світу – це різке зростання кількості населення. Воно характерне для країн, що розвиваються (Індія), окремих країн Африки й Близького Сходу.

Для розв'язання демографічних проблем держави розробляють власну *демографічну політику*.

На замітку. *Демографічна політика* – сукупність заходів, які застосовує держава для регулювання приросту населення в сприятливому, з її точки зору, напрямку.

Виокремлюють три важливих напрями демографічної політики:

- Матеріальний – підтримка народжуваності (грошова допомога при народженні дитини, пільги багатодітним сім'ям);
- Соціальний – розвиток освіти, медицини, умов праці;
- Моральний (інформаційний) – формування сімейних цінностей, популяризація здорового способу життя.

В Україні держава виплачує батькам допомогу при народженні дитини. Поки мати або батько доглядає за дитиною (до трьох років), за ними зберігається робоче місце. Багатодітні родини (у яких три й більше дітей) мають певні пільги.

Коротко про головне

Вивченням населення займається наука демографія. Населення Землі продовжує зростати. На нашій планеті проживає понад 8,3 млрд осіб на 01.01.2026 року. Кількість населення залежить від багатьох чинників, основними є природний приріст та міграція. Для України характерне скорочення населення. Найбільш населені країни – Індія, Китай, США. Найважливішими демографічними проблемами світу є скорочення кількості населення в більшості розвинених країн світу та його істотне зростання на Землі. Для регулювання демографічних процесів країни світу здійснюють державну демографічну політику.

Перевіряємо себе

1. Як визначають кількість населення на певній території? Назвіть основні чинники, що впливають на кількість населення.
2. Як змінюється кількість населення України в наш час? Поясніть, чому. Які чинники на це вплинули?
3. Що таке демографічна політика? Яку демографічну політику здійснюють на сучасному етапі різні країни світу? Наведіть приклади.
4. З'ясуйте, скільки населення проживає у вашому населеному пункті.
5. Проведіть невелике соціологічне дослідження у вашому класі: «Скільки однокласників / однокласниць мають рідних братів і сестер». Побудуйте діаграму, узявши за основу отримані під час дослідження дані.
6. Проведіть невелике опитування серед 5–8 людей вашого оточення (родини, друзів, однокласників або знайомих) про те, які демографічні проблеми вони вважають найважливішими для України (наприклад: низька народжуваність, міграція, старіння населення). Узагальніть результати у вигляді простої таблиці або діаграми. Проаналізуйте, чи збігаються відповіді опитаних із офіційними демографічними тенденціями. Запропонуйте 2–3 заходи демографічної політики, які, на вашу думку, могли б покращити ситуацію. Зробіть короткий висновок про роль держави у розв'язанні демографічних проблем.

Моя територіальна громада. Які заходи реалізує ваша громада з підтримки населення громади, створення умов для повернення внутрішньо переміщених осіб, допомоги сім'ям військовослужбовців?

§ 4. Яка роль міграцій у світі

- Скільки населення проживає у світі? А в Україні?
- Що впливає на зміну кількості населення?
- Які причини сприяли міжконтинентальним переселенням?
- Як ви думаєте, чому важливо знати про міграції населення своєї країни?

Міграція населення
Біженці
Внутрішньо переміщені особи
Сальдо міграції
Міграційна політика

1. Чому люди мігрують. Упродовж усієї історії люди мігрували, вирушаючи на пошуки кращого життя, рятуючись від конфліктів, війн, прагнучи опинитися в безпеці чи просто знайти нові можливості.

На замітку. *Міграція населення* – переміщення людей, пов'язане зі зміною місця проживання. Люди, які беруть участь у міграції, називаються *мігрантами*.

Переміщення людей за межі країни називають *еміграцією*, а тих, хто залишає країну, – *емігрантами*. Переміщення людей у країну називають *імміграцією*, а людей, які приїжджають, – *іммігрантами*.

За даними ООН, міжнародних мігрантів у світі налічується майже 304 млн осіб (01.01.2025 р.), що становить близько 3,6 % світового населення. Мігранти переміщуються всередині країни свого походження або за її межі через конфлікти, нестабільність, зміну клімату, унаслідок інших причин (мал. 4.1).

Мал. 4.1. Головні характеристики міжнародної міграції, 2000 р. та 2024 р.

Розгляньте й проаналізуйте дані малюнка 4.1.

Дайте відповіді на запитання:

А. На скільки відсотків змінився показник міжнародних мігрантів у світі за останні роки?

Б. На скільки відсотків змінилася кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб? Припустіть, які чинники сприяли цьому. Як це може вплинути на розвиток країн?

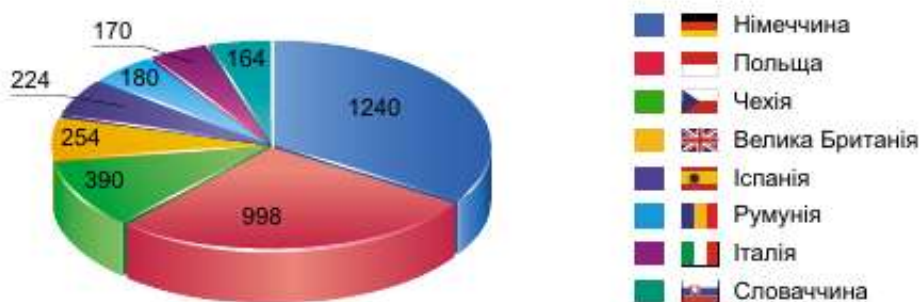

Прочитайте текст параграфа та укладіть схему «Причини міграцій».

Переважає більшість людей мігрує за кордон унаслідок причин, пов'язаних з роботою, сім'єю та навчанням. Такі міграції не створюють серйозних проблем ні для мігрантів, ні для країн, до яких вони прибувають. Така міграція здебільшого є безпечною, упорядкованою та легальною. Інші люди, навпаки, залишають свої будинки та країни унаслідок цілої низки переконливих, а іноді й трагічних причин, як-от конфлікти, переслідування і катастрофи. Особи, які зазнали переміщення, зокрема біженці та внутрішньо переміщені особи, становлять відносно невелику частку від загальної кількості людей, що переїхали. Вони нерідко є найбільш уразливими й потребують допомоги та підтримки.

Відкриваємо для себе Україну. 2025 р. найбільше вимушено переміщених осіб було зафіксовано у столиці держави – 435 тис. осіб.

Значна частина іммігрантів селиться громадами, щоб гуртом адаптуватися до нових умов життя і плекати традиції своєї культури (мал. 4.2). Наприклад, нині українці є найбільшою за кількістю групою іммігрантів у північних землях Німеччини.

Мал. 4.2. Країни Європи з найбільшою кількістю тимчасово переміщених осіб із України, тис. осіб, 2025 р.

На замітку. *Біженці* – особи, які залишили країну постійного проживання внаслідок надзвичайних обставин (збройних конфліктів, насильства, кліматичних змін тощо).

Внутрішньо переміщеними особами є люди, які були змушені тікати зі своїх будинків у результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих, але перебувають на території власної країни.

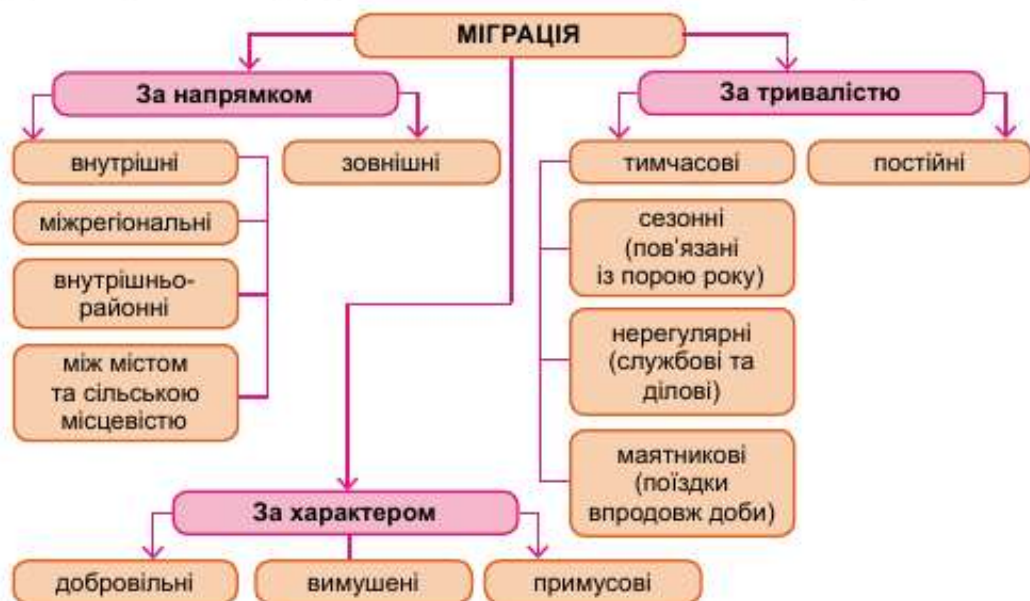
Поясніть труднощі для громадян України, які виїхали до країн-членів ЄС під час широкомасштабних бойових дій.

Розробіть мініпроект: «Регіони світу з найбільшою українською діаспорою».

1. З'ясуйте, у яких країнах світу проживає найбільше українців та що сприяло їхній міграції.
2. Підберіть статистичні дані, карти, історичні факти про хвилі української еміграції.
3. Визначте провідні країни за кількістю української діаспори.
4. Розробіть презентацію з узагальненою інформацією та презентуйте її.

2. Які є види міграцій. Розрізняють кілька видів міграцій (мал. 4.3). За напрямком вирізняють: внутрішню і зовнішню міграції. *Внутрішня міграція* – переселення людей із місця постійного проживання в інше в межах однієї країни. *Зовнішня міграція* – переселення людей з однієї країни до іншої. Внутрішні міграції не впливають на кількість населення країни, а тільки перерозподіляють його в межах її території. За тривалістю розрізняють: *тимчасові* й *постійні* міграції.

Мал. 4.3. Види міграцій

Користуючись мал. 4.3, поясніть, які міграції характерні для України. Висловіть свою думку щодо видів міграцій за їхнім характером.

Для дослідження міграційних процесів використовують різні кількісні показники. Наприклад, *масштаби міграції* – кількість осіб, які прибули в регіон або вибули з регіону за певний проміжок часу, а також *сальдо міграції*.

На замітку. *Сальдо міграції* – різниця між кількістю прибулих до країни (імміграція I) та кількістю вибулих за її межі (еміграція E) за певний період. Воно може бути додатним (механічний приріст) або від'ємним (механічне зменшення).

Сальдо міграції розраховують за формулою: $CM = I - E$.

$$I - E = CM$$

+ додатне

– від'ємне

Користуючись даними таблиці, визначте сальдо міграції для країн світу (2024 р.). Для якої країни характерне додатне, а якої – від'ємне сальдо?

Країни світу	Кількість прибулих, I (осіб)	Кількість вибулих, E (осіб)	Сальдо міграції (додатне / від'ємне)
Лесото 	9 700	179 579	
Ірландія 	49 200	69 900	
Фінляндія 	63 049	29 686	

Мал. 4.4. Країни-лідери у світі за імміграцією, млн осіб, 2024 р.

Основні міграційні процеси у світі відбуваються у трьох напрямках: Західна Європа, нафтовидобувні країни Південно-Західної Азії (наприклад, Кувейт, Саудівська Аравія), Північна Америка (США та Канада). Також важливим центром міграції є Південно-Східна і Західна Азія, оскільки багато громадян країн цього регіону виїжджають за кордон на роботу (мал. 4.4).

Прочитайте слова підприємця та громадського діяча США Білла Гейтса: «Я вірю, що наскільки це можливо, і, очевидно, існують політичні обмеження, свобода міграції – це добре». Чи погоджуєтесь ви, що «свобода міграції – це добре»? Об'єднайтеся у дві групи: ті, хто підтримує ці слова, і ті, хто хоче їх спростувати. Висловіть свої аргументи.

3. Кому вигідна міграція. Міграція може бути корисною і для мігрантів, і для країн, до яких вони переїжджають, і навіть для країн, звідки вони виїхали (мал. 4.5). Мігранти отримують кращі умови життя. Країни призначення – нових працівників. Країни походження – грошові перекази, які підтримують економіку. Особливо активна міграція відбувається між країнами з вільним пересуванням, як-от у єдиному європейському просторі.

Мал. 4.5. Наслідки імміграції для країн світу

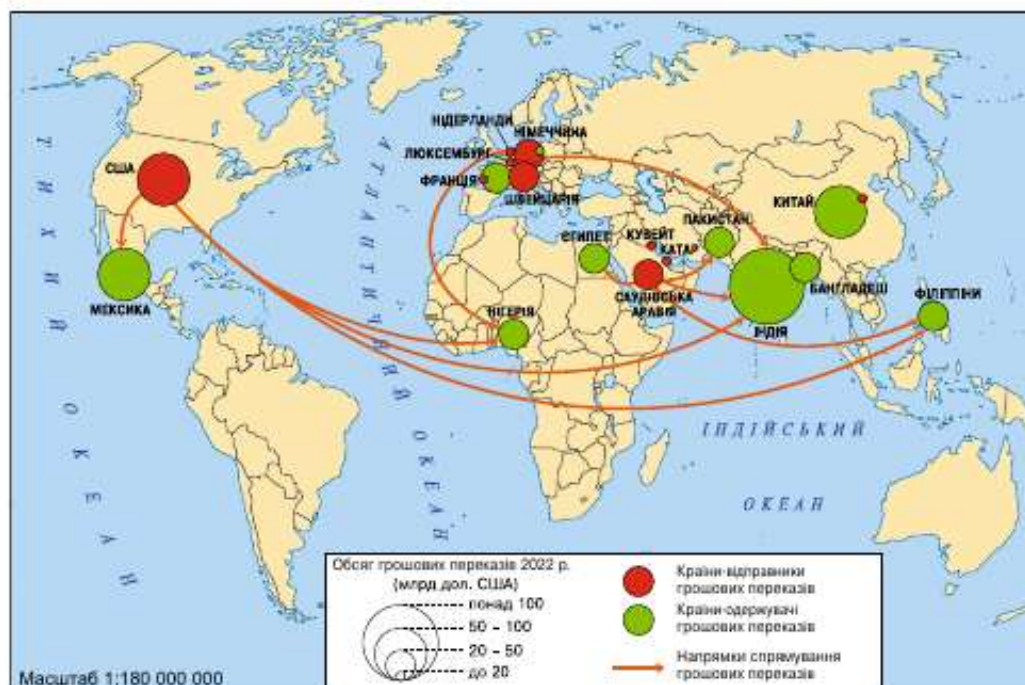
Для країн, які приймають мігрантів, такі переваги полягають у підвищенні продуктивності праці та поповненні нестачі робочої сили, що на сьогодні є проблемою для багатьох регіонів. Тому найбільша частка іммігрантів у загальній кількості населення є в розвинених країнах світу (мал. 4.6).

Мал. 4.6. Країни світу, де частка мігрантів становить 20 % від загальної кількості населення (станом на 01.01.2025 р.)

і Чи характерна віртуальна міграція для населення України? Люди яких професій найбільш залучені до віртуальної міграції? Яке ваше ставлення до такого виду зайнятості?

Відкривасмо для себе Україну. Наші співвітчизники становили 84 % від загальної кількості іноземців в Польщі 2024 р., які займалися індивідуальною підприємницькою діяльністю.

Мал. 4.7. Розміщення грошових переказів емігрантами, млрд дол. США, 2022 р.

4. Що таке віртуальна міграція. Загальносвітовий перехід до віддаленої роботи під час пандемії відчинив двері для віртуальної мобільності.

Віддалена робота вигідна для великих компаній. Тому значна частина великих компаній наймає до своїх кол-центрів і систем зв'язку з клієнтами осіб, які говорять мовою розвинутої країни, але проживають у країні, що розвивається. Наприклад, кол-центр транснаціональної компанії «Амазон» розташований у м. Бангалор (Індія), але він надає послуги громадянам США. До того ж, свій вплив має різниця в часі між цими двома країнами. Коли у Сполучених Штатах Америки вечір, в Індії – ранок. Тому громадяни США вночі чують бадьорий голос оператора на зв'язку зі своєю родною мовою. Також значна частина віртуальних працівників зайнята у сфері перекладу та дублювання комп'ютерних ігор, написання скриптів до програм, монтажу відеоконтенту, криптовалют. Вони отримують замовлення через спеціалізовані сервери й завантажують на них виконану роботу.

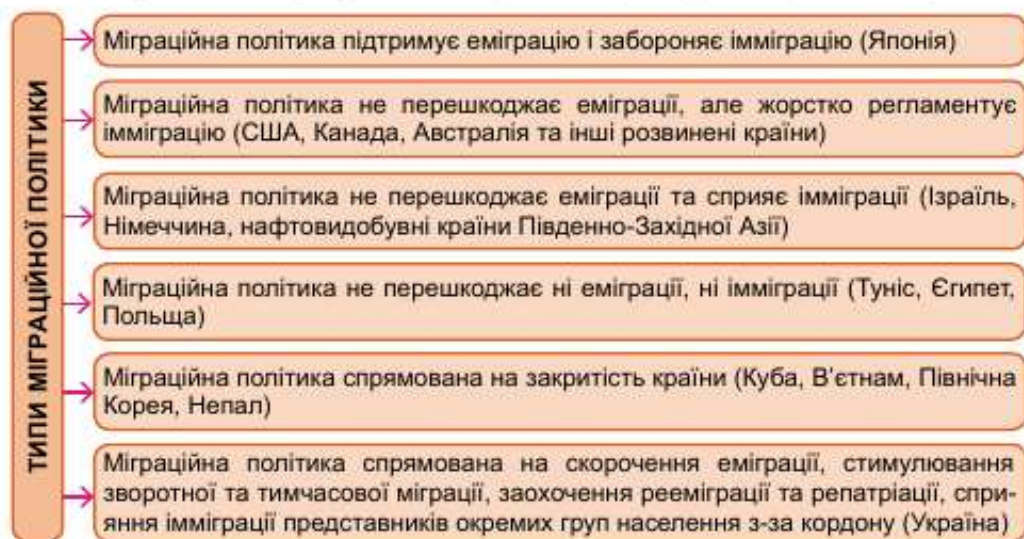
Розгляньте малюнок 4.7. Установіть, із яких країн у які спрямовані перекази, назвіть причини. Поясніть, чому більше коштів переказують до Індії, ніж до Китаю.

Географія в нашому житті. Генеральна Асамблея ООН проголосила 18 грудня Міжнародним днем мігранта. Тема Міжнародного дня мігранта 2025 р. – забезпечення гідності, рівності, взаємоповаги мігрантів, а гасло «Мій внесок у культуру та розвиток має значення».

5. З якою метою здійснюється міграційна політика. *Міграційна політика* є частиною демографічної політики держави, оскільки спрямована на міграційний рух населення (мал. 4.8).

На замітку. *Міграційна політика* – цілеспрямована діяльність держави, пов'язана з регулюванням та контролюванням міграційних процесів, а також сукупність засобів для її реалізації.

Усі держави світу проводять ту чи іншу міграційну політику.

Мал. 4.8. Типи міграційної політики

Міграції – благо чи зло цивілізації? Висловіть власні думки, обговоріть їх.

Коротко про головне

Міграції бувають внутрішні й зовнішні. Внутрішні міграції, на відміну від зовнішніх, не впливають на кількість населення в країні.

У світі міграційні процеси відбуваються в трьох напрямках: Західна Європа, нафтовидобувні країни Південно-Західної Азії та Північна Америка. З метою забезпечення національної безпеки, захисту ринку праці, оптимізації міграційних процесів та соціально-економічного розвитку країни здійснюють міграційну політику.

Перевіряємо себе

1. Назвіть чинники, які зумовлюють міграції населення. Які з них впливають на міграцію українців?
2. Назвіть види міграцій. Чи можна вважати міграцією щоденну поїздку жителів передмістя в місто на роботу? А поїздки під час відпустки?
3. Підпишіть на контурній карті світу основні центри міграцій. Які, на вашу думку, проблеми породжує міграція?

Моя територіальна громада. Проведіть дослідження у вашій школі, громаді, звідки та скільки приїхало до вас внутрішньо переміщених осіб. Укладіть карту міграційного процесу, скориставшись контурною картою України.

§ 5. Що таке статеві-віковий склад населення та які його просторові відмінності

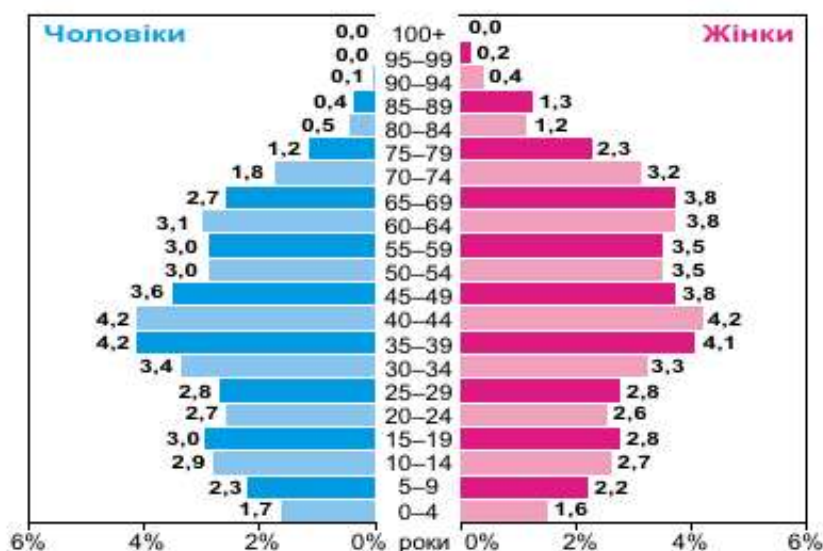
- Як населення поділяється за статтю?
- Які чинники впливають на розміщення населення?
- Як розрізняють вікові групи населення?

Статеві-вікова піраміда
Демографічне старіння населення

1. Навіщо складають статеві-вікові піраміди країн. У кожному населеному пункті, регіоні чи країні живуть люди різного віку і статі. Щоб краще розуміти потреби цих людей у сфері освіти, працевлаштування, охорони здоров'я, соціальних та інших послуг, необхідно знати, як саме розподіляється населення за віком і статтю.

Для цього укладають статеві-вікові піраміди – спеціальні діаграми, які одночасно показують кількість чоловіків та жінок у різних вікових групах. Завдяки таким пірамідам можна оцінити демографічну ситуацію, зрозуміти потреби суспільства і спрогнозувати майбутні зміни в структурі населення країни, регіону чи міста.

На малюнку 5.1 наведено приклад статеві-вікової піраміди України. Ліворуч показано кількість чоловіків, а праворуч – жінок у різних вікових групах.

Мал. 5.1. Статеві-вікова піраміда України (станом на 01.01.2025 р.)

На замітку. *Статеві-вікова піраміда* – графічно зображена структура населення країни, регіону, міста тощо за статтю і за віком.

Якщо в складі населення переважають люди літнього віку, то створюють мережу будинків для таких людей з урахуванням особливостей їх переміщення та харчування. Натомість у країнах, де більше дітей, ніж дорослих, нагальним є облаштування закладів освіти і дитячих таборів для відпочинку й оздоровлення. Знаючи кількість дітей шкіль-

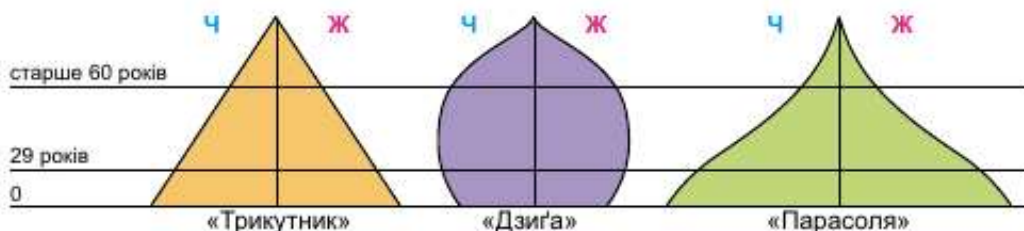
ного віку, можна обрахувати необхідну кількість вчителів та спрогнозувати, якою буде кількість студентів. Відповідно можна передбачити й кількість осіб, які будуть працювати через п'ять чи десять років. Це дає змогу розрахувати й надходження податків і зборів, які сплачують працівники, а також можливий обсяг споживання продуктів харчування та потребу в товарах, послугах, житлі.

Розгляньте статеві-вікову піраміду України (мал. 5.1) і дайте відповіді на запитання:

- А. У якій віковій групі найбільше населення чоловічої та жіночої статі?
- Б. Людей якого віку найменше в Україні?
- В. Населення якої статі переважає в пенсійному віці? Припустіть, чому.
- Г. Чи потрібно зменшувати кількість середніх навчальних закладів через 5 років?

Розрізняють різні типи статеві-вікових пірамід, які у графічному вигляді представлені на малюнку 5.2.

Мал. 5.2. Головні типи статеві-вікових пірамід

У найменш розвинених країнах світу демографічна структура має форму «трикутника» (наприклад, Болівія, Нігер, Пакистан). Ця форма свідчить про повільне, але постійне зростання кількості населення. Головна проблема в цих країнах – висока смертність серед старших вікових груп через брак лікарів та погані санітарні умови, особливо в сільській місцевості.

Там, де триває значне демографічне зростання (наприклад, Афганістан, Ефіопія, Ірак), піраміда має форму «парасолі». Це означає, що більшість населення становлять діти. Незважаючи на високу дитячу смертність та низький середній вік життя, у цих країнах зберігаються традиції ранніх шлюбів і багатодітних сімей.

У країнах із демографічною пірамідою типу «дзиґа» (наприклад, США, Словаччина, Україна) кількість новонароджених постійно скорочується. Це відбувається через те, що молодь відкладає народження дітей або через значний приплив іммігрантів працездатного віку.

Найбільшу частку населення тут становлять працюючі люди. Вони народилися тоді, коли народжуваність ще була високою. Згодом вста-

Таблиця 5.1
Населення Нігеру, Індії, України,
млн осіб

Рік	Нігер 	Індія 	Україна
2000	10,5	1050,0	49,5
2010	15,8	1243,5	46,5
2020	24,2	1402,6	44,7
2050	58,0	1679,6	32,3

новлюється рівновага: на одного працюючого припадає одна непрацююча особа.

Ця ситуація створює проблему для держави. Зростає потреба у фінансуванні пенсій, оскільки звичайних відрахувань із зарплат уже недостатньо. Для зменшення навантаження держава часто підвищує пенсійний вік. Зрештою, цей тип піраміди веде до демографічного старіння нації та поступового скорочення загальної чисельності населення. Відбувається виразне демографічне старіння, що зумовлює поступове скорочення кількості населення.

У країнах Перської затоки у працездатному віці виразно переважає чоловіче населення (наприклад, у Катарі, Кувейті, ОАЕ, Омані).

Відкриваємо для себе Україну. Україна має статеву-вікову піраміду типу «дзига» (мал. 5.1).

Як зміниться кількість населення України в майбутньому (табл. 5.1)?

Аргументуйте, який існує зв'язок між природним рухом населення і його віковою структурою.

На замітку. Демографічне старіння населення – процес довготривалого зменшення кількості немовлят за умов зростання кількості осіб похилого віку в певній країні, регіоні, місті.

2. Демографічне старіння як проблема розвинутого суспільства.

Демографічне старіння населення зумовили: широка доступність до медичних послуг, соціальна підтримка людей похилого віку, які народились у період «бебі-буму» та набули достатньо високого суспільного статусу. Постійне зростання середньої тривалості життя населення у високорозвинених країнах світу й пізні народження дітей, перехід до сім'ї з однією дитиною як взірця соціальної поведінки, антиімміграційна політика створюють умови переважання в суспільстві осіб старших вікових груп.

Географія в нашому житті. Розпитайте своїх рідних про кількість дітей у сім'ях різних поколінь. У якому поколінні була найбільша кількість дітей? Дізнайтеся, скільки років прожили ваші предки. Які чинники вплинули на зміну тривалості життя у вашій родині за поколіннями?

За даними навчального атласу дізнайтеся, у яких країнах переважає міське, а в яких – сільське населення та як це впливає на кількість дітей у країні.

На основі останніх опублікованих даних Державної служби статистики України побудуйте статеву-вікову піраміду своєї області.

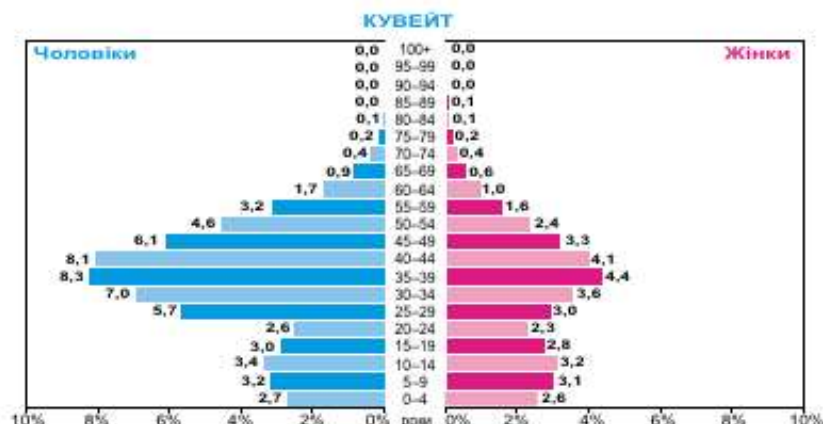
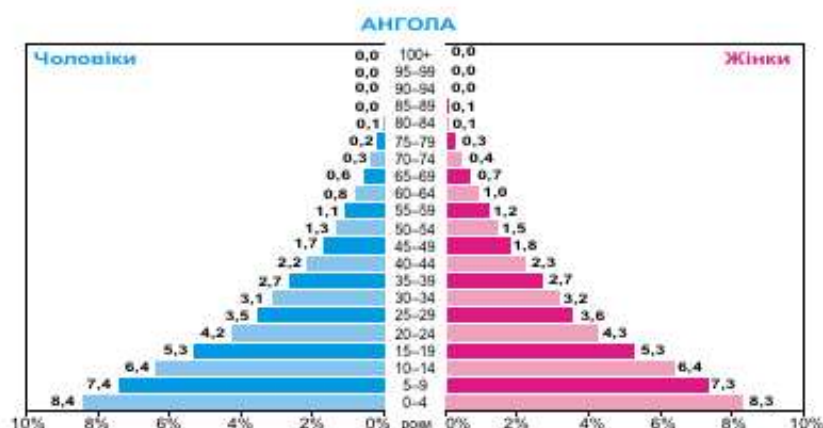

1. За офіційним сайтом Державної служби статистики України <https://stat.gov.ua/uk> визначте, у яких регіонах держави живе найбільша кількість пенсіонерів за віком. Запропонуйте перелік заходів, яких можуть ужити органи місцевого самоврядування вашої територіальної громади та органи державної влади вашого району для покращення умов життя людей старших вікових груп.

2. Підготуйте мініпроект «Як вік населення впливає на майбутнє країни». Представте його однокласникам.

ПРАКТИЧНА РОБОТА. Аналіз статеві-вікових пірамід країн з різною демографічною ситуацією

1. Розгляньте статеві-вікову піраміду, зображену на малюнку. Варіант 1 – Кувейту, варіант 2 – Анголи, варіант 3 – Албанії. Визначте її форму (тип).

2. Проаналізуйте статеву-вікову піраміду країни обраного вами варіанта. Опишіть її в зошиті за планом.

План

I. Аналіз вікової структури (вертикальна вісь):

А. Частка дітей (основа): ширина основи показує рівень народжуваності.

Б. Частка працездатного населення (середина): показує потенціал робочої сили.

В. Частка населення літнього віку (вершина): відображає тривалість життя і пенсійне навантаження.

II. Аналіз статевих співвідношень (горизонтальні смуги).

А. Співвідношення чоловіків та жінок: виступи і впадини можуть вказувати на війни, міграційні потоки або особливості тривалості життя.

III. Виявлення демографічних «хвиль» і «прогалів».

«Виступи»: результат бебі-бумів, наприклад після війн.

«Впадини» (звуження): результат війн, епідемій, зниження народжуваності.

IV. Визначення демографічних тенденцій (висновки).

А. Прогноз росту / зменшення населення (на основі форми піраміди).

Б. Ступінь старіння населення.

В. Тип відтворення населення.

Г. Соціально-економічні наслідки: навантаження на пенсійну систему, освіту, ринок праці.

Коротко про головне

Для оцінки демографічної ситуації у країні, кращого розуміння потреб суспільства та для прогнозу майбутніх змін у структурі населення країни, регіону чи міста складають статеву-вікові піраміди. Розрізняють такі типи статеву-вікових пірамід: «трикутник», «парасоля», «дзиґа». Для України характерна статеву-вікова піраміда типу «дзиґа», що вказує на процес старіння населення, яке зумовлене різким скороченням народжуваності за умов низької смертності й відсутності значної імміграції. Тому всі країни світу впроваджують різну державну політику у сфері демографії.

Перевірємо себе

1. Що таке статеву-вікова структура населення? Які її головні складові?

2. Поясніть, чому для країн Європи характерним є процес демографічного старіння.

3. Чому зі зростанням якості життя населення зменшується кількість дітей у країні?

Моя територіальна громада. Уявіть себе головою вашої територіальної громади в умовах, коли кожен третій мешканець – людина похилого віку. Запропонуйте три конкретні зміни у плануванні вашого населеного пункту. Складіть перелік важливих соціальних об'єктів (медичні заклади, центри для літніх людей) своєї громади, які зроблять життя літніх людей комфортнішим.

Тема 2. Розселення

§ 6. У яких типах поселень живуть люди

- Що таке природні умови?
- Які чинники впливають на розселення населення?

Світове місто
Густота населення
Міська агломерація
Субурбанізація
Рурбанізація

1. Як природні чинники створюють передумови розселення населення. Природні умови визначають комфортність умов життєдіяльності людини та передумови розселення населення на планеті. Більшість людей живе у сприятливих умовах помірного й субтропічного клімату, а найменше – в екстремальних умовах полярного чи тропічного (аридного) клімату. За складних природних умов (наприклад, у заболоченій місцевості) люди переважно зосереджуються в окремих невеликих поселеннях, які розташовані на узвишші. Наприклад, на Поліссі немає великих міст. Значний вплив на розміщення населених пунктів мають природні умови, особливо рельєф і наявність води. Якщо місцевість гориста чи з великими перепадами висот, потрібно проводити багато дорогих земляних робіт – вирівнювати ділянки, робити насипи, зміцнювати схили. Важливу роль відіграє наявність питної води. У містах водопостачання зазвичай централізоване: воду постачають трубами до будинків. У селах люди мають власні колодязі або свердловини.

За даними таблиці 6.1 порівняйте кліматичні умови життя в Римі, Парижі, Лондоні. У якому із цих міст комфортніше жити? Свою відповідь обґрунтуйте.

Таблиця 6.1. Кліматичні умови життя в Римі, Парижі, Лондоні

Місто	Кількість часу із сонячним освітленням на рік, годин	Річна кількість опадів, мм	Кількість днів з опадами на рік, днів	Температура атмосферного повітря, °C		
				середня річна	середня максимальна	середня мінімальна
 Рим	2500	850	80	15,7	20,4	11,0
 Париж	1650	640	110	12,3	15,5	9,1
 Лондон	1500	600	150	11,1	15,4	8,3

За допомогою одного з картографічних онлайн-сервісів проаналізуйте вплив природних чинників на забудову міст Кам'янця-Подільського (Хмельницька область) та Стрия (Львівська область) і визначте, як рельєф та гідрографічна мережа були враховані при забудові цих населених пунктів.

«Доступність – означає зростання» – саме цим визначається зосередження більшості населення Землі на відстані до 100 км від мор-

ського (океанічного) узбережжя (мал. 6.2). В Україні у сприятливих природних умовах Південного берега Криму розташовано чимало міських поселень, які сформували щільно забудовану вузьку, витягнуту вздовж берега моря, міську агломерацію.

Велике значення для розселення населення мають *суспільні чинники* (мал. 6.1). На відміну від природних чинників, вони визначаються діяльністю людини і мають вирішальний вплив на те, де люди обирають місце проживання.

СУСПІЛЬНІ ЧИННИКИ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

Економічний чинник	Люди прагнуть селитися там, де є робочі місця, високі доходи та розвинена економіка і можливості для кар'єри
Історичний чинник	Поселення часто утворювалися вздовж торговельних шляхів, біля замків, монастирів або на місці давніх поселень
Політичний чинник	Політична стабільність або конфлікти значно впливають на розселення
Соціальний чинник	Доступ до освіти, медицини та культурних послуг є важливим для вибору місця проживання

Мал. 6.1. Суспільні чинники розселення населення

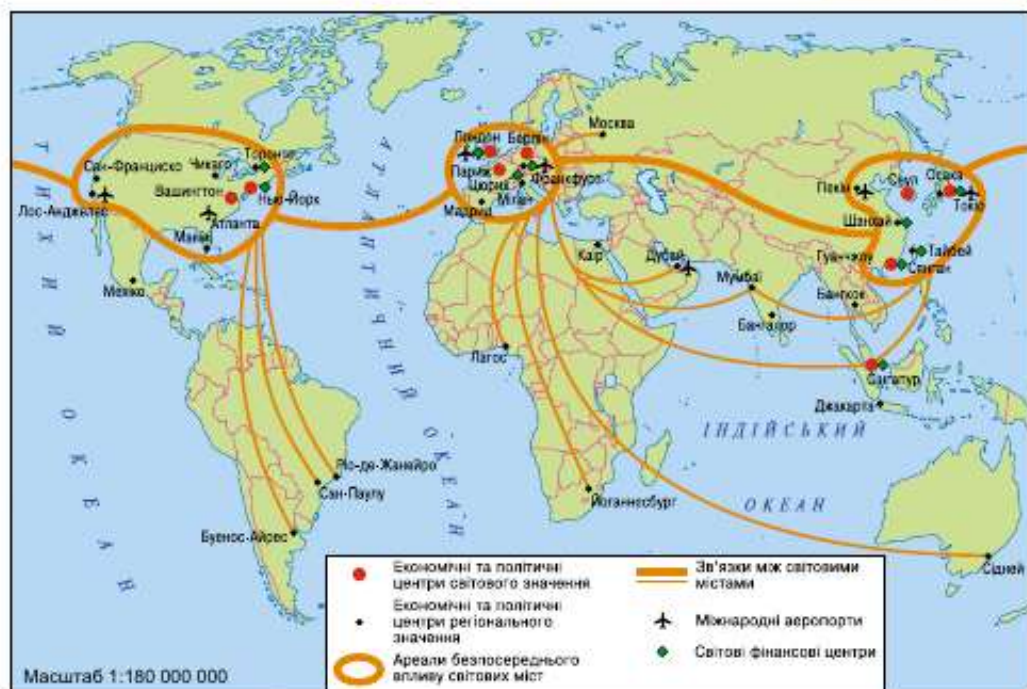
2. Чому суспільні чинники в розміщенні населення є визначальними. Зі зростанням якості життя урізноманітнюються потреби та вимоги до середовища проживання людей. Також істотно змінюється мобільність населення в різні історичні епохи. Люди переїжджають до міст у пошуках кращих умов життя, роботи, реалізації своїх мрій. Зростає значення столиць та особливо *світових міст*, які є головними центрами суспільного розвитку (мал. 6.2). В окремих розвинених країнах світу (наприклад, в Італії) щільна мережа міст дає змогу зберегти більш урівноважену систему розселення та вищу якість життя, ніж за умов надмірного зосередження в одному місті більшості міського населення, як це відбувається у країнах, що розвиваються, наприклад в Анголі, де в Луанді проживає більшість міського населення цієї країни.

На замітку. *Світове місто* – місто, яке є важливим центром у світовій економічній системі та має значний політичний, економічний і культурний вплив на інші регіони планети. Це не просто велике місто-мільйонник. Воно виконує функції вузла, що пов'язує світову економіку і культуру.

Порівняйте розподіл провідних світових міст за регіонами світу (мал. 6.2). Чому існує така нерівномірність у їхньому розміщенні?

У провідних світових містах значну частину населення становлять іноземці. Окрему категорію становить міжнародна еліта – топменеджери, відомі спортсмени, діячі мистецтва, вчені, визнані лідери в різних напрямках діяльності. Саме вони визначають тренди в розвитку суспільства. Переважно вони живуть не в самому центрі міста,

Мал. 6.2. Світові міста

а на його периферії в садибах, які оточені садами й парками. Якість середовища життя є визначальною для розселення найбагатших верств населення у світі.

Чи завжди велика густота населення є перевагою для країни?

- У яких випадках велика густота – це плюс, а в яких – мінус?
- Як вона впливає на довкілля, інфраструктуру та якість життя?
- Краще жити в густозаселеному місті чи в малолюдній місцевості?

3. Чому густота населення не однакова в різних регіонах світу.

Густота населення в різних регіонах світу не однакова (мал. 6.3).

Розгляньте мал. 6.3. Назвіть незаселені регіони з найменшою і найбільшою густотою населення.

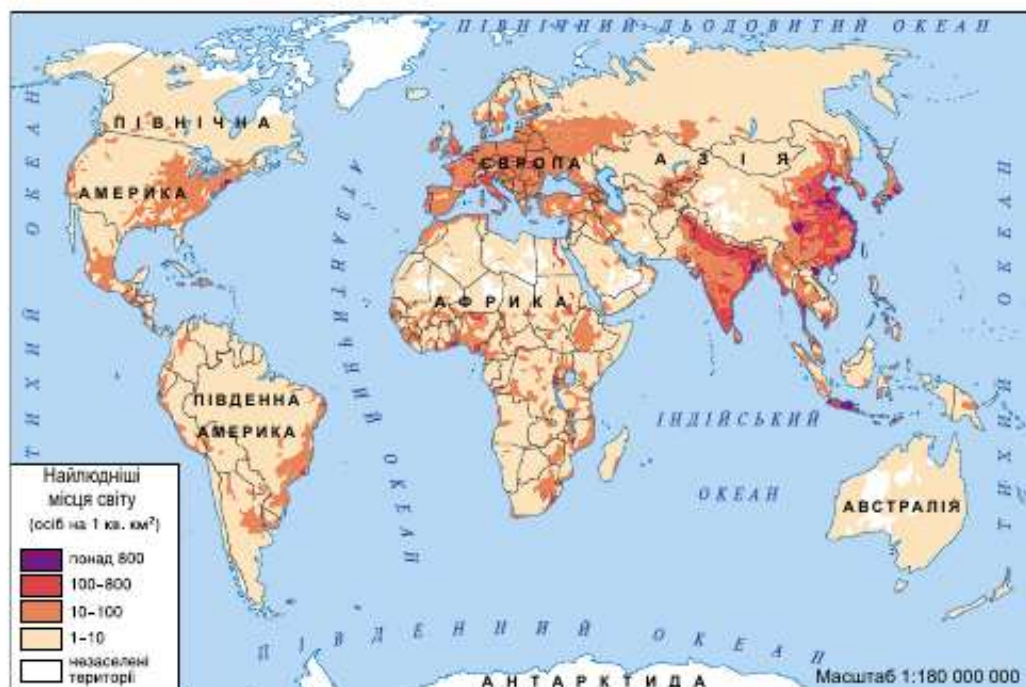
Відкриваємо для себе Україну. Після аварії на Чорнобильській АЕС міста Прип'ять і Чорнобиль стали єдиними містами, де заборонено постійне проживання через небезпечний рівень радіаційного забруднення.

На замітку. *Густота населення* – відношення кількості постійного населення до одиниці площі міста, регіону, країни.

$$\text{Густота населення} = \frac{\text{Кількість постійного населення (осіб)}}{\text{Площа географічного об'єкта (км}^2\text{)}}$$

Розрахуйте густоту населення своєї області. Скористайтеся даними Держстату <https://stat.gov.ua>

Мал. 6.3. Густота населення світу (станом на 01.01.2025 р.)

Країна	Густота населення, осіб / км ²
 Монголія	2,20
 Австралія	3,38
 Намібія	3,51

Мал. 6.4. Країни з найменшою густотою населення, 2025 р.

Країна	Густота населення, осіб / км ²
 Монако	18 600
 Сінгапур	7300
 Ватикан	1900

Мал. 6.5. Країни з найбільшою густотою населення, 2025 р.

Характеризувати густоту населення зручно за відповідною тематичною картою. Така карта показує, як люди розселені на планеті. На ній використано спосіб картограми, щоб відобразити кількість людей, яка припадає на одиницю площі, зазвичай на 1 км².

4. Які типи населених пунктів існують у світі. Людство від початку свого історичного розвитку створило різні типи людських поселень. Із курсу історії ви знаєте, що перші такі поселення були тимчасовими місцями перебування кочових людських спільнот. У таких поселеннях досі живуть люди в окремих регіонах світу, які мало залучені до глобальних процесів (мал. 6.6). Натомість нині між світовими містами переміщуються окремі представники глобальної еліти – «джет-сет». Це новітні кочівники, які літають між континентами у справах і для

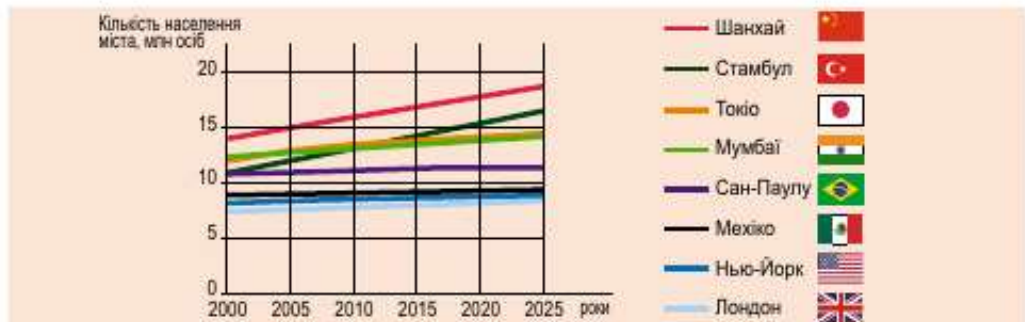
Мал. 6.6. Найбільші (за площею) території столичних міст Європи (станом на 01.01.2025 р.)

відпочинку та які живуть у реаліях глобального світу переважно у світових містах (мал. 6.7).

Мал. 6.7. А. Традиційні кочівники. Б. Новітні кочівники «джет-сет»

Розвиток цивілізації зумовив розвиток різних типів сільських та міських поселень. Від тимчасового поселення на шахті з видобування алмазів на півночі Канади до світових міст, де зосереджено найбільше населення і багатств, людство проживає в дуже відмінних типах населених пунктів. Усі типи населених пунктів поділяють на сільські та міські (мал. 6.9). Вони поєднуються в більш складні системи розселення. Різні природні та суспільні умови обумовили дуже відмінну форму забудови та життєдіяльності населення в них (мал. 6.8).

Мал. 6.8. Динаміка людності найбільших міст світу, 2000–2025 рр.

Сільські населені пункти

Міські населені пункти

Мал. 6.9. Типи постійних населених пунктів

За посиланням у «Словнику суспільної географії» (<https://geohub.org.ua>) ознайомтеся з визначеннями всіх типів постійних населених пунктів.

Від 2008 року більша частина населення Землі живе в містах. Для нормальних умов життя людей необхідно, щоб населені пункти містили не лише житлову забудову та об'єкти критичної інфраструктури (водо-, газо-, тепло-, електропостачання), а й сади, парки, зелену зону, заклади культури, спорту, відпочинку, роботи та інше. Виняткового значення при цьому набуває якість життя в міському середовищі. Тому більшість міст світу зберігають великі зелені масиви (мал. 6.10), які є складовими частинами цілісної компактної системи розселення, яка утворилася навколо такого міста. Що більше місто, то більший його вплив на прилеглу територію і то більший ареал, із якого приїжджають до нього на роботу люди.

Лондонська міська агломерація

- Міські парки
- Постійні зелені насадження
- Забудовані території
- Території поза межами агломерації
- Межа міської агломерації

Мал. 6.10. Міські парки і зелений пояс Лондонської міської агломерації

Назвіть позитивні та негативні наслідки урбанізації. Що важливіше: можливість для людей реалізувати себе в місті чи збереження екологічного балансу та комфорту життя в менших поселеннях?

Відкриваємо для себе Україну. Наймолодший в Україні населений пункт було засновано 2007 р. – селище Біле (Одеська область) на о. Зміїний.

5. Що таке міська агломерація. Як правило, міста тісно пов'язані із сусідніми населеними пунктами – містами, селищами й селами. Усі ці населені пункти об'єднані між собою поїздками, навчанням, культурним життям.

Таке просторове об'єднання називається *міською агломерацією* (мал. 6.11). Це система, де великі й малі поселення функціонують як єдине ціле. Із часом у центрі агломерації формується *метрополія* – велике місто, яке виконує керівні, адміністративні, фінансові та культурні функції. Найвпливовіші з них – *світові міста*, де зосереджено управління великими територіями або навіть глобальними світовими процесами.

На замітку. *Міська агломерація* – компактне просторове об'єднання групи міських та сільських поселень у єдине ціле трудовими й культурно-побутовими зв'язками.

Міські агломерації за формами території поділяють на лінійні (наприклад, Одеська в Україні), площинні (наприклад, Празька в Чехії). Коли об'єднуються в єдине ціле дві й більше міських агломерацій, має місце утворення *конурбацій*, у яких є не одне, а кілька головних міст (наприклад, Рандстад у Нідерландах). Найбільше конурбацій сформувалось у старих промислових районах Європи. Що більше місто, то більше в ньому різних видів послуг.

Мал. 6.11. Просторова модель міської агломерації

До складу міських агломерацій входить не лише метрополія, а й зона її впливу (передмістя і субурбанізовані території) (мал. 6.11). Межі міст офіційно затверджують, тому реальна міська агломерація зазвичай виходить далеко за офіційні межі головного міста. Це зумовлює такі процеси, як *субурбанізація* і *рурбанізація*.

На замітку. *Субурбанізація* – розвиток передмістя переважно з індивідуальною забудовою. *Рурбанізація* – поширення міського способу життя в сільській місцевості.

Мал. 6.12. Панорамні фото міст Дніпра і Луцька

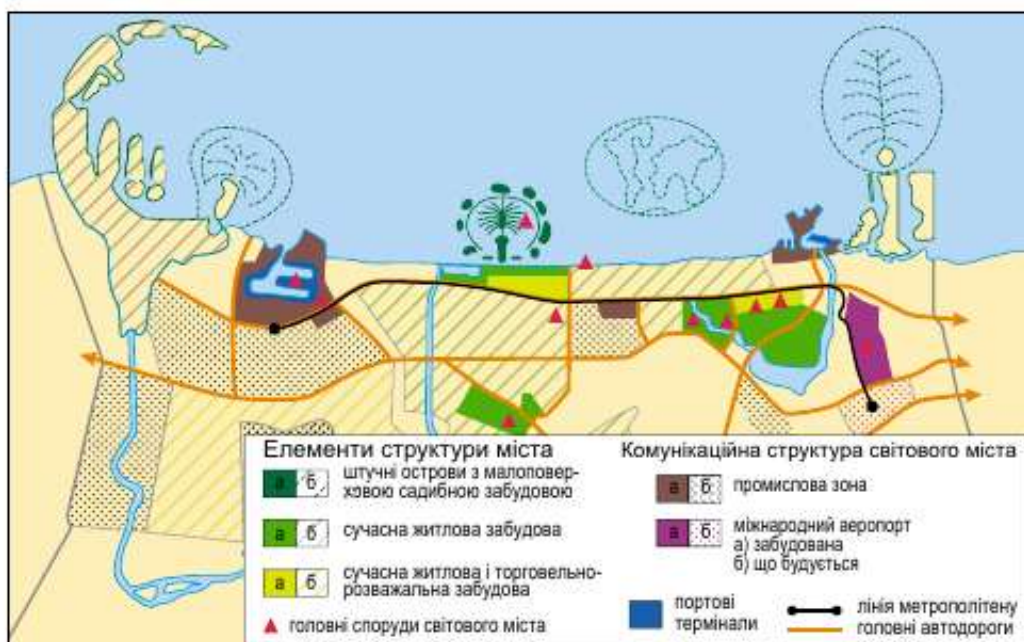
Порівняйте використання берега річок у містах Дніпро та Луцьк (мал. 6.12) і поясніть вплив природних і суспільних чинників на щільність забудови берегів річок.

Відкриваємо Україну. У Токійській агломерації (регіон Канто) проживає стільки ж населення, як майже в усій Україні, – 43,6 млн осіб (2024 р.), і стільки ж проживає у штаті Каліфорнія (США).

Об'єднайтеся у дві команди. Одна захищає ідею «місто – двигун прогресу», інша – «місто – причина екологічних та соціальних проблем».

Для країн, що розвиваються, характерні найбільші контрасти в міській забудові (мал. 6.13). Тут поєднуються центр міста з переважно європейською забудовою та традиційна міська забудова зі старовинними храмами й фортецями, яка на околицях міста переходить у нетрі хаотичної забудови.

Мал. 6.13. Просторова структура забудови світового міста Дубай (ОАЕ)

Мал. 6.14. Найвищі будівлі світу, висота, м

Глобалізація має свій безпосередній вплив на світові міста. У центрі такого міста йде процес вертикалізації, що зумовлює будівництво хмарочосів (мал. 6.14).

Чому понад 70 % усіх хмарочосів світу зосереджено у світових містах Азії (мал. 6.14)? Який вплив природних умов цього регіону?

У складі міської агломерації виділяють міста-супутники (мал. 6.11), які формують щоденні маятникові міграції. Для українських великих міст характерне переважне використання людьми, які переміщуються з периферії до центру міської агломерації, електричних поїздів приміського сполучення (електричок). Це зона найбільшого впливу міста. Ще більш масштабні маятникові міграції в метрополітенських регіонах світових міст (мал. 6.15).

Оберіть за допомогою розкладу руху «Укрзалізниці» маршрути й кінцеві станції приміських електропоїздів одного з великих міст держави і нанесіть їх на контурну карту України.

Географія в нашому житті. Дізнайтеся, у яких містах України є національні оперні та драматичні театри. З'ясуйте на офіційних сайтах театрів, коли вони були засновані, та подумайте, у якій частині міста вони розміщені. Поміркуйте, чому вони є лише в кількох вітчизняних містах. Які ще об'єкти культури свідчать про те, що ці міста є важливими центрами управління в державі?

Мал. 6.15. Щоденна кількість маятникових мігрантів до міста Токіо з його метрополітенського регіону, 2025 р.

Розгляньте світлини. Визначте типи населених пунктів.

Розгляньте ситуації у групах та виконайте завдання.

Група 1. У м. Ірпінь (Київська область) за роки незалежності України було відкрито університет, розміщено великі торговельні центри, розбудовано нові житлові мікрорайони. Населення цього міста постійно зростає.

– Поясніть, чому саме м. Ірпінь було обрано для розміщення цих закладів освіти і торгівлі?

– Як називається процес зростання значення міст у житті суспільства?

– Поміркуйте, як зросла ціна на житлові помешкання у цьому місті.

Група 2. Молода сім'я з двома дітьми різної статі хоче обрати місце проживання – в обласному центрі або у селі. Запишіть переваги проживання у місті та в селі у таблицю. Зробіть висновок, де краще жити і чому.

Переваги проживання у місті	Переваги проживання у селі

Група 3. У м. Львів за останні роки зросла кількість населення.

– Який процес спричинив ці проблеми?

– Які заходи міської влади необхідно реалізувати для розміщення нових жителів міста?

Коротко про головне

Природні умови створюють передумови, а суспільні – визначають розселення населення у країнах і регіонах світу. Більшість населення Землі (60 %) живе в містах та міських агломераціях. Розрізняють дві головні групи людських поселень – сільські й міські. Міські агломерації за формами території є лінійними та площинними.

Перевіряємо себе

1. Як визначити густоту населення? Чим відрізняється «денне» та «нічне» населення міст?

2. Що таке міська агломерація? Які її складові? Наведіть приклади міських агломерацій у Європі та в Україні.

3. Як ви вважаєте, які види транспорту є найважливішими для функціонування агломерації? Чому без швидкісного сполучення агломерація може розпастися?

4. Поясніть, які чинники призвели до утворення конурбацій.

Моя територіальна громада. До якого типу належить населений пункт, у якому ви проживаєте? Чи входить ваша громада до складу якоїсь агломерації? Якщо так, яке місто є її центром (метрополією) і як це впливає на щоденне життя ваших односельців чи містян?

§ 7. Чому відрізняються темпи й рівні урбанізації в різних країнах

- Що таке міська агломерація?
- Які особливості світових міст?
- Що таке конурбація?

Урбанізація
Псевдоурбанізація
(хибна урбанізація)

1. Чому відрізняються темпи й рівні урбанізації в різних країнах.

Ми живемо у світі, де постійно зростає людність міст (мал. 7.1). Це головний суспільний феномен сучасності. 2050 р. (за прогнозом Відділу народонаселення ООН) сім із десяти осіб на планеті проживатимуть у містах. Тому ваше майбутнє життя минатиме переважно в міському середовищі.

Мал. 7.1. Частка міського населення в загальній кількості населення регіонів світу, %

На замітку. Урбанізація – зростання кількості жителів міських поселень.

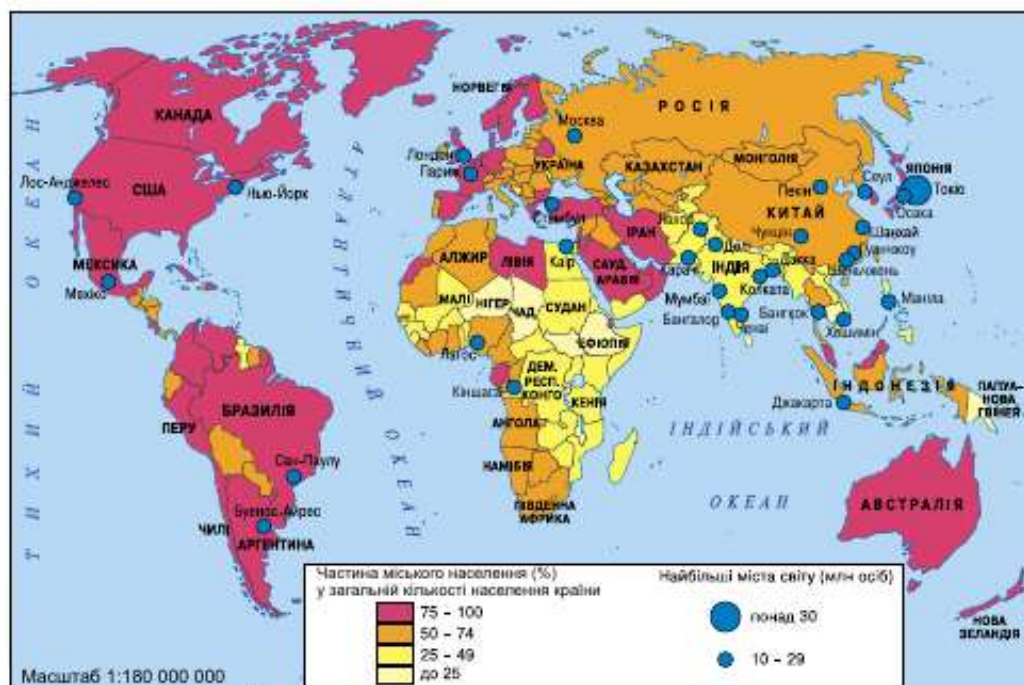
Поясніть тенденції зміни частки міського населення на графіку (мал. 7.1). За даними Державної служби статистики України укладіть відповідний графік для нашої країни. У якому регіоні світу відбувається подібний процес урбанізації? Які чинники є визначальними в його формуванні?

Регіони світу мають свої особливості прояву урбанізації (мал. 7.2). Люди живуть по-різному, хоча типи населених пунктів є однаковими (мал. 6.9). Під впливом різноманітних природних та суспільних процесів сформувались різні міста. Міські агломерації у розвинутих країнах світу поєднуються в особливі ареали – мегалополіси (мал. 7.3). У них зосереджено найбільші потоки людей, товарів, коштів на планеті. Головними ядрами таких складних систем розселення є світові міста (мал. 7.3).

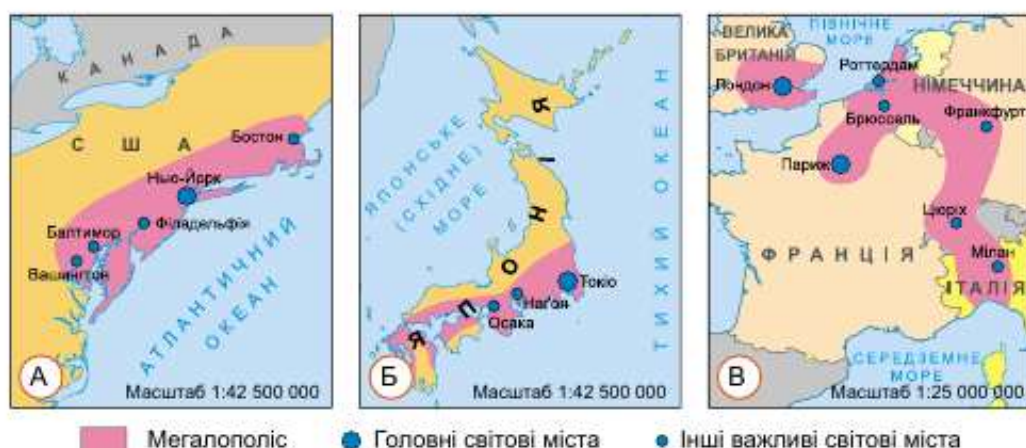

За малюнком 7.2 оберіть регіони світу і поясніть, спираючись на графік змін рівня урбанізації в них (мал. 7.1), у яких регіонах світу можлива поява нових найбільших міст.

Географія в нашому житті. Чому в Україні лише у 1971 р. вперше більшість населення стала жити у містах?

Мал. 7.2. Урбанізація країн світу (станом на 01.01.2025 р.)

Мал. 7.3. Головні мегалополіси світу (А. Бостон-Вашингтонський, Б. Японський, В. Лотаринзький)

Як вплинуло існування Лотаринзького мегалополісу (мал. 7.3) на європейські інтеграційні процеси?

Відкриваємо для себе Україну. Жан Готтман (1915–1994 рр.) – один із фундаторів сучасної географії міст. Він обґрунтував концепцію мегалополіса. Учений народився і провів дитинство в м. Харкові.

Смуга найбільшої концентрації населення в Європі – Лотаринзький мегалополіс (мал. 7.3). Середня густина населення тут становить 200 осіб/км², зростаючи в найбільших міських агломераціях до 500 і більше осіб/км².

Для всіх міських агломерацій Європи характерні значні щоденні трудові маятникові міграції. Це сприяло формуванню великих за площею зон *субурбанізації* навколо великих міст, куди переміщені промислові підприємства й аеропорти (мал. 6.11). Як наслідок, стрімко зростає антропогенне навантаження на довкілля.

Україна має поліцентричну систему розселення з великими містами, які є міжрегіональними центрами: Київ, Дніпро, Львів, Одеса, Харків. Суттєві зміни в ієрархії міст та кількості їхнього населення зумовлені широкомасштабними бойовими діями. Особливо великі зміни відбуваються в містах вздовж лінії фронту. Окремі міста Донецької області зазнали суттєвих руйнувань. Натомість прискорилися позитивні зміни у структурі міської забудови в містах Закарпатської та Львівської областей, куди перемістилася значна частина внутрішньо переміщених осіб та бізнесу зі східних та південних областей України.

Азія – регіон світу з давніми осередками урбанізації. Основними її чинниками є високий рівень розвитку промисловості й невиробничої сфери, їхня інтеграція у глобальну економіку. Для більшості країн Азії характерний середній рівень урбанізації (мал. 7.2). Високий – у Сінгапурі, Кувейті, Японії, Ізраїлі, Бахреїні. Низький – в Афганістані, Бангладеш, Бутані, Непалі та ін. Спостерігається *псевдоурбанізація*.

На замітку. *Псевдоурбанізація (хибна урбанізація)* – зростання кількості міського населення шляхом переселення колишніх селян у передмістя і в необлаштовані самовільно забудовані райони.

Це змінить Україну. У 2022–2025 роках найвищі темпи приросту міського населення було зафіксовано у Закарпатській і Львівській областях.

Населення Азії дедалі більше концентрується у великих за людністю містах (мал. 7.2). У результаті їхнього просторового розвитку навколо Токіо виник Японський мегалополіс (мал. 7.3); формується новий мегалополіс між дельтами річок Янцзи та Чжуцзян у Китаї, де головним містом є Шанхай.

В Азії є багато світових міст (мал. 6.2), які водночас є визначальними центрами національного розвитку. У них розташовані штаб-квартири міжнародних організацій, надається значна кількість фінансових, банківських, медичних послуг. Саме світові міста є лідерами зі збільшення кількості населення.

Поясніть, унаслідок яких процесів найбільшою за людністю 2030 року залишиться Токійська агломерація (мал. 6.8), якщо кількість населення в цій країні має виразну тенденцію до скорочення.

У містах **Америци** проживає більшість її населення. Найбільші (за людністю): Нью-Йорк, Мехіко, Лос-Анджелес, Буенос-Айрес і Сан-Паулу (мал. 7.2). У Північній Америці сформувалися такі мегалополіси: Бостон-Вашингтонський (мал. 7.3); Приатлантичний, де проживає понад 50 млн

осіб; Чипіте (від Чикаго до Піттсбурга, Приозерний) – 55 млн осіб; Сансан (від Сан-Франциско до Сан-Дієго, Каліфорнійський) – 40 млн осіб. У них зосереджено більшість не лише населення, а й виробничого та інфраструктурного потенціалу Америки. Центри мегалополісів є світовими містами. Для країн Південної та Центральної Америки характерна псевдоурбанізація. Це пов'язано з тим, що швидкі темпи урбанізації не встигають за темпами розвитку економіки, житловим будівництвом та розвитком соціальної сфери.

Більшість міст **Африки** має виразні риси міст для країн, що розвиваються. Процеси урбанізації відмінні в різних країнах цього континенту (табл. 7.1). Для них характерні великі за площею та людністю передмістя, заселені колишніми селянами. Таке типово велике африканське місто є виразним прикладом псевдоурбанізації. У більшості країн цього континенту найбільшою за людністю є сучасна столиця чи колишній центр колоніального володіння. Швидке зростання населення вказує на незавершеність процесу урбанізації (мал. 7.1). Лише окремі міста Африки належать до світових міст (мал. 6.2). Вони є і найбільшими за людністю (мал. 6.3).

Австралія та Океанія поєднують європейські міста з традиційним сільським способом життя тубільців. Більшість населення проживає у прибережній зоні в містах. Лише Сідней належить до важливих світових міст. Значну частину містян становлять іммігранти з різних країн світу.

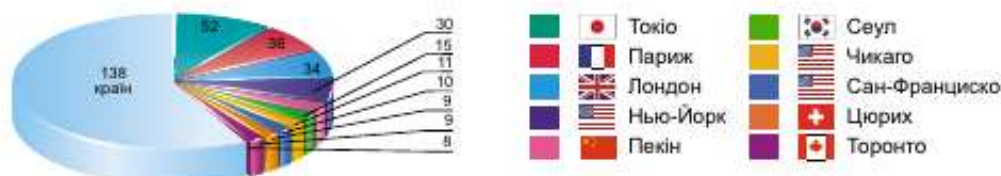
Таблиця 7.1. Рівень урбанізації в Африці в 1950, 1990, 2010, 2023 рр., %

Країна	Рівень урбанізації, %			
	1950 р.	1990 р.	2010 р.	2021 р.
ПАР 	42,2	48,1	61,2	68,8
Нігерія 	10,2	25,5	49,1	54,3
Єгипет 	31,9	43,5	43,3	43,1
Танзанія 	3,5	11,1	25,9	37,4
Судан 	3,5	11,1	25,9	36,3
Ефіопія 	4,6	9,5	16,5	23,2

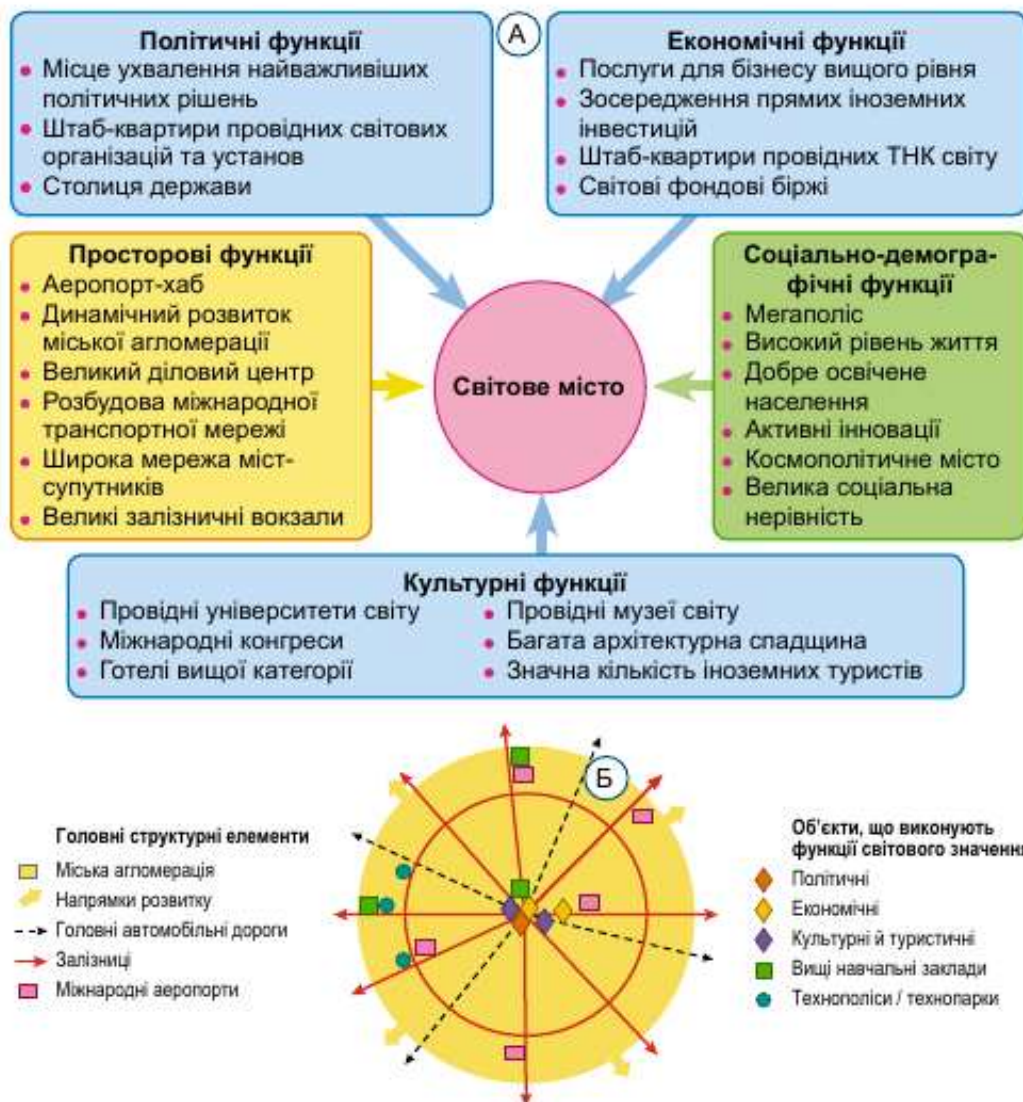
Суворі природні умови та значна віддаленість від осередків економічного розвитку унеможливили появу в **Антарктиді** міст. Люди адаптувались до суворих природних умов життя, створивши наукові бази.

2. У чому унікальність світових міст. Світові міста – головні центри, навколо яких обертається глобальна економіка. У світових містах розташовані штаб-квартири провідних ТНК (мал. 7.4). Саме тому вони мають регулярне авіасполучення з більшістю столиць світу і є ключовими транспортними вузлами своїх регіонів (мал. 7.5). У таких містах зосереджена фінансова, політична та культурна еліта. Вони утворюють особливе середовище – космополітичне суспільство, яке зумовлює уніфі-

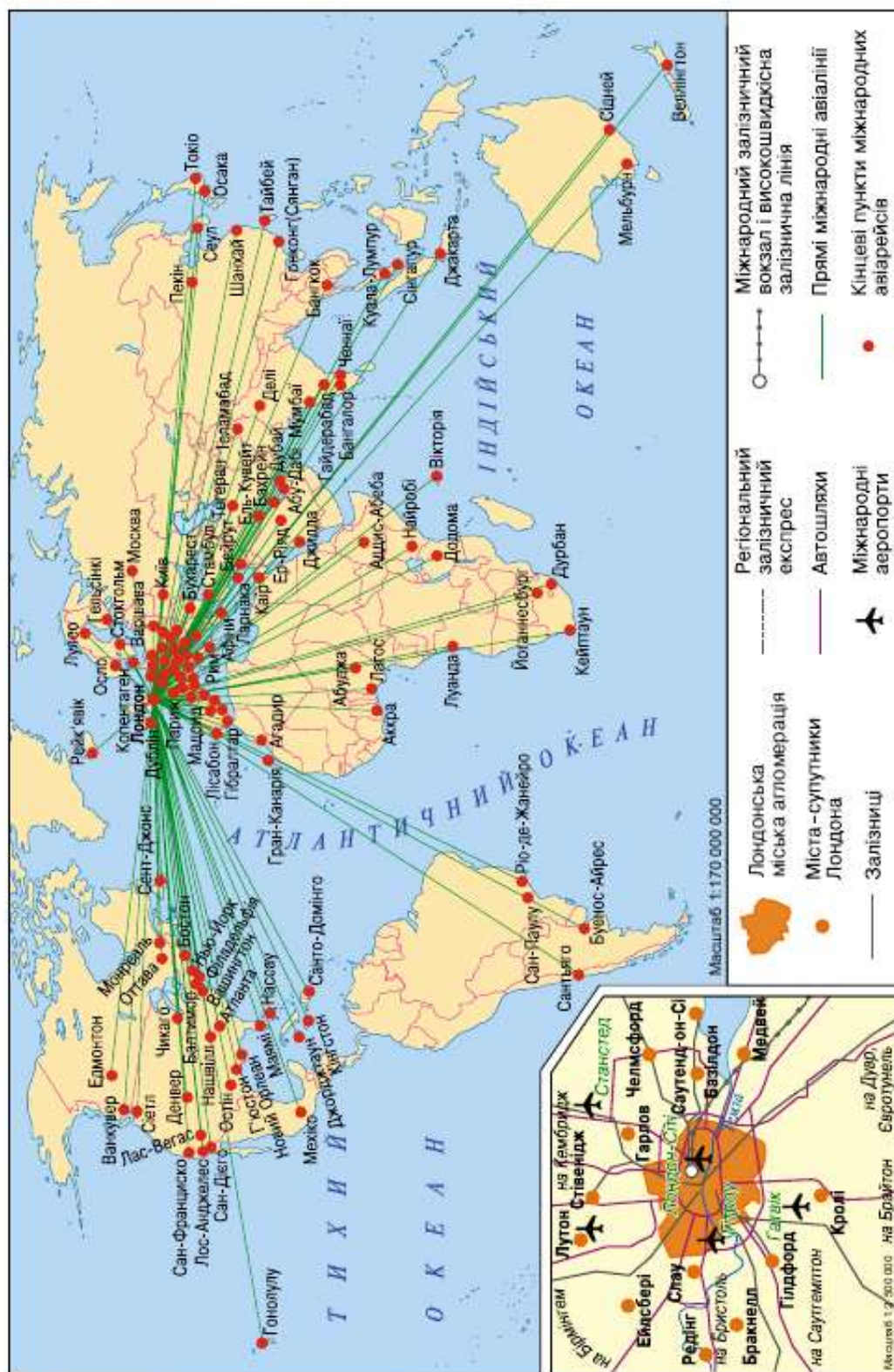
кацію центральних частин міст. Тут можна побачити типові хмарочоси, мережеві готелі, банки, магазини й ресторани, відомі у всьому світі.

Мал. 7.4. 500 найбільших (за прибутком) ТНК світу за містами (станом на 01.01.2025 р.)

Мал. 7.6. Моделі світового міста (А. Функціональна модель. Б. Просторова модель)

Мал. 7.5. Міжнародне авіаційне сполучення Лондона, 2021 р.

Світові міста займають вищі щаблі у світовій системі управління. Вони концентрують у собі владу і багатство глобального світу. У них зосереджуються люди, які навчаються й відвідують провідні туристичні об'єкти світу.

Таблиця 7.2. Головні туристичні принади світу за кількістю туристів, млн осіб, 2024 р.

Країна	Прапор	Місто	Головні музеї, історичні пам'ятки	Кількість відвідувачів, млн осіб
Японія		Токіо	Монастир Сенсо	30,0
Мексика		Мехіко	Собор Успіння Богородиці	20,0
Китай		Пекін	Заборонене місто	15,3
Франція		Париж	Собор Паризької Богоматері	14,0
Ватикан		Ватикан	Базиліка Святого Петра	11,0
Франція		Париж	Лувр	8,7
Ватикан		Ватикан	Ватиканські музеї	6,7
Велика Британія		Лондон	Британський музей	5,2
США		Нью-Йорк	Метрополітен-музей	5,4
Велика Британія		Лондон	Галерея Тейт	4,7

Розгляньте таблицю і дайте відповідь на запитання. Яка частка іноземців та громадян країн, де розташовані найбільші (за відвідуванням) музеї та пам'ятки світу, у загальній кількості відвідувачів? Чому більшість музеїв розміщені в Європі? Які чинники це зумовили?

Коротко про головне

Урбанізація по-різному проявляється в різних регіонах світу. Головними центрами глобалізованого суспільства є світові міста. Усі міські агломерації мають центр і периферію. В Україні відбуваються стрімкі зміни в розвитку міст. В Україні сформувалася поліцентрична система метрополітенських регіонів.

Перевіряємо себе

1. Чому Токійська міська агломерація залишається найбільшою у світі за кількістю населення?
2. У чому особливості розміщення населення у світових містах?
3. Що таке мегалополіс? Чому вони поширені не в усіх регіонах світу?
4. Що таке псевдоурбанізація? У яких регіонах світу вона найбільш поширена?
5. Поясніть, чому у світових містах зосереджені головні туристичні об'єкти.

Моя територіальна громада. Які переваги й проблеми розвитку має ваша громада у зв'язку з міграцією населення?

Тема 3. Етнічний, релігійний склад

§ 8. Яким є етнічний та релігійний склад населення

- ▶ Що таке нація та етнос?
- ▶ Чому народи поділяються на етнографічні групи?
- ▶ Пригадайте, які народи проживають в Україні.

Етнос
Національні меншини
Релігія
Конфесія
Діаспора
Міжконфесійний конфлікт

1. Як розселення народів зумовило формування етносів. Населення Землі розміщене дуже нерівномірно (мал. 6.3). Зараз більшість людей проживає в Південній та Східній Азії, де є давні осередки цивілізації. Такі регіони, як Сахара, Гімалаї чи північ Канади та північ Євразії, майже не заселені через суворі природні умови. На розселення народів впливають клімат, доступність води, родючість ґрунтів та рівень розвитку економіки. Люди завжди намагалися жити там, де є сприятливі умови для життя і праці.

У давнину люди об'єднувалися за спільним способом життя, мовою, звичаями та віруваннями. З часом окремі племена розросталися, змішувалися з іншими, переймали нові традиції. Так поступово формувалися *етноси* – великі спільноти людей зі спільною мовою, культурою та історією.

Коли такі спільноти починали жити на одній території, вони перетворювалися на *народи*. На процес формування народів впливали природні умови, війни, міграції та розвиток торгівлі. Кожен народ має свій шлях розвитку, але всі вони виникли внаслідок довготривалих історичних процесів.

Етнічний (національний) склад є однією з важливих характеристик населення.

Етнос та нація – поняття, які часто використовуються разом, але мають відмінні значення.

На замітку. *Етнос* – спільнота людей, яка має спільну культуру, мову, традиції та відчуття самосвідомості.

Нація – більш широке поняття, яке використовується для позначення великої спільноти людей, об'єднаних спільною історією, культурою, мовою і територією проживання в межах певної держави. Усі громадяни України незалежно від їхнього етнічного походження є *українською нацією*.

У світі існують різні народи – кожен з яких зберігає свою культуру. Ось приклад народу, який є одним із найбільших за кількістю у світі: китайці (табл. 8.1).

Окремі етноси мають свої діаспори – частину певного етносу, – які проживають за межами свого традиційного ареалу розселення. Більшість етносів у світі живе у межах певного регіону. Внаслідок глобалізації зростає кількість людей, які переселяються, працюють, навчаються за межами свого традиційного ареалу розселення.

Таблиця 8.1. Найбільші народи світу (за кількістю), 2025 р.

Народ	Кількість, млн осіб
Хань (китайці)	1405
Індуси	542
Бенгальці	285

Найбільш строкатий етнічний склад у світових містах. Наприклад, у Лондоні за переписом визначено проживання понад 300 етносів. Також і в Україні проживають представники різних етносів.

2. Яким є національний склад населення в Україні. У різні часи на територію сучасної України прибували представники різних народів. Наприклад, італійці від XV століття проживали в містах на вітчизняних теренах, тоді як бангладешці прибули вже за роки незалежності. Суттєвий вплив на етнічну структуру населення України мали депортації та воєнне лихоліття. Наприклад, під час Другої світової війни мав місце Голокост, який призвів до різкого скорочення кількості євреїв; було депортовано всіх кримських татар, які лише наприкінці 1980-х років здобули право повернутися на свою історичну батьківщину.

Національний склад сучасної України включає українців, а також представників інших національностей (мал. 8.1). Виокремлюються також *корінні народи*.

Мал. 8.1. Етногеографічні райони України (за М. С. Дністрянським)

У групі з'ясуйте, в яких країнах Європи переважає один етнос, а в яких – мають місце численні великі етнічні групи. Для цього використайте статистичні дані та карти з навчального атласу. Результати подайте у вигляді порівняльної таблиці або короткої презентації.

Відкриваємо для себе Україну. Згідно із Законом України «Про корінні народи України» (2021 р.), подано перелік відповідних етносів, яким гарантовано всебічну підтримку з боку держави.

За даними Всеукраїнського перепису населення (2001 р.), на території країни проживали переважно українці, які є *титульною нацією*. Корінними народами України є кримські татари, які переважно проживають на півдні держави, а також караїми та кримчаки у Криму і гагаузи в Одеській області.

За посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> дізнайтесь про права, які гарантує Україна національним меншинам.

На замітку. Національні меншини – стала група громадян держави, які не належать до титульної нації, проживають на її території, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою належність до цієї меншини, виявляють прагнення зберегти й розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність.

Це змінить Україну. Прочитайте «Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (ухвалену резолюцією Генеральної Асамблеї ООН). Визначте три найважливіші, на вашу думку, дії держави щодо забезпечення таких прав.

Географія в нашому житті. Підготуйте картографічний проєкт «Географія моєї родини». Для цього з'ясуйте, звідки родом ваші батьки, бабусі й дідусі, прабабусі й прадідусі, інші родичі. Позначте на контурній карті України населені пункти, де народилися й живуть (жили) члени вашої родини.

Український етнос має свої локальні особливості, зумовлені тривалим історичним розвитком. Існують декілька етногеографічних районів України: Волинський, Галицький, Закарпатський, Подільський, Чернівецький, Центральньо-Правобережний, Центральньо-Лівобережний, Дніпровсько-Харківський, Донецький, Одеський, Центральньо-Причорноморський, Кримський (мал. 8.2). Широкомасштабні бойові дії призвели до різких змін у розселенні населення й до трансформації етногеографічної ситуації. Лише після їх завершення і стабілізації міграційних потоків відбудеться нова локалізація етногеографічних груп українців та інших етносів.

Частина українців традиційно проживає поза межами сучасної України, наприклад на Кубані та на Мармарощині. Також існує українська етнічна *діаспора* в усіх регіонах світу.

На замітку. Діаспора – значна частина народу, яка перебуває поза країною його основного поселення.

Це явище притаманне багатьом народам світу (мал. 8.2). Дуже мало народів, які живуть у межах однієї держави. Люди емігрують до різних країн світу.

Найбільш виразні етногеографічні відмінності помітні в Українських Карпатах, де проживають гуцули, бойки та лемки (мал. 8.3). Їхня культура, мова, одяг, побут і традиції мають особливості, які збереглися

Мал. 8.2. Країни з найбільшою індійською та китайською діаспорами, 2025 р.

не лише в Україні, а й у сусідніх державах, де живуть представники цих етнографічних груп.

Мал. 8.3. Сучасні етнографічні райони в Українських Карпатах (за М. С. Дністрянським)

Відкривасмо для себе Україну. Найбільше етнічне і мовне різноманіття притаманне двом областям України – Закарпатській та Одеській.

За інформацією офіційного сайту Закарпатської обласної державної адміністрації дізнайтесь про те, як держава опікується національно-культурним розвитком національних меншин, що проживають у цьому регіоні.

3. Яким є релігійний склад населення України та світу. Значна частина населення сповідує певну релігію.

На замітку. *Релігія* – сукупність вірувань та віровчень, які мають в основі визнання наявності вищих сил та правил поведінки.

Релігія є складовою суспільного й духовного життя людини, суттєвою частиною культури, а подекуди її основою. Наприклад, найповніше традиції, мова, культура і звичаї євреїв збереглися саме завдяки юдаїзму. Це *етнорелігія*.

У сучасному світі вирізняють *світові* (універсальні) й *національні* (етнорелігії) релігії. Кожна релігія має культи і певні обряди, ритуали, звичаї. Універсальні релігії (наприклад, християнство) акцентують увагу на особистому сприйнятті людиною певних правил і традицій, тоді як етнорелігії передбачають обов'язкову етнічну спорідненість (наприклад, юдаїзм).

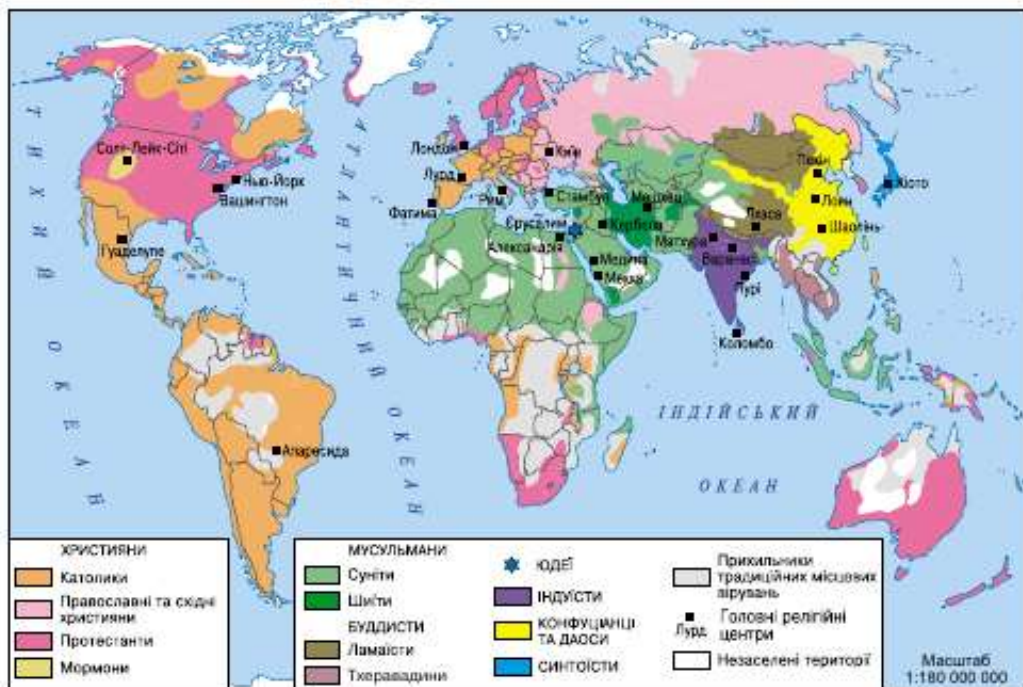
Географія релігій вивчає особливості їх поширення, звертаючи увагу на розміщення культових споруд, закладів релігійної освіти, місць проведення обрядів та інші чинники. Це дає змогу зрозуміти особливості просторової поведінки відповідних людських спільнот і визначає важливість для них певних матеріальних об'єктів та доступу до них. Наприклад, аборигени Австралії домоглися визнання права власності на геологічну пам'ятку Улуру (Аєрс-Рок), яка має виняткове значення для релігійних обрядів народу анангу, й від 2019 р. заборонили сходження на вершину цієї пам'ятки туристам та її фотографування.

Провідне місце у світі за поширенням посідає *християнство*. Приблизно 2,3 млрд людей із 138 країн світу вважають себе християнами (мал. 8.4). У християнстві виокремлюють три основні конфесії: католицизм (понад 60 % вірян), протестантизм (майже 30 %), православ'я (до 10 %), а також інші напрями.

Релігійний склад населення світу неоднорідний. Релігії виникли з давніх *вірувань*, як-от: тотемізм, магія, фетишизм, анімізм, культ предків. Ці первинні форми релігії й донині збереглися в деяких наро-

Мал. 8.4. Основні релігії світу

Мал. 8.5. Світові релігії

дів Африки, в індіанців Америки, аборигенів Австралії та Океанії. Серед одного народу або групи народів однієї держави виникали також традиційні місцеві (національні) релігії.

Світові релігії сповідує понад половину віруючого населення на планеті (мал. 8.5). Скільки прихильників релігії налічується у світі?

Використавши додаткові джерела інформації, визначте, для яких релігій характерні такі зображення культових споруд.

4. Які характерні відмінності релігійних вірувань в Україні. Релігійні вірування в Україні мають тривалу й складну історію.

На замітку. *Конфесія* – особливість віросповідання в межах певного релігійного вчення, а також об'єднання вірян, послідовників цього віросповідання.

В Україні сформувалася складна й динамічна конфесійна структура релігійних організацій.

Діють майже 37 тис. релігійних організацій, 97 % яких презентують різні християнські конфесії: 53,7 % – православні, майже 29 % – протестантські, 14,3 % – католицькі.

Як ваша громада дбає про збереження культових споруд і сприяє справлянню обрядів вірянами?

5. Чому виникають міжетнічні й міжконфесійні конфлікти. Міжетнічні та міжконфесійні конфлікти виникають через дискримінацію або упереджене ставлення до представників інших етносів чи вірян. За демократичного суспільства існує свобода релігійних переконань та відсутні упередження або дискримінація за етнічною або релігійною ознакою.

На замітку. *Міжконфесійний конфлікт* – суперечка чи протистояння між представниками різних релігійних конфесій, які можуть бути спричинені різними поглядами на віру та релігійні традиції.

Наприклад, конфлікт між індуїстами і мусульманами зумовив виникнення суперечки між Індією та Пакистаном щодо державної належності Кашміру.

Відновлення справедливого миру та прав народів є запорукою припинення конфліктів. Наприклад, Індонезія відновила суверенітет і територіальну цілісність Тимору-Лешті 1999 р., а Судан визнав незалежність Південного Судану 2011 р. після проведення референдуму щодо визнання права народу на самовизначення. Ці приклади засвідчують, що за узгодженої дії політиків можливе мирне врегулювання всіх конфліктів на Землі. Важливо запобігати їх виникненню шляхом проведення заходів зі зниження напруженості, зменшення масштабів конфлікту до того, як він переросте у відкрите протистояння.

Коротко про головне

Українці є титульною нацією, вони становлять 3/4 усього населення України. Найбільшими національними меншинами в Україні є росіяни, білоруси, молдовани, болгары, поляки, угорці, румуни, євреї, греки. Релігії поділяють на світові та національні. До світових релігій належать християнство, іслам, буддизм. Найбільше у світі християн і мусульман. Головною причиною виникнення конфліктів на етнічному чи релігійному ґрунті є недотримання прав і свобод людей та відсутність толерантності в суспільстві.

Перевіряємо себе

1. Як ви вважаєте, чому існують різні народи?
2. Чому більшість країн світу має етнічні меншини?
3. Чому найбільш виразно етнографічні групи українців збереглися в Карпатах?
4. Визначте етноси, які живуть у вашій області.
5. Обґрунтуйте, чому важливо толерантно ставитись до представників різних релігій та етносів.
6. Користуючись додатковими джерелами інформації, підготуйте повідомлення про збереження етнічних традицій у вашій територіальній громаді.

Моя територіальна громада. Визначте, які культові споруди є на території вашої громади і до яких конфесій вони належать. Коли вони були побудовані? Чи є серед них пам'ятки архітектури?

Тема 4. Трудові ресурси

§ 9. Як впливають кількість та якість трудових ресурсів на розвиток господарства

- Що таке ресурси? Яке їхнє значення для країни?
- Які бувають види ресурсів?
- Пригадайте з курсу «Фінансова грамотність», що таке трудові ресурси, людський капітал.

Трудові ресурси
Робоча сила
«Втеча мізків»
Економічно активне населення
Безробітні

1. Чому найважливішою частиною населення є трудові ресурси. Важливим джерелом розвитку економіки є люди. Найбільш активною частиною населення є трудові ресурси. Це населення працездатного віку (від 15 до 70 років), крім людей з інвалідністю, а також люди пенсійного віку й підлітки, які працюють (мал. 9.1).

Мал. 9.1. Працездатне населення України

У країнах Азії та Африки пенсійний вік становить 50 років, а в країнах з високою тривалістю життя (Австралія, Німеччина, Греція, Нідерланди, Словенія, Швеція) – 67.

На замітку. *Трудові ресурси* – частина населення може працювати в тій чи іншій сфері діяльності.

Робоча сила – кількість людей, які готові працювати за наймом.

Робоча сила = зайняті (працюючі) + безробітні (непрацюючі)

Залежно від законодавства країн світу до числа працездатного населення включають, крім економічно активного населення (усі наймані

та самозайняті працівники), також людей молодших і старших вікових груп, які реалізують трудову діяльність, за яку вони отримують матеріальну винагороду. Тому працездатне населення не є синонімом трудових ресурсів (мал. 9.1).

Розгляньте малюнок 9.1. Проаналізуйте склад своєї родини і з'ясуйте, до якої групи належать її члени.

На трудові ресурси впливає низка чинників (мал. 9.2).

Мал. 9.2. Чинники, які впливають на трудові ресурси

У світі кількість трудових ресурсів становить приблизно 60–65 % усього населення. Це особи віком від 15 до 65 років, які мають необхідну фізичну та освітню підготовку для роботи, а також ті, хто активно шукає роботу. Різні країни мають неоднаковий рівень забезпеченості трудовими ресурсами (мал. 9.3).

Трудові ресурси України становлять 11,7 млн осіб (2022 р.). Для успішного соціально-економічного розвитку важливе значення має не тільки кількісний, а й якісний склад трудових ресурсів. *Кількісна* оцінка трудових ресурсів характеризує загальну чисельність працездатного населення і тривалість робочого тижня. *Якісний склад* визначається професійним складом, рівнем освіти і кваліфікацією, середнім віком працюючих. Високий рівень освіти трудових ресурсів є базовою умовою поступального розвитку економіки країни. Тому провідні країни світу запрошують до себе для здобуття

Мал. 9.3. Забезпеченість трудовими ресурсами різних груп країн світу

вищої освіти і на постійне проживання висококваліфікованих фахівців з інших країн світу. Це явище називається «втеча мізків».

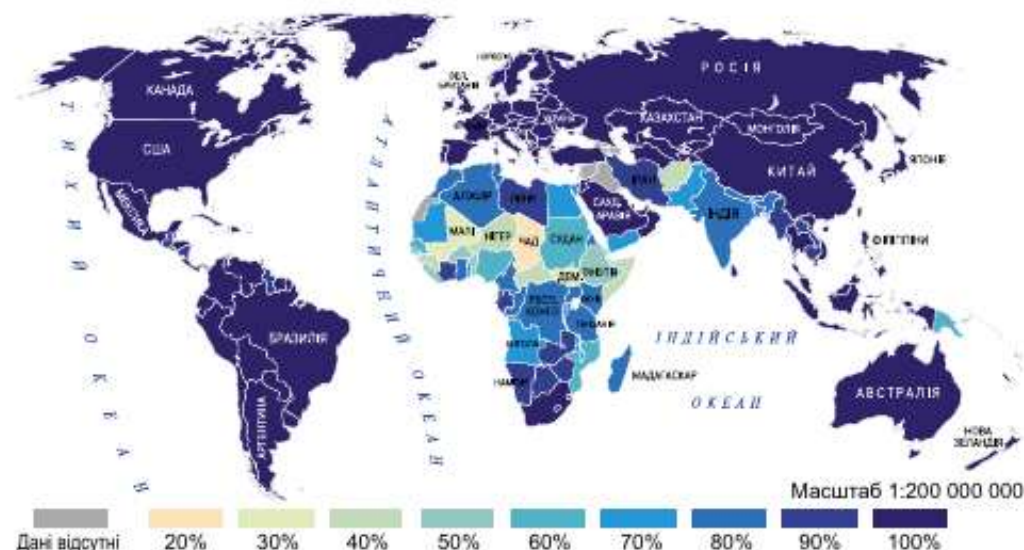
На замітку. «Втеча мізків» – еміграція висококваліфікованих кадрів і науковців до розвинених країн світу.

Поясніть, чому явище «втеча мізків» сприяє відставанню в розвитку країн світу.

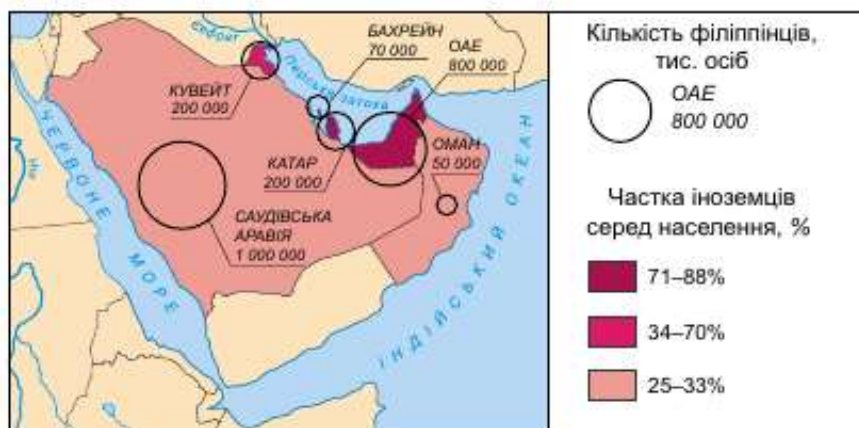
Це змінить Україну. Понад 70 % вітчизняного населення України має вищу освіту.

Відкриваємо для себе світ. У світі станом на 2025 р. майже 814 мільйонів дорослих повністю неграмотні (близько 15 % від загального населення світу). Майже 90 % із них проживають у країнах, що розвиваються, зокрема в регіонах Африки на південь від Сахари та Тропічний Азії (мал. 9.5). Жінки становлять понад 2/3 від загальної кількості неграмотних.

Мал. 9.5. Рівень освіченості населення за країнами світу, 2024 р.

В Україні спостерігається тенденція до скорочення трудових ресурсів через зменшення народжуваності та збільшення смертності, а також через широкомасштабні бойові дії в країні, які зумовили виїзд за кордон значної кількості жінок працездатного віку з дітьми. Українки за кордоном найчастіше виконують звичайну роботу, зокрема це готельно-ресторанний бізнес, сфера обслуговування, харчова промисловість та інше. Чоловіки, які мають досвід роботи у сфері ІТ, продовжують працювати і за кордоном. Також помітна зайнятість у сільському господарстві, будівництві, логістиці та сфері послуг (освіті, медицині та культурі). Для інших країн світу, наприклад Філіппін, суттєвий вплив має значна імміграція трудових ресурсів до інших країн світу. Зокрема, багато філіппінок працюють няньками, хатніми працівницями, доглядальницями у країнах Перської затоки (мал. 9.6). Вони переказують значну частину своєї зарплатні на батьківщину для утримання своїх рідних та близьких.

Мал. 9.6. Трудова міграція філіппінців до країн Перської затоки, 2025 р.

Проведіть опитування своїх рідних та близьких щодо того, чи працювали вони за межами країни. Які причини зумовили їхній вибір? Чи впливає надходження коштів від заробітків на добробут населення вашої громади?

Проаналізуйте, користуючись графіком (мал. 9.7), тенденцію зміни кількості вітчизняних трудових ресурсів за даними Державної служби статистики України. Дайте відповіді на запитання:

А. У якому році зафіксовано найбільшу кількість трудових ресурсів?

Б. Скільки становить частка трудових ресурсів від загальної кількості наявного населення України 2000 р. і 2024 р.?

В. У якому році спостерігається найменша кількість трудових ресурсів? Припустіть, які чинники сприяли цьому.

Г. Назвіть чинники, які можуть сприяти зростанню робочої сили в Україні найближчими роками. За яких умов це може відбутися?

Мал. 9.7. Кількість робочої сили працездатного віку в Україні за 2000–2026 роки, млн осіб

Розрахунки кількості трудових ресурсів здійснюються за переписами населення та даними про його фактичну зайнятість.

Рівень зайнятості населення визначається за формулою:

$$\text{Рівень зайнятості населення} = \frac{\text{Кількість зайнятого населення}}{\text{Загальна кількість населення} \times 100 \%}$$

В Україні на 1 січня 2022 року проживало 42 млн осіб, а кількість зайнятого населення становила 15 млн 377 тис. осіб. Визначте рівень зайнятості населення в Україні.

Трудові ресурси відіграють визначальну роль в економіці міст, районів, областей, держави. Від них залежить продуктивність праці, ефективність упровадження інновацій та новітніх технологій у виробничі процеси, що підвищує добробут населення і сприяє створенню конкурентоспроможної на світовому ринку продукції чи послуг з високою вартістю.

Відкриваємо для себе Україну. 2024 р. у сфері інформаційних технологій було зайнято 258,2 тисячі осіб, які сплатили податків і зборів до державного бюджету на суму понад 1 млрд дол. США.

2. Хто належить до економічно активного населення. Не все населення, що належить до трудових ресурсів, зайняте в суспільному господарстві. Тому поряд із поняттям «трудові ресурси» використовується поняття «економічно активне населення». Воно включає осіб, які на даний час зайняті в будь-якій сфері економічної діяльності (зайняте населення), а також безробітних. До економічно неактивного населення відносять дітей, учнів, студентів, пенсіонерів, людей з інвалідністю, домогосподарок тощо (мал. 9.8). У світі воно становить 45–50 % населення.

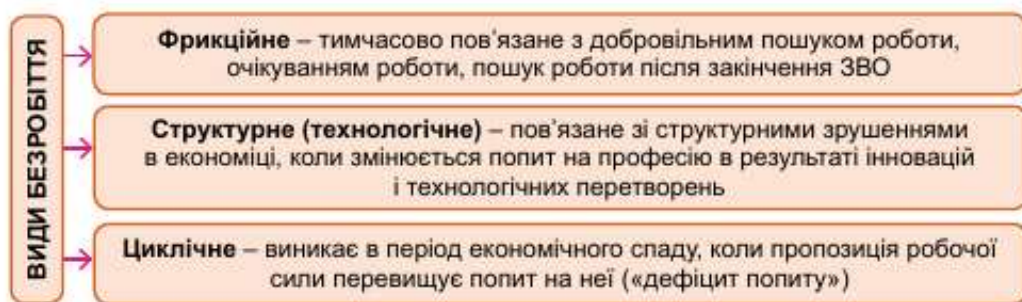

Мал. 9.8. Трудові ресурси та економічно активне населення України

На замітку. *Економічно активне населення* – усе працездатне населення, зайняте економічною діяльністю, що приносить прибуток, та безробітні, які шукають роботу або намагаються організувати власну справу.

Безробітні – особи, які не мають роботи, займаються її пошуком і готові стати до роботи протягом певного часу.

Безробітні особи віком від 15 років і старше одночасно задовольняють три умови: не мали роботи (прибуткового заняття); упродовж останніх чотирьох тижнів активно шукали роботу або намагались організувати власну справу; упродовж найближчих двох тижнів були готові взятися до роботи, тобто почати працювати за винаймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу. До категорії безробітних також належать особи, які стануть до роботи протягом найближчих двох тижнів; знайшли роботу, чекають відповіді тощо. Розрізняють декілька видів безробіття (мал. 9.9).

Мал. 9.9. Види безробіття

Також розрізняють *приховане безробіття* – ситуація, коли частина безробітних людей не зареєстрована і офіційних даних про неї немає (наприклад, неповна зайнятість, відпустки за власний рахунок, відмова від пошуку роботи через розчарування й зневіру тощо).

Рівень безробіття (u) – відношення числа безробітних (U) до робочої сили (сума зайнятих (E) і безробітних), визначене у відсотках:

$$u = U : L \times 100 \% \quad \text{або} \quad u = U : (E + U) \times 100 \%$$

Наприклад, якщо в країні 100 тисяч безробітних та 1 мільйон робочої сили, то частка безробітних становитиме 10 %.

Усього у світі налічується понад 200 мільйонів безробітних. До країн з найвищим показником безробіття входять Південна Африка – 32,6 %, Ангола – 29,6 %, Джибуті – 27,9 %. До країн з найменшим рівнем безробіття належать: Катар (0,1 %), Камбоджа (0,4 %), Нігер (0,5 %), Бурунді (1 %).

Чи погоджуєтесь ви з думкою, що швидкі темпи розвитку технологій та роботизація праці призведуть до тривалого збільшення безробіття? Відповідь аргументуйте.

А. У регіоні Х проживає 200 000 осіб. Із них 12 000 осіб є безробітними. Визначте частку безробітних у цьому регіоні.

Б. У селищі проживає 3000 осіб. Частка безробітних становить 8 %. Скільки осіб є безробітними?

Усі зайняті трудові ресурси розподіляють за різними видами економічної діяльності (мал. 9.10).

і Проаналізуйте малюнок 9.10. Який сектор економіки є провідним за кількістю зайнятих?

Географія в нашому житті. Скористайтеся інформаційними джерелами і знайдіть оголошення про пропонувані вакансії на ринку праці у вашій області (районі). Знайдіть серед них ті спеціальності, які вас цікавлять і з якими ви в майбутньому хочете пов'язати свою професійну діяльність. Зверніть увагу, які вимоги ставляться до працівників. Які навички необхідно розвивати?

Q Побудуйте графік зайнятості батьків учнів вашого класу та порівняйте його з мал. 9.10. Чим обумовлені відмінності між ними?

Відкривасмо для себе Україну. Найбільшим вітчизняним працедавцем є АТ «Укрзалізниця» – 133 тис. осіб 2025 р.

Мал. 9.10. Зайнятість населення України за видами економічної діяльності, 2021 р.

3. Яка сучасна ситуація на ринку праці в Україні. На початку повномасштабного вторгнення багато людей втратили роботу. Тепер одним із найбільших викликів для підприємств є дефіцит робочої сили. Війна створила надзвичайні виклики для ринку праці, зокрема втрату кадрів унаслідок міграції та мобілізації, а також зміни у структурі зайнятості. За оцінками НБУ відбулося скорочення робочої сили 2023 року порівняно з 2021 роком приблизно на 40 %. В Україні не вистачає фахівців робітничих професій (електромонтери, швачки, слю-

сарі-сантехніки, токарі, зварювальники, водії), медиків (особливо вузьких спеціалістів та молодшого персоналу), а також інженерів, зокрема для оборонно-промислового комплексу та енергетики. Також спостерігається дефіцит у сфері продажів та обслуговування, логістики та деяких ІТ-фахівців.

4. Як почуватися впевнено на ринку праці. Мабуть, вам доводилося чути поради від дорослих: «Будь впевненим у собі». Що це означає? Впевненість у собі – це здатність довіряти самому собі, орієнтуватися на свою думку та свої рішення, усвідомлювати внутрішню опору. А якщо подивитися на впевненість у собі в контексті кар'єрного розвитку, то це ще й чітке розуміння власних інтересів та вміння прокласти шлях до своїх цілей.

Впевненість у собі – це внутрішній мотив, який допомагає вам рухатися вперед із потрібною швидкістю та досягати результатів у кар'єрі. Хай яким би талановитими і працелюбними ви були, якщо у вас немає достатньо впевненості заявити про себе та свої амбіції, багато чого не досягти. Люди, які впевнені в собі, навіть із середніми здібностями на старті можуть досягти мети куди швидше та ефективніше обдарованих.

Ця особиста якість дає чимало бонусів, які можна використати. Ті, у кого вона є:

- уміють грамотно та результативно керувати людьми;
- набувають великих повноважень у роботі та авторитету у колег чи підлеглих;
- не залишаються подовгу на одній посаді, а отримують підвищення;
- популярні та затребувані на ринку праці;
- знають, як заробляти більше;
- сміливо розвивають свої таланти. Знають, що їм потрібно і в чому вони бездоганні і реалізуються в цьому.

Коротко про головне

Структура трудових ресурсів представлена населенням працездатного віку, включно із задіяними у виробництві дітьми й пенсіонерами. Кількісна оцінка трудових ресурсів характеризує загальну чисельність працездатного населення і тривалість робочого тижня. Якісний склад трудових ресурсів визначають за статтю, віком, освітою і професійною підготовленістю, мобільністю, станом здоров'я та іншими критеріями. Економічно активне населення включає зайнятих і безробітних.

Перевіряємо себе

1. Поясніть, чому кількість трудових ресурсів менша, ніж кількість осіб працездатного віку.
2. Чому в розвинутих країнах частка економічно активного населення вища, ніж у країнах, що розвиваються?
3. У місті кількість безробітних становить 2500 осіб, а їхня частка дорівнює 10 %. Скільки всього людей проживає в місті?

Моя територіальна громада. Уявіть, що ви керівник / керівниця територіальної громади. Наведіть приклади, що підтверджують необхідність знання основних демографічних тенденцій у вашій громаді.

I. Що? Де? Як?

1. Що таке маятникові міграції?
2. Де розміщені найбільші мегалополіси світу?
3. Як визначають рівень урбанізації?

II. Класифікуємо, порівнюємо

4. Розгляньте перелік зазначених країн. Назвіть ознаку, за якою їх згрупували.
Індія, Китай, США, Індонезія, Пакистан, Нігерія, Бразилія, Бангладеш, Ефіопія.
5. Чим відрізняється процес урбанізації в розвинених країнах і країнах, що розвиваються?

III. Моделюємо, визначаємо

6. Спробуйте змоделювати (зобразити контури), який вигляд матиме статеві-вікова піраміда України 2040 року. Які сучасні дані потрібні для обчислення піраміди 2026 року?
7. У місті частка безробітних становить 7 %, а загальна кількість населення працездатного віку дорівнює 50 000 осіб. Визначте, скільки людей є безробітними.

IV. Пояснюємо

8. Наведіть приклади сезонних міграцій, які здійснюєте ви, члени вашої родини, знайомі. Поясніть ваше рішення.

V. Працюємо з картою

9. Нанесіть на контурну карту світу території поширення провідних світових релігій. За потреби скористайтесь картами навчального атласу.
10. Нанесіть на контурну карту вашого району населені пункти за їх типами і, відвідавши краєзнавчий музей, установіть, коли і для яких цілей їх було засновано. Чи відповідають сучасні функції тим, які були на час їх заснування?

VI. Прогнозуємо, аргументуємо

11. Спрогнозуйте, як у майбутньому змінюватиметься кількість населення в Україні.
12. Назвіть офіційні мови ООН. Поясніть, чому саме їх було обрано. Відповідь аргументуйте.
13. У багатьох країнах сільська місцевість занепадає. Молодь виїжджає до міст, залишаючи за собою старіюче населення, непрацюючі школи та відсутність робочих місць. Чи можливо зупинити цей процес? Відповідь аргументуйте.

VII. Створюємо, розробляємо

14. Складіть план-схему зони транспортної доступності вашого населеного пункту (мікрорайону великого міста), позначивши кінцеві зупинки громадського транспорту за його межами. За скільки часу можна до них дійти? Як це впливає на переміщення населення?
15. Розробіть проєкт «ідеального поселення майбутнього». Це може бути місто, село або навіть незвичайний тип поселення (наприклад, підводне чи на Марсі). Представте його однокласникам.

Розділ II.

НАЦІОНАЛЬНА ТА СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Тема 1. Економіка

§ 10. Яка структура національної економіки України

- ▶ Що таке господарство?
- ▶ Назвіть види економічної діяльності.
- ▶ Що таке країна?

Національна економіка
Класифікатор видів
економічної діяльності (КВЕД)
Транснаціональна корпорація (ТНК)
Валовий внутрішній продукт (ВВП)

1. Із чого складається національна економіка. Економіка є основою добробуту населення та могутності держави. Тому важливо розуміти, із чого вона складається та які є сектори і види економічної діяльності. Для цього ми розглянемо структуру національної економіки країн.

На замітку. *Національна економіка* – сукупність усіх видів господарської діяльності на території країни, що забезпечує виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів і послуг для задоволення потреб суспільства.

Національна економіка – складна система господарських зв'язків та процесів, які поєднані у сектори (табл. 10.1). Сектори складаються з видів економічної діяльності.

На замітку. *Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД)* – система кодів, яка використовується для виокремлення різних видів діяльності. З 1 січня 2027 року Україна переходить на нову класифікацію видів економічної діяльності NACE 2.1-UA КВЕД, яка буде повністю гармонізована зі стандартами ЄС.

Фізичні особи–підприємці та юридичні особи для ведення своєї діяльності повинні обрати відповідний КВЕД, який відповідає виду їхньої діяльності.

Національна економіка крім секторів включає суб'єктів економіки, закордонний сектор, окремі види діяльності, регіональні економічні комплекси, інфраструктуру (виробничу, соціальну, інституційну), виробничі відносини та економічні процеси (виробництво, розподіл, обмін, споживання).

Національна економіка – складна система, яка постійно змінюється і в якій усі види економічної діяльності взаємодіють і впливають одна на одну.

Сукупність національних економік різних країн створює *світову економіку*, що поєднує в єдиний економічний простір різні країни світу. Провідними учасниками світової економіки є *транснаціональні корпорації (ТНК)*, які мають свої виробничі та збутові підрозділи в різних країнах світу, натомість у більшості країн світу переважають національні компанії та значний обсяг послуг надають фізичні особи-підприємці (ФОП).

На замітку. *Транснаціональна корпорація* – корпорація, яка здійснює міжнародне виробництво із залученням прямих іноземних інвестицій та має прямий контроль над своїми закордонними філіями.

Сукупність (за вартістю) всіх вироблених і реалізованих за один рік товарів і послуг на території певної країни становить її *валовий внутрішній продукт (ВВП)*.

У табл. 10.1 показано структуру ВВП України у 2024 р. за секторами і видами економічної діяльності. Види економічної діяльності об'єднують у сектори за стадіями перероблення товару / надання послуги.

Таблиця 10.1. Структура валової додаткової вартості за видами економічної діяльності в обсязі валового внутрішнього продукту за 2024 р., %

Сектори економіки	Види економічної діяльності	%
Первинний	Сільське, лісове та рибне господарства	8,2
	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	4,6
Вторинний	Переробна промисловість	9,7
	Постачання електроенергії, газу, пари	5,4
	Будівництво	1,9
	Ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	13,6
Третинний	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,3
	Тимчасове розміщування й організація харчування	0,8
	Інформації та телекомунікації	4,7
	Фінансова і страхова діяльність	3,5
	Операції з нерухомим майном	6,1
	Професійна, наукова і технічна діяльність	2,3
	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,1
	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	23,5
	Освіта	4,1
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3,1
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,8
	Надання інших видів послуг	1,0
	Всі сектори національної економіки	100
	Податки	12,1

Первинний сектор становлять ті види діяльності, які безпосередньо взаємодіють із природною сировиною. Наприклад, лісозаготівля або вирощування зернових культур.

У *вторинному секторі* поєднано види економічної діяльності, які переробляють товарну продукцію первинного сектору економіки. Наприклад, електроенергетика є складовою вторинного сектору економіки. *Третинний сектор* включає всі види діяльності, що не створюють матеріальний продукт, а надають послуги для споживачів та підприємств. Наприклад, ви є споживачами освітніх послуг.

Оберіть вид економічної діяльності (табл. 10.1) та поясніть його частку у валовому внутрішньому продукті України за 2024 р.

2. Які особливості національної економіки різних країн. У різних країнах світу є різним співвідношення часток секторів та видів економічної діяльності. При цьому в найменш економічно розвинених країнах світу високою є частка сільського господарства, лісового та рибного господарств, а у найбільш розвинених високою є частка послуг, наданих бізнесу (наприклад, фінансова і страхова діяльність). Таким чином, знаючи структуру ВВП, ви можете зрозуміти рівень економічного розвитку країни (мал. 10.1). Це важливо для розуміння значення різних видів економічної діяльності для розвитку країни.

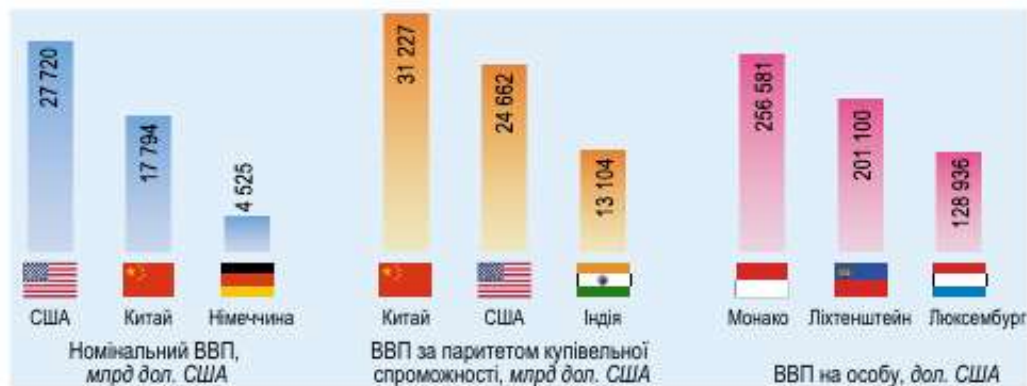
Мал. 10.1. Типи країн за секторами економіки

Важливим показником економічного розвитку є показник ВВП на душу населення. Наприклад, якщо за абсолютним значенням ВВП Китай є однією із країн-лідерів у світі, то за його значенням на душу населення, він не є серед перших країн світу (мал. 10.2). Тому, коли порівнюють економіки різних країн світу, використовують обидва показники. При цьому для визначення обсягу ВВП використовують два способи. Перший – номінальний (без урахування різниці цін та інфляції) вартості усіх вироблених і реалізованих товарів і послуг у країні; другий – з урахуванням паритету купівельної спроможності. Тому у світі є різні рейтинги країн за цими показниками (мал. 10.2).

Нанесіть на контурну карту світу країни-лідери за обсягом ВВП у номінальному визначенні й за паритетом купівельної спроможності, скориставшись мал. 10.2.

Відкриємо для себе світ. 2010 р. номінальний ВВП Китаю і Японії був однаковим, а вже 2025 р. ВВП Китаю у 4,5 раза був більший за ВВП Японії.

Мал. 10.2. Країни-лідери у світі за ВВП, 2023 р.

Світовий ВВП у 2023 році збільшився на 3,2 % за рік у порівнянні з попереднім. США зберігають лідерство у світовій економіці, підтверджуючи свій статус найбагатшої країни з 1960 року: зараз на неї припадає майже 26% глобального ВВП.

Другою за величиною економікою світу залишається Китай. Економіка країни значною мірою залежить від виробництва, експорту та інвестицій. Китай має величезну робочу силу, розвинену інфраструктуру та споживчий ринок, що стрімко зростає.

Третьою у рейтингу є Німеччина. Країна має міцний фундамент завдяки висококваліфікованій робочій силі, інноваційному потенціалу та надійній політичній системі. Німецька економіка традиційно спирається на експорт високотехнологічної продукції, а також має потужний сектор послуг та промисловий сектор.

Відкриваємо для себе Україну. За оцінкою Світового банку, номінальний ВВП України у 2025 році – 209,7 млрд дол. США.

За даними сайту <https://stat.gov.ua> визначте, до якого виду економічної діяльності належить статус організації або підприємства, де працюють ваші батьки.

За даними сайту Національного банку України побудуйте графік ВВП України за період від 2020 р. до 2025 р. у гривнях і в доларах США та поясніть, чому вони різняться у період між 2020 і 2024 роками.

Географія в нашому житті. Разом з батьками спробуйте розрахувати ВВП вашої сім'ї. Визначте разом із дорослими обсяги спожитих товарів і послуг, а також спробуйте обрахувати вартість праці, яку виконує безплатно кожен член вашої сім'ї (наприклад, прибирання в помешканні).

За картами навчального атласу оберіть головні країни світу за показником ВВП на душу населення у 2024 р. Чим зумовлена їхня першість?

Відкриваємо для себе Україну. Україна у 2025 р. відновила зростання ВВП. Рівень безробіття в Україні в 2025 р. становив 12%. Це найнижчий показник із початку широкомасштабних бойових дій.

Дискусія. ВВП України: чи відображає він реальний стан життя українців?

ПРАКТИЧНА РОБОТА «Групування країн за показниками обсягів ВВП за різними обрахунками».

1. Розрахуйте рейтинги західних країн-сусідів України за кількістю населення, ВВП країн та обсяг ВВП на душу населення.

Західні країни-сусіди у 2024 р.

Країна	Кількість населення, млн осіб	Рейтинг	ВВП країни, млрд дол. США	Рейтинг	Обсяг ВВП на душу населення, осіб / тис. дол. США	Рейтинг

2. Поясніть відмінності між місцями країн в цих рейтингах. Чим зумовлена різниця? Як широкомасштабні бойові дії в Україні зумовили зміни обсягу ВВП та відповідно місце країни за рейтингами? Свою думку обґрунтуйте.

3. Нанесіть та надпишіть на контурній карті України назви її західних країн-сусідів.

4. Побудуйте на їхній основі графіки зміни показників за останні п'ять років.

5. За допомогою додаткових онлайн-джерел з'ясуйте, які чинники зумовили відмінності в тенденціях зміни ВВП.

Коротко про головне

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – сукупність створених і реалізованих за один рік усіх товарів і послуг на території країни. Його вимірюють за номінальною вартістю чи з урахуванням паритету купівельної спроможності. Важливим показником є обсяг ВВП на душу населення. Він дає змогу порівнювати рівень розвитку економік країн світу.

Перевіряємо себе

1. Що таке ВВП? Які види економічної діяльності формують валовий внутрішній продукт? Схарактеризуйте кожен з них.

2. Поясніть, у чому існує різниця між визначенням ВВП за номінальною вартістю і за паритетом купівельної спроможності.

3. Поясніть, чому Китай є лідером за значенням ВВП за номінальною вартістю.

4. Який тип ВВП притаманний доіндустріальним країнам?

5. Поміркуйте, чим зумовлені відмінності у вартості ВВП України у гривнях і в доларах США.

6. Чи можна стверджувати, що країна з найбільшим ВВП автоматично є країною з найвищим рівнем добробуту громадян? Обґрунтуйте, чому варто також враховувати показник ВВП на душу населення.

Моя територіальна громада. Дізнайтеся, які основні підприємства або галузі (сільське господарство, сфера послуг, промисловість) створюють найбільшу додану вартість у вашій громаді. Якби ми рахували ВВП громади, який сектор був би лідером?

§ 11. Міжнародний поділ праці: суть і фактори розвитку

- Що таке світова економіка?
- Як називається сегмент взаємодії національних економік?
- Що таке національна економіка?

Міжнародний поділ праці (МПП)
Міжнародна спеціалізація

1. Які чинники визначають спеціалізацію країн. Спеціалізація країн у світовій економіці означає, що держава зосереджується на виробництві тих товарів чи послуг, які їй вигідніше створювати, ніж іншим. Вона виробляє їх більше, ніж потрібно для власного споживання, а надлишок продає за кордон. Натомість купує в інших країнах те, що там виробляють ефективніше.

Таким чином формується *міжнародний поділ праці (МПП)* – коли різні країни спеціалізуються на створенні певних товарів чи послуг та обмінюються ними. Основа цього процесу – природні, трудові й технологічні переваги кожної країни (мал. 11.1).

Спеціалізація є основою міжнародного поділу праці.

На замітку. *Міжнародний поділ праці (МПП)* – спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів товарів і послуг та обмін ними з іншими країнами.

Чинники спеціалізації країн світу поділяються на *абсолютні* та *відносні*. До перших відносять ті, які створені природою і розміщення яких людина змінити не може: клімат, мінеральні ресурси, розміри території, кількість населення, економіко-географічне положення. Раніше абсолютні чинники спеціалізації відігравали головну роль. Тривалий час різниця в розподілі природних багатств була основною причиною МПП. Наприклад, промислові поклади алмазів. На основі природних багатств створюється товарне виробництво, яке має на меті реалізацію виробленої продукції.

ЧИННИКИ, ВІД ЯКИХ ЗАЛЕЖИТЬ СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ КРАЇНИ

► **Природні умови та ресурси:** наприклад, Україна спеціалізується на виробництві зерна, маючи родючі ґрунти; країни Перської затоки – на видобутку нафти.

► **Виробничі традиції та досвід:** Швейцарія відома годинниками, Франція – виноробством.

► **Наявність кваліфікованої робочої сили:** Індія та Україна мають сильний ІТ-сектор.

► **Рівень технологічного розвитку:** Японія та Південна Корея спеціалізуються на високотехнологічному машинобудуванні та електроніці.

► **Масштаби виробництва:** що більше продукції виробляє країна, то дешевшою стає одиниця цієї продукції.

Мал. 11.1. Чинники, від яких залежить спеціалізація країни

До *відносних* чинників належать ті, які може створити людина. Розвиток технічного прогресу надав можливість використовувати переваги науково-технічних досягнень. Ця модель економічного розвитку набула таких характерних рис:

- почав переважати інтенсивний тип економічного зростання;
- з'явилися нові види економічної діяльності у промисловості;
- скоротився виробничий цикл;
- розширилася сфера послуг (особливо банківських і страхових).

Значну роль почали відігравати і соціально-економічні умови:

- досягнутий рівень економічного і науково-технічного розвитку;
- ефективна модель національного виробництва;
- механізм організації зовнішньоекономічних відносин.

Уявіть, що всі країни мають однаковий рівень технологій. Як би змінилася їхня спеціалізація? Чи зник би міжнародний поділ праці?

Кожна країна світу продає на світовому ринку свої товари і реалізовує певні послуги для інших країн. Основу цієї міжнародної торгівлі становить експорт товарів та послуг. Саме аналізуючи експорт країни, можна визначити її міжнародну спеціалізацію. До спеціалізованих товарів та послуг відносять ті, які є головними в обсязі постачання за кордон протягом тривалого часу. Наприклад, Україна утвердилася на світовому ринку як один із провідних експортерів зерна. Це стало можливим через те, що її *абсолютні переваги* (родюча земля, великі площі ріллі) в поєднанні з *відносними перевагами* (наявність значної кількості великих морських портів і розгалуженої мережі залізниць та елеваторів) дають змогу продавати зерно за межі держави за цінами,

Мал. 11.2. Міжнародна спеціалізація країн Африки

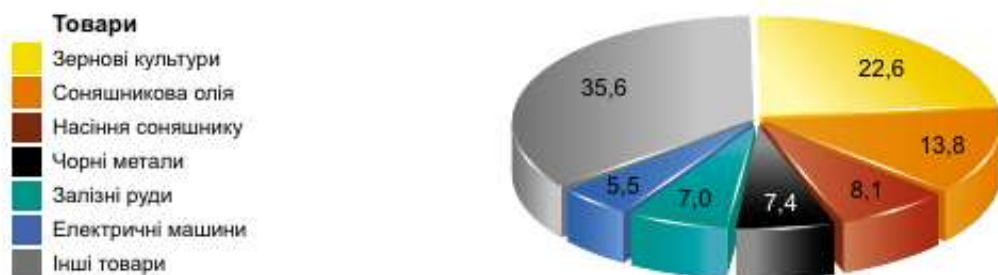
які вищі за внутрішні ціни. Водночас Україна закуповує за кордоном іншу продукцію, наприклад банани, чай, каву. Кожна країна світу намагається використати свої абсолютні переваги для формування своєї *міжнародної спеціалізації* (мал. 11.2).

Міжнародна торгівля дає економічну вигоду: кожен отримує те, що виробляють інші дешевше або якісніше.

і Розгляньте мал. 11.2. Оберіть 2–3 приклади країн Африки. З'ясуйте, яка продукція визначає їхню міжнародну спеціалізацію. Які чинники вплинули на це?

На замітку. Види економічної діяльності у країні, що створили товари для їх експорту в інші країни, визначають *міжнародну спеціалізацію* цієї країни.

На мал. 11.3 показано структуру експорту товарів України 2024 р. за провідними товарами. Для створення цих товарів та їх реалізації за кордон використано переважно природні переваги країни, крім електричних машин. Це доводить, що вітчизняні компанії, як правило, конкурентоздатні у видах економічної діяльності, які спираються на природні багатства.

Мал. 11.3. Експорт товарів із України, % від вартості, 2024 р.

і Чи можливе подальше збільшення значення комп'ютерного програмування в експорті послуг України (мал. 11.4)? Які чинники, на вашу думку, будуть сприяти, а які, на противагу, обмежувати розвиток цього виду економічної діяльності?

і Поясніть спеціалізацію України одночасно на соняшковій олії та насінні соняшника 2024 р. (мал. 11.3).

і Дослідіть, як виготовляється один повсякденний товар (наприклад, смартфон, кросівки або джинси). Які країни беруть участь у цьому виробництві?

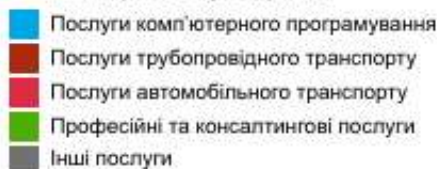
і Оберіть одну з глобальних проблем (наприклад, зміна клімату, продовольча безпека, енергетична криза, доступ до питної води). Поясніть, як міжнародна спеціалізація країн може допомогти в розв'язанні цієї проблеми. Наведіть 1–2 приклади.

2. Міжнародна торгівля – співпраця чи залежність. Країн світу вирізняє міжнародна спеціалізація. У найменш економічно розвинених країнах світу високою є частка товарів, створених у первинному секторі економіки. Таким чином, знаючи структуру експорту товарів, ви можете зрозуміти міжнародну спеціалізацію країни. Для виробництва різних видів товарів потрібна різна кількість зайнятих та різна їх кваліфікація. Що більш розвинена країна світу, то більша частка в її

експорті припадає на наукомісткі складні технічні вироби. Водночас окремі розвинені країни (наприклад, Норвегія) можуть експортувати необроблену сировину задля мінімізації шкоди довкіллю.

Особливе місце посідає міжнародна спеціалізація країн у третинному секторі економіки, яку визначають за структурою експорту послуг країн. Наприклад, Україна 2024 р. спеціалізувалася на наданні комп'ютерних послуг і послуг трубопровідного транспорту (мал. 11.4).

Експорт послуг України

Мал. 11.4. Структура експорту послуг України (за КВЕД), % від вартості, 2024 р.

Які приклади міжнародної спеціалізації України висвітлюються в новинах? Які чинники (природні, суспільно-економічні, геополітичні) згадуються як впливові стосовно цієї спеціалізації?

Визначте, у яких видах економічної діяльності Україна відома на світовому ринку (мал. 11.3 і 11.4). Як це впливає на її роль у світовій економіці?

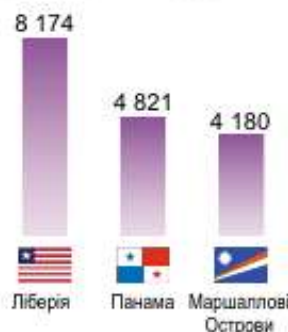
В економічно розвинених країнах вагому частку експорту становлять ділові та професійні послуги (фінансові, консалтингові, ІТ та ін.). У країнах, що розвиваються, зазвичай переважають транспортні послуги.

Окремий сегмент ринку – країни-офшори: завдяки пільговому оподаткуванню та спрощеним правилам вони приваблюють іноземний капітал і спеціалізуються на фінансових сервісах.

Крім того, окремі країни надають послуги «зручного прапора» для реєстрації торговельних суден. Тому, наприклад, Ліберія входить до лідерів за тоннажем флоту, хоча реальними судновласниками цих суден часто є компанії з розвинених країн (мал. 11.5).

Користуючись мал. 11.5, нанесіть на контурну карту світу країни, що є лідерами за кількістю морських торговельних суден.

Мал. 11.5. Країни-лідери у світі за кількістю зареєстрованих морських торговельних суден, 2024 р.

Коли порівнюють між собою країни світу, то аналізують співвідношення між ВВП та експортом товарів і послуг. Якщо вони подібні, то економіка країни є збалансованою. Надмірно висока частка певних видів економічної діяльності свідчить про специфічне місце країни у світовій економіці. Перевага експорту сировини в загальній вартості експорту товарів країни вказує на відсталість її національної економіки. Висока частка послуг у сфері науки і наукоємних видів визначає високий рівень розвитку країни. Також суттєвий вплив на міжнародну спеціалізацію країн світу мають

війни, політичні та соціальні події, цілеспрямована державна політика з підтримки певних видів економічної діяльності.

Відкриваємо для себе Україну. Понад 80 % експорту товарів із України (2024 р.) перевозять морським транспортом.

Високий показник експорту товарів на душу населення досягнуто насамперед у країнах, де високий індекс людського розвитку. Це зумовлено потребою збуту товарів та послуг, які створено у країні, на зовнішніх ринках. При цьому окремі регіони й міста різних країн не однаково залучені у зовнішню торгівлю. Зокрема, в Україні велике значення в послугах морського транспорту має Одеська область, а у сфері комп'ютерних технологій – м. Київ.

Географія в нашому житті. Виберіть 5 особистих речей (планшет, телефон, одяг, пенал, навушники тощо). З'ясуйте, у яких країнах їх виготовлено. Визначте, чому саме ці країни спеціалізуються на виробництві цих товарів. Зробіть висновок: як міжнародний поділ праці впливає на ваше повсякденне життя?

Відкриваємо для себе Україну. Україна – один із провідних експортерів аграрної продукції у світі. Це робить Україну важливою ланкою у МПП як постачальника сільськогосподарської сировини та продовольства на глобальний ринок.

За даними офіційного сайту обласної державної адміністрації з'ясуйте, які підприємства є провідними виробниками товарів у вашій області та які є головними експортерами товарів. Чому не всі провідні виробники товарів у вашому регіоні експортують свою продукцію?

Коротко про головне

Міжнародна спеціалізація країни визначена головними товарами її експорту. Якщо більшість товарної продукції реалізують за кордон, то це вид міжнародної спеціалізації країни. Вирізняють дві групи її чинників – абсолютні та відносні. Міжнародна спеціалізація країни зумовлює зміни в її ВВП. Це призводить до регіональних диспропорцій її розвитку.

Перевіряємо себе

1. Що таке міжнародна спеціалізація країни? З яких частин вона складається?
2. Які ризики виникають для економіки країни, яка експортує лише сиру нафту або банани?
3. Чому зі зростанням обсягу експорту зростає ВВП країни?
4. Як міжнародна торгівля впливає на суверенітет країни? Які історичні або сучасні приклади цього ви знаєте?
5. Знайдіть інформацію про те, як ТНК використовують міжнародний поділ праці. У яких країнах розташовані їхні виробничі потужності?

Моя територіальна громада. Розпитайте дорослих членів вашої родини про підприємства, установи, організації, що діють на території вашої громади. Дізнайтеся, які з них є головними за обсягом вартості реалізованих товарів / послуг та за кількістю зайнятих на них працівників. Визначте за цими показниками підприємства-лідери і встановіть, яка спеціалізація громади за обсягом постачання товарів / реалізації послуг в інші територіальні громади, райони тощо.

§ 12. Глобалізація: як вона впливає на формування світової економіки

- ▶ Членом яких міжнародних організацій є Україна?
- ▶ Які ви знаєте види класифікацій країн світу?
- ▶ Наведіть приклади країн за рівнем розвитку.

Глобалізація
Світова економіка
Економічна інтеграція

1. Що таке глобалізація та які її наслідки. Термін «глобалізація» вперше в 1983 році запровадив у науковий обіг американський економіст, професор Гарвардської школи бізнесу Теодор Левітт. Під поняттям глобалізації він розумів процес об'єднання ринків окремих продуктів, вироблених ТНК.

На замітку. Глобалізація – процес посилення та розширення взаємозв'язків між країнами й регіонами світу у сферах економіки, політики, культури, релігії, науки і технологій.

Глобалізація – явище планетарного масштабу. Вона передбачає утворення ТНК, розвиток світової торгівлі, уніфікації економік, політичних систем і культур різних країн світу, що обумовлює формування взаємозалежного світового простору. Глобалізація – це також спільне розв'язання світових проблем людства (зміна клімату, безпека, епідемії). Цей процес спричиняє зростання взаємозалежності держав, формування єдиного світового простору для обміну товарами, послугами, капіталом, інформацією та людськими ресурсами.

Виокремлюють три хвилі глобалізації:

1. 1870–1920-ті рр.: стрімкий розвиток транспортної системи, виникнення єдиного світового ринку.
2. 1950–1980-ті рр.: економічна інтеграція між Європою, Північною Америкою та Японією.
3. Із 1980-х рр. і триває донині. Значне поживлення інвестиційної діяльності та обміну технологіями між країнами, а також залучення капіталу ТНК у країни, що розвиваються.

Глобалізація має кілька основних ознак (мал. 12.1).

Також глобалізація сприяє:

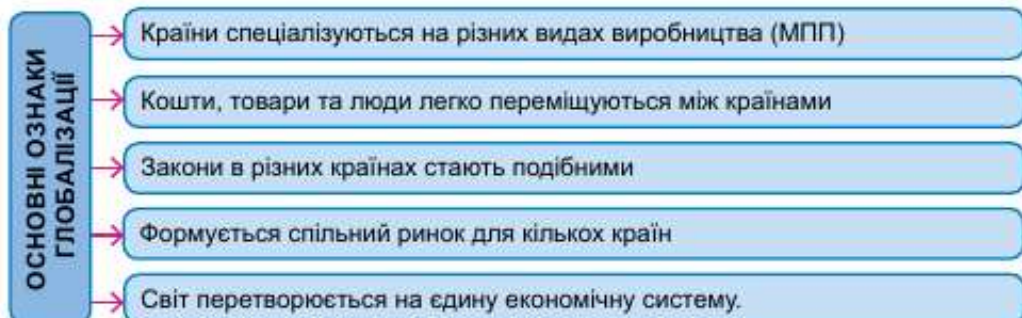
- зближенню культур різних народів;
- спрощенню торгівлі між країнами;
- створенню підприємств, які працюють у багатьох країнах.

Вона дає нові можливості для розвитку економіки, культурного обміну та міжнародного співробітництва.

Приклади глобалізаційних процесів можна спостерігати в повсякденному житті. Наприклад, поширення світових брендів, таких як Coca-Cola та McDonald's, які стають доступними по всьому світу і впливають на споживчі уподобання.

Також глобалізація проявляється в розвитку міжнародної мережі «Інтернет», яка об'єднує людей з усіх куточків планети і забезпечує доступ до інформації та послуг без кордонів.

Це змінить Україну. Стартапи з України отримують інвестиції зі США та ЄС.

Мал. 12.1. Основні ознаки глобалізації

Проте глобалізація має і свої недоліки (мал. 12.2):

- зростання конкуренції за робочі місця;
- нерівномірність розвитку країн, істотний розрив у рівнях доходів та оплати праці;
- втрата національної ідентичності;
- виникнення екологічних проблем та соціальних загроз;
- неконтрольовані міграції;
- питання державної безпеки (мал. 12.2).

Щоб подолати ці виклики, країнам потрібно співпрацювати між собою та знаходити нові рішення.

Мал. 12.2. Наслідки глобалізації

Перша група. Обговоріть, як глобалізація впливає на Україну. Наведіть приклади негативних і позитивних її наслідків. Друга група. Наведіть приклади

країн, які підвищили рівень розвитку завдяки глобалізації. Поясніть, які зміни в них відбулися. *Третя група.* Наведіть приклади країн, які не отримали жодної вигоди від глобалізації. Поясніть, чому.

Ознайомтеся з прикладами глобалізації в різних сферах діяльності. Наведіть власні приклади глобалізаційних процесів. Як вони впливають на розвиток країн?

Сфери діяльності	Приклади
Політика	Утворення великих міжнародних організацій: Організації Об'єднаних Націй (ООН), Світової організації торгівлі (СОТ) та інших.
Економіка	ТНК розміщують виробництво в країнах з нижчими фінансовими витратами.
Медицина	Установлення єдиної Міжнародної класифікації хвороб (МКХ), міжнародних протоколів лікування, міжнародних непатентованих назв препаратів (МНП).
Культура	Мода: молодь у різних країнах носить однаковий одяг популярних світових брендів. Кіно і серіали – фільми з Голлівуду або серіали Netflix переглядають у всьому світі. Соціальні мережі – TikTok, Instagram, YouTube та інші об'єднують молодь із різних країн, і вони часто обирають однакові тренди.
Релігія	Християнство, іслам, буддизм, юдаїзм поширилися далеко за межами країн свого походження. Наприклад, буддистські храми є не тільки в Азії, а й у США та Європі.

Оберіть і виконайте завдання у групі:

А. Створіть колаж, що ілюструє прояви глобалізації: (міжнародні бренди; світові види спорту; культурний обмін; інтернет і технології; глобальні продукти харчування).

Б. Напишіть коротку історію: «Один день нашого життя у глобалізованому світі», показавши вплив різних культур, технологій і товарів.

2. Як глобалізація впливає на світову економіку та економіку України. Глобалізація змінює *світову економіку* – країни стають більше пов'язаними одна з одною. Утворюються великі економічні об'єднання, наприклад Європейський економічний простір (ЄСП), де немає мит на товари, люди й гроші можуть вільно переміщуватися. Це допомагає країнам у складі таких об'єднань швидше розвивати свою економіку.

На замітку. *Світова економіка* – сукупність національних господарств, які пов'язані одне з одним системою МПП, економічними і політичними відносинами.

Економічна інтеграція – процес розвитку глибоких, стійких взаємозв'язків та поділу праці між національними господарствами, створення міжнародних господарських комплексів у межах держави.

Усі країни економічно пов'язані між собою. Наприклад, великі компанії часто переносять виробництво до інших країн, у яких дешевша робоча сила. Так вони економлять гроші, підвищують свої прибутки і створюють нові робочі місця, зменшують бідність тих країн, де створюють своє виробництво. Малим місцевим підприємствам часто

важко конкурувати з великими міжнародними компаніями, особливо, якщо немає підтримки з боку держави.

Інвестори переміщують власний капітал світом, шукаючи кращі економічні умови на глобальному ринку, а не прагнуть зберігати фінансові кошти тільки у своїй країні.

Мал. 12.3. Найбільші ТНК світу (за річним прибутком), млрд дол. США, 2024 р.

У соціальній сфері темпи глобалізації збільшили темпи міграції. Населення переміщається між країнами задля покращення якості життя. З'явилося «економічне громадянство», також відоме як «золотий паспорт» – це стосується отримання громадянства певної країни шляхом інвестицій у її економіку. Деякі бізнесмени мають по 2–3 громадянства різних країн і здійснюють там підприємницьку діяльність.

У політиці країни дедалі більше співпрацюють одна з одною. Вони погоджуються ділитися частиною своїх рішень із міжнародними організаціями. Наприклад, ООН допомагає встановлювати правила для країн у різних сферах – від миру до захисту прав людини.

Також існують групи країн, як-от «Велика сімка» (G7) та «Велика двадцятка» (G20), які обговорюють і розв'язують важливі проблеми у світі, такі як зміна клімату, економіка чи безпека.

У культурі глобалізація проявляється зростанням міжнародного ділового спілкування, популяризацією окремих напрямів та витворів мистецтва, розвитком міжнародного туризму. Люди з різних країн дивляться голлівудські фільми, читають Астрід Ліндгрен; слухають музику Леонтовича; відпочивають в Туреччині.

Чому глобалізація сприяє швидшому розвитку одних країн і водночас поглиблює відставання інших?

Дискусія. «Глобалізація: шлях до прогресу чи до економічної залежності?»

Іспанський економіст Поль Антрас вважає, що зменшення економічної інтеграції у світі може ускладнити подолання глобальних проблем, зокрема змін клімату і нерівності між країнами. Поясніть, чому міжнародна співпраця є важливою для розв'язання глобальних проблем.

3. Яка роль глобалізації в розвитку економіки України. Глобалізація відіграла важливу роль у формуванні сучасної України. Україна

стала активним учасником світової торгівлі 1991 р., а 2008 р. приєдналася до СОТ, що відкрило доступ до нових ринків. Наприклад, ТНК «АрселорМіттал» придбав найбільше промислове підприємство в Україні – комбінат «Криворіжсталь» (нині – «АрселорМіттал Кривий Ріг»). Глобалізація сприяла зростанню популярності демократії, свободи слова та ринкової економіки, особливо серед молоді. Англійська мова активно входить у повсякденне життя: через інтернет, музику, кіно і навіть вуличну моду. Завдяки глобалізації українці можуть користуватися сучасними технологіями, навчатися онлайн, працювати віддалено та займатися міжнародним бізнесом.

Відкриваємо для себе Україну. 2024 р. понад 3,5 % ВВП України забезпечував експорт ІТ-послуг – це прямий результат глобалізаційних процесів.

Створіть схему, яка показує, з яких країн банани потрапляють у продовольчий магазин поруч із вашим будинком.

Як COVID-19 вплинув на процеси глобалізації?

Чи можна зупинити глобалізацію? І чи потрібно це робити?

Географія в нашому житті. Обговоріть з батьками, чи вплинула глобалізація на життя вашої родини і яким чином.

Оберіть будь-який повсякденний товар, наприклад смартфон, футболку або каву. Дослідіть та опишіть його глобальний виробничий ланцюг: де і як відбувається видобуток сировини, виробництво компонентів, складання, дизайн, маркетинг і продаж.

Коротко про головне

Глобалізація є складним і багатогранним процесом, який відіграє вирішальну роль у формуванні та розвитку сучасного світового господарства, створюючи як нові можливості, так і значні виклики.

Перевіряємо себе

1. Схарактеризуйте роль ТНК у формуванні та функціонуванні світового господарства. Наведіть 2–3 приклади відомих ТНК та сфери їхньої діяльності.

2. Чи повинні економічно розвинені країни нести відповідальність за допомогу в розвитку найбідніших країн? Якщо так, то в якій формі ця допомога має надаватися: фінансові кредити, гуманітарна допомога, передача технологій, освітні програми чи відкриття своїх ринків? Назвіть переваги та недоліки кожного підходу.

3. Уявіть, що одна країна виходить зі світового ринку. Як це вплине на її економіку, валюту, робочі місця?

4. Які сфери культури та побуту в Україні зазнали найбільшого впливу англійської мови внаслідок глобалізації?

5. Поясніть, як вступ до міжнародних організацій (як-от СОТ) допомагає українським підприємствам виходити на світовий ринок.

Моя територіальна громада. Напишіть есе на тему: «Моє місто (громада) у світі глобалізації: можливості та виклики».

§ 13. Які критерії використовують для класифікації країн світу

- Що таке глобалізація?
- Назвіть позитивні наслідки глобалізації.
- Наведіть приклади глобалізації у повсякденному житті.

Валовий національний дохід
Індекс людського розвитку
(ІЛР)

1. Які існують показники для класифікації країн світу. Класифікація країн за рівнем економічного розвитку є важливою для розуміння глобальної економіки, міжнародних відносин та процесів економічного розвитку. Не існує єдиної універсальної класифікації, а міжнародні організації, такі як Світовий банк та Міжнародний валютний фонд (МВФ), використовують різні показники для класифікації держав (мал. 13.1).

ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ КРАЇН СВІТУ

→ **Валовий національний дохід (ВНД) на душу населення** – один із найпоширеніших показників, що відображає середній рівень доходів жителів країни.

→ **Індекс людського розвитку (ІЛР)** – комплексний показник, що враховує не лише дохід, а й очікувану тривалість життя та рівень освіти.

→ **Структура економіки** – співвідношення між секторами економіки (первинний, вторинний, третинний).

→ **Рівень технологічного розвитку та інновацій** – здатність країни створювати і впроваджувати нові технології.

Мал. 13.1. Основні критерії класифікації країн світу

На замітку. Валовий національний дохід (ВНД) – сума доходів усіх людей і компаній країни, включаючи доходи від інвестицій в інших країнах.

За цим критерієм Світовий банк класифікує країни (табл. 13.1).

Таблиця 13.1. Класифікація Світового банку країн світу за валовим національним доходом на душу населення, 2024 р.

Група країн	Обсяг валового національного доходу на душу населення доларів США / особа / рік	Приклад країн
Країни з високим рівнем доходу	13 935 і більше	Іспанія
Країни з вищим за середній рівнем доходу	4496–13 935	Албанія
Країни з нижчим за середній рівнем доходу	1136–4495	Ангола
Країни, що мають низький дохід	1135 і менше	Афганістан

Раз на п'ять років розраховують валовий національний дохід для всіх країн, що є членами Світового банку, для вирахування світового доходу, а потім його поділяють за частками країн у його формуванні. Таким чином вираховують середній показник, від якого вже визначають групи країн (табл. 13.1).

Це змінить Україну. 2023 р. Світовий банк оцінив ВНД на душу населення України в 5070 дол. США. Вперше нашу державу віднесено до категорії країн з доходами, які є вищими за середні.

2. Для чого визначають ІЛР. Існують й інші підходи до класифікації країн світу, які часто доповнюють один одного. Наприклад, МВФ здійснює таку класифікацію за *індексом людського розвитку*.

Індекс людського розвитку (ІЛР) – це комплексний показник, який використовується ООН для оцінки рівня досягнень країни у трьох основних сферах: *здорове життя* (очікувана тривалість життя), *освіта* (середня та очікувана тривалість навчання) та *гідний рівень життя* (валовий національний дохід на душу населення за паритетом купівельної спроможності). Рейтинг країн за ІЛР був вперше складений 1990 року.

Цей показник вимірюється від 0 до 1. Що ближче до одиниці, то вище індекс людського розвитку в країні (табл. 13.2).

Таблиця 13.2. Значення ІЛР та рівень розвитку країн світу

Показники ІЛР	Значення ІЛР	Рівень розвитку
Середня тривалість життя	0,800–1,000	Дуже високий
Тривалість та якість навчання	0,700–0,799	Високий
Дохід на душу населення	0,550–0,699	Середній
	> 0,550	Низький

Перший показник – тривалість життя. Він показує, яка очікувана тривалість життя й рівень медицини в країні. Якщо люди живуть довго, це означає, що в країні є лікарні, ліки та чиста вода. Наприклад, у Японії люди в середньому живуть понад 80 років, а в деяких країнах Африки – близько 60 років. Це засвідчує різницю в умовах життя.

Другий показник – освіта. Скільки років у країні люди навчаються в школі та скільки ще можуть навчатися далі. Освіта дає знання і допомагає знайти хорошу роботу. У країнах з якісним рівнем шкільної освіти, як-от Фінляндія, рівень життя вищий. А там, де діти не завжди мають доступ до навчання, ІЛР нижчий.

Третій показник – доходи населення; показує, скільки грошей люди мають у середньому і що можуть на них купити: їжу, одяг, житло, відпочинок. У багатих країнах, наприклад у Катарі, доходи високі. У бідних, наприклад у Гаїті, купівельна спроможність дуже низька.

Отже, ІЛР дає можливість зрозуміти, де умови для життя кращі, а де гірші. Він допомагає державам планувати реформи та соціальні програми, а бізнесменам вказує напрямки, куди інвестувати гроші та де відкривати компанію. Він також показує, наскільки багатство

країни рівномірно розподілено між різними верствами населення. Традиційно за ІЛР лідерство тримають країни Північної Європи.

Світові лідери за цим показником (дані на 2024/2025 рр.): Ісландія, Швейцарія, Норвегія.

Користуючись інтерактивною картою світу, наведіть приклади країн, які мають різний рівень розвитку за ІЛР.

Відкриваємо для себе Україну. Показник ІЛР України 2025 року становив 0,779 та 87-ме місце в рейтингу (між Еквадором та Молдовою) – вважається високим рівнем.

Середня тривалість життя в Україні становить близько 71 року. В ООН відзначають високий рівень грамотності українців і порівняно високі показники в освіті: очікуваний термін навчання дітей у державі – 14,7 року.

Класифікація за ІЛР часто збігається з класифікацією за рівнем доходу, але може мати розбіжності. Наприклад, країна з великими покладами нафти може мати високий ВНД на душу населення, але не такий високий ІЛР, якщо багатство не інвестується в охорону здоров'я та освіту.

Поясніть, як пов'язані між собою рівень доходів населення, тривалість життя й рівень освіти. Зробіть висновок: які показники найбільше впливають на місце країни в класифікації?

Установіть відповідність між причиною та наслідком.

Причина

1. Низький рівень освіти
2. Високі доходи населення
3. Слабкий розвиток медицини
4. Індустріалізація економіки

Наслідок

- А Зростання тривалості життя
- Б Високий рівень бідності
- В Швидке економічне зростання
- Г Низька тривалість життя

3. Як країни поділяються за рівнем економічного розвитку. ООН поділяє країни на *розвинені*, *країни перехідного типу* та *країни, що розвиваються*. В основі класифікації покладено не лише показник ВВП країни, а, також темпи змін цього показника, інфляція, зайнятість у видах економічної діяльності.

До *розвинених країн* віднесено США, Канаду, Австралію, Нову Зеландію, Японію, Південну Корею, а також усі країни-члени ЄС, Велику Британію, Швейцарію, Ісландію, Норвегію. Серед них окрему підгрупу становлять провідні економічні розвинені країни, які входять до складу G7.

До групи країн з *перехідним типом економіки* віднесено Україну, Грузію, країни Балканського півострова, які не входять до складу ЄС – Сербію, Чорногорію, Албанію, Боснію і Герцеговину, Північну Македонію.

Решта країн світу становлять *країни, що розвиваються*, яких найбільше у світі. Їх поділяють на дві підгрупи: підгрупу *острівних країн* та підгрупу *країн, що не мають виходу до моря*.

Окрему підгрупу становлять *найменш розвинені країни* (наприклад, Ємен, Афганістан, Бангладеш, Камбоджа, Лаос, М'янма, Буркіна-Фасо, Бурунді, Чад, Демократична Республіка Конго, Ефіопія, Малі, Південний Судан, Судан, Уганда та інші). Нині у світі 45 таких країн. Переважно вони знаходяться в Африці й Азії. Лише одна така країна є в Америці – Гаїті.

Отже, ранжування країн у різних класифікаціях зазнає постійних змін. Внаслідок економічного зростання, успішних реформ або, навпаки, криз та конфліктів їх можуть відносити до інших груп.

Географія в нашому житті. Поясніть на конкретному прикладі з власного життя, як рівень розвитку країни впливає на можливості людини (освіта, робота, здоров'я, відпочинок).

Складіть у групі «Портрет країни» (на вибір). Дослідіть:

- рівень ІЛР;
- тип економіки;
- рівень доходів;
- місце країни у світовій класифікації за рівнем економічного розвитку.

Чи можна класифікувати країни лише за рівнем доходів? Аргументуйте свою позицію, використовуючи приклади.

Коротко про головне

Існують різні підходи до класифікації країн світу. За рівнем економічного розвитку країни поділяють на: високорозвинені, країни перехідного типу та країни, що розвиваються. Найважливішим показником, який використовується для оцінки рівня життя різних країн, є ІЛР. Він поєднує три показники: валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення, рівень грамотності й середню тривалість життя. Середня тривалість життя в Україні – 71 рік. ООН відзначає високий рівень грамотності і порівняно високі показники освіти.

Перевіряємо себе

1. Назвіть показники, за якими класифікують країни світу.
2. Що таке валовий національний дохід?
3. Чому деякі країни з великими природними ресурсами належать до країн, що розвиваються, а країни без значних ресурсів – до розвинених?
4. Які країни, на вашу думку, протягом наступних 20 років будуть віднесені до інших груп за класифікацією ООН?
5. Яка існує закономірність між ІЛР та рівнем життя? Чому ІЛР вважають точнішим показником розвитку, ніж лише ВВП? Які умови життя характерні для країн з низьким ІЛР?

Моя територіальна громада. Порівняйте показники розвитку вашої територіальної громади з показниками різних груп країн світу. Визначте для своєї громади: доступність медичних послуг; рівень освіти (наявність шкіл, закладів освіти); можливості працевлаштування.

Тема 2. Просторова організація виробництв первинного сектору економіки

§ 14. Чому сільське господарство є важливим видом економічної діяльності

- Що таке національна економіка?
- Які види економічної діяльності входять до складу первинного сектору економіки?
- Що таке чинник розміщення виробництва?

Сільське господарство
Товарна продукція
Продовольча безпека

1. Які чинники впливають на розвиток і розміщення сільського господарства. На розвиток та розміщення *сільського господарства* впливає цілий комплекс чинників, які можна розділити на дві великі групи: *природні* та *суспільні*.

На замітку. *Сільське господарство* – вид господарської діяльності, що охоплює вирощування культурних рослин і розведення свійських тварин з метою забезпечення населення продуктами харчування та промисловості – сировиною.

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Природні чинники

Земельні ресурси:
Наявність і якість земель;
Родючість ґрунтів;
Рельєф;
Агрокліматичні ресурси:
Тепло;
Волога;
Освітлення;
Водні ресурси:
Наявність прісної води;
Видобуток підземних вод

Суспільні чинники

Людські ресурси:
Кількість і кваліфікація працівників.
Наука і технології:
Нові сорти рослин, породи тварин;
Сучасна техніка, наука та генетика;
Добрива, захист рослин;
Інфраструктура:
Транспорт та логістика;
Ринки збуту:
Близькість до міст;
Державна аграрна політика:
Субсидії, пільги;
Податки і власність на землю;
Ціноутворення.
Форма господарювання:
Агрохолдинги, фермери, домогосподарства;
Розвинутий аграрний ринок.
Суспільно-історичні умови:
Традиції, історія землекористування.
Екологічні вимоги:
Органічне землеробство;
Екологічні стандарти;
Збереження біорізноманіття.
Глобалізація:
Світові ціни.

Мал. 14.1. Чинники розвитку сільського господарства

Природні чинники – сукупність природних умов (клімат, рельєф, ґрунти, водні ресурси), що визначають можливості та спеціалізацію сільськогосподарського виробництва на певній території (мал. 14.1). Людина не може змінити клімат чи ґрунти, але може пристосовуватися до них – наприклад, будувати теплиці або висаджувати розсаду, вирощувати в тепліших умовах. Саме природні чинники є основою зональної спеціалізації сільського господарства, тобто розміщення певних культур у відповідних кліматичних поясах. Наприклад, жито вирощують у помірному поясі, а ананаси – у тропічному морському чи екваторіальному кліматичних поясах. З особливою виразністю зональна спеціалізація проявляється у вирощуванні окремих видів плодів. Наприклад, кавові дерева ростуть лише за певних природних умов: теплий вологий клімат, пагорби або гірські схили, ґрунти, багаті на залізо, помірна висота над рівнем моря. Як наслідок, глобальні зміни клімату можуть суттєво впливати на розміщення виробництва сільськогосподарської продукції.

Важливе значення у спеціалізації сільського господарства також має *рельєф*. Якщо країна розташована переважно на рівнинній території, це сприяє розвитку різних видів сільського господарства і забезпечує значні площі для ріллі (мал. 14.2).

 Бангладеш	60,5 %
 Данія	59,0 %
 Україна	56,8 %

Мал. 14.2. Країни-лідери за часткою ріллі в загальній площі сільськогосподарських земель, %, 2024 р.

Суттєве значення для розміщення сільського господарства мають *густота населення* і *транспортна доступність*. Деякі види продукції, наприклад ягоди, зелень, молоко, швидко псуються й потребують спеціальних умов зберігання та спеціальної тари. Їх складно перевозити на далекі відстані. Тому господарства

з виробництва зазвичай розміщують поблизу великих міст. Саме жителі міст є основними споживачами свіжої товарної сільськогосподарської продукції в більшості країн світу.

На замітку. *Товарна продукція* – вся продукція, яку підприємство виробляє для продажу.

Назвіть два природних чинники, що визначають зональну спеціалізацію сільського господарства світу.

Сільське господарство складається з різних видів економічної діяльності (мал. 14.3).

Найбільше товарної продукції виробляють у рослинництві та тваринництві. Це пояснюється тим, що основу харчування людини становлять продукти саме рослинного і тваринного походження. Вирощування зерна – це рослинництво, виробництво молока – це тваринництво. Для повноцінного здорового харчування також потрібні овочі, фрукти, ягоди.

Назвіть приклади їжі рослинного і тваринного походження, яку ви часто вживаєте в родині, яку імпортували до України, та розрахуйте вартість коштів, які ви витрачаєте на їх придбання.

Мал. 14.3. Структура сільського господарства

Між усіма видами сільськогосподарської діяльності існує тісний зв'язок. Наприклад, гній – побічний продукт тваринництва – є цінним органічним добривом для рослинництва. Фуражні (кормові) зернові культури, наприклад кукурудзу, використовують для відгодівлі худоби та птиці. Саме тому в більшості країн світу одночасно розвивають різні напрямки сільського господарства – з урахуванням природних умов та можливостей транспорту. Наприклад, Україна входить до світових лідерів з експорту зерна, насамперед кукурудзи та пшениці (табл. 14.1).

Таблиця 14.1. Головні країни-експортери зернових культур у світі, % від ваги, 2024 р.

Країна	Пшениця	Кукурудза	Ячмінь
Канада 	25,5	2,4	2,6
США 	21,8	62,6	0,2
Аргентина 	6,7	16,7	2,7
Бразилія 	6,7	39,8	0,0
Казахстан 	5,9	0,2	1,6
Росія 	32,7	2,3	3,3
Австралія 	19,7	0,1	6,4
Німеччина 	4,7	0,2	6,3
Франція 	15,1	4,1	5,6
Україна 	20,7	29,6	13,3

За даними табл. 14.1 визначте країни-лідери з експорту пшениці, кукурудзи, ячменю у світі й поясніть вплив природних умов на обсяги їх поставок.

Головним чином товарна продукція сільського господарства у всіх країнах світу йде на забезпечення власних потреб країни. Країни, які мають сприятливі природні умови та розвинутий транспорт і логістику, експортують великі обсяги товарної продукції сільського господарства за кордон (табл. 14.1). Аналізуючи експорт сільськогосподарської продукції країни, можна визначити роль природних умов у формуванні її міжнародної спеціалізації.

У структурі міжнародних поставок сільськогосподарської продукції як за вартістю, так і за вагою переважають поставки зерна, яке йде не лише на виготовлення борошна та виробів із нього, а й для відгодівлі худоби (фуражне зерно). Значно менші обсяги торгівлі борошном та виробами з нього, адже в кожній країні свої стандарти і вимоги до цих виробів.

Зіставте відомості табл. 14.1 та мал. 14.4. Поміркуйте, як відстань перевезень впливає на ціну сільськогосподарської продукції. Чи залежить вона від виду транспорту? Обґрунтуйте вашу відповідь.

2. Які країни світу є найбільшими виробниками зернових і технічних культур. Виробництво зернових і технічних культур дуже залежить від природних умов, зокрема клімату і родючості ґрунтів. Загалом, що більша країна за площею, то більше можливостей для сільськогосподарського виробництва. Проте це правило також має винятки. Наприклад, країни з пустельним кліматом мають великі площі, але обмежені ресурсами для вирощування культур.

Австралія – особливий випадок: хоч значна частина її території посушлива, основне виробництво сільськогосподарської продукції зосереджене на сході та південному заході, у зонах з більш м'яким кліматом. Там вирощують зернові й технічні культури з використанням сучасних технологій і дотриманням високих стандартів агровиробництва. У напівпустельних регіонах Австралії переважає вівчарство.

Пшениця 			Кукурудза 			Ячмінь 		
Китай		140,1	США		377,6	Росія		166,7
Індія		113,3	Китай		295,1	Австралія		132,6
Росія		82,6	Бразилія		114,9	Франція		121,4

Рис 			Гречка 		
Індія		217,9	Росія		0,9
Китай		209,2	Китай		0,5
Бангладеш		60,6	Україна		0,2

Мал. 14.4. Країни-лідери з виробництва зернових культур, млн т, 2023 р.

У розвинених країнах світу висока врожайність забезпечується завдяки інтенсивним технологіям: автоматизації, сучасним технологіям землеробства, а саме: використанню сучасної техніки й добрив.

Водночас у країнах, що розвиваються, велику роль відіграє людський ресурс: мільйони селян забезпечують високі обсяги виробництва окремих видів продукції, зокрема рису, бавовни чи цукрової тростини (мал. 14.4 та 14.5).

За даними мал. 14.4 нанесіть на контурну карту світу провідні країни – виробники зернових культур у світі.

Відкриваємо для себе Україну. 2024 р. експортовано було 96,5 % всього врожаю зернових у державі.

Чи є загрозою для національної безпеки України збут більшої частки валового збору зерна за кордон?

Серед технічних культур велике значення має виробництво *олійних* (наприклад, соняшникової олії), *цукристих* (наприклад, цукрового буряку), *волокнистих* (наприклад, бавовнику), *тонізуючих* (наприклад, кави) та інших. Більшість із них мають особливі вимоги до вирощування, тому їх виробництво є менш поширеним (мал. 14.3), ніж виробництво зернових культур. Окремі види цих культур можуть змінювати своє використання. Наприклад, із ріпаку можна виготовляти олію, а можна й біопаливо. Різні цілі вирощування зумовили різні обсяги виробництва.

Тваринництво також є важливою складовою сільського господарства. На кількість поголів'я впливають: кліматичні й економічні умови, специфіка кормової бази, традиції харчування. Наприклад, у країнах, де поширений іслам, не вживають свинини, тож там менша кількість свиней, ніж великої рогатої худоби чи птиці.

Кури – найпоширеніша свійська птиця у світі. Їх утримують переважно на птахофабриках для виробництва м'яса та яєць.

Розвинені країни експортують заморожене куряче м'ясо до країн, що розвиваються. Є й цікаві приклади міжнародної спеціалізації у тваринництві: між Індонезією та Сінгапуром налагоджена унікальна торгівля – з Індонезії постачають яйця, з яких вже у Сінгапурі вилуплюються курчата. Таким чином, одна країна експортує яйця, а друга фактично імпортує молодняк птиці.

Побудуйте модель «ідеальної країни» з ефективним аграрним сектором (зазначити природні, соціальні й економічні чинники).

Зіставте відомості на мал. 14.4 та 14.5. Поміркуйте, чому окремі країни є лідерами з виробництва одночасно і зернових, і технічних культур. Яке значення, з огляду на це, мають природні умови, а яке – розвиток транспорту в цих країнах?

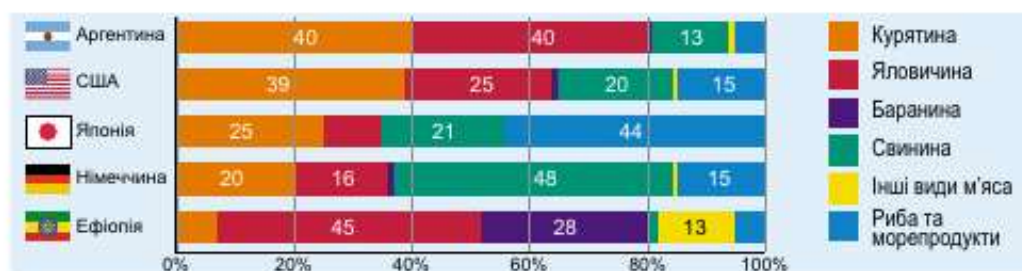

Зберіть інформацію про різні способи використання технічних культур (мал. 14.5) та поміркуйте, чому окремі технічні культури використовують у різних сферах діяльності, а окремі – лише в легкій промисловості. Чим це зумовлено?

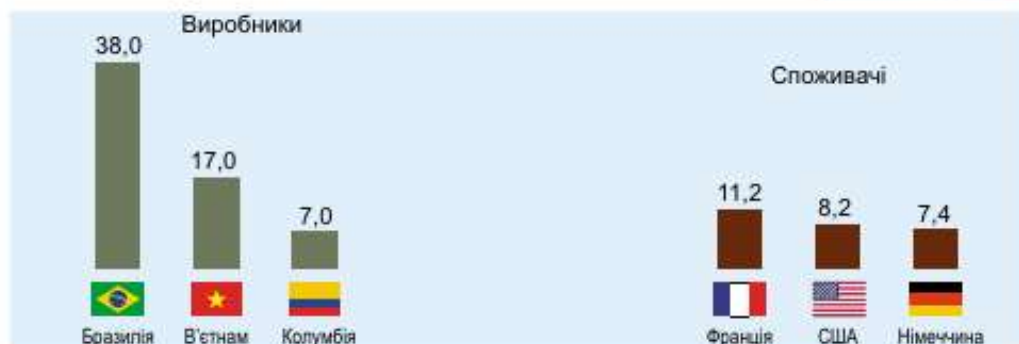
Мал. 14.5. Країни-лідери з виробництва технічних культур, млн т, 2023 р.

3. Який зв'язок між продукцією рослинництва і здоров'ям населення. Під впливом глобалізації режим харчування населення світу змінюється. В окремих країнах із низьким рівнем доходів раціон харчування малозабезпечених груп населення зазвичай складається із зернових або бульбоплодів, бідних на поживні мікроелементи, оскільки саме ці продукти доступні для них за ціною. Значну їх частину люди вирощують для власного споживання. Зі зростанням доходів збільшується обсяг споживання м'яса і готових до вживання харчових продуктів (мал. 14.6).

Мал. 14.6. Структура споживання м'яса, риби та морепродуктів в Аргентині, США, Японії, Німеччині, Ефіопії, 2024 р.

Головним акцентом у споживанні харчових продуктів населенням стає збільшення частки імпортованих продуктів у раціоні харчування, наприклад кави (мал. 14.7). У домогосподарствах з високим рівнем доходу обсяг споживання хліба й виробів із борошна мінімальний, натомість суттєво зростає споживання свіжих фруктів та овочів, переважно вирощених з дотриманням стандартів «біо» та «еко», які дорожчі за звичайні харчові продукти (мал. 14.8).

Мал. 14.7. Країни – найбільші виробники та споживачі меленої кави, % від світу, 2024 р.

4. Як пов'язані сільське господарство і продовольча безпека. Сільське господарство залежне від якості довкілля, родючості ґрунтів, наявності води, сприятливих погодних умов. Тому у виробництві його продукції даються взнаки негативні наслідки забруднення довкілля та зміни клімату. Сучасне сільське господарство використовує різноманітні хімічні засоби для підвищення родючості ґрунтів, знищення або боротьби зі шкідниками, запобігання хворобам свійських тварин та культурних рослин тощо. Особливе місце займає широке впровадження генномодифікованих організмів (ГМО). Зокрема, у світі нині 90 % поголів'я лососів з ГМО. Так само більшість товарного рису є різновидами з ГМО. Сучасне високоінтенсивне сільське господарство також шкодить довкіллю через надмірне внесення добрив чи застосування пестицидів. Це призводить до довготривалого забруднення природного середовища. Тому, з одного боку, є потреба в забезпеченні *продовольчої безпеки*, а з іншого – у збереженні екологічної рівноваги в середовищі буття людства (мал. 14.9).

Мал. 14.8. Знаки екологічного маркування харчових продуктів

На замітку. *Продовольча безпека* – стан, за якого всі люди мають доступ до безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім харчовим потребам і вподобанням для активного та здорового життя.

А. Уявіть, що ви – міністр сільського господарства. Складіть план дій, щоб забезпечити продовольчу безпеку своєї країни в умовах посухи або війни.

Б. Як кожна людина може вплинути на продовольчу безпеку? Чому сталий розвиток сільського господарства важливий для майбутніх поколінь?

Географія в нашому житті. Створіть у групі рецепт «страви майбутнього» із продуктів, які можна виростити навіть на підвіконні.

Основні компоненти продовольчої безпеки

Наявність продовольства

Достатній обсяг їжі, яку виробляють, імпортують або зберігають.

Доступ до продовольства

Люди повинні мати змогу придбати їжу.

Стійкість (стабільність)

Постійна доступність їжі без перебоїв, які спричинені кризами, війнами, катастрофами чи економічними спадами.

Якість і безпечність їжі

Продукти мають бути безпечними для здоров'я та містити потрібні поживні речовини.

Мал. 14.9. Основні компоненти продовольчої безпеки

Дослідіть і знайдіть у джерелах інформації приклади технологій, які вплинули на врожайність сільськогосподарських культур або зайнятість населення в сільському господарстві.

Для виробництва одного кілограма м'яса потрібна площа, м²: баранини – 369,8; яловичини – 326,2; свинини – 17,4; курятини – 1,0. Розрахуйте, яку площу зайняв би обсяг спожитого м'яса за місяць вашою родиною.

Коротко про головне

Розвиток сільського господарства залежить від природних та суспільних чинників. Велике значення має наявність розвинутої транспортної системи для збуту товарної продукції. Вирощування зернових культур є провідним видом економічної діяльності в рослинництві світу. Переважає виробництво рису, кукурудзи, пшениці, натомість серед технічних культур головними у світі є: соняшник, цукрові буряки, бавовник.

Перевіряємо себе

1. Чому зі зростанням добробуту населення збільшується виробництво технічних культур?
2. Поміркуйте, чому країни-лідери з виробництва зерна розташовані переважно у Північній півкулі.
3. Якщо в країні збільшилося споживання м'яса, що відбудеться з площею пасовищ? Обґрунтуйте логічний ланцюг.
4. Сільське господарство в багатьох країнах повністю залежить від кліматичних умов. Які сучасні «суспільні фактори» (наука, техніка) зможуть допомогти людям.
5. Уявіть, що ваша громада стикається з подорожчанням продуктів і періодичним дефіцитом овочів та зерна через зміну клімату, посуху або порушення постачання. Як місцеве сільське господарство може забезпечити продовольчу безпеку громади та зменшити залежність від імпортних продуктів?

Моя територіальна громада. Складіть рекламну листівку для жителів своєї громади на тему «Цінуй їжу – бережи планету».

§ 15. Сучасне сільське господарство України: можливості та проблеми розвитку

- Що таке сільське господарство?
- Які види товарної продукції сільського господарства є провідними?
- Що таке чинник спеціалізації?

Агрохолдинг
Бореальний ліс

1. Як організовано рослинництво в Україні. Сільське господарство – важлива складова економіки України. Воно забезпечує людей їжею, а промисловість – сировиною. Україна з давніх часів славиться своїми родючими землями та працьовитими людьми. Аграрна діяльність є запорукою добробуту багатьох її жителів. 2024 р. у сільському господарстві працювало майже 446 тисяч осіб. Воно є основою розвитку економіки нашої країни.

Сільськогосподарську продукцію виробляють домогосподарства, фермерські господарства, агрокомпанії та агрохолдинги (мал. 15.1).

На замітку. *Агрохолдинг* – група сільськогосподарських підприємств, які об'єднуються для виробництва, перероблення, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції.

Діяльність агрохолдингів не зупиняється лише на виробництві сільськогосподарської продукції. Торгівля, логістика, виробництво харчових продуктів – лише окремі напрямки їхньої діяльності.

Відкривасмо для себе Україну. Агрохолдинг Kernel – провідний світовий виробник та експортер соняшникової олії. На частку компанії припадає майже 8 % світового експорту соняшникової олії.

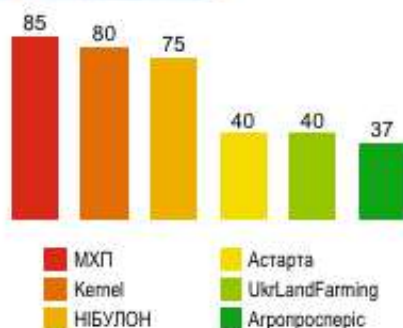
Найбільше сільськогосподарської продукції в Україні дає рослинництво. Найважливішим є виробництво зернових культур, здійснюване великими агрохолдингами, які мають потужні підприємства з вирощування та продажу зерна (мал. 15.1).

Міжнародна спеціалізація України на експорті зерна зумовлена одночасним поєднанням сприятливих природних умов і розвинутої транспортної системи.

Понад дві третини зерна, яке вирощують в Україні на експорт, – це кукурудза та пшениця. Після початку повномасштабних бойових дій їхня частка в експорті зерна ще більше зросла (мал. 15.2). Війна також вплинула на географію зернового виробництва: найбільші обсяги тепер

Мал. 15.1. Частка виробників у загальному виробництві зерна в Україні, %, 2020–2023 рр.

Мал. 15.2. Експорт продукції найбільшими агрохолдингами України в країни, млн дол. США, 2024 р.

збирають в Одеській, Вінницькій і Київській областях, де фермери продовжують активно працювати й експортувати продукцію, незважаючи на складні умови сьогодення.

На розвиток сільського господарства України дедалі відчутніше впливають кліматичні зміни. Зміна температурного режиму та зменшення кількості опадів змушують аграріїв пристосовуватися до нових умов господарювання. Фермери змінюють структуру посівів, упроваджують сучасні агротехнології, застосовують нові методи обробітки ґрунтів, а в окремих випадках – переносять виробництво до інших регіонів. Зокрема, дедалі біль-

ше сільськогосподарських підприємств віддають перевагу культурам, стійким до посухи, таким як *соняшник* і *сорго*. Додатковим викликом залишаються широкомасштабні бойові дії, що ускладнюють вирощування сільськогосподарських культур на значних територіях країни. Тому змінилося розміщення виробництва у рослинництві. Зокрема, у 2025 р. лідером з виробництва сої стала Хмельницька область, ріпаку – Вінницька область, а соняшнику – Кіровоградська область.

Кукурудза – головна зернова культура експорту країни. 2020 р. за кордон продавали понад 92 % зібраної кукурудзи, а 2024 р. – 85 %. Найбільше кукурудзи вирощують на Лівобережжі Дніпра. Там утворився кукурудзяний пояс України.

Виробництво *пшениці* зазнало менших змін. Пшеницю вирощують по всій території України, але тільки 6 % – тверді сорти, з яких роблять борошно. Основна частина вирощеної пшениці йде на виробництво кормів для тварин і птиці.

Вирощування *ячменю* 2023 р. зменшилося порівняно з 2020 р. У 2024 р. Україна експортувала майже весь вирощений ячмінь. Найбільше ячменю вирощують у степових районах країни.

Виробництво *гречки* в Україні істотно зросло 2022–2024 рр. Гречку переважно вирощують у західних областях України і в Полтавській області. 2024 р. лідером за збільшенням обсягу її виробництва була Рівненська область.

Єдиний ареал виробництва *рису* в Україні від 2023 р. розташований в Одеському районі (Одеська область).

Це змінить Україну. 2024 року фермерське господарство «Стоянов А.А.» (с. Нова Покровка, Катлабузька селищна громада, Ізмаїльський район, Одеська область) упровадило нову технологію вирощування рису – крапельне зрошення.

Вирощування менш поширених зернових культур, зокрема проса, вівса, жита, як правило, має локальне значення, адже ці культури споживаються переважно всередині країни. Їх вирощують здебільшого для відгодівлі худоби та птиці.

Цукрові буряки вирощують у межах локальних агропромислових об'єднань – для подальшого перероблення на місцевих цукрових заво-

дах. Основну частину цукру споживає вітчизняна кондитерська промисловість. Посіви цукрових буряків зосереджені в регіонах з високою часткою сільського населення, адже це трудомістка культура (наприклад, у Вінницькій області). 2024 р. посівні площі під цукровими буряками зросли на 1,3% порівняно з показником 2023 р.

Значного розвитку набуло вирощування *соняшнику*. Значну частину соняшникової олії експортують великі агрохолдинги. Більшість посівів соняшнику розташована на півдні держави. Тут зосереджені великі олійно-екстракційні заводи. Лідером за збільшенням обсягів виробництва соняшникового насіння є Харківська область.

Відкриваємо для себе Україну. Україна посідає друге місце у світі за обсягом виробництва соняшникової олії.

Картоплю в Україні вирощують здебільшого в домогосподарствах – для власного споживання та на корм худобі. Найбільше картоплі садять у північних районах Полісся.

Овочі вирощують у всіх регіонах України. Ранні овочі (наприклад, редиска, салат, огірки) збирають у парниках і теплицях. Здебільшого овочі споживають усередині країни, тому їх багато вирощують у приватних господарствах.

Садівництво має два напрямки. Перший – це великі агрофірми, які вирощують фрукти на експорт. Вони використовують сучасні технології та працюють у регіонах з відповідними для певних видів рослин кліматичними умовами. Другий напрямок – приватні господарства, які продають частину врожаю на місцевих ринках або здають фрукти на перероблення (наприклад, на соки). В Україні також вирощують органічні фрукти, які переважно експортують до країн ЄС.

Найбільший органічний сад волоських горіхів в Україні розташований в Одеській області, на підприємстві ТОВ «УКР-ВОЛНАТ» поблизу Ізмаїла. Горіхи переробляють на олію. Поясніть, чому з насіння горіха виробляють саме олію, а не інші продукти. Запропонуйте, як можна використовувати відходи цього виробництва.

Географія в нашому житті. У найближчому до вас супермаркеті за написами на етикетках з'ясуйте, з яких країн привезені фрукти й овочі. Чи можливо повністю припинити такі закупівлі?

Ягоди вирощують як у приватних домогосподарствах, так і на фермерських господарствах майже в усіх регіонах України. Основними споживачами залишаються самі українці. Частину врожаю переробляють на соки, джеми, варення та повидло.

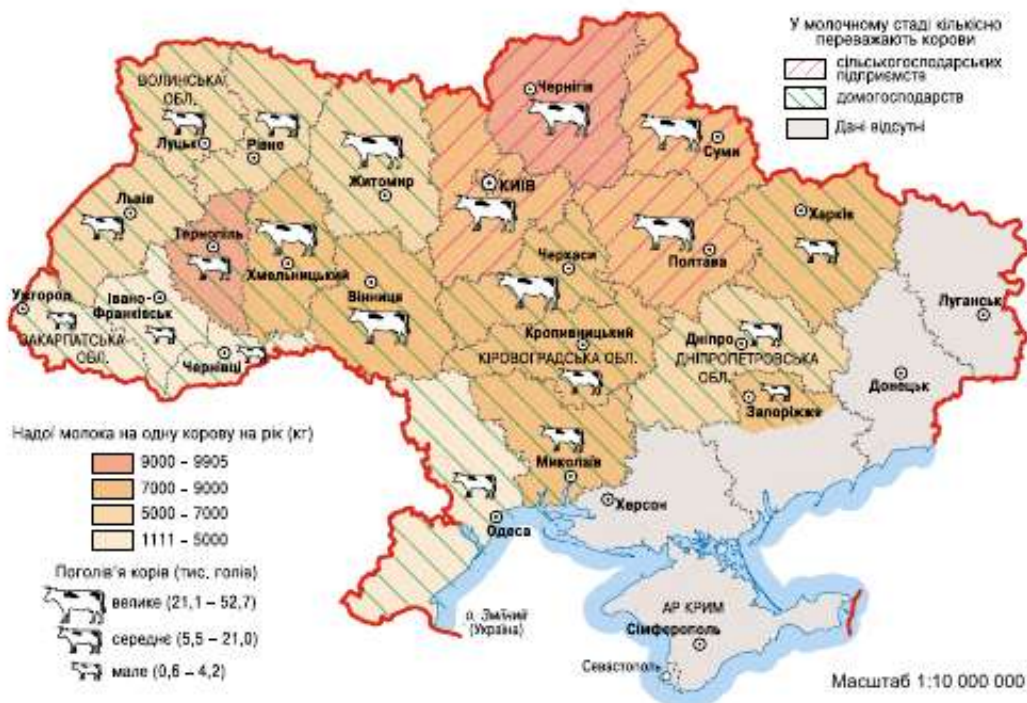
Вирощування *винограду* в Україні також зазнало змін. Наприклад, у Черкаській області за 2024 р. урожай зріс у 1,3 раза, тоді як у традиційних виноградарських регіонах півдня – навпаки, зменшився.

На географію садівництва, агідництва та виноградарства значно впливають мікрокліматичні умови та глобальні кліматичні зміни.

Підвищення посушливості та зменшення амплітуди температур дають змогу розширити ареал вирощування багатьох видів плодових та ягідних культур у центральних та північних областях України. Уже районовані сорти хурми, ківі, столового винограду і нектарину, які

добре пристосовані до агрокліматичних умов Полісся. Водночас ареали традиційних для цього регіону ягід, зокрема лохини чи журавлини, поступово скорочуються через зміни клімату.

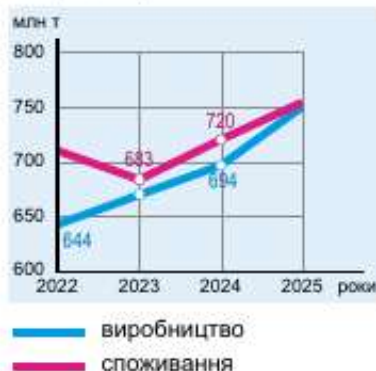
2. Які особливості розвитку тваринництва в Україні. Тваринництво України переважно представлено домогосподарствами населення. Через скорочення кількості сільського населення зменшуються обсяги виробництва м'яса в домогосподарствах, триває скорочення поголів'я великої рогатої худоби.

Мал. 15.3. Молочне скотарство України, 2024 р.

Окремі агрохолдинги мають у своєму складі великі тваринницькі ферми, які спеціалізуються переважно на *товарному виробництві молока*. Агрохолдинги є лідерами з надів молока та обсягів його реалізації. В областях України, де головний обсяг виробництва молока припадає на великі товарні молочні ферми (мал. 15.3), надії вищі, ніж в окремих європейських країнах. 2024 р. лідерами в Україні з надів молока є Чернігівська і Тернопільська області.

Поголів'я свиней в Україні поступово відновлюється переважно завдяки утриманню свиней у домогосподарствах для

Мал. 15.4. Виробництво і споживання свинини в Україні, млн т, 2022–2024 рр.

власного споживання (мал. 15.4). Свинина становить майже 36 % у річному м'ясному раціоні українців. Найбільші свиноферми мають сучасне обладнання та налагоджену логістику.

Мал. 15.5. Найбільші (за поголів'ям) свиногосподарства України, тис. голів, 2024 р.

Проаналізуйте мал. 15.4 і з'ясуйте, скільки свинини імпортують до України.

Поясніть, чому провідні свиногосподарства України (мал. 15.5) розміщені в різних регіонах держави?

Географія в нашому житті. Проаналізуйте, звідки походять продукти тваринного походження на вашому столі (сир, яйця, м'ясо). З'ясуйте, які з них вироблені в Україні, а які – імпортовані. Чому важливо підтримувати вітчизняне тваринництво?

Більшість поголів'я *овець* утримують фермери, а *кіз* – домогосподарства населення. Сьогодні здійснюється переорієнтація вівчарства України на вирощування м'ясо-вовнових порід. Така тенденція зумовлена потребою ринку, який ставить на перше місце виробництво м'яса, а потім вовни.

Це змінить Україну. У селі Пчани (Стрийський район, Львівська область) 14 січня 2026 р. відкрита сучасна ферма на 650 голів молодняку великої рогатої худоби. Проєкт коштував 65 млн грн і створив нові робочі місця для громади.

Відкриваємо для себе Україну. У селі Фрумушика-Нова (Тарутинський район, Одеська область) розташована найбільша в Україні овеча ферма з 9 тис. голів.

У селі Молодятині Коломийського району Івано-Франківської області на площі 3 га утримують 12 голів овець не в кошарах, а під сонячними панелями СЕС. Це коштувало господарству 27 тис. грн – стільки було витрачено на сіно й зерно із весни до осені. При цьому бюджет СЕС на боротьбу з бур'янами і травами склав 100 тис. грн. Економія коштів склала 73 %, плюс на другий рік відбувся приріст у стаді. Як ви вважаєте, чи доцільно поширювати такий досвід?

Більшість товарного виробництва *курятини* та *яєць* в Україні постачають великі й дуже великі відгодівельні комплекси. Водночас робота цих комплексів призводить до суттєвого антропогенного навантаження на довкілля. Найбільше курятини в Україні та Європі виробляє ПАТ «Миронівський хлібопродукт (МХП)» – один із найбільших агрохолдингів України. Дочірні підприємства цього виробника працю-

Мал. 15.6. Обсяги виробництва м'яса птиці в Україні, млн т, 2021–2024 рр.

ють у Нідерландах, Великій Британії, Саудівській Аравії та інших країнах. Найбільший виробник курячих яєць в Україні – ПАТ «AVANGARDO». Також в Україні налагоджено вирощування качок та індиків. Зростає виробництво м'яса птиці (мал. 15.6).

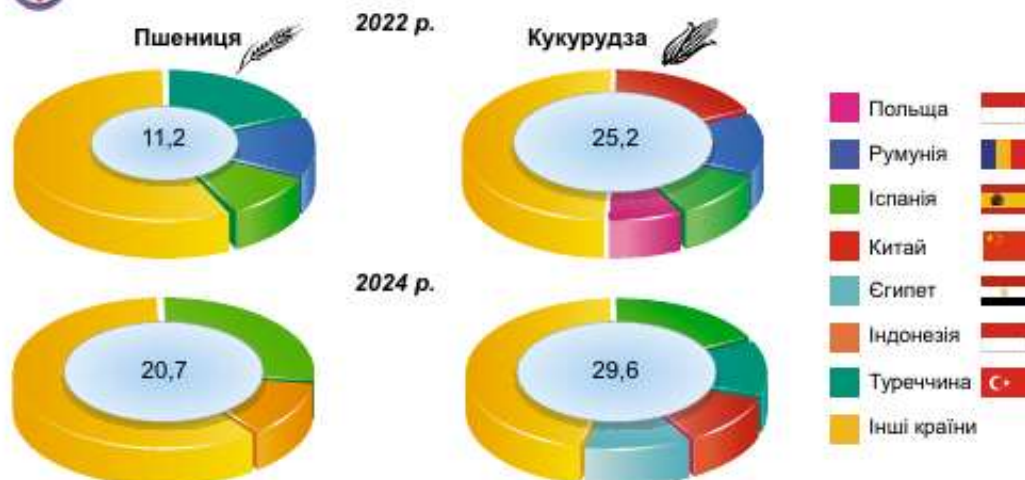
3. Яке місце України на світових ринках продовольства. Україна посідає провідні позиції на світовому ринку продовольства насамперед як один із найбільших експортерів зерна (мал. 14.4).

Мал. 15.7. Частка зерна в загальному експорті товарів України, млн т, 2019–2024 рр.

Чому Україна має міжнародну спеціалізацію на постачанні зерна (мал. 15.7)?

Мал. 15.8. Країни-імпортери української пшениці та кукурудзи, млн т, 2022 р. і 2024 р.

Як зміниться ціна кукурудзи на світовому ринку, якщо в Україні її будуть більше переробляти на біопаливо?

Більша частина вітчизняної кукурудзи та пшениці фуражних сортів іде на відгодівлю худоби і птиці у країнах, до яких постачають ці види сільськогосподарської сировини (мал. 15.8). Китай залишається лідером із закупівель вітчизняного зерна, яке здебільшого використовують для відгодівлі свиней та курей на великих приморських відгодівельних комплексах індустріального тваринництва.

4. Де розвивається лісове господарство. До первинного сектору економіки відносять і лісову промисловість. Більшість деревини в Україні заготовляють у поліських районах та у Карпатах. Переважно її використовують для виробництва меблів та інших видів столярних виробів. Значного розвитку набув експорт необробленої деревини до ЄС. Більшість вітчизняних підприємств є малими, за винятком тих, що займаються переробленням деревини. Наприклад, лише кілька підприємств випускають сірники чи паркет для помешкань.

У світі більшість деревини заготовляють у країнах півночі у *бореальних лісах*. Водночас для виробництва паперу розміщують плантації зі скоростиглих сортів дерев у країнах Латинської Америки та Південно-Східної Азії.

На замітку. *Бореальний ліс*, також відомий як хвойний ліс, знаходиться приблизно між 50° і 60° північної широти на більшій частині Канади, Аляски, Росії та Північної Європи.

А. З'ясуйте, сірники яких фабрик є у продажу у вашому населеному пункті.

Б. Дослідіть, чи є на території громади підприємства лісопереробної промисловості (лісництва, пилорами, меблеві цехи тощо), яку продукцію вони виробляють і з якої сировини. З'ясуйте, чи використовують ці підприємства деревину з місцевих лісів, чи завозять із інших регіонів.

Коротко про головне

Сільське господарство – це важлива галузь економіки України. Овочі, фрукти й ягоди здебільшого вирощують для внутрішнього споживання, забезпечуючи потреби українських родин. У розвитку сільського господарства беруть участь фермери, домогосподарства та агрохолдинги. Саме останні вирощують найбільші обсяги зернових культур, передусім кукурудзи та пшениці, які переважно експортуються за кордон. Глобальні зміни клімату і широкомасштабні бойові дії в Україні змусили переглянути розміщення сільськогосподарських угідь та підходи до виробництва. Серед технічних культур провідне місце належить соняшнику.

Перевіряємо себе

1. Які види сільськогосподарських культур є лідерами з виробництва в Україні? Де їх вирощують?

2. Поясніть, чому вирощування соняшнику набуло поширення по всій території України.

3. Чому домогосподарства переважають у виробництві картоплі в Україні?

Моя територіальна громада. З'ясуйте, чи є на території вашої громади підприємства сільського господарства. Яка продукція переважає? Хто є її провідним виробником?

§ 16. Навіщо добувають мінеральні ресурси

- Що таке добувна промисловість?
- Які є види мінеральних ресурсів?

Барель

1. Які чинники впливають на розміщення виробництв добувної промисловості. Добувна промисловість є основою сучасної економіки. Вона забезпечує сировину для виробництва різноманітних товарів. Наприклад, ваш мобільний телефон створено з тих металів, які спочатку видобули, а потім переробили. Добувна промисловість базується на мінеральних ресурсах. Ці ресурси розміщуються нерівномірно.

У деяких країнах родовища корисних копалин закриті, бо видобувати їх стало не вигідно. Наприклад, поклади залізної руди у Франції. Нині підприємства добувної промисловості розміщують там, де містяться великі запаси корисних копалин, які легко добувати і зручно транспортувати до інших країн.

Сучасна добувна промисловість представлена великими промисловими підприємствами з видобування та первинного оброблення корисних копалин (мал. 16.1).

і На контурній карті світу позначте родовище Серра-дус-Каражас (мал. 16.2) і маршрут вивезення залізної руди до порту Ітажаї, скориставшись картами навчального атласу.

У світі лише окремі розвинені країни продовжують видобувати мінеральну сировину у своїх господарсько освоєних районах. До них належить і Україна. У більшості ж країн Європи видобування корисних копалин припинено. Причини такі: вичерпання найбагатших родовищ, наявність дешевших іноземних ресурсів та шкідливий вплив гірничих робіт на довкілля.

У результаті сформувалися сталі потоки мінеральної сировини з країн-видобувників до країн-переробників. Зазвичай це відбувається на морському або океанічному узбережжях. Наприклад, Австралія постачає до Китаю великі обсяги металевих руд

Мал. 16.1. Провідні компанії видобувної промисловості світу, млрд дол. США, 2024 р.

Мал. 16.2. Родовище залізної руди Серра-дус-Каражас (Бразилія) – найбільше у світі.

Для експортування руду цього родовища везуть за 900 км до морського порту Ітажаї

і кам'яного вугілля, а країни Перської затоки експортують нафту і скраплений газ до країн Європейського Союзу. Для цього використовують спеціалізовані морські судна.

2. Як здійснюють видобуток та транспортування мінеральної сировини. Добувна промисловість включає в себе різні виробництва, залежно від виду мінеральної сировини, яку видобувають (мал. 16.3).

Мал. 16.3. Класифікація добування корисних копалин

Паливна промисловість включає видобування та первинне оброблення сирової нафти, природного газу, вугілля, урану, горючих сланців. Промислові запаси паливних мінеральних ресурсів нерівномірно поширені на планеті. У Венесуелі, Саудівській Аравії, Канаді зосереджено 43,5 % усіх запасів нафти, а в Ірані, Росії, Саудівській Аравії – 48,6 % природного газу.

У видобуванні *нафти й природного газу* пріоритетні позиції належать державним компаніям (мал. 16.4), оскільки ці корисні копалини є стратегічним ресурсом, необхідним для виробництва електроенергії. Особливе місце посідає *ОПЕК* – організація країн-експортерів нафти. Вона встановлює норми з видобування та ціну на один барель сирової нафти.

На замітку. *Барель* – одиниця вимірювання об'єму сирової нафти, яка дорівнює 158,987 л.

Найбільші нафтогазові території світу: басейни Перської затоки, Мексиканської затоки, Північного моря, Західного Сибіру, Каспійського моря. Майже всі вони розташовані біля морських узбереж. Тому значну частину сирової нафти і природного газу видобувають на шельфі, а потім підводними газо- і нафтопроводами постачають до підприємств на суходолі чи закачують на спеціалізовані судна (газовози і танкери).

Паливно-енергетичні ресурси використовують переважно для виробництва електроенергії, опалення та приготування їжі. Серед них природний газ є найбільш екологічно чистим: після його спалювання не залишається відходів.

Більшість природного газу у світі експортують магістральними газопроводами. Проте останніми роками зросла частка скрапленого газу, який перевозять спеціалізовані судна. Нафту ж здебільшого транспортують танкерами (мал. 16.5).

Мал. 16.4. Найбільші (за ринковою вартістю) нафтові компанії світу (включаючи продаж нафтопродуктів), млрд дол. США, 2024 р.

Мал. 16.5. Спеціалізовані судна для перевезення нафти і скрапленого газу

Більшу частку *вугілля* видобувають у світі відкритим способом переважно для потреб енергетики. Також його використовують металургійні комбінати. Із коксівного вугілля виробляють продукцію хімічної промисловості. Найбільші обсяги видобування кам'яного вугілля у Китаї, Індії, Індонезії (мал. 16.6).

Мал. 16.6. Країни-лідери з видобування кам'яного вугілля, нафти, природного газу, 2024 р.

Чим можна пояснити лідерство окремих країн світу одночасно за видобутком двох видів паливно-енергетичних ресурсів (мал. 16.6)?

У *видобуванні металічних руд* переважає видобуток залізної руди (мал. 16.8). У світі залізну руду видобувають переважно відкритим способом, а шахти будують лише за умови залягання дуже багатих магнетитових руд (наприклад, родовище Кіруна у Швеції).

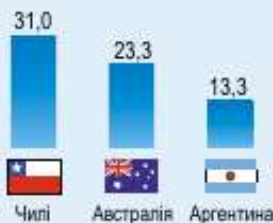
Особливе місце у світі займає видобуток руд рідкісних металів. Їх використовують для виробництва найсучаснішої електроніки. Водночас більшість запасів і промислового видобутку припадає на незначну кількість країн (мал. 16.7).

Знайдіть інформацію про те, чому літій називають «білим золотом ХХІ століття». Як його використання впливає на розвиток сучасних технологій? Які особливості його видобування зумовили першість Чилі й Австралії (мал. 16.7)?

Серед інших мінеральних ресурсів велике значення має видобування кам'яної та калійної солей та будівельних матеріалів (глини, піску, будівельного каміння). Вони більш рівномірно поширені по планеті.

Запаси літію

Добування літію

Мал. 16.7. Роль країн у промислових запасах та видобуванні літію у світі, %, 2024 р.

Залізна руда

(у перерахунку на чисте залізо)

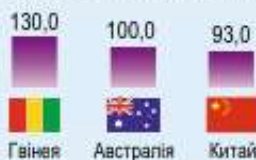

Марганцева руда

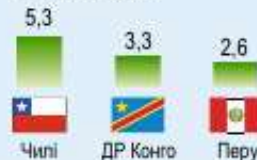
(у перерахунку на чистий марганець)

Алюмінієві руди (боксити)

Мідні руди

Мал. 16.8. Країни-лідери з видобування руд металів у світі, млн т, 2023 р.

Тому, наприклад, видобуток солі прямо пов'язаний з кількістю населення у країнах (мал. 16.9).

Географія в нашому житті. З'ясуйте у найближчому до вас продовольчому магазині, хто є виробником солі, яку там продають.

3. У чому особливості розвитку добувної промисловості в Україні. В Україні в добувній промисловості переважає видобування кам'яного вугілля та залізних руд. Більшу частку кам'яного вугілля видобувають приватні шахти. Донецький кам'яновугільний басейн – основний регіон з його видобування в Україні. Широкомасштабні бойові дії призвели до суттєвого скорочення видобування кам'яного вугілля. Лідером (за обсягом видобутого вугілля) є західна частина цього кам'яновугільного басейну. У Львівсько-Волинському кам'яновугільному басейні зосереджено лише 2,4 % усіх запа-

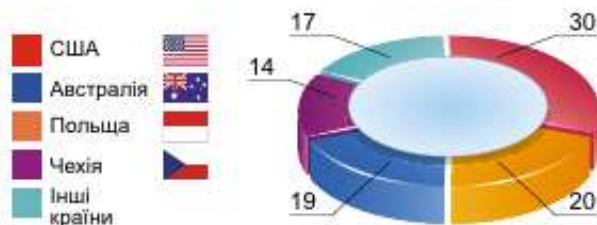
Мал. 16.9. Провідні країни світу за видобуванням кам'яної солі, млн т, 2024 р.

сів кам'яного вугілля в Україні. Більша частка видобутку кам'яного вугілля йде на виробництво електричного струму на вітчизняних теплових електростанціях. Коксівне вугілля Україна імпортує (мал. 16.10).

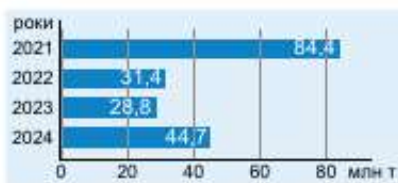

Україна імпортує значні обсяги природного газу. Запропонуйте заходи щодо зменшення залежності держави від іноземних постачальників.

Центрами з видобування залізних руд в Україні є м. Кривий Ріг (Дніпропетровська область) і м. Горішні Плавні (Полтавська область). Більшість залізної руди направляють до Китаю на металургійні підприємства у портово-промислових комплексах (мал. 16.12).

Мал. 16.10. Імпорт коксівного вугілля в Україні, % від ваги, 2024 р.

Мал. 16.11. Виробництво залізорудної продукції в Україні, млн т

Відкривасмо для себе Україну. 2025 р. ПрАТ «Рудник «Суша Балка» (м. Кривий Ріг) почав розроблення нового блоку на горизонті 1210 м. Його запаси становлять 41,5 тис. т багатой залізної руди.

Розрахуйте вартість експорту залізорудної продукції ТОВ «Полтавський ГЗК» (м. Горішні Плавні, Полтавська область), якщо собівартість видобутку тонни котунів із вмістом заліза 65 % становить 76,5 дол. США. Витрати на його транспортування до Китаю – 40 дол. США. 2024 р. експорт становив 6,8 млн т.

Мал. 16.12. Експорт залізорудної сировини України, % від ваги, 2024 р.

2024 р. розпочато експорт залізної руди з України у Фінляндію через морські порти Польщі. Запропонуйте оптимальний маршрут для сполучення між ними.

Через близькість до лінії фронту видобування марганцевих руд в Україні призупинено.

Видобуток нафти й природного газу в Україні зосереджено у трьох нафтогазоносних регіонах: Східному, Західному та Південному. Найбільше природного газу видобуває АТ «Укргазвидобування», що входить до групи «Нафтогаз». Нафти найбільше видобувають на Сахалінському нафтогазоконденсатному родовищі (Харківська область) АТ «Укрнафтобуріння».

Україна імпортує значні обсяги природного газу. Запропонуйте заходи щодо зменшення залежності держави від іноземних постачальників.

Географія в нашому житті. Разом із батьками обчисліть вартість спожитих у вашій сім'ї енергоносіїв за рік. Поміркуйте, як можна зменшити ці витрати.

Це змінить Україну. У 2026 р. для розробки літійового родовища на ділянці «Добра» с. Новостанкувата (Новоукраїнський район Кіровоградської області) залучено СП ЗАТ «Dobra Lithium Holdings». Загальний обсяг першого етапу становить 179 млн дол. США.

Нестабільною, через широкомасштабні бойові дії, є робота підприємств із *видобування ільменіту і рутилу* – сировини титану. 2025 р. ТОВ «Межирічанський ГЗК» у селищі Іршанськ (Житомирська обл.) відновило роботу збагачувальної фабрики з виробництва ільменітового концентрату. У м. Вільногірськ (Дніпропетровська область) діють потужний гірничодобувний комбінат і збагачувальна фабрика з виробництва титанових концентратів.

В Україні розробляють великі родовища *декоративно-облицювального каменю та будівельних матеріалів*. Більшу частину гранітів видобувають у Рівненській, Житомирській, Київській областях, також експортують кварцити з найбільшого за їхніми запасами в Європі Овруцького родовища. Більш рівномірно розміщені територією України підприємства з виробництва щебеню, цегли та керамічної черепиці.

У Приазов'ї розташована низка залізрудних родовищ, які зараз промислово не розробляються, а саме: Маріупольське, Куксунгурське та Гуляйпільське. Чому? Наведіть три можливі причини цього.

Це змінить Україну. Найбільше підприємство України з видобутку керамічної сировини «VESCO» у м. Дружківка (Донецька область) за 2024 р. видобуло понад 1,2 млн т глини.

Коротко про головне

Добувна промисловість світу постачає сировину для переробної промисловості. Головними є великі ТНК, які організували стабільні значні експортні постачання мінеральної продукції. Найбільше у світі видобувають паливних мінеральних ресурсів і залізної руди. В Україні найбільше розвинуті залізрудна і кам'яновугільна промисловості. Залізну руду здебільшого експортують.

Перевіряємо себе

1. Поясніть, чому залізрудна промисловість України є лідером за обсягом експорту у вітчизняній добувній промисловості.
2. Чому має місце імпорт коксівного вугілля до України?
3. Чому найбільше природного газу видобувають у Східному нафтогазоносному регіоні України?
4. Чому призупинено видобування марганцевої руди в Україні?

Моя територіальна громада. Дослідіть, чи є у вашій громаді родовища корисних копалин або підприємства добувної промисловості. Що саме там видобувають? Яким чином це впливає на життя місцевих жителів (робочі місця, стан довкілля, транспорт)?

I. Що? Коли?

1. Що буде, якщо велика європейська країна, наприклад Німеччина, різко зменшить власне виробництво сталі та автомобілів, значно збільшивши імпорту цих товарів з інших країн (зокрема з України)? Як це може вплинути на українську металургійну та машинобудівну промисловість?
2. Коли і за яких умов економіка країни, що переважно базувалася на первинному секторі (сільське господарство, видобуток сировини), починає активно переходити до розвитку вторинного (промисловість) та третинного (послуги) секторів?

II. Класифікуємо

3. Розподіліть наступні види діяльності за відповідними секторами економіки (первинний, вторинний, третинний, четвертинний, п'ятинний): видобуток вугілля, створення комп'ютерних програм, діяльність учителя, виробництво автомобілів, фінансові послуги, робота голови правління банку, вирощування пшениці, наукові дослідження в медицині, будівництво житлового будинку, послуги туристичного агентства.
4. Назвіть основні види сільськогосподарської продукції, що виробляються в Україні. Класифікуйте їх за принципом розміщення: а) ті, що тяжіють до певних природних зон; б) ті, що розміщуються біля споживача; в) ті, що орієнтовані на експорт. Наведіть приклади для кожної групи.

III. Моделюємо

5. Складіть схему: «Країни за значенням у міжнародному поділі праці: постачальники сировини, індустріальні центри, технологічні лідери, аграрні країни».

IV. Пояснюємо

6. Поясніть, чому розміщення вирощування зернових культур в Україні значно відрізняється від розміщення виробництва овочів та ягід.

V. Встановлюємо взаємозв'язки

7. Створіть логічну схему або ментальну карту: «Структура світового господарства та місце України в ньому».
- На схемі або карті покажіть зв'язки між секторами економіки, міжнародним поділом праці, глобалізацією і типізацією країн.

VI. Прогнозуємо, плануємо

8. «Україна через 20 років: сценарії економічного розвитку».
- Спрогнозуйте можливі зміни в економіці України та її місці у світі. Розгляньте два сценарії для економічного розвитку України до 2045 року:
- Сценарій А: «Інноваційний прорив» (Україна стає лідером у високотехнологічних видах економічної діяльності, експорт послуг та інноваційних продуктів зростає).
 - Сценарій Б: «Сировинна спеціалізація» (Україна продовжує переважно експортувати сировину та продукцію первинного сектору без значного її перероблення).
- Для кожного сценарію спрогнозуйте:
- Як зміниться структура економіки (співвідношення секторів)?
 - Як зміниться ІЛР та якість життя населення?

Тема 3. Просторова організація виробництв вторинного сектору економіки

§ 17. Що таке електроенергетика. Які є типи електростанцій

- ▶ Які електричні прилади є у вас удома?
- ▶ Як ви їх використовуєте?
- ▶ Де розташовані основні світові центри видобутку вугілля?
- ▶ Які є основні показники водних ресурсів?

Електростанція

1. Що таке електроенергетика. Електроенергія є основою сучасного способу життя людства. Вона забезпечує роботу промисловості, транспорту, зв'язку й побуту. Сьогодні складно уявити виробництво будь-якого товару чи послуги без електричного струму.

На підприємствах електроенергія живить верстати, обладнання, конвеєрні лінії, системи освітлення. У повсякденному житті ми користуємося електроприладами, інтернетом, комп'ютерами – усе це зупинилося б без струму.

Фактично не існує сфери людської діяльності, де не застосовували б електроенергію. Вона є невід'ємною складовою розвитку сучасного суспільства та економіки (мал. 17.1).

Мал. 17.1. Повсякденне використання електричного струму

Що означає потужність 1 кВт або 1000 Вт? Якщо цей прилад буде безперервно працювати 1 годину на повну потужність, то за цей час роботи він використає 1 кВт електроенергії.

Проведіть дослідження споживання електроенергії у вашому домі (або вдома у родичів / друзів, за їхньої згоди). 1. Запишіть покази лічильника електроенергії на початку та в кінці певного періоду (наприклад, тижня або місяця). 2. Складіть список усіх електричних приладів у домі, зазначивши їхню потужність (якщо можливо) та приблизний час використання на добу / тиждень. 3. Обчисліть економію електричного струму у грошах у вашому приватному будинку / квартирі в разі заміни всіх лампочок розжарювання на енергоощадні та зменшення часу використання окремих побутових приладів.

Сучасна електроенергетика є провідним видом економічної діяльності, яка забезпечує виробництво, передавання, розподіл і споживання електричної енергії для потреб господарства, а також побуту населення. Вона базується на поєднанні традиційних (теплових, атомних, гідроелектростанцій) та відновних джерел енергії (сонце, вітер, біомаса, геотермальні ресурси).

З розвитком світового господарства потреби в електроенергії лише зростають. Електричний струм – головне джерело енергії промисловості, сільськогосподарського виробництва, сфери послуг та інших сфер людської діяльності. Електроенергетика – стратегічно важлива сфера, яка забезпечує функціонування економіки та комфортне життя населення. Так, зміна ціни на електроенергію призводить до подорожчання або здешевлення товарів та послуг, для створення або надання яких її використовують. Тому одним з основних показників рівня розвитку країни є обсяг і вартість виробництва в ній електричного струму на різних типах електростанцій, а також структура використання за видами економічної діяльності.

Підприємства електроенергетики (електростанції) виробляють електричний струм із різних видів первинної енергії. Ці джерела поділяються на *відновні* (потік води, вітер, сонячне випромінювання та ін.) і *невідновні* (уран, вугілля, нафта та ін.). Існують різні типи електростанцій, відповідно до джерел енергії, на яких вони працюють (мал. 17.3).

На замітку. *Електростанція* – підприємство з виробництва електроенергії шляхом перетворення різних видів енергії (механічної, теплової, хімічної, сонячної, ядерної тощо) в електричну.

Поясніть, чому найбільше споживають електричний струм вранці й увечері. Що дає встановлення багатозонного лічильника?

2. Які є типи електростанцій та чинники їх розміщення. Виробництво електроенергії має свої особливості (мал. 17.2).

Електростанції можуть працювати на традиційних джерелах (вугіллі, природному газі, нафті, урані) або на відновних (сонячному випромінюванні, енергії води або внутрішньому теплі Землі). Залежно від джерел енергії розрізняють типи електричних станцій: теплові – ТЕС (використовують нафту, вугілля, газ, торф, горючі сланці); атомні – АЕС (використовують збагачений уран чи плутоній); гідравлічні – ГЕС і гідроакumuлюючі – ГАЕС (потік води); сонячні – СЕС (сонячне випромінювання), вітрові – ВЕС (енергію вітру); геотермальні – ГеоТЕС (енергію тепла надр Землі), припливні – ПЕС (енергію морських хвиль). Набуває певного поширення біоенергетика – виробництво

Неможливість накопичення у великих обсягах	Електроенергію не можна зберігати у великих обсягах, як інші види продукції, тому її потрібно виробляти й споживати одночасно
Постійні зміни попиту і пропозиції	Виробництво має в реальному часі відповідати рівню споживання, інакше виникають перебої або перевантаження в електромережі
Особливості споживання електроенергії	Денний («пік» припадає на ранок та вечір) і сезонний (найбільше споживають у холодну пору року й спекотні дні) цикли
Залежність від типу джерела енергії	Різні типи електростанцій (теплові, гідро-, атомні, відновні) мають різну потужність, швидкість запуску, гнучкість у реагуванні на зміну навантаження
Технологічна складність і безперервність процесу	Електростанції працюють безперервно, потребують високої точності, контролю, безпеки
Великі втрати під час передачі	Під час транспортування на великі відстані електроенергія втрачається, тому важливе значення мають підстанції, трансформатори та якість мережі
Вплив на навколишнє середовище	Залежно від джерела енергії виробництво може мати різний екологічний ефект (викиди CO ₂ , забруднення води, шум, вплив на ландшафт тощо)

Мал. 17.2. Особливості виробництва електроенергії

енергії з біологічної сировини, наприклад деревини, соломи, гною чи відходів харчової промисловості.

Відкривасмо для себе світ. Існують також осмотичні електростанції, які виробляють електроенергію, використовуючи природний процес осмосу, тобто коли прісна вода проходить крізь напівпроникну мембрану до солоної води, створюючи надлишковий тиск. Цей тиск обертає гідротурбіну, яка генерує електроенергію. Першу осмотичну електростанцію було побудовано компанією Statkraft в Норвегії 2009 р., а 2025 році станція такого типу запрацювала в Японії.

Мал. 17.3. Типи електростанцій

Теплові електростанції (ТЕС) – підприємства, де шляхом спалювання різних видів палива (вугілля, газу, нафти, торфу, горючих слан-

ців) виробляють теплову енергію, яка за допомогою спеціального обладнання перетворюється на електричну (мал. 17.4).

Розміщення ТЕС залежить від двох головних чинників: наявності паливних ресурсів та близькості споживачів електроенергії. Якщо вигідніше передавати струм на великі відстані, станції будують біля родовищ палива. Якщо ж дешевше підвезти паливо – їх розташовують поруч із великими містами та промисловими центрами. ТЕС мають низку переваг: вони працюють незалежно від пори року, а їхнє будівництво дешевше, ніж ГЕС чи АЕС. Проте електроенергія, вироблена на ТЕС, обходиться дорожче, а самі станції є одними з найбільших забруднювачів довкілля через викиди й відходи.

Атомні електростанції (АЕС) використовують як паливо збагачений уран чи плутоній, який запакований у спеціальні паливні елементи (мал. 17.5).

Мал. 17.4. Найбільша у ЄС Белхатувська ТЕС (Польща)

Мал. 17.5. Касівадзакі-Каріва (Японія) – найбільша АЕС у світі

Перевагою АЕС є те, що вони споживають відносно невеликі обсяги палива. Атомні електростанції, на відміну від теплових, майже не забруднюють атмосферу хімічними викидами. Вони працюють стабільно й здатні довго забезпечувати стале виробництво електроенергії. Розміщення АЕС зазвичай залежить від потреб споживачів, тому їх будують у регіонах, де є великий попит на електроенергію, але бракує інших енергоресурсів. Сьогодні атомна енергетика є одним із найважливіших джерел виробництва електроенергії у світі, і кількість АЕС продовжує зростати.

Гідроелектростанції (ГЕС) виробляють електричну енергію за допомогою води річок (мал. 17.6).

Гідроелектростанції виробляють більш дешеву електричну енергію, ніж ТЕС та АЕС. За джерело енергії – воду – не сплачують кошти державі, і це компенсує навіть великі фінансові затрати на будівництво ГЕС. При цьому ГЕС завдають значної шкоди довкіл्लю. Спорудження таких електростанцій потребує створення водосховищ, що призводить до зміни стоку річкових вод, кліматичних умов, затоплення величезних площ земель та забруднення води. Тому для максимального використання гідроенергії річок на них будують не окремі ГЕС, а каскади (декілька) таких електростанцій.

Мал. 17.6. «Три ущелини» (Китай) – найбільша ГЕС у світі

Усі гідроелектростанції зазвичай працюють у години найбільшого споживання електроенергії. Щоб ефективніше використати енергію води, поряд з ними будують гідроаккумуляційні електростанції (ГАЕС). Удень вони накопичують воду у верхньому водосховищі, а в години пікового навантаження подають її назад на турбіни, виробляючи додаткову електроенергію. Водночас будь-які електростанції, особливо у разі аварій, негативно впливають на довкілля.

Саме тому дедалі більше уваги приділяють відновлюваним джерелам енергії – сонячній, вітровій, геотермальній, енергії хвиль, біогазу, припливів і відпливів. Такий спосіб виробництва називають «зеленим», адже він не виснажує ресурсів і майже не забруднює природу.

Найперспективнішою сьогодні є *сонячна енергетика*. Сонячна енергетика – це підприємства енергетики, що використовують енергію сонячного випромінювання для виробництва електроенергії або тепла за допомогою спеціальних технологій, таких як сонячні панелі або колектори (мал. 17.7).

Стимує розвиток такої енергетики лише те, що робота сучасних сонячних електростанцій (СЕС) залежить від погодних умов та часу доби: сонячні панелі генерують електроенергію лише тоді, коли світить сонце. Вночі, у похмуру погоду, узимку або під час сильного дощу ефективність їхньої роботи значно знижується або дорівнює нулю. Також на розвиток сонячної енергетики впливає проблема пікових навантажень. Пік споживання електроенергії часто припадає на вечірні години, коли сонце вже сідає або його активність мала. Це вимагає створення накопичувачів. До того ж, спорудження СЕС дороге коштує.

Географія в нашому житті. Використавши дані попереднього дослідження (кількість енергії, яку споживає ваше домогосподарство), порівняйте це зі середньою потужністю малої сонячної електростанції. Чи можна повністю забезпечити потреби енергією від СЕС?

Одним із найдавніших відомих способів отримання енергії з навколишнього середовища є використання енергії вітру. Вітер є одним з відновних джерел енергії, тому вітроенергетика, яка виробляє електроенергію за допомогою *вітрових електростанцій (ВЕС)*, сьогодні активно розвивається у світі (мал. 17.8).

Мал. 17.7. Сонячна електростанція «Тораз», Каліфорнія, США

Мал. 17.8. ВЕС «Овід Вінд» (Овідіопольська ВЕС) в Одеській області

Геотермальні електростанції (ГеоТЕС) – це тип електростанцій, які виробляють електроенергію, використовуючи глибинне тепло Землі. З глибиною в земній корі температура постійно зростає. У деяких місцях, де земна кора тонша або є геологічні розломи (наприклад, у вулканічно активних регіонах), це тепло проявляється у вигляді гарячих джерел, гейзерів або ж у вигляді підземних резервуарів з гарячою водою та паром. Геотермальні електростанції використовують це тепло для виробництва електроенергії (мал. 17.9).

До переваг ГеоТЕС відносять те, що тепло Землі є практично невичерпним. Також геотермальні електростанції працюють цілодобово, незалежно від погодних умов, на відміну від сонячних або вітрових станцій. Вони виробляють дуже мало парникових газів порівняно з електростанціями, що працюють на викопному паливі.

Стимує розвиток такої енергетики те, що для ефективної роботи потрібні регіони з певними геологічними умовами та доступом до гарячих підземних вод. Вартість буріння свердловин виростає зі збільшенням глибини, тому будівництво цих електростанцій є досить дорогим.

Припливні електростанції (ПЕС) виробляють електроенергію завдяки використанню енергії морських припливів і відпливів. За принципом роботи вони схожі на гідроелектростанції, однак замість річкового потоку використовують рух морської води, що виникає під дією гравітаційного впливу Місяця та Сонця (мал. 17.10). ПЕС належать до екологічно чистих і відновних джерел енергії, адже припливи є регулярним і передбачуваним природним явищем. Водночас їх будівни-

Мал. 17.9. ГеоТЕС «Несьяветпір», Ісландія

Мал. 17.10. Orbital O2 (Велика Британія) – найбільша припливна турбіна у світі

цтво потребує значних фінансових витрат та наявності особливих природних умов – зокрема, великої амплітуди припливів. Попри це, такі станції здатні забезпечувати стабільне виробництво енергії.

Порівняйте різні типи електростанцій (ТЕС, ГЕС, АЕС, ВЕС, СЕС). Заповніть таблицю.

Переваги й недоліки різних типів електростанцій

Тип електростанції	Переваги	Недоліки
--------------------	----------	----------

Висловіть власну думку: яка з електростанцій має найкращий баланс між економічністю та екологічністю?

Економія енергоресурсів є важливим завданням, що стоїть перед усім світом. Більшість електростанцій працює на невідновних джерелах енергії, серед яких першість тримають паливні мінерально-сировинні ресурси.

Кожен з нас щодня використовує електричний струм. Тому важливо не забувати вимикати світло й електроприлади, коли не користуєшся ними. Залишена на ніч одна звичайна електролампочка потужністю 100 Вт за рік витрачає 365 кВт · год. Її заміна на енергоощадну дасть змогу зекономити за термін її використання 437 МДж енергії.

Потребують модернізації *лінії електропередачі (ЛЕП)*, особливо ті з них, по яких подають електричний струм населенню, через високий ступінь їх зношення. Для зменшення втрат електричного струму ЛЕП доцільно прокладати під землею, як це практикують у Західній Європі. Це подовжить термін їхнього використання, знизить втрати і зменшить можливість пошкодження чи незаконного під'єднання до електромережі.

Важливе значення має впровадження багатозонного тарифу на електричний струм. Це дозволяє платити за спожиту електроенергію за різними цінами залежно від часу доби, що може значно зменшити ваші грошові витрати на електроенергію.

3. Що таке паливно-енергетичний баланс. Співвідношення між видобутком палива й виробленою енергією та їх використанням називається *паливно-енергетичним балансом*. Він дає змогу встановити потреби країни в різних видах первинних енергоносіїв, визначити заходи для зменшення нераціональних їхніх витрат. Особливості структури такого балансу залежать від запасів паливно-енергетичних ресурсів (вугілля, нафти, нафтопродуктів, природного газу, ядерної енергії, гідроенергії, вітрової, сонячної, геотермальної енергій та інших), їхньої калорійності, можливостей використання, поточних витрат на добування (мал. 17.11).

На підставі паливно-енергетичного балансу можна зробити висновок про достатню або недостатню кількість паливно-енергетичних ресурсів, про можливості їх експорту або потреби імпорту тощо. Для розрахунку паливно-енергетичного балансу різні види палива переводять в умовне паливо. За одиницю умовного палива прийнято паливо, теплота згоряння якого дорівнює 8000 ккал/кг.

Мал. 17.11. Схема паливно-енергетичного балансу

Порівняйте паливно-енергетичні баланси України та Німеччини. Які джерела енергії є спільними, а які – відмінні? Як це пов'язано з природними ресурсами?

Створіть схему, що ілюструє шлях електроенергії від електростанції до кінцевого споживача (наприклад, до вашої школи або будинку). Включіть у схему всі головні елементи: тип електростанції, трансформаторні підстанції, лінії електропередачі (ЛЕП різної напруги), розподільчі мережі, лічильники, побутові прилади. Додайте короткі пояснення до кожного елемента схеми та можливі «виклики» або «проблеми» на цьому шляху (наприклад, втрати енергії, аварії на ЛЕП, перевантаження електромережі).

Коротко про головне

Сучасна електроенергетика є провідним видом економічної діяльності. Вона забезпечує виробництво, передавання, розподіл і споживання електричної енергії для потреб господарства, а також побуту населення.

Підприємства електроенергетики (електростанції) виробляють електричний струм, використовуючи різні джерела енергії: відновні (потік води, вітер, сонячне випромінювання та ін.) і невідновні (уран, вугілля, нафта та ін.).

Залежно від джерел енергії, розрізняють типи електричних станцій: теплові – ТЕС, атомні – АЕС, гідравлічні – ГЕС і гідроакumuлюючі – ГАЕС, сонячні – СЕС, вітрові – ВЕС, геотермальні – ГеоТЕС, припливні – ПЕС.

Співвідношення між надходженням (виробництвом, видобутком) та витратами (споживанням) всіх видів палива та енергії в країні або на певній території за певний період часу в називається *паливно-енергетичним балансом*.

Перевіряємо себе

1. Які заходи зі збереження первинних енергоресурсів упровадили в населеному пункті, де ви живете? Як члени вашої родини економлять електроенергію?

2. Які розрізняють типи електростанцій? Схарактеризуйте вплив різних чинників на їх розміщення.

3. Поясніть, чому під час вибору місця для зведення ГЕС важливо враховувати кліматичні умови.

Моя територіальна громада. Який тип електростанції найефективніший для вашого регіону? Проведіть мінідослідження природних умов і ресурсів вашої області. Обґрунтуйте, який тип електростанції (теплова, гідро-, сонячна, вітрова, атомна) найдоцільніше будувати саме тут.

§ 18. Як працює електроенергетика у світі й в Україні

- Які природні ресурси використовує людство для одержання електроенергії?
- Чим відрізняються відновні джерела електроенергії від інших?

Інсоляція
Енергоефективність

1. Як побудована світова енергетика. Енергетика будь-якої країни тісно пов'язана з її економікою. Вона є основою світової економіки, адже забезпечує всі види діяльності – від промисловості до транспорту та побуту – необхідною для їх функціонування енергією. Без стабільного та доступного енергопостачання неможливі економічний розвиток, виробництво товарів, надання послуг та підвищення якості життя населення. Ключову роль у світовій енергетиці відіграють викопні енергоресурси. Їхня частка в енергоспоживанні у 2024 р. становила 81 %.

2024 року викопне паливо забезпечувало понад половину світового виробництва електроенергії. Це найнижчий показник за останні 50 років. Частка викопного палива у світовому виробництві електроенергії поступово зменшується: з понад 80 % 2015 року до майже 60 % 2022 року. Найбільшу частку серед викопних видів палива становить вугілля – близько 35 %. Попри зменшення їхньої ролі, ТЕС і надалі відіграють провідну роль у світовій електроенергетиці.

А відновні джерела енергії вперше досягли 30 % світового виробництва електроенергії у 2023 році. З них понад 15 % електроенергії у світі виробляють ГЕС. Вітрова та сонячна фотоелектрична енергія разом удвічі перевищують рівень того, що було п'ять років тому. Ще близько 20 % виробляють електростанції, які використовують нетрадиційні ресурси – передусім сонце й вітер тощо.

Майже 10 % виробленої електроенергії забезпечують АЕС. На інші джерела електроенергії (біопаливо, відходи) припадає близько 1 % (мал. 18.1)

Структура виробництва електроенергії на електростанціях різних типів, 2023 р.

№	Країна	Частка виробленої електроенергії, %			
		ТЕС	АЕС	ГЕС	СЕС, ВЕС та ін.
1	Китай 	64	5	13	18
2	США 	58	18	6	18
3	Індія 	78	2	8	12
4	Японія 	66	8	7	19
5	Франція 	4	69	12	15
6	Парагвай 	0	0	99	1

Мал. 18.1. Частка виробленої електроенергії електростанціями різних типів, %, 2023 р.

2. Що характерно для сучасної світової енергетики. Незважаючи на зусилля щодо підвищення заощадження електроенергії, загальне її споживання у світі продовжує зростати (мал. 18.2).

Мал. 18.2. Динаміка енергоспоживання у світі, 2000–2024 рр.

3. Чому здійснюється перехід до відновних джерел енергії. Вітер, сонце, вода, біомаса та геотермальна енергія стають все більш важливими джерелами енергії. Світова економіка поступово переходить до більшого використання відновних джерел енергії. Головною причиною цього є необхідність зменшення викидів парникових газів і боротьба зі змінами клімату. Сонячна, вітрова, гідро- та біоенергетика стають все більш доступними завдяки технологічному розвитку. Багато країн інвестують у розвиток «зеленої» енергетики та скорочують використання викопного палива. ЄС, США, Китай та інші держави впроваджують національні програми енергетичного переходу. Зростає кількість електростанцій, що працюють на сонячних і вітрових джерелах. Перехід до відновних джерел змінює структуру світового енергоринку. Це один із ключових шляхів до сталого розвитку та енергетичної безпеки у XXI столітті.

Серед країн ЄС 2024 року найбільше відновної енергії (ВДЕ) використовувала Швеція – майже 65 %. Друге місце посідає Фінляндія з 48 % енергії з відновних джерел. Ця країна також використовує гідро- і вітроенергетику й тверде біопаливо. Далі йде Латвія з 43 %, яка в основному залежить від гідроенергетики. Данія (42 %) і Естонія (39 %) отримали більшу частину з енергії вітру й твердого біопалива. Португалія (35 %) покладалася на тверде біопаливо, вітро- і гідроенергетику та теплові насоси, тоді як Австрія (34 %) використовувала переважно гідроенергетику і тверде біопаливо.

Загалом у ЄС 2025 року відновні джерела енергії виробляли 50 % електроенергії.

Сонячна енергетика – один із найперспективніших видів відновної енергії. У країнах з високим рівнем інсоляції, таких як Німеччина, Іспанія, Італія, Індія, США, Китай, сонячна енергетика швидко зростає.

На замітку. *Інсоляція* – кількість сонячної радіації, що потрапляє на 1 м^2 поверхні Землі. Цей показник є дуже важливим для правильного проектування сонячної електростанції (СЕС). Інсоляція відображає те, скільки енергії генеруватиме обладнання за одиницю часу. Тобто від цього параметра залежить продуктивність електростанції.

Вітрова енергетика – також є одним із найперспективніших напрямків розвитку відновної енергетики у світі. У багатьох країнах, зокрема в Данії, Німеччині, Китаї та США, вітрова енергетика стала важливою частиною енергетичного балансу.

Біоенергетика, зокрема використання біомаси, є четвертим за величиною відновним джерелом енергії у світі. Її роль у світовій енергетиці постійно зростає, оскільки вона дозволяє замінювати викопні джерела палива і зменшувати викиди парникових газів. Особливо важливою біоенергетика є для сільських районів, де біомаса часто доступна в достатній кількості. У багатьох країнах Європи, зокрема у Швеції, Німеччині та Данії, частка біоенергетики в енергобалансі перевищує 10 %. Біопаливо другого покоління активно впроваджується в транспорті, що знижує залежність від нафти. Розвиток біоенергетики є важливою складовою глобального переходу до відновної енергетики.

4. Що означає підвищення енергоефективності світової економіки. Підвищення енергоефективності є одним із ключових напрямків розвитку сучасної світової економіки.

На замітку. *Енергоефективність* – раціональне використання енергетичних ресурсів для досягнення того ж або кращого результату, будь то освітлення, опалення, охолодження чи виробництво.

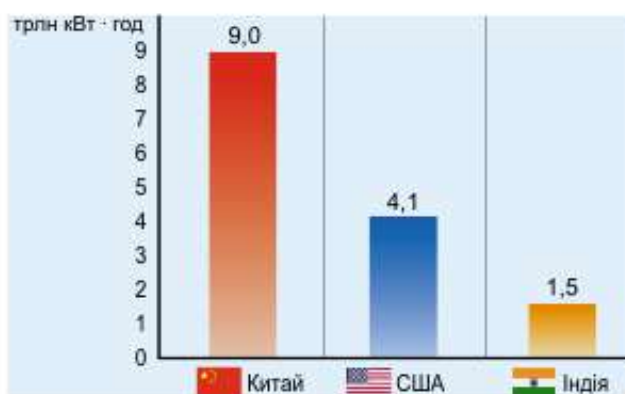
Головна мета енергоефективності – зменшити споживання ресурсів і, відповідно, негативний вплив на довкілля.

Заходи з енергоефективності охоплюють усі сфери: від упровадження нових технологій у промисловості до зміни щоденних звичок у домогосподарствах. У містах з'являються «розумні» будівлі, що самі регулюють опалення та освітлення. Старе обладнання замінюють на сучасне, економне, наприклад світлодіодні лампи. У транспорті активно впроваджують електромобілі й удосконалюють двигуни внутрішнього згоряння. Енергоефективність не лише зберігає природні ресурси, а й зменшує витрати домогосподарств та підприємств. Це підвищує конкурентоспроможність економіки і робить країни більш енергетично незалежними. Завдяки цим зусиллям світ поступово рухається до більш раціонального та сталого використання енергії.

5. Що означає децентралізація енергосистем. Децентралізація енергосистем означає перехід від великих централізованих електростанцій до мережі менших та середніх електростанцій, розташованих ближче до споживача. Такий підхід зменшує втрати під час передачі електроенергії, підвищує надійність енергопостачання та допомагає уникати перебоїв у постачанні.

6. Які країни є найбільшими виробниками та споживачами електроенергії. Перші три місця серед країн світу 2023 р. посідали Китай,

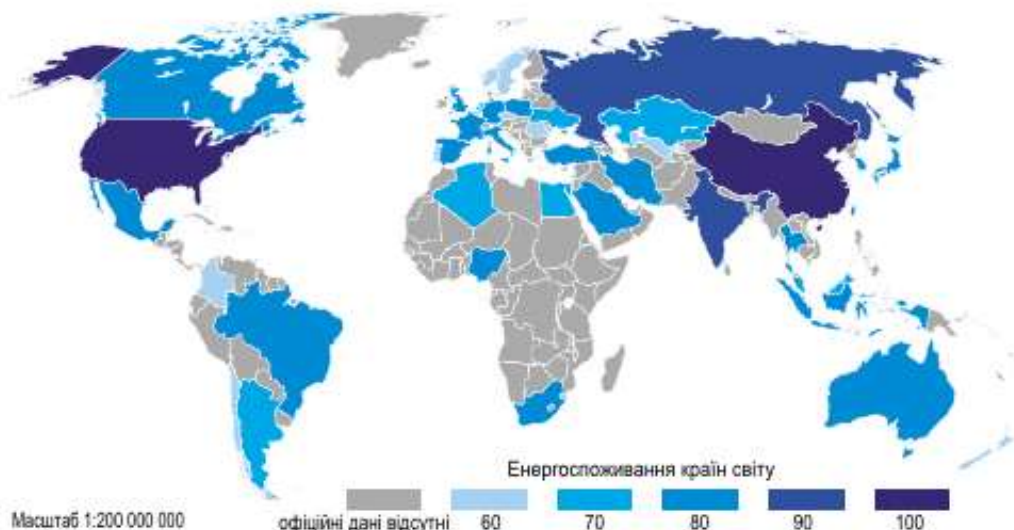
США та Індія (мал. 18.3). Серед інших країн виділяють Японію, Канаду, Німеччину, Бразилію, Францію та Південну Корею.

Мал. 18.3. Країни – найбільші споживачі електроенергії, 2023 р.

Населення планети невининно зростає, у зв'язку із чим буде підвищуватися й споживання електроенергії у світі. Адже саме побутове споживання електроенергії є найбільшим, і лише потім йде промислове виробництво. Зазначені фактори визначають і світових лідерів щодо споживання електроенергії. Загалом, країни, які є найбільшими виробниками електроенергії, водночас є і найбільшими її споживачами. Це логічно, оскільки країни з потужною економікою, розвиненою промисловістю та великим населенням потребують величезних обсягів енергії.

Отже, найбільшими споживачами електроенергії у світі є ті самі країни, які є й найбільшими її виробниками: Китай, США, Індія, Японія, Канада, Бразилія, Південна Корея, Німеччина та Франція (мал. 18.4).

Мал. 18.4. Регіональний розподіл ринку енергоспоживання, тонн нафтового еквівалента, 2024 р.

За прогнозами, до 2040 р. споживання електроенергії у світі зросте більш як на 30 %. Значне зростання споживання буде зафіксовано у країнах Близького Сходу, Латинської Америки й Африки. Особливо різке зростання темпів споживання електрики буде спостерігатися в країнах Азії (включно з Китаєм та Індією).

Натомість Європа скоротить загальне споживання енергії на 9 %. Передбачається, що це буде зумовлено модернізацією економіки, яка ґрунтуватиметься на новітніх технологіях.

Знайдіть інформацію про країни, які є лідерами у виробництві електроенергії з сонця та вітру. Чому вони стали успішними в цьому? Дослідіть, яка частка сонячних і вітрових електростанцій в одній з цих країн. Зробіть висновок про те, як розвиток «зеленої» енергетики може допомогти стати менш залежною від імпорту газу чи вугілля.

7. Як розвивається електроенергетика в Україні. Енергетика України є основою національної економіки. Війна зруйнувала значну частину енергетичної інфраструктури, створивши безпрецедентні виклики. Сьогодні важко визначити, якою буде структура споживання електроенергії в майбутньому чи коли відновлять пошкоджені електростанції. Однак, попри всі труднощі, енергосистема України продовжує працювати, спираючись на власні ресурси та світовий досвід. До 2022 року її основу становили викопне паливо та ядерна енергія (мал. 18.5).

Важливо розглянути загальні особливості сучасного стану енергетичної системи нашої держави з урахуванням світового досвіду та порівняльних переваг України.

Мал. 18.5. Обсяг виробництва електроенергії в Україні, млн кВт · год, 2024 р.

Електрогенерувальні потужності України переважно функціонували на базі мінеральних паливних ресурсів. Першість із виробництва електричного струму в Україні, так само як і у Франції, належить АЕС. Станом на 2022 рік в Україні діяли чотири АЕС: Запорізька атомна електростанція (6 енергоблоків), Рівненська атомна електростанція (4 енергоблоки), Південноукраїнська атомна електростанція (3 енергоблоки) та Хмельницька атомна електростанція (2 енергоблоки).

Відкриваємо для себе Україну. Експорт газоподібного біометану з України 2025 р. перевищив 11 млн м³.

Найбільше теплових електростанцій в Україні функціонує в основних місцях розселення населення й зосередження промислового виробництва. Це зумовлено їхньою виразною орієнтацією на споживача.

Вітчизняні ТЕС орієнтовані на споживання кам'яного вугілля певних енергетичних марок і не можуть без зниження ефективності виробництва й зростання обсягів споживання палива працювати на інших його видах. Наприклад, Бурштинська ТЕС працює на кам'яному вугіллі Львівсько-Волинського басейну.

Гідроенергетика базується на великих електростанціях, збудованих на річках Дніпрі та Дністрі. Також відбувається відновлення окремих невеликих за потужністю ГЕС на інших річках країни.

Україна має потужний потенціал у виробництві відновної енергії – за різними оцінками це близько 70 мільйонів тонн нафтового еквівалента на рік. Ми маємо один із найбільш динамічних за зростанням ринків відновної енергетики в Європі. Сума іноземних інвестицій в проекти відновної енергетики в Україні за 2022–2024 роки склала майже 1,15 млрд дол. США.

Кабінет Міністрів України у серпні 2024 року затвердив Національний план дій із відновної енергетики на період до 2030 року, яким упроваджується практика підтримки виробників відновних джерел енергії. Національний план дій спрямований на те, щоб довести частку «зеленої» енергетики у кінцевому споживанні до 27 %.

Зараз в Україні сонячні електростанції забезпечують майже 75 % виробництва «зеленої» енергії, налічується 1369 сонячних електростанцій. Майже половина всіх сонячних електростанцій розташовані у 6 областях країни: Івано-Франківській (142), Дніпропетровській (134), Вінницькій (122), Хмельницькій та Київській (по 107 станцій), Миколаївській (92). Найменше – у Луганській та Донецькій (по 2 станції), Сумській (5) та Полтавській (7).

Мал. 18.6. Інноваційна сонячна енергетична система Smartflower («Розумна квітка»), м. Тернопіль

Це змінить Україну. У Тернополі функціонує перша в Україні інноваційна сонячна енергетична система Smartflower («Розумна квітка»). Ця система використовує передову робототехніку та автоматизацію для інтелектуального відстеження Сонця, виробляючи до 40 % більше енергії, порівняно з іншими СЕС.

Україна має розвинуту систему газових мереж, а структура сільськогосподарських підприємств сприятлива для виробництва біомета-

ну. Біоенергетична асоціація України оцінює потенціал виробництва біогазу в Україні у 21,8 млрд м³ на рік до 2050 року.

Відкривасмо для себе Україну. У м. Теофіполі (Хмельницька область) на повну потужність запрацювала біогазова станція на території цукрового заводу загальною потужністю 15,6 МВт. Для виробництва біогазу використовують побічні продукти цукрових заводів і тваринницьких підприємств: целюлозу цукрового буряку, кукурудзяний силос, а також гній.

Розгляньте схему біогазової заправної станції. Які економічні та екологічні проблеми може вирішити використання таких станцій?

Коротко про головне

Енергетика будь-якої країни тісно пов'язана з її економікою і є основою світової економіки. 2023 р. викопне паливо забезпечило більше ніж половину світового виробництва електроенергії. Відновні джерела енергії вперше досягли 30 % світового виробництва електроенергії в 2023 р. Найбільшими виробниками електроенергії у світі є Китай, США та Індія. Українська енергетика є основою національної економіки. Енергетичний сектор України працює в складних умовах.

Перевіряємо себе

1. Поясніть структуру світового виробництва електроенергії.
2. Схарактеризуйте сучасні тенденції щодо виробництва електроенергії.
3. Визначте перспективи споживання електроенергії у світі.
4. Порівняйте структуру виробництва електроенергії в Україні та провідних державах світу. Зробіть висновки.
5. Яку частку у світовому виробництві електроенергії вперше посіли відновні джерела енергії (ВДЕ) 2024 року?
6. Уявіть, що частка відновної енергії у світі зросла з 30 % до 80 %. Як це змінить екологічну ситуацію на планеті та економічні відносини між країнами, що продають нафту та газ?

Моя територіальна громада. Дослідіть, чи може ваша громада виробляти власну «зелену» енергію, використовуючи сонце, вітер або воду. Які відновні джерела енергії мають найбільший потенціал для розвитку саме у вашій громаді (наприклад, багато сонячних днів, є відкриті ділянки для вітрових турбін, протікає річка)? Обґрунтуйте зроблений висновок.

§ 19. Чому металургійне виробництво є основою промисловості

- Що таке металургія?
- Які компанії є лідерами у світі з виплавки сталі?
- Яке значення сировини у виробництві чорних металів?

Чорна металургія
Кольорова металургія
Рідкісноземельні метали
Залізорудні котуни
Постадійне виробництво

1. Яка роль металургії в економіці. Металургія є основою індустріальної могутності країни. Вона виробляє сталь, необхідну для створення обладнання, устаткування, машин, техніки. Кораблі, які перевозять більшість товарів між країнами світу, зроблено зі сталі, тоді як з алюмінію і титану виготовляють корпуси літаків. У комп'ютера металевий корпус, по алюмінієвих дротах передається електричний струм до вашого будинку. Людина для різних потреб використовує чорні та кольорові метали. Сучасна металургія виробляє понад 75 металів та численні сплави на їхній основі.

Чорні метали – спільна назва металів і сплавів на основі заліза, марганцю, хрому, з яких виробляють сталь, чавун, феросплави. Кольорові метали – спільна назва всіх металів, окрім заліза та його сплавів (мал. 19.1).

Винятково важливе значення металів для виготовлення сучасного озброєння і військової техніки (мал. 19.2).

Відкриваємо для себе світ. 2024 р. США імпортували з Канади половину їхнього річного споживання первинного алюмінію – 2,7 млн т.

КОЛЬОРОВІ МЕТАЛИ

Важкі (наприклад, Cu)

Легкі (наприклад, Al)

Дорогоцінні (наприклад, Au)

Рідкісні (наприклад, Li)

Тугоплавкі (наприклад, W)

Мал. 19.1. Види кольорових металів

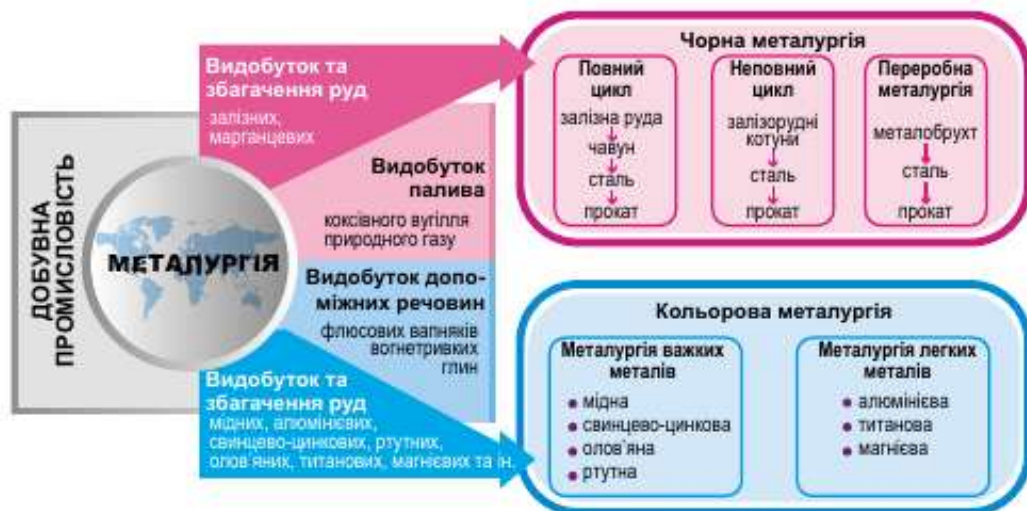

Мал. 19.2. Використання алюмінію з Канади у виробництві танків у США

Виокремлюють чорну і кольорову металургію. Вони є різними виробництвами за продукцією, а також за технологіями та чинниками розміщення. Найбільш поширеною у світі є чорна металургія.

На замітку. Чорна металургія – виробництво чорних металів (чавуну та сталі), труб, феросплавів, а також металовиробів (мал. 19.3). Кольорова металургія – виробництво і перероблення кольорових металів.

Виробничий процес у чорній металургії складається з таких етапів: виплавлення чавуну, виплавлення сталі, прокат зі сталі, виробництво металевих виробів (рис. 19.3). У домні отримують чавун, який потім у конвертері перетворюють у рідку сталь. Із неї виготовляють сталеві зливки, а згодом шляхом прокатування (сляб, блюм) або кування виробляють металеві вироби (рис. 19.4).

Мал. 19.3. Металургійне виробництво

Киснево-конвертерним способом виробляють більшість сталі у світі й в Україні (мал. 19.4).

Мал. 19.4. Основні етапи виготовлення прокату чорних металів киснево-конвертерним способом

Розплавлений гарячий метал розливають у форми, отримуючи заготовки (мал. 19.4). Із заготовок виготовляють металеві напівфабрикати, а з них – готову продукцію. Наприклад, зі сталевого дроту виготовляють цвяхи.

Технологія *електротермічного виробництва* складається з розплавлення, окиснення та відновлення (мал. 19.5). Її використовують на малих підприємствах із перероблення брухту, а також для виплавлення особливо чистих марок сталі та спеціальних її сортів. Наприклад, більшість медичних інструментів виготовлено зі спеціальної надчистої сталі.

Мартенівський спосіб складається з таких стадій: у домнах виплюють чавун, потім із рідкого чавуну в мартенівській печі виплавляють рідку сталь, з якої вже далі роблять різні металеві заготовки. Цей спосіб виробництва потребує значних обсягів кам'яного вугілля.

Відкриваємо для себе Україну. Мартенівський спосіб виплавки сталі є лише в Україні.

Поміркуйте, чому тільки в Україні залишився мартенівський спосіб виплавлення сталі? Як він впливає на довкілля?

У сучасному світі більшість сталі виготовляють великі приватні компанії (мал. 19.6). До їх складу входять металургійні комбінати, на яких виготовляють більшість сталі. Переважно такі підприємства розміщені у країнах з високим рівнем машинобудування, яке використовує сталеві заготовки і напівфабрикати для виробництва готових виробів. Наприклад, для виготовлення ріжучих інструментів, таких як ножі, пили або свердла, застосовується інструментальна сталь.

ОСНОВНІ СПОСОБИ ВИРОБНИЦТВА СТАЛІ

Електротермічний

Мартенівський

Киснево-конвертерний

Мал. 19.5. Способи виробництва сталі

Мал. 19.6. Провідні компанії з виробництва сталі у світі, млн т, 2024 р.

Існує певна спеціалізація країн на виробництві різних видів сталевих заготовок та міжнародна торгівля ними. Наприклад, Франція експортує до США металевий лист для виготовлення корпусів автомобілів, а Південна Корея виготовляє спеціальні сталеві листи для складання корпусів морських суден.

Країни, які володіють великими і потужними збройними силами, мають виробництво броньованої сталі, необхідної для виготовлення танків та іншої військової техніки. Знаючи спеціалізацію країни у світовій торгівлі сталевими заготовками, напівфабрикатами і виробами зі сталі, можна зрозуміти, які види машинобудування розвинуті у цій країні.

За мал. 19.6 підрахуйте за країнами обсяг виробництва сталі їхніми провідними компаніями. Чому лідером є компанії з Китаю?

2. Які чинники впливають на розміщення металургійних підприємств. У світі більшість сталі виробляють великі металургійні комбінати (мал. 19.7). Вони завозять великі обсяги залізорудної сировини, вугілля та іншу необхідну для виробництва чавуну та сталі мінеральну сировину. Для їх перероблення використовують значні обсяги енергії. Великі металургійні комбінати потребують значної кількості робітників.

На розміщення підприємств чорної металургії впливають такі чинники: природноресурсний (територіальні поєднання родовищ кам'яного вугілля і руд чорних металів); транспортний (орієнтація на вантажопотоки коксівного вугілля і залізної руди); споживчий (пов'язаний з розвитком мінізаводів і переробної металургії).

Залежно від того, звідки надходить сировина, металургійні комбінати розміщують або поруч із родовищами кам'яного вугілля чи залізної руди, або на березі океану, моря чи судноплавної річки. Таким чином створюється спеціалізована портова інфраструктура (портово-промислові комплекси) (мал. 19.7).

Мал. 19.7. Металургійний комбінат «АрселорМіттал – Дюнкерк» у портово-промисловому комплексі м. Дюнкерк (Франція)

Також значні обсяги сталі виплавляють на підприємствах *передільної металургії*. Сировиною для них є брукхт. Ці сталеливарні заводи є невеликими (за обсягом виробництва). Вони розміщені у промисловій зоні на периферії міських агломерацій, з огляду на потребу місце-

вих підприємств машинобудування в чорних металах. Переважно це електросталеплавильні підприємства, тому їх розміщують поруч з електростанцією.

Окрему групу підприємств чорної металургії становлять сталеливарні заводи *неповного циклу*. Вони спеціалізуються на випуску одного-двох видів металевих виробів. Наприклад, у м. Ле-Крезе (Франція) діє підприємство з виготовлення зі спеціальних сортів сталі металевих компонентів ядерних реакторів.

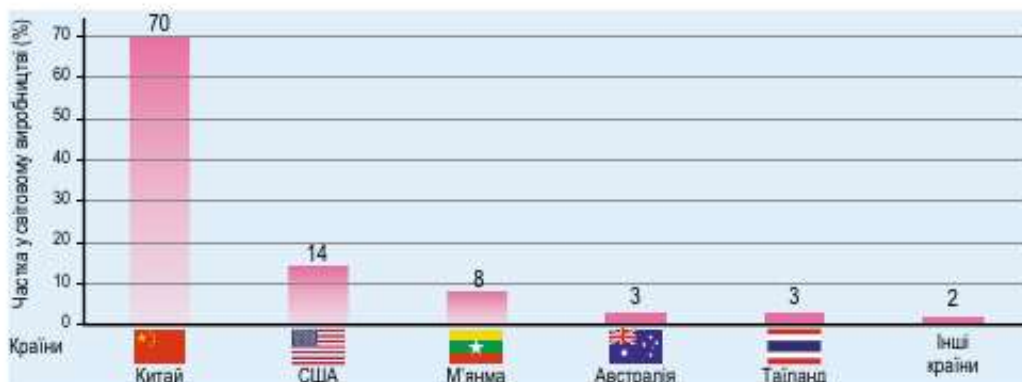
Особливе місце серед цих підприємств займають заводи *порошкової металургії*. З металевих порошоків отримують суміш із заданими хімічним складом і властивостями, зі шляхом пресування та спікання формують заготовки майбутніх виробів. В Україні у м. Бровари (Київська обл.) працює такий завод.

У складі великих машинобудівних підприємств є власні металургійні цехи. Їх називають підприємствами «малої металургії». У них виготовляють окремі заготовки та деталі, необхідні лише для цих підприємств. Наприклад, у м. Льеж (Бельгія) на заводі з виробництва артилерійської зброї є окремий цех із виготовлення заготовок для виробництва стволів гармат.

Чорна металургія належить до найбільш екологічно небезпечних видів виробництва. Вона спричиняє значні викиди шкідливих газів в атмосферу, забруднення водойм та утворення великої кількості відходів, які важко утилізувати.

Кольорова металургія випускає значно меншу кількість товарної продукції, ніж чорна металургія. Серед кольорових металів найбільшим у світі є виробництво міді й алюмінію. Також складовими кольорової металургії є виробництво свинцю, цинку, олова, титану, магнію, нікелю, кобальту, золота та інших металів. В останні роки важливого значення набуло виробництво рідкісноземельних металів (мал. 19.8), які використовують для виготовлення новітньої електронної техніки й обладнання.

На замітку. *Рідкісноземельні метали* – група із 17 хімічних елементів (до прикладу: скандій, ітрій, неодим, літій, європій), які мають унікальні фізико-хімічні властивості.

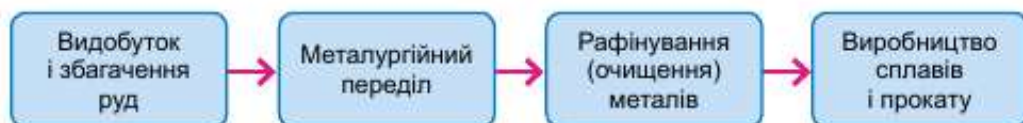
Мал. 19.8. Країни-лідери у виробництві рідкісноземельних металів у світі, %, 2024 р.

Проаналізуйте мал. 19.8 та поясніть, чому тільки ці країни є лідерами у виробництві рідкісноземельних металів у світі?

Кольорова металургія включає підприємства, які видобувають, збагачують і перероблюють руди кольорових металів, а також виготовляють з них прокат (мал. 19.9). Особливості виробництва кожного з кольорових металів визначають і місце розташування таких підприємств. Більшість з них виробляє продукцію у кілька стадій (мал. 19.9).

На замітку. *Постадійне виробництво* – продукт проходить послідовні технологічні стадії, кожна з яких включає операції для зміни форми, розміру, властивостей або зовнішнього вигляду виробу.

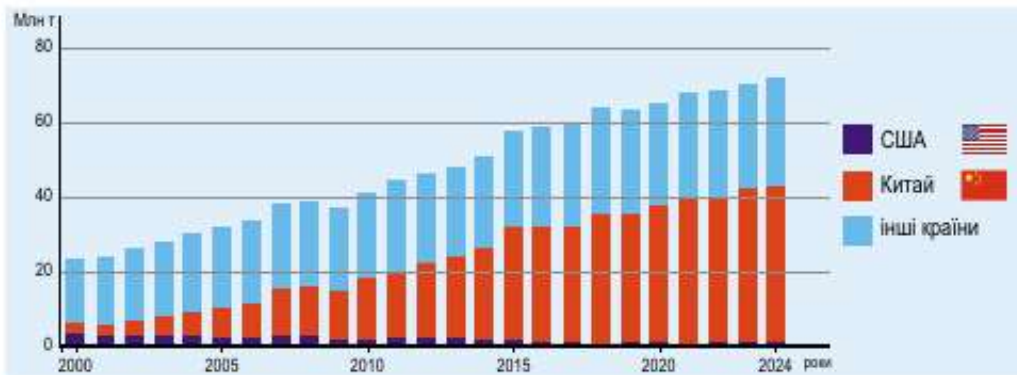
Мал. 19.9. Стадії виробництва кольорових металів

Першим етапом є збагачення руди, після чого з неї виплавляють чорновий метал. Ці виробництва зазвичай розташовуються біля родовищ сировини. Наступні стадії – рафінування, прокат і виготовлення сплавів – вимагають значних енергетичних ресурсів, тому їх розміщують ближче до джерел електроенергії та кінцевих споживачів.

Мідеплавильна промисловість складається із трьох етапів: виробництво мідного концентрату, чорнової та рафінованої міді. Підприємства з виробництва мідного концентрату розташовані безпосередньо біля родовищ мідних руд. Концентрат перевозять до підприємств з виробництва чорнової міді. Виготовлення чорнової міді потребує багато енергетичних і водних ресурсів. Таке виробництво є екологічно шкідливим. Тому чорнову мідь часто виробляють у країнах, що розвиваються (наприклад, у Мідному поясі ДР Конго та Замбії). Для рафінування міді також необхідні значні обсяги електроенергії, тож заводи в розвинених країнах працюють поруч з великими електростанціями у портових комплексах на привізній руді та брукхті (наприклад у м. Гамбурзі, Німеччина).

Виробництво первинного алюмінію. Виробництво металевго алюмінію здійснюється кількома етапами. На першому етапі з видобутих бокситів чи нефелінів на глиноземних заводах виготовляють *глинозем (оксид алюмінію)*. З оксиду алюмінію виплавляють первинний алюміній. Лідером з виробництва первинного алюмінію у світі є Китай (мал. 19.10). Багато первинного алюмінію виробляють у Канаді й Норвегії, де є значні запаси прісної води, потужні ГЕС з виробництва електроенергії, необхідної для вироблення. У розвинених країнах також значну частину металевго алюмінію отримують з перероблення відповідного брукхту.

Географія в нашому житті. Разом зі старшими членами родини з'ясуйте, яка кількість виробів із металів була в їхніх сім'ях, коли вони вчилися у 9 класі. Поміркуйте, чому кількість таких виробів зросла з того часу?

Мал. 19.10. Частка США і Китаю у виробництві первинного алюмінію, млн т, 2024 р.

За даними мал. 19.10 розрахуйте частку Китаю у виробництві первинного алюмінію у світі.

Важливе значення для авіакосмічної промисловості має виплавлення чистого титану та сплавів на його основі (мал. 19.11). Виробництво металевого титану має кілька стадій. Спочатку з ільменітових чи рутилових руд отримують титановий концентрат. Далі з нього виробляють титанову губку. З титанової губки отримують або титанові білила, або металевий титан, який використовують в авіакосмічній та трубній промисловості (мал. 19.11). Частину металевого титану переплавляють у чистий і надчистий титан, необхідний, наприклад, для виготовлення ендопротезів. Такі підприємства розміщують біля потужних і дешевих джерел електроенергії.

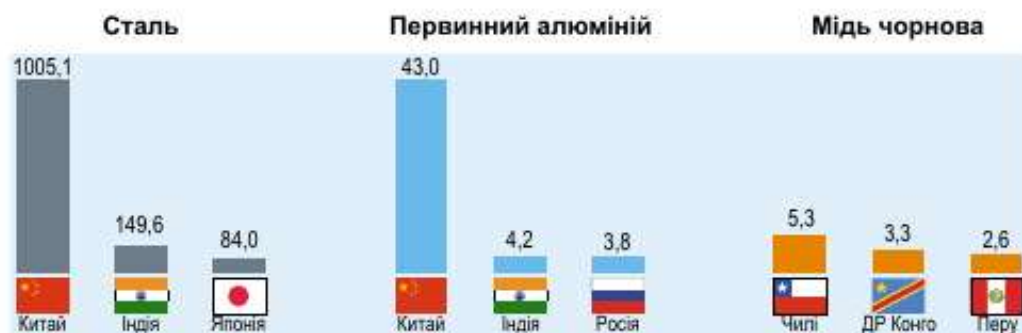

Мал. 19.11. Використання металевого титану у світі, %, 2024 р.

3. Які найбільші країни-виробники / ТНК чорних і кольорових металів. Виробництво чорних і кольорових металів нерівномірно розміщене у світі. Провідним виробником сталі є Китай (мал. 19.6), на який припадає половина продукції переробної промисловості світу. Саме на створення різноманітних товарів іде більшість чорних металів у цій країні. Сталі й виробів з неї не вистачає для гігантського виробництва в Китаї, країна є лідером у світі за їхнім імпортом. Також вона у значних обсягах імпортує залізну руду і котуни для забезпечення функціонування великих металургійних комбінатів у своїх портово-промислових комплексах.

У структурі українського імпорту алюмінієвої продукції головним партнером є Китай. Приватні корпорації цієї країни домінують у виробництві первинного алюмінію (мал. 19.12). Підприємства зосереджені у портово-промислових комплексах на морському узбережжі, адже країна імпортує великі обсяги бокситів, головним чином із Австралії.

Більшість чорнової та частину рафінованої міді виплавляють країни, що розвиваються. Це пояснюється тим, що саме там зосереджені найбільші поклади мідних руд.

Мал. 19.12. Країни-лідери з виробництва металів, млн т, 2024 р.

За даними мал. 19.12 нанесіть на контурну карту світу провідні країни-виробники металів у світі.

4. Як впливає глобалізація на металургійне виробництво. Більшість металургійної продукції виробляють великі металургійні комбінати, що входять до складу потужних ТНК. Ці корпорації формують глобальні виробничі ланцюги – від видобування мінеральних ресурсів до виготовлення готових металевих виробів. Наприклад, металургійні комбінати ТНК «АрселорМіттал» працюють у багатьох країнах, поставляючи продукцію всередині компанії. До складу цієї ТНК входить ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» (м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область). Мінеральна сировина надходить за постійними маршрутами з Австралії, Бразилії, ПАР до країн, де розташовані підприємства ТНК. Поставки здійснюють за довгостроковими контрактами. Наприклад, корпорація «Феррекспо», (м. Горішні Плавні, Полтавська обл.) виробляє залізорудні котуни, більшість яких експортують на металургійні заводи портово-промислових комплексів Китаю.

На замітку. Залізорудні котуни – рудний концентрат із вмістом первинного заліза 70 % і більше у формі невеликих кульок, що зазнали випалу і комкування.

Чи можливо забезпечити «АрселорМіттал Кривий Ріг» виключно вітчизняною сировиною для виробництва металевих прокатів? Які заходи слід для цього вживати?

Це змінить Україну. «АрселорМіттал Кривий Ріг» є найбільшим (за вартістю) промисловим підприємством України – на нього припадає понад 3 % вартості всієї промислової продукції у державі.

Створіть у класі дві групи: «Екологи» та «Аналітики» і розв'яжіть наступні завдання:

1. «Екологи». Металургія – одна із лідерів у промисловості за викидами CO₂. Що вигідніше для довкілля та економіки: будувати гігантські комбінати повного циклу чи мінізаводи, що переплавляють брухт?

2. «Аналітики». Китай виробляє більше сталі, ніж решта країн світу разом. Поміркуйте, чому виробництво первинного алюмінію також концентрується саме в цій країні? Які ресурси (енергетичні чи сировинні) відіграють тут вирішальну роль?

Розгляньте схему, що показує основні чинники розміщення металургійних підприємств.

Принципи розміщення металургійного підприємства

А. Поясніть, чому для розміщення підприємств чорної металургії важливі такі чинники:

- наявність залізної руди та коксівного вугілля;
- доступ до енергії та води;
- зручні транспортні шляхи;
- близькість до споживача металу.

Б. Як розвиток сучасних технологій і транспорту може змінювати традиційні принципи розміщення металургійних підприємств?

Коротко про головне

Металургія є основою сучасної промисловості. Головні чинники її розміщення зумовлені технологіями виробництва металів. Більшість сталі виробляє Китай, який є також провідним виробником первинного алюмінію. Виробництво металів є одним із головних забруднювачів довкілля. Основою металургії є випуск сталі. Серед кольорових металів за обсягом виплавки переважають мідь і первинний алюміній. Україна бере участь у стабільних великих поставках сировини і напівфабрикатів для підприємств металургії, організованих провідними ТНК світу.

Перевіряємо себе

1. Що таке металургія? З яких частин вона складається?
2. Поясніть, чому Китай є лідером з виробництва сталі і первинного алюмінію.
3. Чому зросло виробництво рідкісноземельних металів?
4. Які країни світу є лідерами з виробництва рафінованої міді?
5. Поміркуйте, чому постійно зростає обсяг виробництва металів у світі.

Моя територіальна громада. Дізнайтеся, чи є на території вашої громади підприємства зі збору і сортування брухту. Відвідайте їх і дізнайтеся, за якою вартістю вони закуповують брухт різних металів. Поміркуйте, чому вона дуже різна?

§ 20. Які сучасні особливості виробництва чорних і кольорових металів в Україні

- Які компанії є лідерами металургії в Україні?
- Чи достатньо в Україні сировини для задоволення потреб вітчизняної металургії?
- Де розміщені найбільші металургійні комбінати?

Концентрат

1. Яка роль металургії у вітчизняній економіці. Україна має великі металургійні підприємства, які визначають її участь у міжнародному поділі праці як важливого постачальника на світовий ринок різноманітної продукції чорної металургії. Головними чинниками їх створення спочатку був промисловий видобуток великих покладів кам'яного вугілля на Донбасі, потім залізної руди у Криворізькому басейні, а пізніше доступ до великих обсягів прісних вод р. Дніпро. Чорна металурія в нашій країні є одним з основних видів промислового виробництва й товарного експорту.

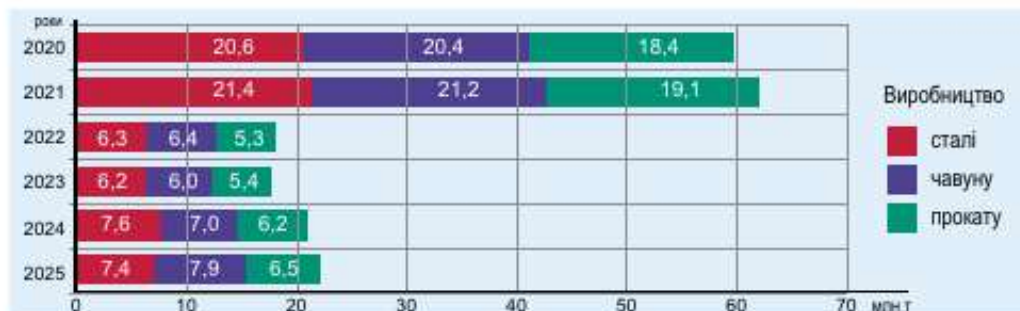
Головні підприємства вітчизняної металургії входять до складу великих холдингів «Інтерпайп» і «Метінвест», які визначають господарський розвиток цілих регіонів держави. Вони функціонують у рамках вертикальних замкнених виробничих ланцюгів «руда – вугілля – сталь – прокат». На їхній основі створено паралельні виробничо-територіальні системи. Великі металургійні підприємства безпосередньо визначають соціально-економічний розвиток міст, у яких вони розміщені. Водночас, вони є одними з найбільших забруднювачів атмосферного повітря та прісних вод в Україні та споживачів мінеральної сировини.

Проаналізуйте запаси залізних, марганцевих, алюмінієвих руд в Україні. Чи достатньо сировини для задоволення потреб вітчизняної металургії? Як її видобування впливає на економічний розвиток регіонів?

2. Чому чорна металурія України є видом міжнародної спеціалізації держави. У структурі виробництва вітчизняної чорної металургії переважають великі металургійні комбінати переважно з киснево-конвертерним способом виробництва сталі, які функціонують у Дніпрі, Запоріжжі, Кам'янському, Кривому Розі. Діє велике металургійне підприємство на основі електросталеплавильної технології у м. Дніпрі (Дніпропетровська область). Значним є підприємство трубної промисловості у м. Нікополі (Дніпропетровська область). Крім них, є ще низка середніх і малих підприємств чорної металургії, розміщених переважно в центрах машинобудування (наприклад, Кременчуцький сталеливарний завод, який забезпечує роботу машинобудівних підприємств, розміщених у цьому місті Полтавської області). Також діє Броварський завод порошкової металургії.

Робота всіх підприємств чорної металургії суттєво змінилася із початком широкомасштабних бойових дій. Частина з них була закрита, інші суттєво зменшили виробництво, інші адаптувалися і нормалізували свою діяльність (мал. 20.1).

Мал. 20.1. Виробництво основної продукції чорної металургії України, млн т, 2020–2025 рр.

Позначте на контурній карті України основні центри виробництва чорних металів.

Усі підприємства чорної металургії України спеціалізуються на випуску певної продукції, що зумовлено технологічними особливостями виробництва. Наприклад, завод у м. Нікополі виготовляє лише труби великого діаметра. Значна частина продукції підприємств металургії використовується нині для забезпечення потреб військово-промислового комплексу України. Тому в експорті товарів чорні метали і вироби з них поступилися місцем зерновим культурам і соняшниковій олії. 2024 р. на них припадало лише 7,4 % вартості вітчизняного експорту товарів. У структурі експорту продукції чорної металургії переважають напівфабрикати з металевого прокату (мал. 20.2). Також суттєвим є експорт чавуну, який переважно постачають до США (мал. 20.2). Адаптація до сучасних складних умов дозволила провідним підприємствам металургії нормалізувати виробництво основних видів товарної продукції (мал. 20.3).

Мал. 20.2. Експорт продукції чорної металургії України, млн т, 2024 р.

Мал. 20.3. Обсяг виробництва основної продукції ПАТ «Запоріжсталь», млн т, 2024 р.

Перед підприємствами чорної металургії України стоїть низка викликів (мал. 20.4), вирішення яких дозволить забезпечити подальший розвиток цього важливого сегмента національної економіки, на якому наша держава має міжнародну спеціалізацію.

Мал. 20.4. Головні виклики перед чорною металургією України у 2025–2030 рр.

- Чи потрібно Україні збільшувати експорт чавуну (мал. 20.3)?
- За мал. 20.3 визначте, який зв'язок існує між виробництвом чавуну, сталі й прокату на ПАТ «Запоріжсталь».

Відкриваємо для себе Україну. Металургійний комбінат «Запоріжсталь» 2025 року збільшив виробництво металопрокату на 15,1 % порівняно з 2024 роком – до 2,795 млн т. Виплавлення чавуну за 12 місяців становило 3,568 млн т, що на 15% більше. Випуск сталі зріс на 11,1 % – до 3,212 млн т.

- Порівняйте дані мал. 20.2 і мал. 20.3 та розрахуйте, яку частку становить експорт чавуну в загальному його виробництві в Україні. Використовуючи інтернет-джерела, визначте головних виробників та експортерів чавуну. Відвідайте

офіційні сайти цих підприємств і з'ясуєте, яку стратегію розвитку вони обрали та розв'язання яких проблем, показаних на мал. 20.4, є найважливішими для їх належного функціонування.

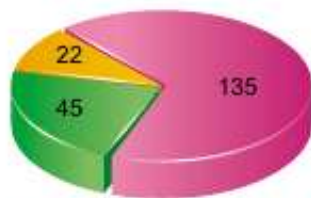
Чи варто Україні повністю відмовитися від експорту сировини і розвивати лише виробництво готової металопродукції?

3. Чому в Україні слабо розвинута кольорова металургія. Відсутність значних промислових покладів більшості видів кольорових металів на території держави не дозволяє розвивати цей напрям металургії. Тому діють одне-два підприємства на основі переважно брухту кольорових металів з них. Винятком є виробництво металів на базі титанових концентратів.

Найбільшим центром вітчизняної *кольорової металургії* є м. Запоріжжя, де зосереджено виробництво кремнію, магнію, титану та сплавів кольорових металів.

В Україні також існує незначне виробництво вторинного металевого алюмінію та сплавів з нього у містах Дніпро, Київ, Харків з перероблення відповідного брухту.

Титанова промисловість України контролюється ПрАТ «Об'єднана гірничохімічна компанія», яку 2025 р. придбала міжнародна група компаній NEQSOL Holding. До її складу входять підприємства з видобування титанових руд та їх перероблення на концентрати (мал. 20.5). Ільменітові й рутилові концентрати з філії «Вільногірський гірничометалургійний комбінат» (м. Вільногірськ, Дніпропетровська область) цієї компанії переважно експортують за кордон. ТОВ «Межиріченський гірничозбагачувальний комбінат» (селище Іршанськ, Житомирська область) входить до складу Group DF та експортує титановий концентрат, так само як і ТОВ ВКФ «ВЕЛТА» (м. Новомиргород, Кіровоградська область). ТОВ «Демурінський гірничозбагачувальний комбінат» (с. Новоандріївка, Дніпропетровська область) 2024 р. передано у власність держави.

ТОВ ВКФ «Велта»
ПрАТ «Об'єднана гірничохімічна компанія»
ТОВ «Межиріченський ГЗК»

Мал. 20.5. Обсяг виробництва титанового концентрату на підприємствах України, тис. т, 2023 р.

На замітку. *Концентрат* – продукт збагачення руди, в якому цінний компонент має підвищену кількість, та зменшену кількість шкідливих домішок.

Україна експортує брухт. Поміркуйте, що є більш доцільним – збільшити вітчизняне виробництво металів чи нарощувати експорт брухту?

Це змінить Україну. NEQSOL Holding, власник ПАТ «Об'єднана гірничохімічна компанія», узяв на себе зобов'язання вкласти 400 млн грн у модернізацію виробництва найближчими роками.

Єдиний у Європі виробник губчастого титану розташований в Україні – ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат», яке повернуто у власність держави 2022 р. На експорт іде майже вся його товарна продукція. Сировиною для виробництва титанової губки є ільменітовий концентрат, направлений з гірничодобувних підприємств селища

Іршанськ (Житомирська область). Через широкомасштабні бойові дії це підприємство не може функціонувати належним чином. Подібна ситуація й на заводі ТОВ «ВСМПО Титан Україна» у м. Нікополі (Дніпропетровська область), де випускають титанові труби.

Діють невеликі підприємства з виробництва золота, кольорових металів та виробів з вітчизняного брухту у Житомирі, Києві, Кропивницькому, Львові.

Поясніть, чому виробництво алюмінію, магнію та титану є набагато енергоємнішим, ніж виробництво сталі. Запропонуйте шляхи зниження енергоспоживання в галузі.

Відкриваємо для себе Україну. У м. Новомиргороді (Кіровоградська область) компанія ТОВ ВКФ «Велта» розбудовує повністю вертикально інтегровану систему від виробництва сировини до кінцевих виробів із титану.

Користуючись мал. 20.5, розрахуйте, скільки можна виготовити чистого титану з видобутого компанією ТОВ ВКФ «Велта» 2023 р. титанового концентрату та його вартість.

Умови задачі:

1. Одна тонна титанового концентрату (з концентрацією титану 56 %) коштує 300 дол. США.
2. З однієї тонни титанового концентрату виробляють 0,7 т титанового шлаку (вміст титану 80 %) із вартістю 420 дол. США.
3. З однієї тонни титанового шлаку отримують 0,33 т титанової губки вартістю 2970 дол. США.
4. З однієї тонни титанової губки отримують 0,1 т чистого титану вартістю 7425 дол. США.

Географія в нашому житті. Дізнайтеся, як використовують надчистий титан для ендопротезування.

Коротко про головне

Чорна металургія є видом міжнародної спеціалізації України. Головними є великі металургійні комбінати повного циклу, розміщені у Дніпрі, Запоріжжі, Кам'янському, Кривому Розі. Основним способом виробництва сталі є киснево-конвертерний. Вітчизняна кольорова металургія слабо розвинена, за винятком титанової промисловості. Більшість продукції становить титановий концентрат, який переважно експортують. Діють невеликі підприємства з виробництва золота, кольорових металів та виробів із них на основі вітчизняного брухту.

Перевіряємо себе

1. Поясніть, чому основними виробниками продукції вітчизняної металургії є великі металургійні комбінати повного циклу.
2. Чому більшість продукції чорної металургії України експортують?
3. Який сегмент кольорової металургії є найбільш розвинутим в Україні?

Моя територіальна громада. Дізнайтеся, чи налагоджено на території вашої територіальної громади роздільний збір батарейок та брухту кольорових металів? Чому важливо організувати такий збір?

§ 21. Хімічна промисловість світу: особливості, проблеми і перспективи розвитку

- Назвіть корисні копалини, які можна використати як сировину для хімічної промисловості.
- Які види хімічного виробництва орієнтуються на споживача?
- Шампунь якого виробника ви використовуєте?

Хімічна промисловість
Генеретик

1. Яке значення хімічних виробництв. Хімічна промисловість включає виробництва, які займаються перероблюванням сировини (нафти, газу, вугілля, руд, деревини та інших) на різні хімічні продукти. Саме завдяки їй з'явилися синтетичні волокна, пластмаси й полімери, нові матеріали та інші речовини, яких немає у природному середовищі (мал. 21.1).

На замітку. Хімічна промисловість – складова переробної промисловості, що виробляє різноманітну продукцію, використовуючи хімічні методи перероблювання сировини.

Особливістю хімічної промисловості є не лише оброблення і перероблювання природних ресурсів, а й створення нових товарів, які є важливими складовими сучасного життя людей. Наприклад, шампунь чи пластмасовий корпус кулькової ручки, корпус комп'ютера і ємність для зберігання продуктів.

Мал. 21.1. Товарна продукція хімічної промисловості

Хімічні виробництва «працюють» на інші сфери економіки, забезпечуючи їх як готовою продукцією, так і сировиною. Продукція хімічної промисловості включає добрива, пластмаси, синтетичні волокна, мийні засоби, фарби, ліки та косметику. Наприклад, із нафти виробляють бензин, а також сировину для пластикових пляшок. Ці виробни-

цтва є одними з найважливіших у сучасній економіці, оскільки забезпечують інші сектори – від сільського господарства до будівництва – необхідними матеріалами. Завдяки хімічній промисловості ми маємо доступ до тисяч товарів, які роблять наше життя комфортнішим.

Хімічні виробництва мають надзвичайно велике значення у сучасному світі, оскільки їхня продукція є основою для багатьох інших видів економічної діяльності й відіграє ключову роль у повсякденному житті (мал. 21.2).

У структурі хімічної промисловості виділяють такі складові:

- *гірничохімічну промисловість* (видобуток і первинне перероблювання сировини);
- *основну хімічну промисловість* (виробництво мінеральних добрив, сірчаної кислоти, соди);
- *хімію органічного синтезу* (виробництво полімерів, лакофарбових матеріалів);
- *фармацевтику та виробництво побутової хімії*.

Мал. 21.2. Значення хімічної промисловості

2. Які особливості технологій у хімічному виробництві. Технології хімічних виробництв мають кілька важливих особливостей, які відрізняють їх від інших підприємств промисловості. Це безперервність технологічних процесів, кінцева продукція яких може теж бути сировиною для інших хімічних виробництв.

Сировина. Основа хімічних технологій – перероблювання сировини. На відміну від, наприклад, машинобудування, де сировина лише змінює форму, у хімічній промисловості речовини перетворюються на

принципово нові сполуки. Вона використовує різні види корисних копалин, відходи виробництва, деревину, воду і навіть повітря. З повітря виробляють мінеральні добрива. Однак також враховують той фактор, що такі виробництва споживають значну кількість енергії та води і можуть негативно впливати на навколишнє середовище.

Виробничі процеси є *багатостадійними*, оскільки кінцевий продукт отримують через низку послідовних реакцій. Це вимагає складного обладнання і точного дотримання технологічних параметрів, таких як температура, тиск і каталізatori.

Екологічна небезпека і безпека виробництва. Хімічні виробництва часто пов'язані з використанням агресивних, токсичних або вибухонебезпечних речовин. Тому вони вимагають високого рівня автоматизації, герметизації процесів та постійного спостереження. Надзвичайно важливими є системи безпеки, що запобігають витокам речовин, пожежам та аваріям. Це робить хімічні підприємства об'єктами підвищеної екологічної небезпеки та вимагає впровадження ефективних систем очищення відходів та мінімізації викидів.

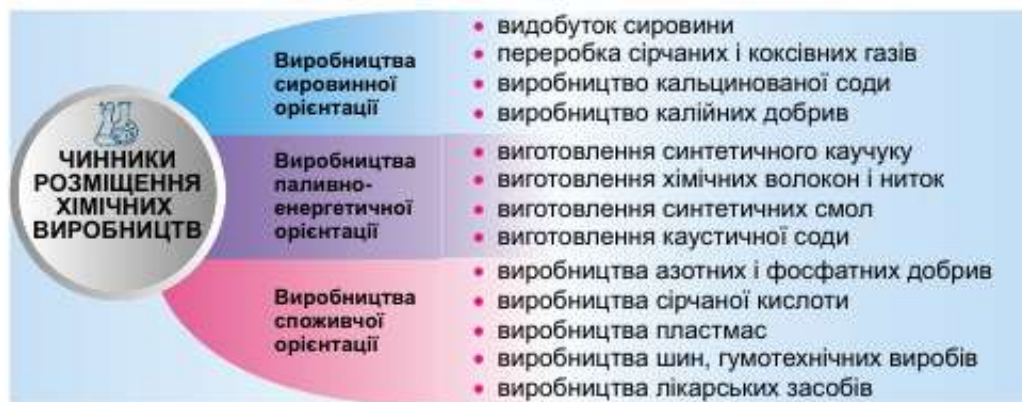
Хімічна промисловість є основою сучасної економіки, але водночас є джерелом значного забруднення довкілля. Чи можливо створити хімічне виробництво, яке буде повністю безпечним для навколишнього середовища?

Науковість та інновації. Хімічна промисловість – один із найбільш наукомістких видів промисловості. Розроблення нових матеріалів, поліпшення властивостей наявних продуктів та впровадження більш екологічних технологій вимагають постійних інвестицій у наукові дослідження та розробки. Наприклад, створення нових видів пластику, високоякісних ліків або біорозкладних матеріалів – результат роботи великих науково-дослідних центрів. Це робить ці виробництва динамічними та готовими до швидких технологічних змін.

Наведіть кілька аргументів, що саме науковість робить хімічну промисловість визначальною для майбутніх технологій.

3. Які чинники впливають на розміщення підприємств хімічної промисловості. Підприємства хімічної промисловості розміщуються

Мал. 21.3. Чинники розміщення хімічних виробництв

нерівномірно, оскільки залежать від природних ресурсів, енергетики, транспорту і споживачів. Вивчення чинників розміщення хімічної промисловості допомагає зрозуміти закономірності її розвитку та роль у сучасній економіці. Основними чинниками розміщення є: сировинний, споживчий та енергетичний (мал. 21.3).

Також на розміщення хімічних підприємств впливають доступ до водних ресурсів, необхідність враховувати екологічні вимоги (віддаленість від житлових зон) та наявність розвинутої транспортної мережі.

1. Суперміцні матеріали

Хімічна промисловість створила графен – речовину завтовшки в один атом.

2. «Розумні» тканини

Завдяки хімії розробляють синтетичні волокна, що змінюють колір під дією сонячного світла.

3. Медицина майбутнього

Хіміки створюють нанокapsули, які доставляють ліки точно у хворі клітини, та наночастинки для діагностики стану шкіри.

4. Зелена енергія

Хімічні компанії виробляють спеціальні каталізатори для батарей і паливних елементів, досліджують використання чорнобильських грибків для перетворення радіації на енергію.

5. Харчові інновації

Хімічна промисловість допомагає створювати штучне м'ясо й замітники білка.

Мал. 21.4. Сучасні хімічні відкриття

За інформацією мал. 21.4 зробіть припущення, як хімічні відкриття можуть змінити наш побут.

4. Хто є основними виробниками мінеральних добрив, полімерів, ліків у світі. Ключовими виробниками хімічної продукції у світі є великі індустріальні країни, які мають доступ до сировини, сучасні технології та значні ринки збуту.

Мінеральні добрива. Виробництво мінеральних добрив залежить від наявності сировини, такої як фосфати, калійні солі та природний газ.

Китай є найбільшим виробником мінеральних добрив у світі, особливо фосфатів. *США* – один із провідних виробників та споживачів мінеральних добрив. *Індія* – потужний виробник і водночас один із найбільших імпортерів, що відображає величезні потреби сільського господарства. *Канада* є значним виробником калійних добрив завдяки великим запасам сировини. *Марокко* – світовий лідер за запасами фосфатів і важливий їх експортер.

Полімери (пластмаси). Виробництво полімерів тісно пов'язане з нафтохімічною промисловістю. Лідерами є країни з багатою хімічною промисловістю і доступом до нафти й газу.

Китай – найбільший виробник і споживач полімерів. Його частка у світовому виробництві становить близько третини. *США* – один із

глобальних лідерів, з великими компаніями, що займаються нафтохімією. *Саудівська Аравія* – великий виробник завдяки значним запасам нафти і газу. *Німеччина* та інші європейські країни є значними виробниками, що спеціалізуються на високотехнологічних полімерах.

Ліки. Фармацевтична промисловість є однією з найбільш наукомістких. Вона зосереджена в країнах із розвинутою наукою, інноваціями та сприятливим інвестиційним кліматом.

США – світовий лідер за обсягом фармацевтичного ринку, інвестиціями в дослідження та розроблення нових препаратів. Тут розташовані штаб-квартири найбільших фармацевтичних компаній світу. **Китай** – швидко зростаючий виробник, особливо у сфері генеретиків. **Німеччина** та **Швейцарія** – відомі високою якістю та інноваціями, є провідними експортерами фармацевтичної продукції. **Індію** часто називають «аптекою світу», оскільки вона є найбільшим постачальником недорогих аналогів (генеретиків) на світовий ринок.

На замітку. **Генеретик** – лікарський препарат, що є ідентичним за фармакологічними властивостями оригінальному препарату, але має відмінності в хімічному складі.

Це змінить світ. Сьогодні завдяки хімічній промисловості створюють *біорозкладні пластики*, які можуть розкладатися в природі за кілька місяців, тоді як звичайний пластик зберігається сотні років. Це зменшить забруднення планети відходами.

Географія в нашому житті. Уявіть, що ви дослідники, які мають відтворити один день із життя сучасної людини. Ваше завдання – визначити й описати, як хімічна промисловість впливає на рутинні дії людини, предмети і навколишнє середовище.

Коротко про головне

Хімічна промисловість є важливою складовою економіки і включає виробництва, які займаються переробленням сировини на різні хімічні продукти.

Розміщення підприємств хімічної промисловості залежить від наявності природних ресурсів, джерел енергії, транспорту і споживачів.

Головними виробниками хімічної продукції у світі є великі індустриальні країни, які мають доступ до сировини, розвинуті технології та значні ринки збуту.

Перевіряємо себе

1. Назвіть основні складові хімічної промисловості.
2. Що є сировиною для хімічних підприємств?
3. Схарактеризуйте значення транспортного чинника в розміщенні підприємства хімічної промисловості (на вибір).
4. Які країни світу є лідерами у виробництві хімічної продукції та чому саме вони? Які екологічні і соціальні проблеми пов'язані з розвитком хімічної промисловості у світі?

Моя територіальна громада. Як організовано зберігання хімічних товарів у магазинах і в аптеках на території вашої громади? Чому умови зберігання різні?

§ 22. Які особливості розвитку хімічної промисловості

- На прикладі одного з продуктів хімічної промисловості вкажіть, які корисні властивості відрізняють його від природного аналога.
- Яку проблему хімічної промисловості ви вважаєте найсуттєвішою?

Біологічно активна добавка (БАД)

1. Яка структура хімічної промисловості в Україні. Хімічна промисловість України включає в себе підприємства, що виробляють мінеральні добрива, пластмаси, хімічні волокна, товари побутової хімії, а також фармацевтичні та парфумерно-косметичні виробництва (мал. 22.1). Хімічні виробництва забезпечують продукцією сільське господарство (добрива), металургію, будівництво, виробництво пластмасових виробів та інші сектори економіки.

Мал. 22.1. Структура хімічної промисловості України

Хімічні виробництва використовують як власну сировину (кам'яне вугілля, кам'яну сіль, коксівний газ), так і імпортовану сиру нафту, природний газ та продукти їхнього перероблення.

Незважаючи на значний внутрішній попит, наша держава ще значною мірою залежить від імпорту хімічної продукції, зокрема нафтохімічної та фармацевтичної продукції, мінеральних добрив.

На замітку. *Біологічно активна добавка (БАД)* – спеціальний харчовий продукт, що містить натуральні речовини (вітаміни, мінерали, амінокислоти, екстракти рослин), для підтримки здоров'я та відновлення порушених функцій організму, але не є ліками.

Складіть логічний ланцюжок, який демонструє взаємозв'язок хімічної промисловості з двома іншими видами діяльності в Україні: сільським господарством та машинобудуванням.

Покажіть, яку продукцію хімічна промисловість надає сільському господарству і як це впливає на врожайність.

2. Які особливості хімічної промисловості в сучасних умовах. Під час широкомасштабних бойових дій вітчизняна хімічна промисловість зазнала суттєвих змін.

Таблиця 22.1. Особливості розвитку хімічної промисловості України

Залежність від імпортової сировини та ринків збуту	Значна частина хімічних підприємств України орієнтована на перероблювання імпортової сировини, зокрема природного газу та сирої нафти. Припинення їх поставок суттєво зменшило виробництво азотних добрив.
Зміни в роботі та руйнування потужностей	Повномасштабне вторгнення призвело до припинення роботи багатьох хімічних заводів у зоні бойових дій.
Зміни в структурі виробництва	Значного розвитку набуло, з огляду на потреби ЗСУ, виробництво медичних засобів.
Енергетичний чинник	Зростання цін на енергоносії зумовило зміни в обсягах виробництва.

Особливо значні зміни відбулися у гірничій хімії. Великі підприємства на Донбасі припинили свою роботу, частину з них зруйновано внаслідок активних бойових дій. Унаслідок майже 78 % від всіх обсягів хімічної продукції, що споживає Україна, є імпортом.

До центральних областей України було релоковано невеликі (за обсягом виробництва) підприємства з виробництва пластмаси, гуми, мийних засобів, косметики і парфумерії, добрив, засобів захисту рослин. Відбулась переорієнтація вітчизняних підприємств на отримання сировини з країн-членів ЄС – зокрема, з Польщі отримують більшість бензину і гасу.

За мал. 22.2 встановіть, як змінилися обсяги виробництва азотних добрив в Україні.

3. Які виробництва хімічної промисловості функціонують в Україні. Лідерами з виробництва хімічної продукції нині є такі підприємства:

Павлоградський хімічний завод (м. Павлоград, Дніпропетровська область), що спеціалізується на виробленні речовин для потреб ЗСУ.

ПрАТ «АЗОТ» (м. Черкаси) є одним із лідерів з виробництва мінеральних добрив, зокрема карбамідо-аміакової суміші.

Компанія «Хенкель Баутехнік (Україна)» лідер з виробництва сухих будівельних сумішей. Компанія змогла швидко відновити діяльність виробничих потужностей у містах Вишгороді (Київська область), Миколаєві (Львівська область), Балаклії (Харківська область).

«Укравіт» (м. Київ) є одним з найбільших виробників спеціалізованих добрив та засобів захисту рослин.

ТОВ «КПД» (м. Дніпро) спеціалізується на виготовленні тари з пластмас.

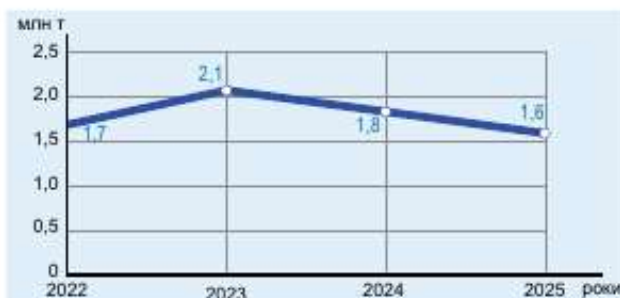
LLC Sirius Extrusion (м. Хмельницький) спеціалізується на виробництві пакування з пластмас.

ПрАТ «РІВНЕАЗОТ» (м. Рівне) є одним із лідерів виробництва мінеральних добрив в Україні.

ПАТ «СУМХІМПРОМ» (м. Суми) – завод з виготовлення різноманітних хімічних речовин, у т.ч. титанових білил.

Мал. 22.2. Виробництво азотних добрив в Україні, млн т, 2022–2025 рр.

Мал. 22.3. Головні центри хімічної промисловості України, 2025 р.

Оберіть одне з великих хімічних підприємств України. Дослідіть його спеціалізацію, основну продукцію та чинники, які зумовлювали його розташування. Запропонуйте заходи зі збільшення обсягів виробництва.

Незважаючи на воєнні ризики, хімічна промисловість зберегла значну частину підприємств. Зросло виробництво гумових і пластмасових виробів, що змінило його структуру на користь більш високотехнологічної продукції. У 2024 році їхня частка в реалізації вітчизняної хімічної продукції перевищила 50 %. Водночас цей сектор майже повністю залежить від імпортової сировини (95–96 %), оскільки первинні пластмаси в Україні майже не виробляють.

Високий попит аграріїв на засоби захисту рослин і добрива підтримує відповідні виробництва.

Стабільно працюють підприємства, що виконують оборонні замовлення або забезпечують відновлювальні роботи.

Водночас імпортозалежність ринку залишається високою і під час повномасштабної війни посилилася: втрачені через руйнування виробництва швидко замінюються імпортом. У 2024 році його частка у внутрішньому споживанні становила 77 %.

Відкриваємо для себе Україну. Компанія «Фармак» (м. Київ) є лідером серед українських виробників ліків.

Позначте на контурній карті України міста, де розміщені провідні компанії фармацевтичної промисловості.

Коротко про головне

Хімічна промисловість України включає в себе підприємства, що виробляють мінеральні добрива, пластмаси, хімічні волокна, товари побутової хімії, а також фармацевтичні й парфумерно-косметичні виробництва. В Україні переважно розвивається основна хімія. Виробництво пластмас та виробів із них поширене майже в усіх регіонах України.

Перевіряємо себе

1. Які види хімічного виробництва, на вашу думку, слід розвивати прискореними темпами в Україні? Обґрунтуйте, чому.
2. Назвіть три основні складові хімічної промисловості України та наведіть по одному прикладу продукції кожної з них.
3. За допомогою мал. 22.3 встановіть розміщення підприємств хімічної промисловості в Україні, зазначених у параграфі.
4. Поясніть, чому підприємства основної хімії в Україні часто розміщені поблизу джерел сировини або великих споживачів продукції. Наведіть один конкретний приклад.
5. Як, на вашу думку, виглядатиме карта хімічної промисловості України через 5–10 років?
6. Установіть, які підприємства у вашому регіоні виробляють вироби з пластмас і полімерної плівки й де вони розміщені.
7. Уявіть, що в регіоні відкрито нове родовище калійних солей. Запропонуйте, яке підприємство хімічної промисловості доцільно там збудувати, і обґрунтуйте свій вибір з урахуванням чинників розміщення.

Моя територіальна громада. Продукція яких підприємств хімічної промисловості представлена в мережі роздрібної торгівлі на території вашої територіальної громади? У сегменті побутової хімії переважає вітчизняна чи іноземна продукція?

§ 23. Як здійснюється виробництво машин та устаткування

- Яку роль відіграють різноманітні машини та механізми в житті й діяльності людини?
- Наведіть приклади продукції машинобудування, якою ви користуєтесь у своєму побуті й повсякденному житті.

Машинобудування
Кооперування

1. Яке значення машинобудування для економіки. Машини та техніка сьогодні потрібні кожній людині. У побуті ми користуємося смартфонами, комп'ютерами, холодильниками, автомобілями, велосипедами та іншою технікою. На виробництві – потрібні верстати, транспорт, прилади, обладнання та системи управління. Усе це нам забезпечує машинобудування.

На замітку. *Машинобудування* – вид економічної діяльності, який виробляє машини, обладнання, інструменти і прилади для різних сфер життя.

Машинобудування – один із ключових видів діяльності, що впроваджує науково-технічні напрацювання і розробки у масове промислове виробництво. Виокремлюють дві головні його складові – та, де виробляють техніку для безпосереднього використання людиною, і та, де виробляють техніку для створення інших засобів виробництва. Тому значна частина продукції машинобудування використовується в інших видах економічної діяльності (мал. 23.1).

Для нормальної життєдіяльності сучасного суспільства потрібні різні машини, устаткування, прилади. Комп'ютери, смартфони, автівки, літаки, навіть калькулятори та лічильники світла і газу виробляють різні підприємства машинобудування.

Мал. 23.1. Зв'язки машинобудування з іншими видами економічної діяльності

2. Яке значення машинобудування для розвитку промисловості. Машинобудування визначає рівень технічного розвитку країни. Якщо у країні є лише ремонтні майстерні, то це країна, що розвивається – натомість, якщо у країні збирають і запускають космічні кораблі, то це розвинена країна світу.

Усі країни світу адаптують машинобудування до власних потреб у розвитку. Тому, наприклад, у США є розвинутим сільськогосподарське

машинобудування, а в Південній Кореї – суднобудування. Країни, які мають великі збройні сили, мають і потужне виробництво озброєння.

Підприємства машинобудування поділяють на такі основні групи (мал. 23.2).

Мал. 23.2. Види машинобудування

Важке машинобудування. Заводи створюють великогабаритну і масивну продукцію: гірничодобувне, металургійне, енергетичне устаткування, а також важкі верстати і тепловози. Такі підприємства часто розташовані поблизу джерел сировини.

Транспортне машинобудування виробляє всі види транспорту, від автомобілів і потягів до кораблів та літаків. Це одне з найбільш розгалужених виробництв, яке орієнтується як на сировину, так і на споживача.

Точне машинобудування спеціалізується на високотехнологічній продукції, що вимагає точності та великих наукових знань. Це підприємства з виробництва приладів, електронної техніки, робототехніки та комп'ютерів. Ці заводи часто розташовані у великих містах, де є багато кваліфікованих кадрів.

Сільськогосподарське машинобудування займається виробництвом тракторів, комбайнів та іншої техніки для сільського господарства. Такі підприємства зазвичай розташовують ближче до аграрних регіонів, де їхня продукція найбільш затребувана.

Мал. 23.3. Чинники розміщення машинобудівних підприємств

Використавши мал. 23.2, підберіть інформацію про продукцію підприємств транспортного машинобудування.

Завдяки такій різноманітності машинобудування є не просто одним виробництвом, а цілісним комплексом взаємопов'язаних підприємств, які забезпечують розвиток усієї економіки країни.

3. Які чинники впливають на розміщення машинобудівних підприємств. Розміщення машинобудівних підприємств залежить від багатьох чинників. Головні з них – доступ до сировини, близькість до споживачів, наявність кваліфікованої робочої сили та наукових розробок.

Сировинний чинник важливий для металомістких виробництв, як-от вагони чи трактори, які потребують багато металу.

Споживчий чинник визначальний для великих, громіздких машин (сільськогосподарська техніка, обладнання для заводів). Тракторобудування, наприклад, завжди розташовується у великих регіонах, де є виробники товарної аграрної продукції.

Трудовий і наукоємний чинники є вирішальними для високих технологій, зокрема авіабудування та електроніки. Ці підприємства розміщують там, де є наукові центри та багато кваліфікованих фахівців.

Транспортний чинник стає головним, коли продукцію потрібно доставляти на великі відстані, наприклад гірниче обладнання для закордонних компаній.

Природний чинник впливає на розміщення суднобудування, яке потребує доступу до водойм. Сільськогосподарське машинобудування часто зосереджують у районах, де відповідна техніка найбільш затребувана.

Чи погоджуєтесь ви з думкою: «Рівень економічного розвитку країни залежить від рівня розвитку машинобудування»? Наведіть два аргументи (приклади) на підтвердження вашої думки.

Складіть схему, на якій стрілками з'єднайте: тип обробки металу (лиття, кування, зварювання) – з виробами, які можна таким способом виготовляти (ложка, ключ, рама велосипеда).

4. Чому спеціалізація та кооперування важливі для машинобудування. Машинобудівні підприємства потребують багато різних матеріалів для виробництва готової продукції – металів, пластмас, тканин тощо. Складні вироби, як-от автомобіль чи літак, складаються з декількох тисяч деталей. Тому існує *спеціалізація*: одні заводи виготовляють окремі частини (подетальна спеціалізація), інші – вузли чи готову продукцію (предметна спеціалізація) (мал. 23.4). Спеціалізація в машинобудуванні – це коли підприємство виготовляє лише певні деталі або види техніки. Усі ці частини потім збираються разом на автомобільному заводі, де випускають готовий автомобіль.

Жодне підприємство не може виготовити всі деталі самостійно, бо це економічно невигідно. Тому виробництво поділяється на етапи: виготовлення заготовок і деталей та збірка готових виробів. Це потребує *кооперування* (мал. 23.4). Заводи працюють разом, обмінюючися деталями й напівфабрикатами.

Мал. 23.4. Спеціалізація і кооперування в машинобудуванні

Мал. 23.5. Схема виготовлення смартфона

Прикладом кооперування може бути виробництво смартфонів, що показує, як різні компанії з усього світу співпрацюють для створення одного продукту (мал. 23.5).

На замітку. *Кооперування* – виробничі зв'язки між підприємствами, які беруть участь у виробництві певної продукції.

5. Який існує взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку регіону, країни і рівнем розвитку та спеціалізацією машинобудування. Що вищий рівень економічного розвитку певного регіону чи країни, то складніше і різноманітніше машинобудування та ширша його спеціалізація.

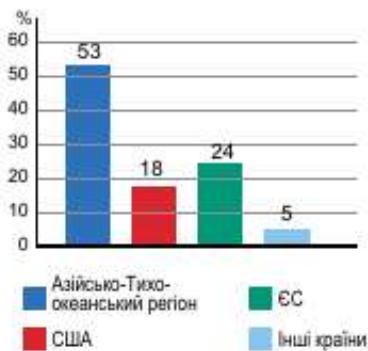
Високий рівень економічного розвитку регіону чи країни створює умови для розвитку машинобудування, бо є кошти на науку, інновації, сучасні технології, кваліфіковані кадри. У таких країнах машинобудування стає високотехнологічним (авіа- та ракетобудування, електроніка, робототехніка).

Середній рівень розвитку економіки формує машинобудування масових стандартних виробів (автомобілебудування, побутова техніка, сільськогосподарські машини), орієнтоване як на внутрішній ринок, так і на експорт.

Низький рівень економіки обмежує розвиток машинобудування. Такі країни здебільшого спеціалізуються на *ремонті, складанні готових виробів* чи виробництві простих машин, часто на основі імпортованих технологій.

6. Які найбільші ТНК і країни-виробники машинобудівної продукції у світі. Світове машинобудування представлене як ТНК, так і національними виробниками.

За рівнем розвитку машинобудування країни та регіони світу можна умовно поділити на кілька груп:

Мал. 23.6. Частка ринку машинобудування регіонів світу, %, 2024 р.

Лідери з повним переліком машинобудівних виробництв: США, Німеччина, Японія, Китай.

Країни з майже повним переліком таких виробництв: Франція, Велика Британія, Бельгія.

Інші країни: з нерівномірним розвитком машинобудування або залежні від імпорту.

Раніше світовий ринок машинобудування був найбільше представленим у США та ЄС, але зараз лідером є Китай. 2020 р. його частка на світовому ринку машинобудування зросла до 29 %, тоді як частки США та ЄС стали значно меншими (мал. 23.6).

Найбільші ТНК та країни-виробники у ключових видах машинобудування:

Авіакосмічна техніка

ТНК: Boeing (США), Airbus Group (ЄС), Lockheed Martin (США), Northrop Grumman (США), Embraer (Бразилія).

Країни: США, Велика Британія та ЄС (зокрема, Франція, Німеччина) є безумовними лідерами. Також значними виробниками є Китай та Бразилія.

Легкові автомобілі

ТНК: Toyota (Японія), Volkswagen Group (Німеччина), Hyundai Motor Group (Південна Корея), General Motors (США), Ford Motor Company (США).

Країни: Китай є найбільшим у світі виробником автомобілів. Найбільші китайські автовиробники, які є ключовими гравцями як на внутрішньому, так і на світовому ринках: SAIC Motor (Shanghai Automotive Industry Corporation), BYD Auto, Geely Holding Group, FAW Group (First Automotive Works), Chery Automobile.

Провідні позиції у виробництві легкових автомобілів також у США, Японії, Німеччині, Південній Кореї та Індії.

Морські судна

ТНК: Hyundai Heavy Industries (Південна Корея), Samsung Heavy Industries (Південна Корея), Daewoo Shipbuilding & Marine Engineering (Південна Корея), China State Shipbuilding Corporation (Китай).

Країни: Південна Корея та Китай є світовими лідерами. Також важливим виробником є Японія.

Географія в нашому житті. Чи замислювалися ви над тим, як ваш телефон або одяг потрапляє до вас? Понад 80 % усіх товарів у світі перевозяться морськими суднами, і більшість із них були збудовані всього в трьох країнах: Китаї, Південній Кореї та Японії. Це ілюструє, як певні країни спеціалізуються на виробництві та як це впливає на всю світову торгівлю.

Верстати і робототехніка

ТНК: Fanuc (Японія), Yaskawa (Японія), Kuka (Німеччина), ABB Group (Швейцарія), Mitsubishi Electric (Японія).

Країни: Японія, Німеччина та Китай домінують у виробництві високотехнологічних верстатів і промислових роботів.

Компанія Perceptive із Бостона (США) створила систему штучного інтелекту, яка вперше у світі провела повністю автоматизовану стоматологічну процедуру людині.

Четверта промислова революція змінює машинобудування. Широко упроваджуються цифрові технології.

Це змінить світ. Робототехніка, що є частиною машинобудування, створює не тільки роботів для заводів. Наприклад, в Японії та у Південній Кореї роботів використовують у медицині, логістиці та навіть як помічників у готелях.

Комп'ютери і смартфони

ТНК: Apple (США), Samsung (Південна Корея), Microsoft (США), Lenovo (Китай), HP (США), Xiaomi (Китай).

Країни: Китай є головним світовим центром виробництва. Також значними виробниками є Південна Корея та США. Створення технологій та програмного забезпечення зосереджене переважно у США.

Дослідіть, які матеріали використано у вашому велосипеді / самокаті.

Коротко про головне

Машинобудування – вид економічної діяльності, який виробляє машини, обладнання, інструменти і прилади. Воно визначає промисловий статус країни.

Розміщення машинобудівних підприємств залежить від багатьох чинників, що зумовлено складною структурою цього виду економічної діяльності й залежить від спеціалізації та кооперування підприємств.

Перевіряємо себе

1. Чому країна не може вважатися економічно розвинутою, якщо в ній не розвивається машинобудування?
2. Поясніть, чому підприємства точного машинобудування зазвичай розміщують у великих містах. Укажіть не менше двох чинників і коротко обґрунтуйте їх.
3. Яку роль у розміщенні підприємств машинобудування відіграють кваліфіковані трудові ресурси?
4. Чому саме для машинобудування важливі спеціалізація та кооперування?
5. Схарактеризуйте розвиток автомобілебудування світу. Які тенденції спостерігаються в розміщенні його підприємств? Назвіть найбільші автомобілебудівні ТНК.
6. У регіоні є кваліфіковані кадри, науковий центр і зручні транспортні шляхи, але бракує власної металургійної бази. Визначте, яке машинобудівне виробництво доцільно там розмістити, і поясніть свій вибір.

Моя територіальна громада. Відвідайте майстерню з ремонту побутової техніки чи електронних виробів та дізнайтеся, хто є виробником комплектуючих і запасних елементів, які використовують для ремонту.

§ 24. Як організовані машинобудівні виробництва в Україні

- Яку роль відіграє машинобудування за сучасних економічних умов?
- Яку роль відіграють різноманітні машини та механізми в житті й діяльності людини?

Оборонно-промисловий комплекс

1. Які особливості машинобудівних виробництв в Україні. Машинобудування – рушійна сила розвитку економіки країни. Ці виробництва не лише створюють робочі місця для значної частини населення, а й залучають значні фінансові інвестиції. Через свою важливість машинобудівний комплекс відіграє виняткову роль у науково-технічному прогресі. В Україні ці види діяльності мають особливе значення, адже вони створюють зброю для захисту Вітчизни і техніку, необхідну для її повоєнної відбудови.

Машинобудування є комплексом різних виробництв промисловості України, включає в себе низку підвидів економічної діяльності (мал. 24.1). Лише підприємства з ремонту поширені в усіх вітчизняних регіонах. Інші підвиди мають особливості у розміщенні.

Мал. 24.1. Підвиди машинобудування

Вітчизняне машинобудування адаптувалося до потреб сучасного українського суспільства та спрямовує значну частину своєї продукції на експорт. Широкомасштабні бойові дії обумовили нові проблеми в його розвитку (мал. 24.2).

В умовах широкомасштабних бойових дій, завдячуючи державному замовленню, оборонно-промисловий комплекс України зазнав кардинальних трансформацій. Збільшено виробництво більшості видів стрілецької зброї, створено нові наукоємні виробництва, зокрема дронів.

Відкриваємо для себе Україну. 2024 р. вартість реалізованої продукції оборонно-промислового комплексу зросла в шість разів порівняно з 2023 р.

На замітку. Оборонно-промисловий комплекс – сукупність підприємств, наукових центрів та державних установ, які забезпечують військові потреби держави шляхом розробки, виробництва та модернізації озброєння, військової техніки та боєприпасів.

ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

Мал. 24.2. Проблеми і шляхи розвитку машинобудування України

2. Де в Україні розміщені машинобудівні виробництва. Суттєвого розвитку набуло в Україні транспортне машинобудування. Зокрема, на замовлення ПАТ «Укрзалізниця» ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» (м. Кременчук, Полтавська область) у 2025 р. виготовив 22 нові пасажирські вагони.

Це змінить Україну. 2023 р. ПАТ «Укрзалізниця» на власних ремонтних заводах збудувало 528 вантажних вагонів.

Великого розвитку за останні роки набуло виробництво спеціальних автомобілів різного призначення. Наприклад, Кременчуцький завод комунальної техніки «АЛЬФАТЕКС» виробляє спеціальну техніку, необхідну для комунального господарства (мал. 24.3).

Мал. 24.3. Продукція Кременчуцького заводу комунальної техніки «АЛЬФАТЕКС»

Найбільше виробництво громадського транспорту зосереджено на підприємствах: «Черкаський автобус» (м. Черкаси) та «Завод Електронмаш» (м. Львів).

На офіційному сайті вашої обласної державної адміністрації знайдіть інформацію про провідне машинобудівне підприємство у вашому регіоні. Відвідайте його сайт і дізнайтеся, як змінилося виробництво за останні роки.

Географія в нашому житті. З'ясуйте, хто виготовив транспортні засоби, якими ви користуєтеся.

ПрАТ «Єврокар» розташоване у с. Соломоново в Ужгородському районі Закарпатської області неподалік від державного кордону України. Це підприємство спеціалізується на великовузловому складанні легкових автомобілів у рамках виробничої кооперації. Опишіть, як *географічне розташування* заводу на Закарпатті, поблизу кордонів з країнами ЄС, впливає на виробництво? У чому виявляється *економічне значення* цього підприємства для держави та регіону?

Мал. 24.4. Провідні центри машинобудування України, 2024 р.

Коротко про головне

В Україні машинобудування зазнало кардинальних змін, обумовлених широкомасштабними бойовими діями. Розвиток оборонно-промислового комплексу є визначальним у сучасних умовах. Лише ремонтні майстерні розміщені в усіх вітчизняних регіонах. Транспортне машинобудування є лідером за вартістю виробництва в Україні.

Перевіряємо себе

1. Які види машинобудування є в Україні?
2. У чому проявляються найважливіші проблеми сучасного машинобудування в Україні?
3. Наведіть приклади спеціалізації машинобудування України.
4. Чому в Україні немає заводів зі складання смартфонів?

Моя територіальна громада. Які існують ремонтні підприємства та майстерні на території вашої громади? Відвідайте одне з них і визначте, звідки вони отримують запасні частини та компоненти для ремонту техніки.

§ 25. Які особливості розвитку легкої промисловості світу

- Як ви думаєте, чому легка промисловість отримала таку назву?
- Яку продукцію вона виготовляє?
- Яке значення легкої промисловості для кожного із нас?

Легка промисловість
Неткані матеріали
Текстильна промисловість
Швейна промисловість
«Швидка мода»
Взуттєва промисловість

1. Що таке легка промисловість та яке її значення. Легка промисловість виробляє широкий асортимент товарів, необхідних для повсякденного життя людей: одяг, взуття, постільну білизну, домашній текстиль та інші. Вона взаємодіє з іншими видами економічної діяльності: наприклад, постачає оббивні тканини (поліестер, акрил, віскозу, шкіру, екошкіру) та неткані матеріали для меблевої, автомобільної, авіаційної промисловості тощо. Виробництво більшості продукції легкої промисловості є трудомістким і забезпечує робочими місцями, особливо жінок. Наявність товарів легкої промисловості, їхня якість та різноманітність впливають на рівень життя населення, його комфорт і добробут.

На замітку. Легка промисловість – об'єднання підприємств, які спеціалізуються з виробництва тканин і нетканних матеріалів, а також взуття, елементів одягу та аксесуарів.

Неткані матеріали – текстильні матеріали з волокон, ниток або синтетичних плівок, виготовлені без використання традиційних методів прядіння, ткацтва та в'язання.

2. Яка структура легкої промисловості та чинники її розміщення. Легка промисловість охоплює різноманітні підвиди економічної діяльності (мал. 25.1).

Мал. 25.1. Структура легкої промисловості

Дізнайтеся, які підприємства легкої промисловості є у вашому районі. Яку продукцію вони випускають?

Підприємства легкої промисловості отримують сировину від сільськогосподарства чи хімічної промисловості. Вони розміщуються як у районах виробництва сировини, так і в місцях споживання продукції (мал. 25.2).

ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Сировинний

Споживчий

Працересурсний

Мал. 25.2. Чинники, які впливають на розміщення підприємств легкої промисловості

3. Текстильна промисловість світу: особливості, регіони розвитку.

Однією з провідних видів діяльності легкої промисловості є *текстильна*, що виробляє різні види тканин: бавовняні, вовняні, лляні, шовкові та трикотажні. Їх виготовляють із натуральних волокон рослинного (бавовни, льону, джуту, конопель, сизалю, кокосу) або тваринного (вовни, шовку) походження, зазвичай з додаванням хімічних волокон (мал. 25.3).

НАТУРАЛЬНІ ВОЛОКНА

Тваринного походження

Вовна. Сировина:
волосяний покрив тварин
(овець, кіз, верблюдів та інших)

Вид тканини:
платтяні тканини,
пальтові тканини,
сукно, драп

Шовк. Сировина:
коконна нитка гусениці тутового
шовкопряда

Вид тканини:
атлас, оксамит,
крепдешин, шифон

Рослинного походження

Бавовна
Сировина:

Вид тканини:
ситець, фланель,
батист, бязь,
сатин

Льон
Сировина:

Вид тканини:
лляна тканина

Джут
Сировина:

Вид тканини:
мотузки, канати,
спецодяг,
мішківина

Коноплі
Сировина:

Вид тканини:
мішківина, канати,
шпагат, шнури,
парусина

Мал. 25.3. Натуральні волокна

На замітку. *Текстильна промисловість* – підвид легкої промисловості, підприємства якої виробляють тканини, неткані матеріали, трикотажні, текстильно-галантерейні та інші вироби із сировини рослинного, тваринного та хімічного походження.

У світовій текстильній промисловості склалися такі головні регіони: Східна Азія, Південна Азія, ЄС та США.

Ключовими виробниками є Китай, Франція, Німеччина, Італія, США, Індія. Китай є провідним світовим виробником та експортером як текстилю, так і одягу. США посідають провідні позиції у виробництві й експорті бавовняного волокна, а також є великим імпортером текстилю. В Європі найбільше продукції текстильної промисловості випускають Франція, Італія, Португалія. Індія має третю за вартістю текстильну промисловість світу.

Відкривасмо для себе світ. Від 2021 року в Індії розпочато створення семи текстильних технопарків. Вони спрямовані на розвиток інновацій, дослідження та впровадження передових технологій у текстильну промисловість.

Ознайомтеся з технологічним процесом виробництва тканин (мал. 25.4). Поясніть, що відбувається на кожному етапі виробництва тканини. Як ви думаєте, який етап виробництва тканини є найважливішим і чому? Чому неможливо виконувати фарбування тканини перед прядінням? Поясніть логіку процесу. Як змінювався процес виготовлення тканини з давніх часів до сьогодення?

Мал. 25.4. Процес виробництва тканин

Проаналізуйте структуру світового виробництва текстильних товарів за видами волокон (1950–2024 рр.) (табл. 25.1). Назвіть чинники цих змін. Спрогнозуйте зміни на майбутнє. Зробіть висновки.

Переваги хімічних волокон – у відносно низькій собівартості, технологічності виробничих процесів та універсальності застосування в різних видах діяльності.

Таблиця 25.1. Структура світового виробництва текстильних товарів за видами волокон (1950–2024 рр.)

Види волокон	Частка у виробництві, %			
	1950	2000	2020	2024
Натуральні	84	43	30	15
Хімічні	16	57	70	85

Використання синтетичних волокон дозволяє виробникам знизити залежність від зовнішніх факторів порівняно з природними матеріалами. Рослинні культури особливо вразливі до негативного впливу погодних змін, включаючи засуху та інші природні явища.

Розробіть картосхему «Текстильна промисловість світу» і легенду до неї, користуючись таблицею 25.2 та контурною картою світу.

Таблиця 25.2. Країни-лідери з виробництва різних видів тканин

Види тканин	Країни виробництва
Бавовняні	Індія, Китай, США, Пакистан, Бразилія
Вовняні	Китай, Італія, Японія, США, Індія
Натуральний шовк	Китай, Індія, Узбекистан, Таїланд, Бразилія
Лляні	Франція, Росія, Білорусь, Польща, Бельгія, Нідерланди
Джутові	Індія, Бангладеш
Трикотаж	Китай, Італія, Японія, США, Франція
Неткані матеріали	Китай, Бельгія, Німеччина, В'єтнам

Із лляних тканин виготовляють постільну білизну, одяг, взуття, вироби технічного призначення (брзент, пожежні рукави тощо). Із джутової грубої тканини шують міцний спецодяг та паруси, а з мішковини – мішки для цукру. Із джутового волокна (гессіану) виробляють також мотузки і канати.

Провідними країнами в експорті текстилю є Китай, Бангладеш, В'єтнам, Індія, Німеччина, Туреччина, Італія, США, Японія, Пакистан.

Географія в нашому житті. Обговоріть із членами своєї сім'ї, яким видам тканин вони надають перевагу. Наведіть приклади виробів із різних видів тканин, які є у вас дома. Наведіть аргументи, які властивості цих тканин впливають на ваш вибір.

4. Як нові технології змінюють виробництво одягу. Сучасна текстильна промисловість кардинально змінюється завдяки автоматизації та цифровим технологіям. На швейних фабриках замість людей все частіше працюють роботи, а керують усім процесом інтелектуальні системи на основі штучного інтелекту. Це дає змогу виготовляти тканини та одяг набагато швидше, дешевше та високої якості (мал. 25.5).

Мал. 25.5. Сучасна промислова автоматична високотехнологічна швейна машина для виготовлення одягу

Лідерами у впровадженні таких інновацій є розвинені країни: США, Сінгапур та Південна Корея.

Світова текстильна промисловість намагається стати більш екологічною, оскільки виробництво одягу завдає значної шкоди навколишньому середовищу. Вона використовує величезну кількість води, хімікатів і створює шкідливі викиди. Наприклад, щоб виростити лише 1 кілограм бавовни, потрібно близько 10 тисяч літрів води.

Багато країн світу вже впроваджують у текстильній промисловості екологічні технології. У Туреччині та Індії розробляють методи фарбування тканин, які майже не потребують води. Японія використовує системи очищення води, які надають можливість повторно використовувати до 90 % технічної води. У Китаї відходи тканин спалюють для отримання енергії, а в країнах

ЄС запроваджують суворі стандарти щодо вмісту шкідливих речовин у продукції.

Уряди держав також посилюють екологічний контроль. Наприклад, у США магазини зобов'язані приймати старий одяг на перероблення.

Текстильна промисловість сьогодні швидко розвивається завдяки новим матеріалам і технологіям. Новий тренд – «розумні тканини». Це матеріали з вбудованими датчиками або спеціальними властивостями: вони можуть зберігати тепло, поглинати вологу чи вбивати бактерії.

Це змінить світ. Компанія Polygiene (Швеція) створює текстильні матеріали, що захищають від шкідливих мікроорганізмів і запобігають неприємним запахам, які спричиняють ці мікроорганізми.

У країні підприємства легкої промисловості приносять прибуток і сплачують податки і збори, але вони забруднюють воду та повітря. Як, на вашу думку, влада має діяти: підтримувати виробництво чи захищати навколишнє середовище?

5. Які особливості розвитку світової швейної промисловості. Швейна промисловість є важливою частиною світової економіки. Вона забезпечує роботою 60–70 млн осіб і стимулює промисловий розвиток у багатьох країнах. Цей сектор вирізняється високою конкуренцією, особливо через популярність «швидкої моди», і сильно залежить від смаків покупців.

На замітку. *Швейна промисловість* – вид легкої промисловості, що виробляє одяг.

«Швидка мода» (fast fashion) – швидке виробництво дешевого масового одягу, створеного для задоволення споживчого попиту на нові модні колекції.

Основний чинник розміщення швейних фабрик – дешева робоча сила, праця якої забезпечує масове виробництво одягу за низькими ви-

тратами виробництва. Більшість підприємств швейної промисловості розміщено у країнах, що розвиваються. Країни – лідери у швейній промисловості – Китай, Італія, Франція. У великій кількості одяг експортують Китай, Бангладеш, Туреччина, Італія. У країнах Європи та Північної Америки підприємства швейної промисловості переорієнтувалися на виробництво модних, високоякісних та дорогих виробів. Для їх виготовлення необхідні натуральні тканини, вартість яких набагато вища, ніж синтетичних тканин. У створенні такого одягу беруть активну участь Будинки моди, де використовується ручна праця висококваліфікованих майстрів.

Швейне виробництво стало вагомим чинником економічного розвитку Бангладеш, Індії та Китаю (мал. 25.7).

За допомогою сайтів про наймання на роботу з'ясуєте, яка вартість однієї години роботи на швейній фабриці в Україні та порівняйте її з іншими країнами (мал. 25.6).

Мал. 25.6. Вартість однієї години роботи на швейних фабриках, дол. США, 2024 р.

Чи є етичним виробництво дешевих товарів легкої промисловості в бідних країнах за низьку оплату?

Мал. 25.7. Працівниці та працівники швейної фабрики в Бангладеш та Індії

Центрами «індустрії моди» в сучасному світі є: Париж, Мілан, Нью-Йорк, Лондон, що спеціалізуються на високій елітарній моді. До цих міст долучаються Лос-Анджелес (США), Мадрид і Барселона (Іспанія), Шанхай (Китай), Гонконг (ОАР Китаю), Токіо (Японія). Напис

«одяг от кутюр» означає, що виріб виконано вручну, за індивідуальним замовленням, із кращих матеріалів із застосуванням спеціальних розробок. Найвідоміші бренди от кутюр: Chanel, Christian Dior, Givenchy, Atelier Versace, Giorgio Armani, Maison Margiela. Прет-а-порте поділяють на два основні рівні: де люкс і преміум. Лінійка прет-а-порте де люкс передбачає використання дорогих тканин, складних конструктивних рішень і вишуканого оздоблення. Вироби цього рівня вирізняються високою якістю матеріалів та виконання. До брендів прет-а-порте де люкс належать Chanel, Louis Vuitton, Burberry, Gucci, Prada, Versace, Christian Dior, Valentino. Прет-а-порте преміум орієнтоване на ширше коло споживачів. Для таких колекцій використовують простіші матеріали та менш складні оздоблення, однак якість пошиття й дизайну залишається високою. Представниками цього сегмента є Marc Jacobs, Michael Kors, Max Mara, Calvin Klein, Missoni, Zara, H&M, Nike.

Поясніть, яких економічних, екологічних і соціальних наслідків зазнає сучасна економіка через глобальні ланцюги постачання легкої промисловості, що охоплюють виробництво одягу, текстилю, аксесуарів тощо.

Встановіть за таблицею відповідність між країнами та їхніми перевагами в легкій промисловості. Обґрунтуйте ці зв'язки.

Країни	Переваги в легкій промисловості
1. Китай	А. Якісна продукція
2. Бангладеш	Б. Автоматизація
3. Італія	В. Дешева робоча сила
4. Туреччина	Г. Найбільший ринок збуту
5. США	Д. Текстильна традиція

6. Взуттєва промисловість: світові тенденції, виклики, перспективи. Взуттєва індустрія характеризується постійним економічним розвитком, що обумовлено збільшенням кількості населення, підвищенням його добробуту і купівельної спроможності, а також модними тенденціями, які підкреслюють особистий стиль.

На замітку. *Взуттєва промисловість* – підвид легкої промисловості, який займається виготовленням взуття з різних матеріалів: натуральної шкіри, текстилю, гуми, синтетичних матеріалів.

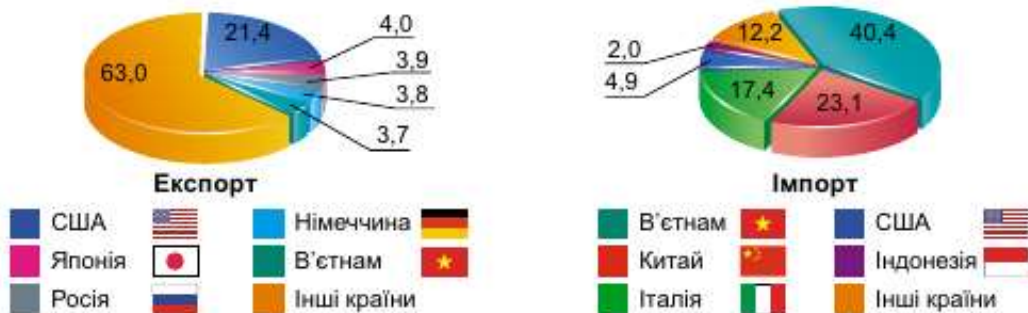
Китай – один із найбільших і найперспективніших взуттєвих ринків світу. Він виробляє 54,6 % всього світового взуття. Лідерами у виробництві взуття є також Індія, В'єтнам, Індонезія, Бразилія, Туреччина, Пакистан, Бангладеш, Мексика.

Розгляньте і проаналізуйте мал. 25.8. Сформулюйте відповідні висновки.

У взуттєвій промисловості відбулося переміщення масового виробництва продукції в країни, що розвиваються (азійські, латиноамериканські), зі збереженням за економічно розвиненими країнами лідерства в модельному бізнесі. Виробництво часто поділене на етапи: дизайн – в одній країні, пошив – в іншій. Значна частина взуття виготовляється у країнах, що розвиваються, на замовлення глобальних брендів.

Виготовлення шкіряного взуття з дорогої натуральної сировини зберігається в розвинених країнах: Італії, Австрії, США, Німеччині, Португалії, Іспанії.

Мал. 25.8. Співвідношення експорту й імпорту взуття у провідних країнах-виробниках, %, 2024 р.

Основними тенденціями взуттєвої промисловості є: переорієнтація на екологічно чисте взуття (екоматеріали, перероблення), поширення автоматизації та 3D-друку, зростання попиту на локальні бренди та його авторське виробництво.

Одяг із хутра виготовляють у Канаді, Норвегії, США, Росії, Фінляндії, Монголії. Світовими лідерами з виробництва килимів із хімічних волокон є Бельгія, США, Великобританія. Килими з натуральних волокон виготовляють в Ірані, Індії, Вірменії, Туркменістані.

Уявіть, що ви журналіст і вам потрібно взяти інтерв'ю у власника фабрики легкої промисловості та його працівників. Оберіть фабрику, на яку ви відправитеся у відрядження. Складіть 5–6 запитань, які ви хочете поставити керівнику та його працівникам, щоб більше дізнатися про підприємство та його роботу.

Коротко про головне

Легка промисловість – важливий вид економічної діяльності, який забезпечує населення товарами повсякденного вжитку. Її розвиток тісно пов'язаний з рівнем економіки, технологій, попитом споживачів і трудовими ресурсами. Найбільше підприємств працює в країнах Азії (Китаї, Бангладеш, Індії), де є дешева робоча сила. Країни Європи та США залишаються лідерами у виготовленні якісної брендової та дизайнерської продукції. Сучасними викликами є екологічні проблеми, поширення «швидкої моди», умови праці та зростаюча конкуренція.

Перевіряємо себе

1. Чи може світ обійтися без легкої промисловості? Аргументуйте.
2. Яку країну можна вважати «світовою фабрикою» у легкій промисловості? Чому саме її?
3. Чи варто розвивати легку промисловість в Україні?

Моя територіальна громада. Використовуючи дані з відкритих джерел або з опитування місцевих жителів, розробіть SWOT-аналіз перспектив розвитку легкої промисловості у вашій громаді. Заповніть таблицю в зошиті.

§ 26. Які тенденції розвитку легкої промисловості України

- Що таке легка промисловість і які виробництва вона об'єднує?
- Які є види тканин? У які групи їх можна об'єднати?
- Яке значення легкої промисловості в економіці України?

Фізична особа-підприємець (ФОП)
Кластер
Концерн
Давальницька сировина

1. Які особливості розвитку легкої промисловості України та чинники її розміщення. Вітчизняна легка промисловість виробляє тканини, одяг, взуття, предмети галантереї та парфумерії, які використовують у різних сферах життя (мал. 26.1).

Мал. 26.1. Сфери використання продукції легкої промисловості

Підприємства легкої промисловості орієнтуються на споживача, жіночі трудові ресурси та джерела сировини. Більшість підвидів легкої промисловості щодо факторів розміщення має подвійну орієнтацію – переробляють місцеву (льон, шкіра, хутро, хімічні волокна, вовна) та імпортовану (вовна, бавовна, текстиль) сировину.

В Україні на початку 2025 р. функціонували 19 702 виробники одягу, взуття, текстильних та шкіряних виробів, 72 % з яких – ФОПи і лише 1 % – великі підприємства. Легка промисловість включає 23 види економічної діяльності, які об'єднані у види (мал. 26.2).

На замітку. *Фізична особа-підприємець (ФОП)* – людина, яка самостійно веде господарську діяльність на свій ризик з метою отримання прибутку.

ФОП найпоширеніша форма малого бізнесу в Україні завдяки простій реєстрації та можливості використовувати спрощену систему оподаткування.

Мал. 26.2. Види легкої промисловості України

2. Які особливості розміщення підприємств легкої промисловості.

Важлива роль у розвитку легкої промисловості належить виробництву текстилю (мал. 26.3). **Текстильне виробництво** об'єднує бавовно-очисну, бавовняну, вовноочисну і вовномийну, вовняну, шовкову, лляну, конопляно-джутову, трикотажну, текстильно-галантерейну, первинної обробки льону та інших луб'яних культур, промисловість нетканних матеріалів тощо. Текстильна промисловість включає бавовняні,

Мал. 26.3. Головні центри легкої промисловості України, 2024 р.

вовняні та лляні підприємства, які виготовляють тканини, нитки, пряжу та ін. Вони використовують натуральні, штучні й синтетичні волокна (мал. 26.4).

Кожне виробництво текстильної промисловості має свої особливості розміщення.

Мал. 26.4. Види текстильних волокон

Бавовняна промисловість України працює на імпортованій сировині та орієнтується переважно на жіночі трудові ресурси. В її структурі прядильне, ткацьке, крутильно-ниткове і фарбувально-обробне виробництва. Найбільшим підприємством є Тернопільське об'єднання «Текстерно», яке спеціалізується на пошитті форменого одягу. На фабриці «ТК ДТ-Чернігів» виробляють полотна зі 100 % бавовни: тканини для спецодягу, формені та водозахисні матеріали.

Вовняна промисловість використовує як українську, так і привізну вовну. Найбільші підприємства: компанія VLADI (м. Харків) – один із найбільших виробників пледів та ковдр у Європі, та ТОВ «Маровоір» (м. Дунаївці, Хмельницька область), яке виробляє матраци, подушки, ковдри, пальтові й костюмні тканини, пледи та пряжу.

Лляна промисловість представлена компанією ТОВ «Linen of Desna» (м. Глухів, Сумська область). Вона має повний цикл виробництва: від вирощування льону та конопель до виготовлення шпагату, мотузки, утеплювача та паливних брикетів.

Шовкова промисловість. Близько 18 % усіх тканин в Україні – це шовк (натуральний, штучний або синтетичний). Найбільшим підприємством шовкової промисловості України є ПАТ «Черкаський шовковий комбінат», який спеціалізується на випуску штучного й синтетичного шовку.

В Україні відроджується **конопляно-джутова промисловість**. Основні центри – Житомир, Харків, Київ.

Це змінить Україну. 2025 року в індустріальному парку Ma'Rijany Hemp Company (с. Рижани, Житомирський район, Житомирська область) відкрили найбільше в Україні підприємство з первинного перероблення промислових конопель. Завод виробляє довге та коротке волокна для текстилю й технічних тканин.

Перегляньте відео про конопляне виробництво в Україні за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=gBzCRijWei4>. У чому специфіка цього виробництва? Чим був спричинений занепад конопляної промисловості?

Відкривасмо для себе Україну. Ukrainian Hemp Works (Український коноплярський завод) (с. Вергуни, Черкаський район, Черкаська область) – сучасне підприємство, що впроваджує виробництво замкненого циклу для вирощування та перероблення промислових конопель.

Мал. 26.5. Конопляна сировина для виробництва волокон

Трикотажна промисловість виготовляє трикотажні тканини, одяг, шкарпетки та панчохи з різних волокон. Підприємства розташовані ближче до споживачів, найбільшими з них є: Житомирська панчішна фабрика – бренд «Легка Хо́да»; Самарівська фабрика (м. Самар, Дніпропетровська обл.) – виробляє продукцію під маркою Giulia; «Дюна-Веста» (м. Шептицький, Львівська обл.) – фабрика з повним виробництвом панчішно-шкарпеткових виробів.

Підприємства **швейної промисловості** є у великих, середніх і навіть малих містах, бо орієнтуються на споживача. У ній працює майже половина всіх працівників легкої промисловості України. Найбільшими підприємствами є: Черкаська фабрика імені Лесі Українки (бренд LESIA, жіночий та дитячий одяг); ПрАТ «Бердичівська фабрика одягу» шие чоловічі костюми, піджаки, штани; ПрАТ Volodarka (м. Вінниця) – один з лідерів ринку чоловічого одягу; ПрАТ «Санта Україна» (м. Первомайськ, Миколаївська обл.) – один з найбільших виробників жіночого одягу; ТОВ «Хмельницьклегпро́м» (чоловічий, жіночий, дитячий верхній одяг).

3. Кластер як інструмент успішного конкурентного розвитку легкої промисловості. Підприємства легкої промисловості України об'єднуються в концерни, утворюють кластери.

На замітку. **Кластер** – об'єднання підприємств у межах невеликого регіону з метою налагодження виробництва і збуту конкурентоспроможної інноваційної вузькоспеціалізованої продукції для її експорту (мал. 26.6).

Концерни – об'єднання підприємств різних видів економічної діяльності, які зберігають свою юридичну самостійність, але підпорядковуються єдиному фінансовому контролю з боку головної компанії.

Мал. 26.6. Складові кластера

Концерн «Ярослав» (заснований 1995 р.) – національний лідер у текстильній промисловості України. Це об'єднання підприємств, які спеціалізуються на випуску постільної білизни, подушок, пледів.

У м. Хмельницькому виробники жіночого одягу (15 компаній) об'єдналися в Подільський кластер виробників жіночих суконь (Podillya Women Apparel Cluster, 2019), а виробники весільних суконь – у Подільський весільний кластер (Podillya Wedding Group, 2018).

Кластери сприяють модернізації промислових технологій, збільшенню притоку капіталу та прямих інвестицій.

Уявіть, що ви відкриваєте підприємство легкої промисловості в Україні. У якому місці ви б його розташували? Яку продукцію виготовляли б? Чи хотіли б ви стати частиною кластера? Якого? Наведіть аргументи.

4. Де виготовляють вироби зі шкіри та взуття в Україні. Шкіряні підприємства діють у містах Харкові, Києві, Львові, Василькові (Київська область), Бердичеві (Житомирська обл.), Миколаєві (мал. 26.3). Штучну шкіру виготовляють у Києві, Тернополі, Запоріжжі, Луцьку, шкірозамінники – в Одесі. Основними споживачами внутрішнього ринку натуральної шкіри є виробники взуття, а також підприємства з виготовлення шкіргалантереї. Серед провідних виробників натуральної шкіри – ТОВ «В Центр» і ТОВ «ВОЗКО» (обидва – м. Вознесенськ, Миколаївська обл.). Лідером з обсягу виробництва взуття є Житомирська область.

Провідні підприємства з виробництва взуття в Україні: Mida (м. Запоріжжя), Viko (м. Дніпро), Inblu (міста Київ, Житомир, Бердичів), Strado (м. Харків), Bistfor, Faber і Caman (усі – м. Бровари). Місто Львів на взуттєвому ринку представляють виробники Stepter і Kasandra, м. Київ – Kachorovska Atelier, м. Черкаси – взуттєва фабрика «Лавента»; хмельницьке взуття – фабрики «Кредо», «Схід», «Літма», «Гофра». Фабрика «Белста» (м. Білгород-Дністровський) – домашнє взуття; ТОВ «Українська промислова компанія «КРОК» (м. Житомир) спеціалізується на випуску військового взуття і спецвзуття; фабрика «Берегиня» є лідером у виробництві дитячого взуття. Частина підприємств працює з іноземними інвестиціями, зокрема фабрики в містах Житомирі, Бердичеві, Києві, Ужгороді. Так, взуттєва корпорація Condor Trade (Італія) має виробничі потужності в містах Бердичеві та Житомирі.

За допомогою даних Державної служби статистики щодо експорту товарів легкої промисловості України нанесіть на контурну карту світу країни, до яких найбільше постачають трикотаж, взуття, одяг вітчизняні підприємства.

Чому українці надають перевагу придбанню одягу і взуття іноземних виробників, натомість вітчизняні підприємства експортують свою продукцію за кордон?

5. Які перспективи розвитку легкої промисловості в Україні. Вітчизняна легка промисловість є експортоорієнтованою. Товари легкої промисловості виробляються підприємствами на умовах перероблення давальницької сировини і постачаються до країн ЄС.

На замітку. *Давальницька схема* – договір підряду, за яким замовник передає виробнику свою сировину (давальницьку сировину) для перероблення, а виробник за послуги отримує плату. Як результат, замовник залишається власником сировини, а потім і готової продукції, яка з неї виготовлена, і оплачує лише послуги перероблення (мал. 26.7).

Мал. 26.7. Давальницька схема

Широкомасштабні бойові дії призвели до суттєвих змін у розвитку легкої промисловості України. Зросло виробництво захисних тканин для ЗСУ, спеціального взуття і верхніх головних уборів. Частина підприємств була переміщена до центральних і західних регіонів країни з огляду на безпеку життя. Значно зросли обсяги поставок готового одягу до країн-членів ЄС.

Географія в нашому житті. Використовуючи знання про властивості тканин (гігроскопічність, повітропроникність), обґрунтуйте, який одяг краще обрати для літнього походу в гори, а який — для шкільних занять.

Коротко про головне

Легка промисловість України є важливою складовою національної економіки. Вона забезпечує населення необхідними товарами масового споживання. Вітчизняна легка промисловість є експортоорієнтованою. Товари виробляються підприємствами на умовах перероблення давальницької сировини з метою подальшого експорту. Широкомасштабні бойові дії зумовили суттєві зміни в розміщенні підприємств цього виду економічної діяльності.

Перевіряємо себе

1. Як вплинула глобалізація на розвиток вітчизняної легкої промисловості?
2. Наскільки важливо для підприємств текстильної промисловості розвивати власну сировинну базу (вирощувати бавовну та льон, виробляти вовну)?
3. Складіть ланцюжок виробництва: від вирощування льону до лляних скатертин. Які географічні фактори впливають на цей процес?
4. Як змінилися споживчі вподобання українців щодо одягу та взуття і як це впливає на виробництво?
5. Створіть постер «Я ношу лише вітчизняний одяг і взуття». Позначте на картосхемі головних виробників одягу і взуття для підлітків в Україні.

Моя територіальна громада. Дізнайтеся в магазині одягу і взуття у вашій територіальній громаді, звідки походять відповідні вироби. Чи є серед них продукція підприємств легкої промисловості вашої області?

§ 27. Які основні тенденції розвитку харчової промисловості у світі й Україні

- Назвіть види економічної діяльності, з якими тісно пов'язана харчова промисловість.
- Чому підприємства харчової промисловості розміщені більш рівномірно, аніж підприємства добувної промисловості?
- Чи можна уявити життя без розвитку харчової промисловості?

Харчова
промисловість

1. Яке значення харчової промисловості та які чинники впливають на її розміщення. Харчова промисловість забезпечує людей продуктами. Тому вона існує в усіх країнах світу. Залежно від орієнтації виробництва – на сировину чи споживача – підприємства поділяють на три групи (мал. 27.1).

Мал. 27.1. Чинники розміщення харчової промисловості

На замітку. *Харчова промисловість* – сукупність виробництв, які спеціалізуються на виготовленні готових харчових продуктів або напівфабрикатів, а також окремих непродовольчих товарів, створених із природної сировини.

Витрати сировини на 1 т кінцевої продукції у виробництв, які орієнтуються на *сировину*, є дуже високими. Наприклад, на виробництво 1 т соняшникової олії, залежно від якості насіння, потрібно від 4 до 8 т соняшникового насіння; щоб отримати 1 т цукру, витрачають 7,3 т цукрових буряків; для виробництва 1 кг вершкового масла вищого ґатунку витрачається 23 кг молока.

Підприємства харчової промисловості, орієнтовані на *споживача*, зазвичай розміщуються поблизу місць збуту готової продукції. Це зумовлено тим, що багато харчових виробів швидко псуються, мають нетривалий термін зберігання. Економічно транспортувати вигідніше саме готову продукцію, а не сировину, яка під час перевезення може втрачати свої властивості або навіть збільшуватися у вазі. Водночас окремі підвиди харчової промисловості можуть орієнтуватися на два чинники – як на споживача, так і на сировинні бази (мал. 27.1).

Харчова промисловість тісно пов'язана із сільським господарством. Більшість її продукції виробляють із сільськогосподарської сировини. Тому в регіонах з великим обсягом виробництва товарної аграрної продукції зазвичай розташовані й підприємства харчової промисловості.

2. Як розвивається харчова промисловість у країнах світу. Промисловий розвиток сприяв появі великої кількості підприємств, які виготовляють напівфабрикати й консерви. Це дає змогу людям швидше готувати їжу. Важливим є також виробництво охолоджених і заморожених продуктів. Глобалізація об'єднала країни у світовій торгівлі харчами. Наприклад, шоколадні цукерки виготовляють у розвинених країнах із какао-бобів, які завозять із країн, що розвиваються (мал. 27.2).

Розвинені країни продають високоякісні продукти та відомі бренди, наприклад, безалкогольні напої американських компаній. Через це в багатьох країнах світу люди споживають схожу їжу – відбувається глобалізація смаків.

Мал. 27.2. Вартість плити шоколаду, % від роздрібної ціни

У країнах, що розвиваються, велике значення має виробництво харчових продуктів на ринки розвинених країн. Туди постачають соки, фруктові консерви, меншою мірою – м'ясні та рибні вироби. У країнах-експортерах цієї продукції значна кількість виробляється малими кустарними підприємствами. До складу харчової промисловості входять такі основні виробництва:

М'ясна промисловість займається виробництвом м'яса, м'ясних продуктів та напівфабрикатів із нього. Виробництво м'яса на душу населення в середньому у світі дуже відрізняється – від 365 кг на рік у Данії, до 4,6 кг в Індії. Головним регіоном товарного виробництва м'яса є Азія. Провідними виробниками є Китай, США і Бразилія, а серед експортерів – підприємства Німеччини, Нової Зеландії, Франції. У цих країнах розміщено штаб-квартири великих ТНК, які мають виробничі та збутові підрозділи в різних країнах світу.

Молочна промисловість – забезпечує населення молочними продуктами. Найбільше виробництво молока зосереджено у країнах Азії, 25 % обсягу виробництва припадає на Індію, Китай і Пакистан. Найбільшими експортерами молочної продукції є Нова Зеландія, Німеччина, Франція, США, Австралія.

У *маслосироробній* промисловості більшість виробництва припадає на сир, натомість виробництво вершкового масла зменшилося. Лідерами за обсягом виробництва й експорту сиру є США, Франція та Німеччина. Основними виробниками вершкового масла є США, Індія і Нова Зеландія.

Майже третина світового виробництва *олій* припадає на Індонезію та Малайзію, де зосереджено світове виробництво 81% пальмової олії. Провідними світовими виробниками соєвої олії є Китай, США та Бразилія.

Лідерство у світовому експорті соняшникової олії утримує Україна, а рапсової – Німеччина, натомість Іспанія є лідером з виробництва та експорту оливкової олії.

Рибна промисловість займається переробленням риби та морепродуктів. До її складу входять спеціалізований риболовний флот, порти, рибокомбінати, холодильники, консервні заводи, рибопереробні заводи, промислове перероблення молюсків, ракоподібних, водоростей. Більшу частину світового виробництва становить морожена риба (53 %), рибне борошно (12 %) і риба копчена, в'ялена та солена (11 %). Найбільшими виробниками рибної продукції є країни Тихоокеанського узбережжя: Китай, Японія, Росія.

У *цукровій* промисловості світу приблизно 80 % виробництва цукру виробляють із цукрової тростини, а 20 % – із цукрових буряків. Найпотужнішим регіоном виробництва є Азія, де виготовляють близько третини світового цукру, та Латинська Америка, на яку припадає приблизно чверть світового обсягу. На лідерів із виробництва цукру (Бразилія, Індія, Китай) припадає 46 % світового виробництва. У Європі основним виробником бурякового цукру є Франція.

Важливе значення має розвиток *хлібопекарського виробництва*, яке забезпечує населення хлібом, хлібобулочними та кондитерськими виробами, та *плодоовочевого*, яке займається переробленням та консервуванням овочів та фруктів.

У харчовій промисловості склалися потужні національні фірми та великі ТНК, наприклад Nestlé, Coca-Cola, PepsiCo, Unilever та багато інших. Кожна з них володіє сотнями підприємств у різних країнах світу.

Це змінить Україну. «Nestlé» відкрила нову фабрику для виробництва вермішелі в селі Смолигів Луцького району Волинської області.

Користуючись сайтом ТНК Nestlé (<https://www.nestle.com>), з'ясуйте, які глобальні інновації пропонує компанія. Як реалізується підхід до сталого розвитку?

Користуючись текстом підручника і картами навчального атласу, назвіть чинники розміщення виробництв харчової промисловості (цукру, олії, м'яса, сирів) та країни-лідери з їхнього виробництва. Заповніть у зошиті таблицю.

Назва продукції	Чинники розміщення	Країни – лідери з виробництва продукції

3. Які головні тенденції розвитку харчової промисловості світу.

Світова харчова промисловість глобалізується через поширення готових виробів і напівфабрикатів ТНК. Основні тенденції у розвитку продукції харчової промисловості включають:

- зростання попиту на високоякісні харчові продукти;
- збільшення виробництва продукції, адаптованої до потреб людей літнього віку;
- застосування інноваційних технологій з підвищення якості продукції;
- збільшення попиту на крафтову продукцію, особливо у сфері напоїв та м'ясних виробів;
- розширення стандартів провідних ТНК на різні країни світу з поширенням своїх торговельних брендів;
- розвиток міжнародної торгівлі між країнами з різним рівнем розвитку.

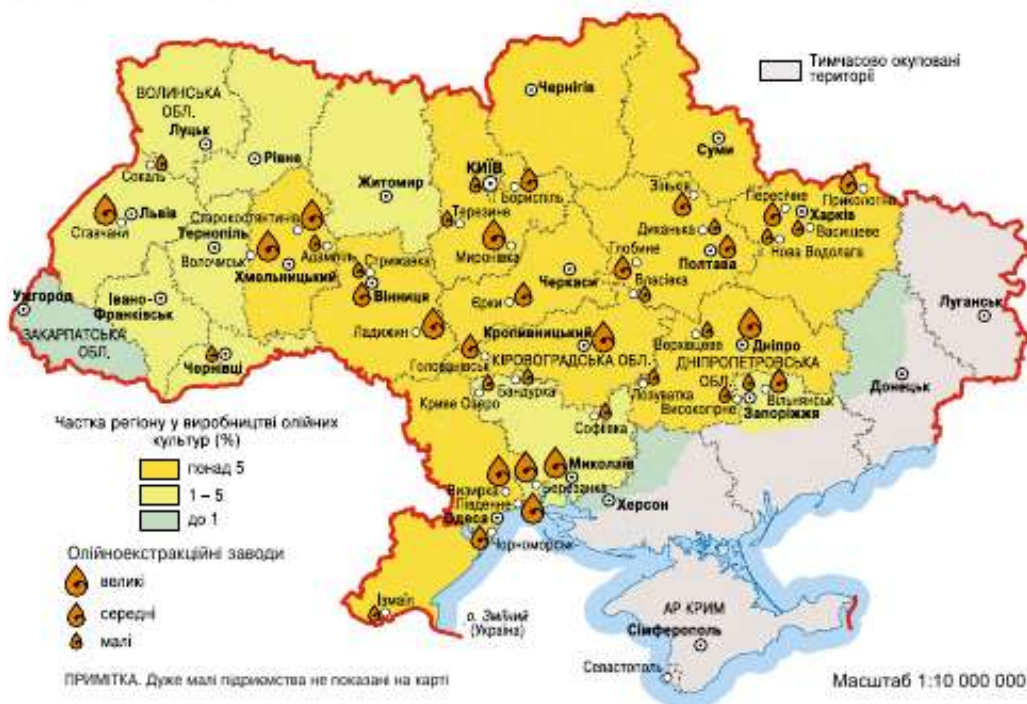
4. Які особливості розвитку харчової промисловості України.

Харчова промисловість орієнтується переважно на задоволення потреб вітчизняного споживача. Вона об'єднує види діяльності з перероблення продовольчої сировини для виробництва харчових продуктів за групами (мал. 27.3).

ПІДВИДИ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

виробництво м'яса та м'ясних продуктів	перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків
виробництво олії та тваринних жирів	виробництво цукру
перероблення та консервування фруктів і овочів	виробництво молочних продуктів та сирів
виробництво готових кормів для тварин	виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів; виробництво інших харчових продуктів
виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів	

Мал. 27.3. Підвиди харчової промисловості України

Мал. 27.4. Олійноекстракційні заводи України, 2024 р.

Найбільшими компаніями харчової промисловості України є «Оболонь», «Молочний альянс», «Люстдорф».

Олійно-жирове виробництво України є важливою складовою харчової промисловості, лідером в експорті товарів. Найбільші експортери соняшникової олії – Kernel, Bunge та «МХП – Миронівський хлібопродукт» володіють низкою великих олійноекстракційних заводів (мал. 27.4). Основними країнами – споживачами вітчизняної соняшникової олії є Румунія, Туреччина, Китай, Індія, Іспанія.

Виробництво цукру здійснюють 29 заводів (мал. 27.5). Найбільшим виробником цукру в Україні є Вінницька область. Значну частину цукру експортують переважно до країн-членів ЄС (мал. 27.6). Головним чином він іде на виробництво кондитерської продукції.

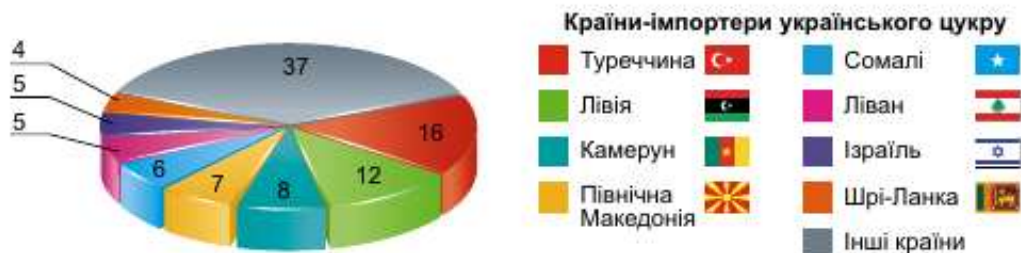
Поясніть розміщення цукрових заводів України (мал. 27.5).

Виробництво кондитерських виробів є одним з найбільш розвинених підвидів харчової промисловості. Ринок кондитерської продукції в Україні змінюється під впливом різних чинників, таких як COVID-19, прихильність до здорового харчування, перенесення виробничих потужностей зі сходу до центру держави та обсягів експорту.

Лідером українського ринку кондитерських виробів є корпорація Roshen. Також провідними виробниками солодоців у 2025 році були компанії: AndJoy, Choco Blues, Конті, Spell Chocolate, Lukas, Shokoladno, Житомирські Ласощі, Candy Buffet, Myzo Chocolate.

Мал. 27.5. Цукрова промисловість України, 2024 р.

Мал. 27.6. Напрямки експорту цукру з України, % від вартості поставок, 2024 р.

Україна експортує солодощі у Литву, Польщу, Молдову, Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, а також до країн Америки та Азії.

Борошно-меліно-круп'яне виробництво представлено потужними підприємствами – виробниками борошна (мал. 27.7). Найбільше борошна експортується до Молдови, Польщі, Хорватії, Чехії.

Україна виготовляє різні крупи з пшениці, ячменю, кукурудзи, гречки, проса, вівса, гороху тощо. Гречану крупу споживає переважно вітчизняне населення, а також є незначний її експорт до Польщі, Німеччини та Ізраїлю. Один із найбільших виробників круп та круп'яних виробів в Україні – компанія «ТЕРРА» (Харківська область, Лозівський район, місто Златопіль).

Мал. 27.7. Харчова промисловість України, 2024 р.

Молокопереробне виробництво України виробляє різноманітні молочні вироби. Найбільше вершкового масла експортують до Молдови, Азербайджану, Казахстану, Ізраїлю, Польщі.

Найбільшою молокопереробною компанією є «Молочний альянс», до складу якого входять п'ять підприємств із виробництва сирів та молочної продукції, а саме: ТДВ «Яготинський маслозавод», «Яготинське для дітей», Київська обл., м. Яготин; ТОВ «Пирятинський сирзавод», Полтавська область, м. Пирятин; ТДВ «Золотоніський маслоробний комбінат», Черкаська область, м. Золотоноша; ТДВ «Баштанський сирзавод», м. Баштанка, Миколаївська обл. Один із найбільших виробників молочної продукції в Україні – компанія «Люстдорф» (м. Іллінці, Вінницький район, Вінницька область), яка виготовляє понад 100 найменувань продукції та постачає її до більш ніж 25 країн світу.

Виробництво морозива в Україні повністю забезпечує потреби країни, а значна частина продукції експортується. Найбільшими виробниками морозива в Україні 2024 р. були АТ «Рудь», ТОВ «Ласунка», ТОВ «ФМ Хладопром», ТОВ «Три ведмеді». Найбільшими регіонами-виробниками є Житомирська, Харківська та Дніпропетровська області.

Останніми роками значно зросло виробництво на експорт заморожених розфасованих ягід і фруктів з України, а також яблучного та інших соків. Найбільшими виробниками напоїв в Україні є Coca-Cola Beverages Ukraine, ПрАТ «Оболонь», Carlsberg і ТОВ «Сандора».

Відкриваємо для себе Україну. «Зелена гільдія» (м. Гостомель, Бучанський район, Київська обл.) – лідер з виробництва «борщового набору» із чотирьох овочів: картоплі, моркви, цибулі та буряка.

Які проблеми найбільше гальмують розвиток харчової промисловості в Україні порівняно з країнами-членами ЄС? Чи варто Україні більше орієнтуватися на експорт готової харчової продукції, ніж на експорт соняшникової олії чи цукру?

Складіть порівняльний аналіз розвитку харчової промисловості України та однієї з країн світу (на вибір: Польща, Німеччина, США, Китай).

Уявіть, що ви підприємці і хочете запустити випуск нового продукту харчової промисловості для світового ринку. Створіть: назву бренду, логотип (намалюйте), опис продукту, регіон походження, рекламний слоган.

Поясніть, чому саме цей регіон ідеально підходить для його виробництва.

Географія в нашому житті. Спільно з батьками з'ясуйте, яку кількість продуктів (за вагою, приблизно) ви споживаєте на місяць. Яка частка сімейного бюджету йде на харчування? Поспілкуйтесь зі старшими членами вашої родини і з'ясуйте, які були обсяги споживання різних продуктів у роки їхнього дитинства. Чим відрізняється структура харчування між поколіннями вашої родини?

Коротко про головне

Харчова промисловість відіграє важливу роль в економіці та забезпеченні продовольчої безпеки країни. Залежно від орієнтації виробництва – на сировину чи споживача – підприємства поділяють на три групи: виробництва, що орієнтуються на сировину, виробництва, що орієнтуються на споживача, та виробництва, що орієнтуються одночасно і на сировину, й на споживача. Сировиною для її розвитку є продукція сільського і лісового господарства, рибальства. Харчова промисловість України орієнтується переважно на задоволення потреб вітчизняного споживача, проте, постачає за кордон певну частину своєї продукції. В умовах глобалізації посилилось значення ТНК у вітчизняній харчовій промисловості. У харчовій промисловості склалися потужні національні фірми та великі ТНК, наприклад «Nestlé», «Coca-Cola», «PepsiCo», «Unilever» та інші.

Перевіряємо себе

1. Що є сировиною для виробництва продукції харчової промисловості?
2. Чим зумовлене повсюдне розміщення підприємств харчової промисловості?
3. Поясніть, чому цукрова промисловість України представлена лише 29 заводами.
4. Чим пояснюється спеціалізація розвинутих країн з виробництва сирів?
5. Підготуйте презентацію «Великі ТНК у харчовій промисловості».
6. Дослідіть 5 харчових продуктів, які є у вас вдома. Визначте: виробника; область виробництва; походження сировини. Зробіть висновок: які регіони України найбільш представлені та чому?

Моя територіальна громада. Дізнайтеся, які підприємства харчової промисловості постачають харчові продукти до вашої шкільної їдальні. Складіть картосхему їх розміщення та розрахуйте частку місцевих виробників.

§ 28. Промисловість мого району / громади

Урок-дослідження на тему: «Діяльність підприємств моєї територіальної громади»

Форма: дослідницький проект у групах.

Мета: ознайомитися із сучасним станом і структурою промисловості рідної громади, розкрити значення промисловості для економіки та розвитку території, продовжити формувати дослідницькі навички, розвивати критичне мислення, аналізувати економічні дані, навички роботи з картами, схемами, статистичними матеріалами, робити висновки.

Обладнання: навчальний атлас, карти територіальної громади, статистичні дані, інтернет-ресурси, фотографії, логотипи підприємств; цитати зі ЗМІ тощо.

Рекомендації. Виконайте напередодні випереджувальне завдання: оберіть об'єкт дослідження й підготуйте необхідні матеріали. Об'єднайтеся у групи відповідно до обраного варіанта дослідження.

Варіанти дослідження. Дослідження одного підприємства громади (різні групи вивчають одне із питань плану дослідження підприємства (напрямок дослідження) або проводять індивідуальне дослідження, якщо клас невеликий), дослідження всіх підприємств громади (група вивчає одне з підприємств громади), дослідження промислового хабу або індустріального парку (залежно від особливостей громади чи району).

Запитання для обговорення. Які промислові підприємства є у вашій територіальній громаді? У вашому районі? Яку продукцію вони випускають? Яке підприємство ви обрали для дослідження? Чому саме це підприємство важливе для розвитку вашої громади? Чому важливо самим з'ясувати це питання, а не просто почути готову відповідь?

Оберіть один із запропонованих варіантів дослідження.

Організація дослідження**Варіант 1.****Дослідження роботи одного підприємства територіальної громади**

Завдання 1. Об'єднайтеся в чотири групи, кожна з яких отримує напрям дослідження, зазначений на картці:

Група 1. Назва підприємства, адреса, історія створення і розвитку.

Група 2. Продукція, яку виробляє підприємство, її види, сировина, технології виробництва, ринки збуту, її соціальне значення.

Група 3. Зайнятість населення, кількість трудових ресурсів, участь у житті громади.

Група 4. Екологічні наслідки (якщо такі є); перспективи розвитку (національний та міжнародний рівні).

Завдання 2. Кожна група аналізує отримані відомості, робить висновки та оформлює їх у вигляді схеми, постера, короткої презентації, листівки, книжки-розкладки.

Завдання 3. Об'єднайте результати досліджень груп і складіть «Паспорт підприємства».

Завдання 4. Презентуйте отримані результати дослідження.

Завдання 5. Рефлексія. Що вдалося? Які виникали проблеми? Як їх розв'язували? На що звернути увагу для покращення роботи над проектом? Чому ваш регіон успішний у виробництві саме таких продуктів?

Варіант 2.

Дослідження роботи різних підприємств територіальної громади

Завдання 1. Об'єднайтеся у групи (залежно від кількості досліджуваних об'єктів / підприємств), кожна з яких отримує картку дослідження.

Зразок картки дослідження для груп

- 1. Назва підприємства, його історія** (дата створення, місце розташування, чинники, які вплинули на розміщення, як розвивалося, форма власності).
- 2. Виробництво** (на чому спеціалізується, яку продукцію випускає, які технології використовує).
- 3. Економічні значення** (робочі місця, податки, ринки збуту).
- 4. Соціальна роль** (участь у житті громади, підтримка шкіл, дитячих садків, спорту тощо).
- 5. Екологічний аспект** (переваги, проблеми, заходи з охорони довкілля).
- 6. Перспективи розвитку** (нові проекти, модернізація, інновації).

Завдання 2. Кожна група аналізує отримані відомості, робить висновки та оформлює їх у вигляді схеми, постера, короткої презентації, листівки, книжки-розкладки.

Завдання 3. Презентація отриманих результатів дослідження.

Завдання 4. Колективне укладання карти «Промисловість громади» (на ватмані, контурній карті області або у спільному онлайн-документі).

Завдання 5. Рефлексія. Що вдалося? Які виникали проблеми? Як їх розв'язували? На що звернути увагу для покращення роботи над проектом?

Варіант 3.

Дослідження роботи промислового хабу або індустріального парку

Завдання 1. Об'єднайтеся у п'ять груп. Обговоріть (можна жеребкуванням обрати), які аспекти вивчатиме кожна група.

Завдання 2. Отримайте дослідницькі картки-шаблони відповідно до обраних аспектів.

<p>Картка 1. Загальна інформація. Передумови створення</p> <p>Назва. Дата створення. Місце розташування. Площа території. Чому виникла потреба у створенні хабу / парку? Які природні, економічні чи транспортні фактори вплинули?</p>	<p>Картка 2. Спеціалізація. Інфраструктура</p> <p>Які підприємства працюють? Чи є кластер (наприклад, агропереробний, IT, виробничий, логістичний)? Основні товари, послуги. Транспортне забезпечення (дороги, залізниця, близькість до морських / річкових портів, аеропортів). Інженерні комунікації (електроенергія, вода, газ, інтернет). Логістичні та складські приміщення. Бізнес-послуги (офіси, інкубатори стартапів, навчальні центри).</p>
<p>Картка 3. Економічне значення. Соціальна роль</p> <p>Кількість підприємств і працівників. Обсяг інвестицій. Внесок у місцевий бюджет (податки, збори). Рівень заробітних плат. Створення нових робочих місць. Вплив на рівень життя громади. Співпраця з освітніми закладами (підготовка кадрів). Соціальні та благодійні ініціативи.</p>	<p>Картка 4. Екологічний аспект. Проблеми та виклики</p> <p>Використання природних ресурсів. Вплив на довкілля (забруднення, шум, відходи). Заходи з енергозбереження та утилізації. Чи передбачено «зелену» інфраструктуру (сонячні панелі, очисні споруди тощо)? Проблеми та виклики. Які труднощі має парк (нестача інвестицій, кадрів, ринків збуту)? Які ризики розвитку (економічні, екологічні, політичні)?</p>
<p>Картка 5. Перспективи розвитку. Узагальнення</p> <p>Розширення території або створення нових цехів. Залучення інвесторів.</p>	<p>Перехід до інноваційних технологій (індустріальний парк). Можливості експорту продукції. Яке місце займає промисловий хаб у житті громади? Чому він є стратегічно важливим? Як його розвиток впливає на майбутнє громади?</p>

Домашнє завдання (на вибір):

А. Підготувати питання та провести мініінтерв'ю з родичем / родичкою чи знайомими, які працюють на підприємстві громади.

Б. Написати мініесе «Як це підприємство впливає на мою родину / життя громади».

I. Що? Де? Коли?

1. Що таке вторинний сектор економіки?
2. Де розміщені найбільші АЕС в Україні?
3. Коли в Україні розпочалося різке збільшення виробництва електричного струму на СЕС?

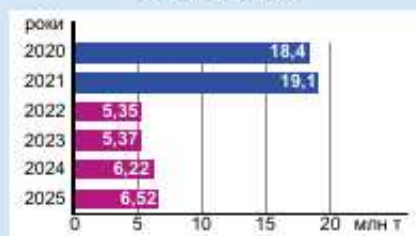
II. Порівнюємо

4. Розгляньте малюнок. Порівняйте обсяг виробництва сталі та прокату в Україні. Чому не вся сталь надходить на виробництво прокату?

Виробництво сталі
2020–2025 рр.

Виробництво прокату
2020–2025 рр.

III. Моделюємо, визначаємо

5. Спробуйте змодельовати, який вигляд буде мати експорт продукції металургії України у 2030 р.
6. Визначте, чому найбільші компанії – виробники сталі у світі зосереджені у Китаї.

IV. Пояснюємо

7. Які соціально-економічні чинники найбільше впливають на виробництво продукції хімічної промисловості в Україні?
8. Поясніть, чому більшість алюмінію у світі виробляють підприємства Китаю.

V. Працюємо з картою

9. Нанесіть на контурну карту України основні центри взуттєвої промисловості.

VI. Прогнозуємо, аргументуємо

10. Спрогнозуйте, як змінюватиметься в майбутньому обсяг виробництва соняшникової олії в Україні. Наведіть аргументи.
11. Який прогноз можна зробити щодо змін у розміщенні підприємств машинобудування в Україні?

VII. Розробляємо

12. Розробіть мініпроект на тему «Розміщення підприємств вторинного сектору економіки у своїй територіальній громаді».

Тема 4. Просторова організація виробництв третинного сектору економіки

§ 29. Як організовано транспортну систему

- Як часто ви користуєтеся транспортом? З якою метою?
- Яка роль транспорту у вашому населеному пункті?

Транспорт
Транспортна система
Транспортний вузол
Транспортний хаб
Пасажирообіг
Вантажообіг

1. Яка роль транспорту в сучасному світі. Транспорт відіграє надзвичайно важливу роль, забезпечуючи зв'язок між країнами, регіонами та людьми.

Хоча транспорт не створює матеріальних цінностей, його розвиток є одним зі стратегічних завдань будь-якої держави. Саме транспорт об'єднує територію країни в єдине ціле, а національні господарства – у єдину світову економічну систему.

На замітку. Транспорт – вид економічної діяльності, що забезпечує перевезення людей і вантажів.

Транспорт дає людям змогу подорожувати, працювати в різних країнах та містах, швидко надавати допомогу у надзвичайних ситуаціях.

і Якими видами транспорту ви користуєтеся найчастіше? У чому їхні переваги?

У містах транспорт є основою мобільності населення і розвитку економічної активності. Транспорт – ключовий чинник розвитку сучасного суспільства та світової економіки.

Відкриваємо для себе світ. За даними 2024 р. провідним (за кількістю перевезених пасажирів) авіамаршрутом у Південній Америці був маршрут Богота – Медельїн – 3,8 млн пасажирів, в Африці – Кейптаун – Йоганнесбург – 3,3 млн пасажирів, у Північній Америці – Нью-Йорк – Лос-Анджелес – 2,2 млн пасажирів, а в Європі – Барселона – Пальма-де-Майорка – 2,0 млн пасажирів.

2. Які є види транспорту і що таке транспортна система. Усі перевезення, які здійснює транспорт, поділяють на вантажні та пасажирські. Вони мають різні напрямки розвитку, свої переваги й недоліки. Залежно від засобів, якими виконуються перевезення, розрізняють такі види транспорту (мал. 29.1):

- наземний – залізничний, автомобільний, трубопровідний, гужовий;
- водний – морський, річковий, озерний;
- повітряний – авіаційний;
- космічний – найменш поширений у світі, адже потребує складної та високовартісної інфраструктури.

У складі наземного транспорту виокремлюють міський транспорт: трамвайний, тролейбусний, автобусний, метрополітен, електричку.

Мал. 29.1. Види транспорту і типи перевезень

Розгляньте мал. 29.1 та перегляньте інформацію за QR-кодом. Проаналізуйте переваги й недоліки різних видів транспорту. Свою відповідь обґрунтуйте.

Різні транспортні засоби не існують окремо – вони утворюють єдину *транспортну систему*.

На замітку. *Транспортна система* – територіальне поєднання видів транспорту, а також їхньої інфраструктури, яке задовольняє потреби господарства та населення в перевезеннях вантажів і пасажирів.

Головні складові транспортної системи:

- шляхи сполучення (автомобільні дороги, залізничні колії, річки, канали, повітряні коридори, трубопроводи);
- рухомий склад (літаки, вертольоти, потяги, автомобілі, судна);
- транспортні вузли та інфраструктура (станції, порти, аеропорти, логістичні центри, системи управління).

У місцях, де перетинаються або розгалужуються головні транспортні шляхи, утворюються транспортні вузли.

На замітку. *Транспортний вузол* – комплекс споруд, у якому взаємодіють кілька видів транспорту, забезпечуючи перевезення вантажів і пасажирів.

Розрізняють такі типи транспортних вузлів: залізнично-автодорожні, водно-автодорожні, змішані (наприклад, залізнично-водно-автодорожні), а також вузли за участю авіаційного чи трубопровідного транспорту. Транспортні вузли, які ще називають *транспортними хабами* – це важливі елементи транспортної системи, які поєднують регіони країн та світу в єдину мережу перевезень.

На замітку. *Транспортний хаб* – це великий транспортний вузол, який об'єднує різні види транспорту, завдяки чому пасажирам зручно пересідати між ними, а вантажі – перевантажувати, зберігати та переправляти.

Наприклад, у Києві сходяться шість залізничних та шість великих автомобільних шляхів, є два аеропорти, річковий порт, залізничні вокзали й автостанції.

3. Які чинники впливають на роботу і розвиток транспорту. На розвиток і роботу транспорту впливають різні чинники, які можна розділити на дві групи: *природні* та *суспільні*.

Природні чинники впливають на можливість будівництва й використання транспортних шляхів. Велике значення має *рельєф* місцевості. У гірських районах, у місцях із ярами або значними перепадами висот будівництво доріг і залізниць є дорогим і технічно складним. Тут доводиться прокладати тунелі та мости. Натомість рівнинний рельєф сприяє розвитку всіх видів наземного транспорту. Важливу роль відіграє *клімат*. Екстремальні температури, снігові замети, ожеледиця та густі тумани ускладнюють рух транспорту, збільшують кількість аварій і потребують додаткових витрат на обслуговування. Наприклад, судноплавство утруднене в районах, де річки та моря замерзають. Наявність великих річок та озер сприяє розвитку водного транспорту. Однак необхідність будівництва мостів через водні перешкоди підвищує вартість наземної інфраструктури.

Суспільні чинники визначають потребу в перевезеннях та економічну доцільність розвитку транспортної мережі. Найважливішим серед них є рівень *економічного розвитку* та *розміщення виробництва*. Транспортна мережа найактивніше розвивається там, де зосереджені промислові підприємства й споживачі.

Що вищий рівень розвитку економіки, то більший попит на перевезення сировини, готової продукції та робочої сили. Важливим чинником є *густота населення*. У регіонах із високою густотою населення створюють розгалужені мережі громадського транспорту (метро, тролейбуси, трамваї тощо).

На розвиток транспорту значно впливають *досягнення науки і техніки*. Постійне вдосконалення технологій – від появи швидкісних поїздів до використання штучного інтелекту в логістиці – підвищує швидкість, безпеку та ефективність перевезень.

Роботу транспорту оцінюють за обсягами перевезень – кількістю пасажирів і вантажів, перевезених певним видом транспорту за певний період. Для визначення ефективності використовують показники *пасажиροобігу* та *вантажообігу*.

На замітку. *Пасажиροобіг* – кількість пасажирів, перевезених на певну відстань за певний час. *Вантажообіг* – кількість вантажу, перевезеного на певну відстань за певний час.

Показник пасажиροобігу вимірюється в *пасажирикілометрах*.

ПАСАЖИРООБІГ = кількість пасажирів × відстань перевезень.

Для визначення вантажообігу використовується такий показник, як *тоннокілометр*.

ВАНТАЖООБІГ = обсяг вантажів × відстань перевезень.

4. Які є приклади трансконтинентальних магістралей, транспортних хабів. Сучасне світове господарство сформувалося значною мірою завдяки розвитку дешевого морського транспорту. Усі великі морські торговельні порти світу є водночас важливими промисловими й торговельними центрами. У них функціонують портово-промислові комплекси міжнародного значення. Наприклад, у м. Фос-сюр-Мер (Франція) діє великий портово-промисловий комплекс, який працює на привезеній морем залізній руді й кам'яному вугіллі. Він постачає прокат чорних металів на автомобільні заводи до країн Європи та США.

У перевезеннях пасажирів переважають поїздки в межах міст і передмість, проте міжнародні перевезення – особливо авіаційні – мають велике значення для розвитку глобалізації.

Велике значення для світової економіки мають трансконтинентальні магістралі й транспортні хаби. Прикладом трансконтинентальної магістралі є Трансамериканське шосе. Найбільшим міжнародним транспортним хабом Європи є Роттердам (Нідерланди) – найбільший морський порт Європи, центр світової торгівлі.

Географія в нашому житті. Користуючися розкладом руху міжміського транспорту у вашому населеному пункті дізнайтесь, до яких населених пунктів можна дійти без зміни транспортного засобу та скільки годин триватиме така поїздка.

Відкриваємо для себе Україну. Ізмаїльський морський торговельний порт (Одеська область) 2023 р. збільшив свій вантажообіг у 10 разів порівняно з показником 2020 р.

Це змінить Україну. 2025 р. розпочато регулярний рух пасажирських поїздів між Україною та Румунією (Київ – Вінниця – Могилів – Подільський – Унгени – Бухарест).

Проведіть порівняльно-географічний аналіз розвитку видів магістрального транспорту двох міст (на вибір): Києва, Дніпра, Львова, Одеси, Харкова, користуючись картами навчального атласу. Чим зумовлені спільні та відмінні риси у розвитку цих видів транспорту у провідних містах України?

Коротко про головне

Транспорт – основа функціонування економіки. Виокремлюють такі види транспорту: наземний, водний, трубопровідний, повітряний і космічний. Головними характеристиками роботи транспорту є вантажообіг і пасажирообіг. Велике значення для світової економіки мають трансконтинентальні магістралі й транспортні хаби.

Перевіряємо себе

1. Назвіть ознаки понять «обсяг перевезень» і «вантажобіг». Що між ними спільного, а що відмінного?

2. Як ви розумієте перевезення в режимі «від дверей до дверей»? Для якого виду транспорту це характерно?

Моя територіальна громада. Укладіть картосхему громадського транспорту в межах вашої територіальної громади (вашого мікрорайону у великому місті) й позначте вулиці, по яких проходить найбільше маршрутів.

§ 30. Які особливості транспортної системи України

► Який вид транспорту найкраще розвинений у вашому населеному пункті?

Транспортний коридор
Магістральний транспорт

1. Чим представлена транспортна система України. Наша держава має досить розвинуту транспортну систему. Це обумовлено значною площею країни, кількістю її населення, наявністю великих міст, а також географічним положенням.

Територією нашої держави проходять маршрути чотирьох міжнародних транспортних коридорів у Європі (табл. 30.1).

На замітку. Транспортний коридор – шляхи сполучення, що забезпечують значні перевезення вантажів і пасажирів на напрямках їхньої найбільшої концентрації.

Таблиця 30.1. Міжнародні транспортні коридори, що проходять територією України

Коридор № 3	Брюссель – Аахен – Кельн – Дрезден / Берлін – Вроцлав – Катовіце – Краків – Львів – Київ
Коридор № 5	Венеція – Трієст / Копер – Любляна – Марибор – Будапешт – Ужгород – Львів – Київ
Коридор № 7	Дунайський (водний): Австрія, Угорщина, Сербія, Болгарія, Румунія, Молдова, Україна
Коридор № 9	Київ – Любашівка / Роздільна – Кишинів – Бухарест – Димитровград – Александрополіс

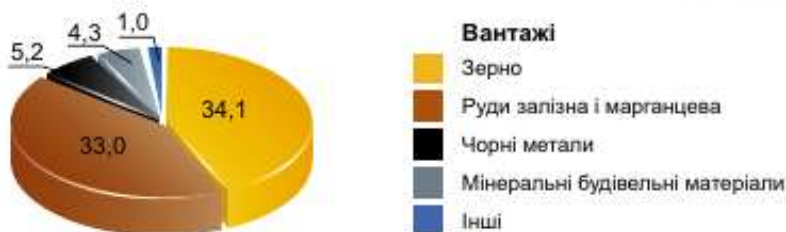
Це змінить Україну. 5 вересня 2025 р. між станціями Чоп та Ужгород відкрили першу в Україні повністю новозбудовану ділянку євроколії.

В Україні розвинуті всі види транспорту, крім космічного. Транспортну систему країни представляють залізничний, морський, річковий, автомобільний, авіаційний, трубопровідний транспорт, а також міський електротранспорт, зокрема метрополітен, і шляхи сполучення загального користування.

2. Які особливості розвитку транспортної системи України. Залізничні вантажні перевезення мають виняткове значення для всієї транспортної системи України. За 2024 р. залізницею було перевезено на 18 % вантажів більше порівняно з попереднім роком. Найбільше зросло перевезення вантажів в експортному сполученні, частка яких у загальному обсязі зросла до 48 %.

Головними вантажами залізничних перевезень із України є товари міжнародної спеціалізації держави – зерно та залізні руди і концентрати (мал. 30.1).

Морський транспорт України зазнав докорінних змін за умов широкомасштабних бойових дій. Функціонують лише порти Одеської

Мал. 30.1. Структура перевезення вантажів України залізничним транспортом, млн т, 2024 р.

області (мал. 30.2). 2024 р. вперше скоротилися обсяги вантажоперевезень через українські порти на р. Дунай.

В Україні майже перестав існувати річковий транспорт. Найбільші можливості для розвитку річкового транспорту мають Дніпро, Південний Буг та Дунай. Це особливо стосується перевезення агропродукції та будівельних матеріалів. 2024 р. було відновлено комерційне судноплавство в Кам'янському водосховищі з перевезення зерна.

Війна різко обмежила річкову навігацію через мінування, обстріли і втрату частини інфраструктури, тому обсяги перевезень скоротилися.

Мал. 30.2. Морські порти України, 2024 р. (за І. Г. Савчуком)

У режимі реального часу можна стежити за морськими суднами за допомогою ресурсу <http://www.marinetraffic.com>, а за літаками – за допомогою ресурсу <https://www.flightradar24.com>. Оберіть один із цих сервісів. Складіть перелік можливостей, які він пропонує мандрівникові.

Автомобільний транспорт відіграє важливу роль в організації вантажних та пасажирських перевезень в Україні. Він забезпечує найбільші обсяги перевезених пасажирів та вантажу.

Для успішної роботи автотранспорту необхідні асфальтовані дороги, які є важливою складовою транспортної системи держави. Загальна протяжність мереж автомобільних доріг загального користування України становить майже 170 тис. км.

Проте під час повномасштабних бойових дій в Україні саме автомобільні транспортні підприємства найшвидше адаптувалися до роботи, змінивши маршрути доставки. Наприклад, коли морські перевезення були заблоковані, доставка вантажів із-за кордону активно здійснювалася автомобільним транспортом для перевезення з портів Європи до України.

Авіаційний транспорт в Україні складається з авіакомпаній, які обслуговують переважно міжнародні рейси, та міжнародних аеропортів, таких «Бориспіль», «Київ ім. І. Сікорського», «Дніпро», «Львів ім. Данила Галицького», «Одеса», «Харків» і «Запоріжжя». Після початку повномасштабного вторгнення небо України повністю закрито для польотів цивільної авіації.

Відкриваємо для себе Україну. 29 червня 2022 р. Україна та ЄС підписали «транспортний безвіз», що дозволяє українським і європейським перевізникам здійснювати вантажні перевезення з України і в Україну без спеціальних дозволів.

Це змінить Україну. Для розв'язання наявних проблем у транспорті розроблено Національну стратегію «Drive Ukraine 2030». Вона спрямована на покращення якості послуг, наближення до європейських стандартів, підвищення безпеки на дорогах та зменшення негативного впливу на довкілля.

Проаналізуйте транспортну мережу свого регіону. Які види транспорту розвинуті у вашій області? Які основні автошляхи, залізничні станції чи порти функціонують у її межах? Як вони впливають на життя населення й розвиток місцевої економіки? Результати подайте у вигляді короткого звіту або картосхеми.

Порівняйте розміщення головних економічних центрів України (Київ, Харків, Дніпро, Запоріжжя, Львів, Одеса) з напрямками основних транспортних магістралей. Зробіть висновок: як розвиток транспорту впливає на промисловість? І навпаки – як промисловість стимулює розвиток транспорту?

Географія в нашому житті. Уявіть, що ви плануєте подорож із Києва до Львова. Зайдіть на сайт або в мобільний застосунок будь-якої транспортної компанії (наприклад, «Укрзалізниця» тощо). Знайдіть різні варіанти маршруту – потягом або автобусом. Порівняйте відстань і тривалість подорожі, вартість квитка, зручність і швидкість пересування. Зробіть висновок: який вид транспорту є найефективнішим для цієї поїздки і чому.

Який вид транспорту має стати пріоритетним для розвитку України: автомобільний, залізничний, авіаційний чи водний?

Кожна група представляє один вид транспорту (на вибір).

1. Аргументуйте, чому саме він є найважливішим для економіки, довкілля й зручності людей.
2. Наведіть приклади з реального життя або з новин (наприклад, розвиток євроколії, будівництво автобанів, морські порти, приватні літаки).

3. Що таке магістральний транспорт. *Магістральний транспорт* становить основу територіальної єдності країни, адже саме він визначає, як швидко й ефективно ресурси, товари та люди можуть переміщуватися між важливими центрами діяльності.

На замітку. *Магістральний транспорт* – це система перевезень, яка забезпечує переміщення великих обсягів вантажів і пасажирів на далекі відстані між основними економічними центрами країни та світу.

Його значення полягає в тому, що саме він формує «каркас» національної логістики: з'єднує регіони, підтримує роботу промисловості, зменшує витрати на перевезення та визначає конкурентоспроможність економіки. До магістрального транспорту належать залізничні лінії, міжнародні автомагістралі, нафтогазопроводи, морські та річкові транспортні коридори, а також повітряні маршрути, які забезпечують швидкі міжрегіональні й міжнародні зв'язки.

Проаналізуйте, як магістральні транспортні маршрути впливають на розвиток вашого регіону: визначте основні магістралі, з'ясуйте, які підприємства або види діяльності залежать від них, і зробіть висновок, як зміни в транспортній інфраструктурі можуть змінити економічну ситуацію.

Трубопровідний транспорт відомий кожному з вас. Пригадайте звичайний водопровід або газову мережу. Головне призначення цього виду транспорту – це транспортування природного газу, рідкого палива, хімічних продуктів. Трубопровідний транспорт є найбільш економічним та ефективним видом і не залежить від погодних умов.

Коротко про головне

В Україні розвинуті всі види транспорту, крім космічного. Основою транспортної системи держави є залізничний транспорт. Головні автомагістралі держави сполучають між собою її провідні міста. Морські порти мають міжнародну спеціалізацію. Польоти цивільних літаків і роботу аеропортів під час війни припинено. Найбільшими транспортними вузлами України є її найбільші за людністю міста.

Перевіряємо себе

1. Поясніть, чому для України важливо мати розвинуту транспортну систему. Наведіть приклади, як транспорт впливає на економіку країни.
2. Покажіть на карті України найбільші транспортні вузли (Київ, Львів, Одеса, Дніпро, Харків). Поясніть, чому саме там сформувалися ці центри.
3. Побудуйте схему основних видів транспорту України (залізничний, автомобільний, водний, повітряний, трубопровідний). Додайте приклади найбільших шляхів для кожного виду.
4. Створіть коротку презентацію або інфографіку «Транспортна система України очима майбутнього». Уявіть, як транспорт зміниться через 20 років.

Моя територіальна громада. Користуючись власними спостереженнями та додатковими джерелами інформації, дізнайтеся, які види міського транспорту забезпечують пасажирські перевезення у вашому центрі, визначте найкомфортніший з них. З'ясуйте, які маршрути міського транспорту сполучають центр і периферію міста?

§ 31. Як організована і працює торгівля

- Пригадайте, як виникла торгівля.
- Як товари, що виробляють різні підприємства промисловості й сільського господарства, потрапляють до споживача?

Торгівля
Сальдо
торговельного
балансу

1. Що таке торгівля і якою вона буває. Серед сучасних видів послуг особливо важливе місце посідає *торгівля*. Це окремий вид економічної діяльності.

На замітку. *Торгівля* – вид економічної діяльності з купівлі та продажу товарів і послуг.

Розрізняють *внутрішню* та *зовнішню* торгівлю. Внутрішня торгівля – обмін товарами й послугами в межах однієї країни. Вона відбувається між підприємствами, організаціями та населенням. Наприклад, до неї належать супермаркети, ринки чи крамниці. Міжнародна торгівля також є гуртова і роздрібна – наприклад, у міжнародних зонах аеропортів продають уроздріб чимало товарів, так само у вільних економічних зонах є обидва види торгівлі.

Гуртова торгівля – придбання великих партій товарів з метою їх подальшого перепродажу. *Роздрібна торгівля* – продаж товарів та послуг безпосередньо споживачам для особистого чи сімейного використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю.

Зовнішня торгівля – торгівля однієї країни з іншими. Наприклад, Україна експортує зерно, метал, харчові продукти, а імпортує нафту, автомобілі та різноманітну техніку. Зовнішня торгівля складається з експорту та імпорту.

Це змінить Україну. Перша в Україні фабрика-кухня в м. Бучі, реалізована за підтримки Говарда Баффета, офіційно відкрита у грудні 2023 р. Вона розрахована на виробництво понад 10 тис. порцій обідів щодня для шкіл та садків трьох громад. Проект – частина реформи шкільного харчування.

Важливим показником зовнішньої торгівлі є *торговельний баланс* – різниця між загальною вартістю експорту й імпорту товарів певної країни за рік.

На замітку. Різниця між експортом та імпортом становить *сальдо торговельного балансу*.

Сальдо торговельного балансу = Експорт – Імпорт

Якщо сальдо балансу додатне, це означає, що країна продає більше, ніж купує.

Якщо сальдо балансу від'ємне, то імпорт переважає над експортом.

2. Яка роль торгівлі в сучасному світі. Торгівля виступає одним із головних рушіїв глобального економічного розвитку (мал. 31.1).

Світова торгівля передбачає переміщення товарів і послуг за межі державних кордонів та охоплює всі країни світу. Вона ґрунтується на *міжнародному поділі праці*.

Торгівля сьогодні – не просто обмін товарами, а складна система взаємозв'язків, яка формує економічну, соціальну й політичну динаміку сучасного світу.

Економічна	<ul style="list-style-type: none"> • Сприяє економічному зростанню і розвитку країн. • Створює робочі місця й підвищує рівень життя населення. • Забезпечує спеціалізацію країн відповідно до їхніх природних і трудових ресурсів. • Дає доступ до нових ринків збуту й дефіцитних ресурсів.
Соціальна та культурна	<ul style="list-style-type: none"> • Сприяє обміну культурами, традиціями і технологіями. • Сприяє глобалізації та формуванню спільного світового простору. • Підвищує рівень міжнародного співробітництва та розуміння між народами.
Політична	<ul style="list-style-type: none"> • Торговельні відносини зміцнюють дипломатичні зв'язки. • Країни стають взаємозалежними, що зменшує ризик воєнних конфліктів. • Торгівля може бути інструментом політичного впливу (санкції, торговельні угоди тощо).
Екологічна	<ul style="list-style-type: none"> • Торгівля сприяє поширенню екологічних стандартів. • Збільшує транспортні викиди й навантаження на довкілля. • Виникає потреба у сталому розвитку та «зеленій» торгівлі.

Мал. 31.1. Роль торгівлі у світі

3. Які чинники впливають на розміщення об'єктів торгівлі. На розміщення об'єктів торгівлі впливають різні чинники (мал. 31.2).

Рівень розвитку	Рівень розвитку виробництва	У промислово розвинених регіонах формується більший попит і пропозиція товарів.
	Доходи населення	В економічно заможних регіонах активніше розвивається роздрібна та гуртова торгівля.
Демографічні	Густота і кількість населення	Більша кількість населення означає більший ринок споживання.
	Рівень урбанізації	Міста є головними вузлами торговельних потоків. Наприклад: світові міста (Лондон, Нью-Йорк, Токіо) концентрують величезні обсяги торгівлі.

Транспортно-географічні	Зручне транспортне положення	Порти, перехрестя транспортних шляхів, вузли міжнародних транспортних коридорів.
	Розвинута інфраструктура	Наявність складів, логістичних центрів, терміналів, залізниць та автомобільних доріг. Наприклад: Одеса і Гданськ – морські порти, через які проходить значна частина зовнішньої торгівлі.
Природно-географічні	Кліматичні умови	Впливають на виробництво та сезонність товарів.
	Розміщення ресурсів	Формує напрямки товарних потоків (експорт – імпорт сировини). Наприклад: експорт нафти з країн Перської затоки, зерна з України.
Соціально-культурні	Споживчі звички, мода, традиції	Формують попит на певні товари
	Розвиток сервісної культури	Підвищує привабливість торговельних центрів. Наприклад: туристичні міста (Париж, Рим, Лондон) концентрують торгівлю завдяки великій кількості туристів.
Політичні	Стабільність політичної ситуації	Стимулює розвиток торгівлі.
Інформаційно-технологічні	Розвиток електронної торгівлі	Широке використання цифрових платформ для торгівлі. Наприклад: Amazon створює «віртуальні центри торгівлі», які не залежать від розміщення його штаб-квартири.

Мал. 31.2. Чинники територіальної концентрації торгівлі

Поєднання цих чинників має місце у світових містах, таких як Нью-Йорк, Лондон чи Дубай.

4. Що таке світовий ринок товарів та яка його інфраструктура.

Світовий ринок товарів та послуг сформувався внаслідок розвитку міжнародної торгівлі – однієї з основних форм економічних зв'язків між державами. Кожна країна спеціалізується на виробництві певних видів продукції, у виробництві яких вона має найкращі умови.

Такими умовами можуть бути: *природні* (клімат, запаси корисних копалин, родючі ґрунти, наявність лісових і водних ресурсів) та *соціально-економічні* (рівень розвитку промисловості, наявність кваліфікованих працівників, сучасного обладнання, фінансових ресурсів).

Так, наприклад, Бразилія завдяки тропічному вологому (t 15–24 °С, вологість 1000–3000 на рік) клімату, родючим ґрунтам і великій кількості працівників має сприятливі умови для виробництва кави. Японія володіє висококваліфікованими кадрами, що дозволяє їй ефектив-

но випускати високотехнологічну продукцію – комп'ютери, фото- й відеокамери. Німеччина спеціалізується на капіталомісткому виробництві – зокрема автомобілів та промислового обладнання.

Отже, кожній країні вигідніше зосереджуватися на виготовленні й продажу тих товарів, у виробництві яких вона має найвищу продуктивність і конкурентні переваги.

Поряд із ринком товарів інтенсивно розвивається *ринок послуг*: морські перевезення, туризм, банківська справа, страхування, посередницькі, консультативні та управлінські послуги. Франція, Іспанія, Туреччина – світові лідери за кількістю туристів, Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Сінгапур, Гонконг (Особливий адміністративний район Китаю) – головні фінансові центри світу, а багато малих острівних держав отримують основні прибутки від туризму та готельного бізнесу.

ОСНОВНІ РИСИ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО РИНКУ

- Глобальний характер – охоплює всі країни світу
- Взаємозалежність національних економік – події в одній країні можуть вплинути на інші країни
- Висока конкуренція між виробниками з різних держав
- Різноманітність форм торгівлі – традиційна, електронна, біржова, гуртова
- Провідна роль ТНК у світовому товарообігу

Мал. 31.3. Основні риси світового ринку

Світовий ринок товарів та послуг становить основу сучасної глобальної економіки, яка поєднує країни світу спільними виробничими і торговельними зв'язками (мал. 31.3).

5. Які сучасні тенденції розвитку торгівлі в Україні. Попри складні умови, спостерігаються позитивні тенденції: підвищення попиту у сферах побутового споживання та обслуговування, розвиток рекламного, будівельного й логістичного ринків.

Водночас існують і виклики для розвитку торгівлі: воєнні ризики, інфляція, залежність від імпорту, логістичні труднощі та низька купівельна спроможність населення (мал. 31.4). Проте навіть за цих умов український бізнес демонструє гнучкість і здатність адаптуватися до нових реалій – розвиваються онлайн-торгівля, безготівкові розрахунки, доставка товарів безпосередньо до споживача та електронні сервіси.

Чи користуєтеся ви або ваші рідні та близькі послугами інтернет-торгівлі? Які товари найчастіше купуєте? Поясніть, чому саме ці товари зручніше купувати через Інтернет, а не в звичайному магазині. Поміркуйте, як розвиток інтернет-торгівлі впливає на роботу традиційних магазинів у вашому місті чи громаді.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

1. Зростання ролі зовнішньої торгівлі

- Україна дедалі активніше інтегрується у світову економіку.
- Основні торговельні партнери: ЄС, Китай, Туреччина, США.
- Експорт орієнтований на аграрну продукцію, чорні метали, ІТ-послуги.
- Імпорт: паливо, техніка, транспорт, споживчі товари.
- Після 2022 р. змінилися торговельні маршрути – переорієнтація з РФ і Білорусі на ЄС.

2. Розвиток електронної торгівлі (e-commerce)

- Стрімке зростання інтернет-продажів (Rozetka, Prom.ua, Epicentr Online, інші маркетплейси).
- Активне використання соціальних мереж і спеціалізованих сайтів для торгівлі.
- Упровадження цифрових платіжних систем та мобільних сервісів доставки.

3. Урбанізація та концентрація торгівлі у великих містах

- Найбільші обсяги торгівлі зосереджені в Києві, Дніпрі, Львові, Одесі, Харкові.
- Розвиток торговельно-розважальних центрів і логістичних хабів.

4. Аграрна спеціалізація експорту

- Україна залишається одним із провідних експортерів зерна, олії, кукурудзи, соняшнику.
- Важлива роль зернового коридору і портів Чорного моря.

5. Євроінтеграційні процеси

- Угода про вільну торгівлю з ЄС.
- Упровадження європейських стандартів якості товарів та послуг.
- Поступова інтеграція в єдиний ринок ЄС.

6. Розвиток логістики і транспортної інфраструктури

- Активізація залізничних і морських перевезень у напрямку ЄС.
- Формування нових логістичних маршрутів через Польщу, Румунію, Словаччину.

Виклики та проблеми

- Вплив війни: руйнування інфраструктури, втрата ринків збуту, ускладнення логістики.
- Паливна й енергетична залежність.
- Необхідність розширення експорту.
- Збільшення виробництва продукції.

Мал. 31.4. Сучасні тенденції розвитку торгівлі в Україні

6. Як відбувається торгівля України та країн ЄС. ЄС є головним торговельним партнером України, забезпечуючи понад половину її експорту й імпорту. Український експорт до ЄС представлений аграрною продукцією, чорними металами й деревиною, а імпорт – машинами, обладнанням, транспортними засобами та хімічними товарами.

Користуючись інтернетом, знайдіть приклад спільного проєкту Україна – ЄС у сферах економіки, науки чи освіти. Поясніть, чому цей проєкт важливий не тільки для України, а й для ЄС.

Знайдіть статистичні дані про зміну обсягів онлайн-торгівлі в Україні за останні п'ять років. Проаналізуйте, як війна вплинула на електронну комерцію: чи зросла її частка; які товари українці стали частіше купувати онлайн.

Разом з батьками з'ясуйте, де ваша сім'я зазвичай купує товари щоденного вжитку – на ринку, у крамниці, у великій торговельній мережі, в інтернет-магазині.

Відкриваємо для себе Україну. Провідні позиції товарного експорту України 2024 р.: соняшникова олія (12,3 % від загального товарного експорту), кукурудза (12,2 %), пшениця (9 %), чорні метали (7,4 %) та залізна руда (6,7 %).

Географія в нашому житті. Оберіть 5–7 предметів або продуктів, які ви щодня використовуєте або споживаєте (одяг, олівці, чай, яблука тощо). З'ясуйте, у яких країнах вони виготовлені. Визначте, які товари – вітчизняного виробництва, а які – імпорتنі. Зробіть висновок: з якими регіонами світу Україна має найактивніші торговельні зв'язки та як торгівля впливає на ваше повсякденне життя.

Поясніть, як розвиток транспорту впливає на зовнішню торгівлю України. Наведіть приклади, коли покращення доріг, портів або залізниць сприяє збільшенню обсягів експорту й імпорту.

Електронна торгівля: чи замінить вона традиційні магазини? Наведіть аргументи на користь вашої думки.

Коротко про головне

Торгівля – вид господарської діяльності, пов'язаний з купівлею та продажем товарів і послуг. Розрізняють внутрішню та зовнішню торгівлю. За обсягом товару її поділяють на гуртову і роздрібну.

Світова торгівля передбачає переміщення товарів і послуг за межі державних кордонів та охоплює всі країни світу. Кожна країна має вигоду від виробництва та продажу тих товарів, для виробництва яких склалися сприятливі умови.

Перевіряємо себе

1. Які товари Україна експортує й імпортує? Чим можна пояснити відмінність у товарній структурі між ними?

2. Позначте на контурній карті України найбільші торговельні центри країни: Київ, Одесу, Львів, Дніпро, Харків.

3. Наведіть приклади, які транспортні магістралі сполучають ці центри з морськими портами та міжнародними прикордонними переходами.

4. У невеликому місті планують відкрити новий супермаркет. Запропонуйте найдоцільніше місце його розташування та обґрунтуйте вибір з урахуванням чинників розміщення закладів торгівлі.

Поясніть, чому великі торговельні центри зазвичай розміщують у містах із високою густотою населення та зручними транспортними зв'язками. Наведіть два аргументи.

Моя територіальна громада. Складіть картосхему вашого мікрорайону або населеного пункту, позначивши на ній усі продовольчі (супермаркети, крамниці, ринки) та непродовольчі (аптеки, побутових товарів, одягу) магазини. Класифікуйте їх на дві групи: національні мережі та місцеві магазини / приватні підприємці.

§ 32. Чому туризм є важливим видом економічної діяльності

- Чи любите ви подорожувати?
- Що таке туризм?
- Які ви знаєте види туризму?
- На які рекреаційні ресурси багата Україна?
- Пригадайте, що таке кластери. Які їхні переваги?

Туризм
Внутрішній туризм
Міжнародний туризм
Круїзний туризм
Туристичний район

1. Що таке туризм і чому він є важливим видом економічної діяльності. Туризм – вид економічної діяльності, який задовольняє потреби людей, коли вони подорожують. Його головний «продукт» – комплекс послуг, який охоплює все, що потрібно туристу (мал. 31.1).

Мал. 32.1. Комплекс туристичних послуг

Туризм має значний вплив на економіку країн, сприяючи зростанню ВВП та розвитку інфраструктури – доріг, аеропортів, засобів зв'язку. З туризмом тісно пов'язані й інші види економічної діяльності – будівництво, транспорт, зв'язок і навіть сільське господарство. Прикладом їхньої взаємодії є агротуризм (або сільський туризм). Він дає змогу туристам відчувати сільський побут і традиції, а жителям села – отримати додатковий дохід, нові можливості для праці та розвитку господарства. Агротуризм сприяє відродженню українського села, поєднує міських та сільських жителів у спільній справі.

На замітку. Туризм – вид послуг, який пов'язаний з тимчасовим виїздом людини з місця її постійного проживання з оздоровчою, пізнавальною, діловою або іншою метою, не пов'язаною з трудовою діяльністю в місці перебування.

Туризм створює робочі місця в готелях, ресторанах, на транспорті та у сфері відпочинку. Приїзд туристів пожвавлює економіку, адже вони купують товари, користуються послугами, відвідують музеї та культурні заходи. Туризм підтримує народні ремесла і допомагає зберігати культурну спадщину.

2. Яка існує класифікація туризму. Туризм має таку класифікацію (мал. 32.2).

На замітку. Внутрішній туризм – подорожі громадян у межах своєї країни з метою відпочинку, оздоровлення, пізнання чи розваг.

Міжнародний туризм – подорожі громадян за межі своєї країни з метою відпочинку, навчання, роботи чи пізнання інших країн.

У міжнародному туризмі виокремлюють дві його форми – іноземний (в'їзний) і зарубіжний (виїзний), які відрізняються за напрямом

Мал. 32.2. Класифікація туризму

ками туристичних потоків. Розрізняють країну походження туриста, яку він залишає, і країну призначення, куди він прибуває. В першому випадку йдеться про виїзний, у другому – про в'їзний туризм.

Розгляньте мал. 32.2. Оберіть класифікацію туризму за певною ознакою, наведіть приклад та поясніть його.

3. Які чинники впливають на розвиток туризму. На розвиток туризму впливає багато чинників, які можуть породжувати певні проблеми (мал. 32.3).

Також важливими чинниками туризму є безпека та вартість пропонованих туристам послуг.

У групі розгляньте мал. 32.3. Дослідіть, які з чинників позитивно впливають на розвиток туризму у вашій громаді, а які негативно. Відповідь аргументуйте.

Залежно від головної мети подорожі вирізняють кілька видів туризму. Наприклад, екзотичний туризм передбачає відвідування малодоступних географічних об'єктів, знайомство з національними звичаями та кліматом, кухнею та іншими традиціями.

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ

Мал. 32.3. Чинники, які впливають на розвиток туризму

Проведіть опитування серед однокласників: «Які види туризму могли б вас зацікавити?». Отримані результати оформте у вигляді діаграми.

Швидкими темпами розвивається *круїзний туризм*. Круїзний лайнер – пасажирське судно, «плавучий готель» із ресторанами, басейнами, театрами, спортзалом, магазинами. Середньорічне зростання кількості відпочивальників у круїзах становить близько 20–25 %. Найпопулярніші круїзні напрямки: Середземне море, острови Карибського басейну, Північна Європа, Аляска, Південно-Східна Азія. Зростає популярність експедиційних круїзів – до Арктики, Антарктиди, Галапагоських островів. Поширюються тематичні круїзи: музичні, гастрономічні, сімейні, освітні, екологічні. Найбільшим попитом круїзний туризм користується в країнах Європи та Північної Америки.

На замітку. *Круїзний туризм* – форма морського або річкового туризму, коли подорож відбувається на спеціальному пасажирському судні (круїзному лайнері) за певним маршрутом із зупинками в портах для екскурсій та відпочинку.

4. Які основні тенденції розвитку світової туристичної індустрії. У 2020–2023 роках туризм дуже змінився через пандемію COVID-19: люди менше подорожували, змінилися смаки туристів.

Світовий туризм повністю відновився після пандемії (мал. 32.8). У туристичній сфері активно використовують нові технології: штучний інтелект, віртуальну реальність і мобільні додатки для бронювання подорожей. Це робить поїздки зручнішими та безпечнішими.

Через пандемії, війни та економічні кризи люди частіше мандрують усередині своїх країн, відкриваючи нові місця й підтримуючи місцеву економіку. Часто люди поєднують роботу й відпочинок. Вони працюють віддалено, подорожуючи, тому популярними стають готелі з коворкінгами та апартаменти для тривалого проживання.

5. Які регіони і країни світу є найбільш відвідуваними туристами.

Одним із найбільш відвідуваних туристами глобальних туристично-рекреаційних ресурсів є *європейський туристичний регіон*, передусім території Південної та Західної Європи. Європа прийняла 2024 року найбільшу кількість туристів.

Париж

Французька Рив'єра
(Лазуровий берег)Замки долини річки
Луари

Мал. 32.4. Найбільш відвідувані туристичні місця Франції

Дуже популярний серед туристів *Азійсько-Тихоокеанський регіон*. Найбільший ріст туристичних потоків у Японію, В'єтнам, Південну Корею, Китай, Малайзію та Індонезію. Таїланд і В'єтнам активно інвестують у розвиток туризму в своїх країнах.

Найбільш відвідуваною країною беззмінно залишається Франція, яка прийняла 102 млн туристів за 2024 рік.

Основними туристичними місцями є Париж, Французька Рив'єра (Лазуровий берег) та замки долини річки Луари (мал. 32.4).

Друге місце в цьому рейтингу посідає Іспанія. Найчастіше мандрівники їдуть до Барселони, Севільї, Мадрида, Малаги, Гранади і Сан-Себастьяна, а також на острови – Майорку, Ібіцу, Тенерифе та Гран-Канарію (мал. 32.5).

Барселона

Гранада

Ібіца

Мал. 32.5. Основні туристичні місця Іспанії

Третє місце – США, які приваблюють ландшафтним розмаїттям і знаковими місцями. Ця країна вражає своїми масштабами, різноманітністю та енергією, яка заряджає кожного, хто сюди потрапляє. Мандрівників приваблюють хмарочоси Нью-Йорка, пляжі Маямі, казкові парки Орlando, історичні пам'ятки Вашингтона і природа Гаваїв.

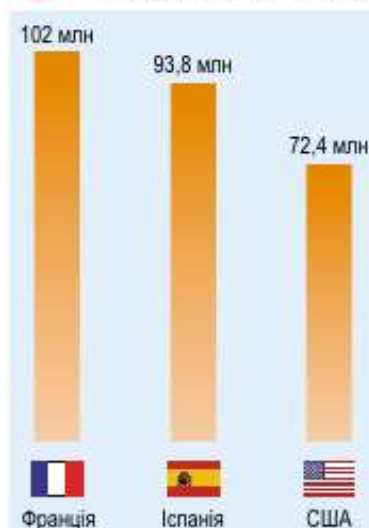
Популярність цих напрямків зумовлена унікальним поєднанням об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО, сучасної архітектури та природних атракцій. Кожна з цих країн пропонує універсальні можливості як для культурно-пізнавального, так і для активного відпочинку.

Мал. 32.6. Міжнародний туризм у регіонах світу, 2024 р.

Розгляньте мал. 32.7 та 32.8. Поясніть, які причини вплинули на зміну доходів у міжнародному туризмі протягом 2018–2024 рр.

Мал. 32.7. Країни – лідери у світі з прийняття іноземних туристів, млн осіб, 2024 р.

Мал. 32.8. Міжнародний туризм у 2018–2024 рр., світ

За оцінками Всесвітньої туристичної організації, туристи з Китаю витрачають найбільше грошей на закордонні поїздки (мал. 32.9).

Уявіть, що ваш клас має поїхати на канікули до ЄС. Оберіть країну, яку ви хотіли б відвідати. Розробіть маршрут подорожі, укажіть відвідувані міста, визначні об'єкти природи, пам'ятки архітектури, які вас зацікавили.

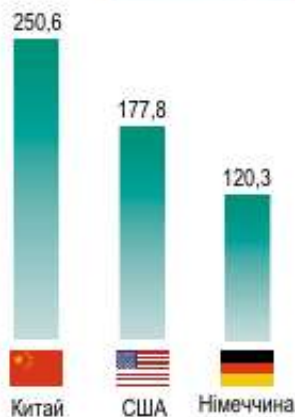
6. Які туристичні райони виокремлюють в Україні. Туристично-рекреаційні ресурси є основою створення *туристичних районів* та визначають їхню спеціалізацію. Наприклад, м'який клімат Південного берега Криму сприяв розвитку морських курортів (Ялта, Феодосія, Алупка), а культурні пам'ятки Львова (площа Ринок, Успенська церква, Вірменський собор та інші) зробили його відомим туристичним центром України.

На замітку. *Туристичний район* – це частина території країни, де зосереджено багато цікавих місць і умов для подорожей та відпочинку.

В Україні виокремлюють п'ять туристичних районів (мал. 32.10).

Інтенсивного туристичного розвитку набули Причорноморський і Карпатсько-Подільський райони, а також міста Київ, Львів, Чернігів та інші туристичні центри.

У Кримських горах поширені альпінізм, кінний та піший туризм. Наймасовішим є пляжний відпочинок на узбережжях Азовського й Чорного морів. Найціннішими з огляду туризму і рекреації є ділянки морського узбережжя на Південному березі Криму та в районі Одеси. З рекреаційною метою використовують також узбережжя озер, ставків і річок. Набув розвитку відпочинок на берегах Шацьких озер.

Мал. 32.9. Країни-лідери за витратами громадян на туристичні поїздки за кордон, млрд дол. США, 2024 р.

Мал. 32.10. Туристичні райони України (за О. О. Бейдиком)

В Україні створюються туристичні кластери, які розвивають туризм та створюють привабливі туристичні локації. Приклади таких кластерів: «Кам'янецький дивокрай», «Південне туристичне кільце», «Гоголівські місця Полтавщини».

Уявіть, що у курортному місті (наприклад, м. Трускавці) відкрили нові готелі та ресторани. З'ясуйте, які професії створює туризм. Встановіть взаємозв'язок між туризмом і розвитком малого бізнесу. Чому туризм важливий для місцевих громад?

7. Як широкомасштабні бойові дії вплинули на туризм. Туризм в Україні зазнав негативного впливу через збройну агресію Росії. Серед головних викликів – економічна нестабільність, закриття аеропортів, небезпека пересування та зруйнована інфраструктура. Усе це ускладнює подорожі та обслуговування туристів.

Серйозних руйнувань зазнали морські курорти України. Чорноморське узбережжя, яке раніше приваблювало як українських, так і іноземних відпочивальників, нині опинилося в зоні ризику. Багато туристичних об'єктів пошкоджено або повністю знищено. Унаслідок цього кількість іноземних туристів в Україні суттєво скоротилася.

В Україні з'явився новий туристичний напрямок – військовий туризм. Іноземці приїжджають, щоби побачити наслідки обстрілів та місця бойових дій. Військовий туризм – це не розвага на війні, а шлях до розуміння історії, солідарності та вшанування подвигу, місце пам'яті.

Поновився частково і внутрішній туризм. Найпопулярнішими серед українців стали західні регіони України. Найбільше на відпочинок їдуть у Чернівецьку, Івано-Франківську, Львівську та Закарпатську області.

Відкриваємо для себе Україну. Населені пункти України – селище Ворохта (Івано-Франківська обл.), с. Урич (Львівська обл.), села Колочава і Синевирська Поляна (Хустський р-н, Закарпатська обл.) увійшли до однієї з наймасштабніших туристичних мереж світу – «Найкращі туристичні села» (The Best Tourism Villages).

Селище Ворохта, Надвірнянський район, Івано-Франківська обл., Ворохтянська селищна громада

Тустань, с. Урич, Стрийський район, Львівська обл. Сколівська міська громада

Це змінить Україну. 2024 р. туристична сфера поповнила державний бюджет України на 273,1 млрд грн.

Як війна в Україні вплинула на міжнародний туризм? Які нові форми туризму з'явилися?

Туризм – шлях до економічного розвитку чи до руйнування природи?

Відкриваємо для себе Україну. Зона відчуження Чорнобильської АЕС є єдиною в Україні офіційною зоною екстремального туризму.

Географія в нашому житті. Збираєтеся в подорож? Що треба знати при виборі туроператора?

1. Дізнайтеся, чи туроператор легітимно працює на території країни і його юридичні особи внесені в єдиний реєстр туроператорів країни.

2. Ознайомтеся з пропонованою програмою поїздки, дізнайтеся, чи є трансфер та гід-перекладач, запишіть контактні телефони приймаючого туристичного агентства в країні, у яку ви прямуєте.

3. Перш ніж купувати обраний тур, зробіть порівняльний аналіз його вартості з цінами інших туристичних агентств.

Коротко про головне

Туризм є важливою складовою світової економіки. Він сприяє зростанню ВВП, розвитку інфраструктури і створює багато робочих місць. Його розвиток свідчить про позитивні зміни в рівні та якості життя населення. Сучасний ринок туристичних послуг динамічно змінюється під впливом цифровізації. Дедалі більшої популярності набуває зелений туризм. Важливу роль відіграють інноваційні технології: від віртуальних екскурсій до мобільних застосунків для мандрівників.

Україна має різноманітні рекреаційні ресурси. З'явився новий туристичний напрям – воєнний туризм. Найбільше туризм розвивається в західних областях держави. Для України стратегічним завданням є інтеграція у європейський туристичний простір та відновлення пошкодженої інфраструктури.

Перевіряємо себе

1. Назвіть чинники, які впливають на розвиток туризму.
2. Поясніть, чому туризм у світі нині визначає якість життя населення.
3. Схарактеризуйте роль туризму у світовому господарстві.
4. Назвіть і покажіть на карті туристичні регіони світу й України. Які з них є найбільш відвідуваними?
5. Україна має багато туристичних ресурсів: гори, моря, історичні пам'ятки. Які види туризму можна розвивати в Україні? Як туризм може сприяти розвитку регіонів?

Моя територіальна громада. Розробіть туристичний маршрут для одного з видів туризму (на вибір) у своїй територіальній громаді. Накресліть схему маршруту. Придумайте назву. Зазначте всі об'єкти, які цей маршрут включає. Чим вони привабливі для туристів? Зберіть фото- або відеоматеріали про туристичні локації свого краю. Підготуйте іноземною мовою повідомлення про ваш туристичний маршрут для гостей з інших країн.

§ 33. Яка роль науки в розвитку економіки країни та суспільства

- Які асоціації виникають у вас із поняттям «наука»?
- Які наукові установи вам відомі?
- Чи любите ви проводити наукові дослідження?
- Чи доводилося працювати над темою в Малій академії наук (МАН)? З якого напрямку?

Наука
Патент
Ліцензія
Технопарк
Індустріальний парк

1. Чим важлива наука для людства. Наука є важливою складовою розвитку будь-якої держави. Саме завдяки науковим відкриттям з'являються нові технології у медицині, енергетиці, промисловості та зв'язку, які суттєво змінюють наше повсякденне життя. Наука допомагає зрозуміти й розв'язувати глобальні проблеми людства – зміну клімату, нестачу їжі, енергетичні та медичні кризи. Завдяки науці люди можуть швидше обмінюватися інформацією, створювати нові технології й покращувати якість життя.

Оберіть один винахід або відкриття ХХІ ст. (інтернет, смартфони, генна інженерія, космічні місії) та аргументуйте, чому саме вони, на вашу думку, найважливіші. Чи завжди наука служить на користь людям? Наведіть приклади позитивних і негативних наслідків.

2. Що таке наука та яка її структура. Науки поділяють на: природничі (фізика, хімія, біологія, географія); суспільні (економіка, соціологія, політологія, психологія); гуманітарні (філософія, історія, філологія, культурологія тощо).

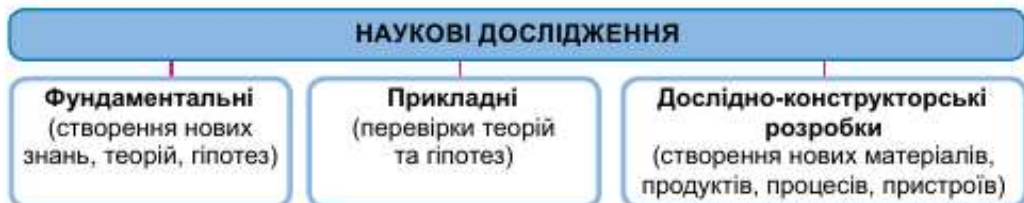

Установіть, до якої групи належать зазначені науки:

ядерна енергетика, філософія, геологія, економіка, мистецтвознавство, математика, соціологія, радіотехніка, демографія, гідрологія, астрономія, медицина, електротехніка, історія, біологія, право, біофізика, психологія, археологія.

На замітку. Наука – сфера діяльності, спрямована на здобуття нових знань.

Наука включає *фундаментальні* та *прикладні* дослідження, а також *дослідно-конструкторські* розроблення (мал. 33.1). Залежно від місця проведення наукові дослідження поділяють на лабораторні та виробничі. Місце проведення обумовлює організацію дослідження, методи, засоби, дослідницький інструментарій, що використовується, а також вибір об'єкта дослідження.

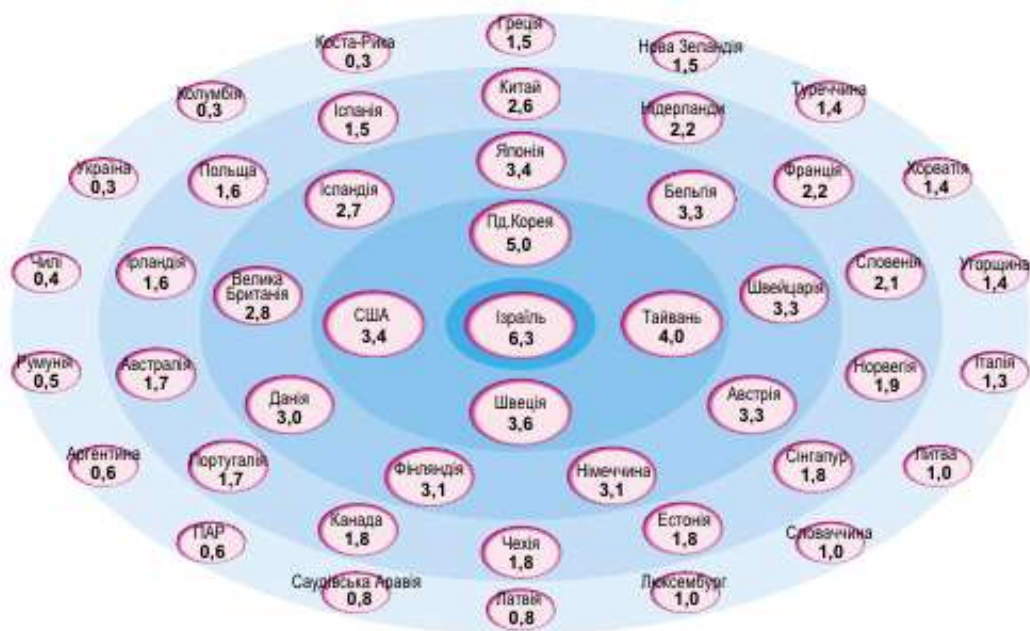

Мал. 33.1. Класифікація наукових досліджень

Основними джерелами фінансування науки є держава й бізнес. Фундаментальні та прикладні дослідження фінансуються зазвичай

державою, а практичні та прикладні – приватним капіталом. Країни Західної Європи є одними зі світових лідерів за витратами на наукову діяльність (мал. 33.2). До країн світу з високорозвинутим науковим сектором належать США, Китай, Німеччина, Японія, Ізраїль.

Здобуті під час прикладних досліджень і проектно-конструкторських робіт нові знання, винаходи та сучасні технологічні процеси також можуть стати товаром.

Мал. 33.2. Частка витрат на науку у ВВП різних країн світу, % від ВВП, 2024 р.

і З'ясуйте, яка частка витрат на науку у ВВП в Україні? Чим обумовлено сучасний відповідний показник?

Промислові розробки захищають за допомогою *патентів* – спеціальних документів, які підтверджують авторство винахідника і дають йому виняткове право на використання або продаж свого винаходу.

Інші компанії чи організації можуть отримати дозвіл користуватися цими винаходами, купивши *ліцензію*. Придбання ліцензії коштує дешевше, ніж самостійне створення подібної технології.

На замітку. *Патент* – юридичний документ, який видається державою винахідникові або його правонаступникам. Він надає власникові ексклюзивне право виробляти, використовувати і продавати свій винахід.

Ліцензія – дозвіл на використання винаходу або іншого технічного досягнення в певній сфері.

3. Які є типи науково-виробничих центрів. *Технопарки* – спеціальні організації, які допомагають розвивати нові ідеї, винаходи і технології. Вони перетворюють різні ресурси – гроші, обладнання, знання та досвід – на готові інноваційні продукти й послуги.

На замітку. *Технопарк* – науково-інноваційний центр або територіально виділений комплекс, який об'єднує організації, фірми, установи, що займаються інноваційною діяльністю.

Головне завдання *технопарків* – створювати сприятливі умови для розвитку нових компаній та підтримувати вже наявні високотехнологічні фірми. У таких центрах проводять наукові дослідження, розробляють нові технології та зразки продукції, а також упроваджують їх у виробництво. Технопарки зазвичай будують поруч із великими університетами або науковими центрами, щоб мати доступ до сучасних знань, дослідницької бази та молодих, кваліфікованих фахівців. На їхній території можуть розміщуватися лабораторії, науково-дослідні центри і навчальні заклади. За розміром і складністю технопарки бувають різні. Найбільші з них називають *технополісами* – це частини міст, де поєднані університети, компанії та наукові установи.

Більшість технопарків сконцентровано у Західній Європі, Північній Америці та Північно-Східній Азії.

Бізнес-інкубатори	допомагають новим компаніям розпочати роботу
Технопарки	підтримують розвиток наукових і технічних проєктів
Технополіси	великі центри науки й виробництва

Мал. 33.3. Територіальні структури наукомісткого виробництва

Бізнес-інкубатори займаються реалізацією інвестиційного проєкту, що передбачає прибуток. Вони перебувають під патронатом банку, який готовий інвестувати ризиковий капітал. Найкращі бізнес-інкубатори світу, такі як Y Combinator, 500 Global і Techstars (США), відомі тим, що допомагають стартапам розвиватися завдяки наставництву, інвестиціям та зв'язкам.

Технологічний парк – поєднання малих інноваційних підприємств (Цукуба в Японії, Хай-Тек Парк у Тайбеї, Тайвань) (мал. 33.4).

Технополіси – комплекс наукових закладів, ВНЗ, конструкторських і впроваджувальних організацій, а також експериментальних промислових підприємств, орієнтованих на впровадження нововведень.

«Берлін-Адлерсхоф»
(Німеччина)

Чжунгуаньцунь
(Китай)

Кембриджський науковий парк
(США)

Мал. 33.4. Науково-технологічні парки

Перший технополіс був утворений у США в 50-х роках ХХ ст. на базі Стенфордського університету – «Кремнієва долина». Зараз у ньому працює 250 тис. осіб, із яких 6 тис. осіб – висококваліфіковані спеціалісти і вчені.

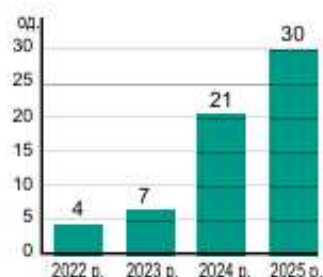
Вдалий досвід «Кремнієвої долини» дав поштовх для поширення цієї організаційної форми. Наприклад, «Силіконовий штук» (штат Луїзіана), «Електронний гвинт» (штат Флорида) та інші.

4. Як здійснюється наукова діяльність в Україні. Найбільшими вітчизняними науковими організаціями є чотири національні академії. Потужними науковими центрами є національні університети. В Україні також створено технопарки та інноваційні парки (мал. 33.5 і 33.7).

Мал. 33.5. Інноваційні парки України

В Україні найбільш поширені *індустріальні парки* – території, у яких зосереджена вся потрібна інфраструктура для діяльності в сфері переробної промисловості, для ведення наукових досліджень та діяльності в сфері інформації та телекомунікацій. Перший інноваційний парк в Україні відкрили 2017 р. – UNIT.City в Києві (мал. 33.5). Індустріальні парки розташовані за межами або на околицях міст: поблизу автомагістралей, залізничних вузлів, портів або аеропортів. Такі локації зручні для постачання сировини та доставки готової продукції.

Мал. 33.6. Діючі індустріальні парки України, од.

Це змінить Україну. В Україні зареєстровано понад 100 індустріальних парків.

Мал. 33.7. Індустріальні парки України, 2025 р.

На замітку. *Індустріальний парк* – ділянка з інфраструктурою, придатна для розміщення виробничих підприємств і логістики.

Кожен такий парк має своє чітко встановлене функціональне призначення. Саме воно визначає, які види діяльності будуть тут працювати, який тип бізнесу залучатиметься, яку роль парк відіграватиме в розвитку регіону.

Індустріальні парки створюються з метою:

- залучати інвестиції;
- розвивати регіони;
- упроваджувати нові технології;
- створювати нові робочі місця;
- сприяти сталому розвитку.

Користуючись джерелами інформації, підготуйте повідомлення про один із технопарків України.

Оберіть у групі один із відомих технополісів (наприклад, Кремнієва долина у США, Цукуба в Японії). Дослідіть, які університети стали базою для його створення та які світові корпорації там розташовані? Чому для науки важлива концентрація талантів в одному місці?

5. Які наукові дослідження проводяться в Україні. Українські вчені беруть активну участь в європейських дослідженнях. Зокрема, від 2024 р. вчені Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення

ім. М. П. Семененка НАН України вивчають руди рідкісних металів у вітчизняних надрах у межах проекту міжнародних провідних наукових розробок ЄС «Горизонт» спільно із колегами з країн-членів ЄС. Метою цього проекту є рекомендації щодо введення в експлуатацію нових родовищ та зміцнення безпеки України. Сучасні наукові дослідження в Україні активно розвиваються в різних напрямках (табл. 33.1).

Таблиця 33.1. Сучасні наукові дослідження в Україні

Область дослідження	Напрямки дослідження
Інформаційні технології	Штучний інтелект, кібербезпека та безпека блокчейну, програмне забезпечення.
Військова сфера	Кібербезпека, створення нових видів озброєнь і техніки, удосконалення наявних систем, розвідка (включаючи кіберрозвідку), підвищення точності завдання ударів, забезпечення стійкості критичної інфраструктури та розвиток нових технологій для потреб оборони.
Оборонно-промисловий комплекс	Модернізація існуючих бронетанкових заводів. Розроблення і впровадження нових технологій у сфері створення дронів та боротьби з ними. Упровадження науково-технічних розробок новітніх зразків артилерійської зброї. Розбудова ракетобудування.
Медицина	Операції на працюючому серці, електрозварювання м'яких тканин, методи відновлення нервових структур (електростимуляція), створення інноваційних пристроїв, таких як альгінатні капсули для лікування ендокринних захворювань та штучні клапани. Клінічні дослідження нових ліків та медичних виробів, а також спеціалізовані хірургічні операції з трансплантації та реконструкції органів.
Географія	Вивчення забруднення ґрунтів важкими металами внаслідок активних бойових дій та мінування територій. Вивчення змін природних комплексів на місці колишнього Каховського водосховища. Вивчення змін якості життя населення. Аналіз стійкості та потенціалу відновлення деокупованих територій. Вивчення змін у розміщенні провідних видів економічної діяльності. Аналіз змін у розміщенні населення.
Біологія	Фізіологія та генетика рослин, розробка біо- і нанотехнологій, створення та вивчення генетично модифікованих організмів, збереження рослинних генофондів та дослідження механізмів адаптації рослин до стресових умов, включаючи гербіциди.
Економіка	Створення нових технологій, методів та стратегій, що надають можливість ефективніше використовувати ресурси й підвищувати економічну конкурентоспроможність.

Географія в нашому житті. Проведіть мінідослідження «Наука в повсякденному житті». Наведіть приклади наукових відкриттів, без яких неможливе наше сьогодення (електроніка, медицина, транспорт, зв'язок).

Відкриваємо для себе Україну. 2024 р. вітчизняні вчені та інженери успішно створили і запустили в серійне виробництво бойову ракету з радіусом польоту до 2000 км.

За сайтом <https://me.gov.ua/view/3a5db9a6-a3fe-4f00-894b-48682d9a0bc3> дослідіть спеціалізацію індустріального парку, який розміщений найближче до вашої територіальної громади.

Складіть порівняльну характеристику індустріального парку і технопарку. Що між ними спільного та чим вони відрізняються?

Порада: як стати вченим

Вченими не народжуються – ними стають. Незалежно від галузі науки, всіх учених об'єднують спільні якості та навички. Готуватися до цієї кар'єри варто змалку.

- Будьте допитливими: ставте запитання «чому?» і любіть навчатися протягом усього життя.
- Розвивайте вдумливість, посидючість і наполегливість у досягненні цілей.
- Зберігайте романтичне ставлення до науки – дослідження наповнюють життя сильними емоціями.
- Виховуйте критичне ставлення до світу: шукайте пояснення явищ і їх практичне застосування.
- Розвивайте критичне мислення: перевіряйте факти й шукайте різні рішення.
- Постійно навчайтеся: читайте, слухайте подкасти, дивіться освітні відео.
- Беріть участь у наукових конференціях і дослідницьких заходах – цей досвід стане корисним у майбутньому.

Коротко про головне

Наука є вирішальним чинником економічного зростання, впливаючи на добробут суспільства. Вона сприяє технологічному прогресу, який забезпечує підвищення продуктивності, збільшення заробітної плати і покращення в таких сферах, як охорона здоров'я та національна безпека.

Основними типами науково-виробничих центрів є: бізнес-інкубатори, технологічні парки, технополіси, регіони науки і технологій. В Україні швидкого розвитку набули індустріальні парки.

Перевіряємо себе

1. Яка роль науки в економіці країни?
2. Поясніть, яка роль патентів у формуванні єдиного світового науково-технічного простору.
3. Назвіть країни зі значним потенціалом розвитку наукової сфери.
4. Що таке технополіси? Яка їхня основна функція? Назвіть найбільші технополіси світу. Поясніть відмінність між технополісами й технопарками.
5. Яка мета створення технопарків в Україні?
6. Оберіть один із наукових центрів України (Київ, Харків або Львів). Які галузі науки розвиваються в цих містах (наприклад, ІТ, медицина, матеріалознавство)? Поясніть зв'язок між наявністю великої кількості ЗВО та розвитком високотехнологічних виробництв у цих містах.

Моя територіальна громада. Які сучасні інтернет-технології використовують органи місцевого самоврядування у вашій територіальній громаді для спілкування з громадянами?

§ 34. Що таке фінансові послуги та яка їх роль у світовій економіці

- Які установи відносять до фінансових?
- Чому у світі є країни, де гроші «люблять зберігатися», а інші – де їх завжди не вистачає?
- Які асоціації у вас викликає слово «офшори»?

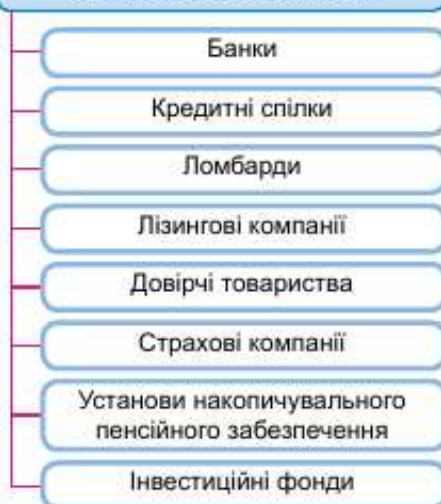
Фінансові послуги
Інтернет-банкінг
Міжнародний валютний фонд
Світовий банк
Країна-офшор

1. Які послуги належать до фінансових. Глобалізація сприяла бурхливому розвитку *фінансових послуг* і появи нових їх видів, заснованих на інтернет-технологіях.

На замітку. *Фінансові послуги* – це дії, що допомагають людям та підприємствам керувати своїми грошима: зберігати, позичати, інвестувати або страхувати їх.

Світовий ринок фінансових послуг складається з ринку капіталів, дорогоцінних металів (золота, платини, срібла), кредитів, валюти, цінних паперів і боргових зобов'язань. Вони тісно між собою пов'язані, тому для їх координації створено спеціальні міжнародні фінансові організації – *Світовий банк* та *Міжнародний валютний фонд*.

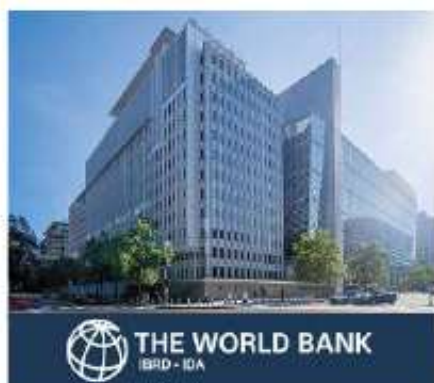
ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ

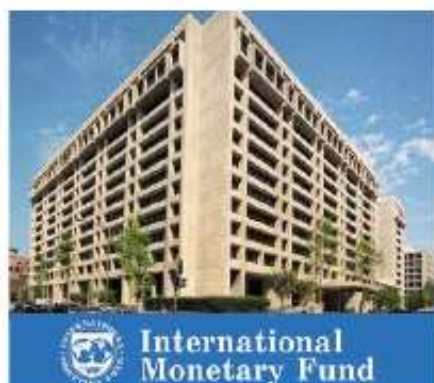
Мал. 34.1. Основні фінансові установи

Розгляньте малюнок 34.1. Послугами яких фінансових установ доводилося користуватися вам або членам вашої сім'ї? Пригадайте з курсу «Підприємництво та фінансова грамотність», які послуги надають ці фінансові установи.

Мал. 34.2. Світовий банк.
Вашингтон, округ Колумбія,
США

Мал. 34.3. Міжнародний валютний фонд.
Вашингтон, округ Колумбія, США

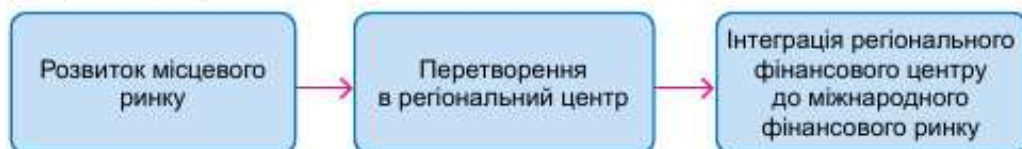
2. Яка роль у світі найбільших фінансових центрів. У світі існують великі міжнародні фінансові центри – міста, де зосереджені штаб-квартири провідних банків та головні біржі. Вони є головними вузлами глобальної фінансової системи. Такі центри тісно поєднані між собою.

Найбільші фінансові центри світу відіграють дуже важливу роль у світовій економіці (мал. 34.4).

Зосереджують рух грошей і капіталів	Проводяться основні операції з цінними паперами, валютами, кредитами
Керують міжнародними інвестиціями	Установи, де ухвалюють рішення, як і куди спрямовувати кошти, щоб вони приносили прибуток
Визначають фінансову політику і тренди	Зміни на біржах у світових містах впливають на економіку всього світу
Сприяють розвитку технологій та бізнесу	У фінансових центрах зосереджуються інновації, стартапи

Мал. 34.4. Роль фінансових організацій у сучасному світі

Міжнародні фінансові центри у своєму розвитку проходять три стадії (мал. 34.5).

Мал. 34.5. Стадії розвитку міжнародних фінансових центрів

Завдяки інтернету у 2000-х роках вдалося здійснити справжню революцію у фінансовій сфері на базі *інтернет-банкінгу*. Вартість грошових переказів у віртуальному просторі стала дуже низькою, вони виконуються майже миттєво, створено нові ринки, серед яких останніми роками набув глобального розвитку ринок криптовалют.

На замітку. *Інтернет-банкінг* – вид дистанційного банківського обслуговування, який дає змогу клієнтам здійснювати фінансові операції та керувати своїми рахунками через мережу «Інтернет», використовуючи вебсайт банку або спеціальний мобільний застосунок.

Складіть у групі список топ-10 світових фінансових центрів за останні п'ять років, використовуючи індекс GFCI. Для кожного центру визначте його ключову спеціалізацію (наприклад, управління активами, торгівля валютою, FinTech). Визначте, які географічні регіони (Північна Америка, Західна Європа, Азійсько-Тихоокеанський регіон) домінують у цьому списку.

Розгляньте малюнок 34.6. Які криптовалюти ви знаєте? Чим вони вирізняються?

Мал. 34.6. Кількість придбаних біткоїнів за громадянством їхніх власників, 2024 р.

3. Які фінансові установи працюють в Україні. Станом на кінець 2025 року в Україні діють 59 комерційних банків, 26 з яких мають іноземний капітал. Найбільші з них належать державі («ПриватБанк», «Ощадбанк»). Регіональними фінансовими центрами України є її провідні міста: Київ, Львів, Харків, Одеса та Дніпро. Банки з іноземними інвестиціями, входять до складу великих міжнародних фінансових груп, зокрема такі як «Креді Агріколь Банк», Uksibbank BNP Paribas Group. Крім банків, працюють й інші фінансові установи. Наприклад, у більшості територіальних громад діють відділення «Укрпошти», які надають послуги з переказу коштів, а також здійснюють виплати пенсій та соціальної допомоги.

Розміщення фінансових установ має свою закономірність – що більше населення проживає в певному населеному пункті, то більше там діє різних фінансових установ та їхніх відділень. У населених пунктах вони розміщені нерівномірно.

В Україні працює багато страхових компаній. Лідерами за розміром активів та обсягами виплат є «ТАС СГ», «ARX», «ІНГО», «УНІКА» та «PZU Україна». Окрему групу становлять профільні страховики – компанії зі страхування життя (наприклад, «ГРАВЕ УКРАЇНА Страхування Життя», «УНІКА Життя») та компанії, що спеціалізуються на оформленні міжнародного страхування «Зелена карта» «УСГ», «КНЯЖА», «PZU Україна».

Це змінить Україну. 2024 р. українці купили в банках 21,55 тис. унцій золота на загальну суму 51,07 млн дол. США.

Розрахуйте показник «щільність банківського обслуговування» (кількість відділень на 100 тис. населення) для своєї області. Установіть, чи існує пряма кореляція між щільністю банківського обслуговування та рівнем ВВП на душу населення.

За допомогою одного з картографічних інтернет-сайтів визначте, де саме в Києві розміщені штаб-квартири фінансових установ. Чим зумовлена нерівномірність їхнього розміщення?

Проаналізуйте, які чинники впливають на географію фінансових послуг у вашому районі.

Група 1. Як розвиток інтернет-банкінгу та мобільних додатків змінив традиційну мережу банківських відділень? Наведіть конкретні приклади з України.

Група 2. Поясніть, чому у вашому районі переважають структурні підрозділи банків та страхових компаній, які зареєстровані в головних фінансових центрах України.

Група 3. Спільно з батьками з'ясуйте, в яких фінансових установах вони здійснюють платежі за комунальні послуги, отримують зарплату, сплачують за послуги підключення до інтернет-мережі.

Чи може м. Ужгород стати потужним фінансовим центром України? Відповідь аргументуйте.

4. Яка роль валютної системи у світовій економіці. Провідні сучасні міжнародні фінансові центри зосереджують гігантські обсяги коштів, адже в них розміщені основні фінансові та банківські установи світу, які займаються кредитними угодами, операціями з валютою, цінними паперами, дорогоцінними металами (мал. 34.7).

Мал. 34.7. Частка валют в офіційних резервах центральних банків світу, %, 2024 р.

Вимоги до резервної валюти

Великий ВВП країни

Невелика інфляція

Велике значення у світовій торгівлі

Відкрита для світової економіки

Має розвинуті фінансові ринки

Повинна бути вільно конвертованою

Мал. 34.8. Вимоги до резервної валюти

Основними світовими валютами, які найчастіше використовують у міжнародних розрахунках, є долар США, євро, японська єна та фунт стерлінгів Великої Британії (мал. 34.7). У кожній країні є свої гроші, які зазвичай випускає центральний банк. Окремі країни не мають власної валюти. Наприклад, багато європейських держав об'єдналися і користуються спільною грошовою одиницею – євро. Подібні валютні союзи є також в Африці й у країнах Карибського басейну. Є країни, які користуються валютою іншої держави або надають можливість використовувати дві валюти одночасно. Наприклад, у Чорногорії офіційна валюта євро, хоча країна не входить до ЄС. У Великій Британії, крім звичного британського фунта стерлінгів, існують свої версії фунтів у різних її частинах і на залежних територіях та коронних землях, а окремі приватні банки мають право випускати власні кредитні білети.

Скористайтеся офіційним сайтом НБУ для укладання графіка зміни офіційного курсу української гривні до долара США.

Це змінить світ. 2021 року Сальвадор визнав біткоїн національною валютою. Було придбано 6002 біткоїни за 270 млн дол. США (мал. 34.4), які вже у 2025 р. мали ціну в 500 млн дол. США.

Чи варто Україні вчинити так само, як Сальвадор? Які є ризики в торгівлі віртуальними валютами?

5. Чому банки є важливим елементом світової фінансової системи. Без банківської системи неможливий ефективний розвиток будь-якої економіки, адже вона забезпечує рух грошей. Банки проводять не тільки безготівкові перекази грошей, а й надають різні фінансові послуги (наприклад, видають кредити, акумулюють кошти в депозитах). Без них неможливе існування глобальної економіки. Великі світові банки концентрують гігантські суми коштів (табл. 34.1), зіставні з ВВП окремих країн.

Таблиця 34.1. Найбільші (за капіталізацією) банки світу, 2024 р.

Місце	Назва	Країна	Капіталізація (млрд дол. США)
1	JPMorgan Chase	США 	599,9
2	Bank of America	США 	307,9
3	Industrial and Commercial Bank of China	Китай 	303,5

З офіційного сайту вашої об'єднаної територіальної громади дізнайтеся вартість її щорічних доходів та видатків. Звідки вона отримує кошти для покриття своїх видатків, які перевищують доходи? Чи можливе залучення банківських кредитів місцевими органами самоврядування для збалансування своїх бюджетів?

6. Як функціонує світовий ринок інвестицій. Крім банків, у світовій економіці велику роль відіграють міжнародні інвестиційні фонди. Вони видають гроші на реалізацію проектів країнам із умовою повернення коштів. Провідними є *Міжнародний валютний фонд* і *Світовий банк*.

На замітку. *Міжнародний валютний фонд (МВФ)* – спеціалізована установа ООН, яка регулює валютно-кредитні відносини між країнами-членами та надає їм коротко- і середньострокові кредити для підтримки макроекономічної стабільності.

Світовий банк – міжнародна фінансова установа, що надає країнам позики та іншу фінансову й технічну допомогу для реалізації проектів розвитку.

Світовий банк – найбільший кредитор України. Він допомагає грошима та порадами, підтримує реформи, щоб зміцнити економіку. Фінансує проекти з відбудови житла, допомоги людям, розвитку бізнесу та покращення роботи енергетики, медицини й освіти.

Багато держав беруть кредити для розвитку економіки та покриття дефіциту бюджету. Вони можуть позичати гроші безпосередньо

або випускати *державні облигації*. Успіх такої політики залежить від довіри кредиторів. Наприклад, США чи Японія мають державні борги, які перевищують вартість їхніх ВВП, але інвестори купують їхні облигації.

Інвестиції у приватному секторі економіки здійснюються переважно через кредити або купівлю *акцій*. Для цього існують *біржі* – спеціальні установи для торгівлі цінними паперами (фондові біржі) та правами на придбання товарів (товарні біржі). Провідні біржі світу розташовані в ділових центрах Нью-Йорка, Лондона, Токіо, (мал. 34.9).

Токіо

Лондон

Нью-Йорк

Мал. 34.9. Провідні фондові біржі світу

7. Хто і для чого використовує офшори. Важливим питанням функціонування фінансових послуг є податки. ТНК і світові банки використовують особливості законодавства різних країн світу для зменшення власних видатків. Тому значну частину фінансових операцій проводять з фінансовими установами, які мають свої штаб-квартири у *країнах-офшорах*.

Країни-офшори переважно є малими країнами, які розміщені недалеко від провідних економічних регіонів світу, що створює можливість прибуття ділових людей до них для вирішення бізнес-питань.

Найвідомішими офшорними центрами світу є Кайманові Острови, Бермудські Острови (Брит.), Британські Віргінські острови, а в Європі – Люксембург та деякі кантони Швейцарії. Основними перевагами офшорних зон є наднизькі або нульові ставки податків, спрощена процедура реєстрації компаній та високий рівень конфіденційності щодо власників капіталу. Такі умови дозволяють транснаціональним корпораціям законно мінімізувати податкові виплати. Водночас країни-офшори отримують стабільні доходи у вигляді щорічних зборів за реєстрацію фірм та розвиток місцевого сектору сервісних послуг.

На замітку. *Країна-офшор* – країна, законодавство якої створює надзвичайно сприятливі умови для ведення фінансової діяльності шляхом спрощеної процедури реєстрації, мінімальної звітності, незначних податків.

Відкривасмо для себе світ. Деякі країни-офшори мають більше зареєстрованих компаній, ніж реальних жителів. Наприклад, на Британських Віргінських островах зареєстровано понад 400 000 фірм при населенні близько 40 тисяч осіб.

Відкриваємо для себе Україну. Країна-офшор Беліз є 13-ю країною світу за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій в Україну. Усі інвестиції з цього офшору вкладено у вітчизняну кондитерську промисловість.

Це змінить Україну. 2024 року найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій надійшли в Україну з Нідерландів (1,2 млрд дол. США).

Відкриваємо для себе Україну. Кіпр є лідером за обсягом прямих іноземних інвестицій в економіку України за роки незалежності.

1. Лондон знаходиться «між» часовими поясами Америки та Азії. Поясніть, як географічне положення та історичні зв'язки (Співдружність націй) допомагають йому залишатися центром торгівлі валютою №1 у світі.
2. Обґрунтуйте, чому центр фінансового тяжіння зміщується в Азію. Як близькість до Китаю та новітні технології допомагають цим містам конкурувати з Нью-Йорком?

Коротко про головне

Фінансові послуги – це всі види діяльності, які пов'язані з обслуговуванням грошей: банки, страхові компанії, біржі, кредитні організації. Вони допомагають економіці працювати ефективно та забезпечують обіг грошей. Міжнародні фінансові центри контролюють функціонування глобальної економіки. Міжнародні фінансові організації відіграють важливу роль у наданні допомоги і кредитуванні країн, що розвиваються.

Офшорні зони – це країни або території, де компанії платять дуже низькі податки або не платять їх взагалі. Їх використовують для залучення інвестицій, збереження капіталу та ведення міжнародного бізнесу.

Офшори є важливими для глобальної економіки, бо дозволяють компаніям швидко вкладати кошти, знижувати витрати та розвивати бізнес у світі. Разом з тим, офшорні зони можуть створювати ризики для економіки держави: зменшення податкових надходжень, ризик фінансових злочинів та ухиляння від сплати податків.

Розуміння роботи фінансових послуг і офшорів допомагає усвідомлено оцінювати економічні процеси, розвиток бізнесу та глобальні фінансові потоки.

Перевіряємо себе

1. Наведіть приклади фінансових послуг. Якими із них користуються члени вашої родини?
2. Чому фінансові послуги поширені в усіх країнах світу?
3. Чим можна пояснити, що серед найбільших ТНК світу є великі банки?
4. Поясніть, чи може держава існувати без банківської системи.
5. Які банки в Україні ви знаєте? Чим можна пояснити, що найбільша концентрація їхніх головних офісів – у м. Києві?
6. Чому Швейцарію десятиліттями називали «світовим сейфом»? Чи актуально це зараз, у добу цифрових грошей?
7. Як розвиток цифрових технологій змінює фінансові послуги?

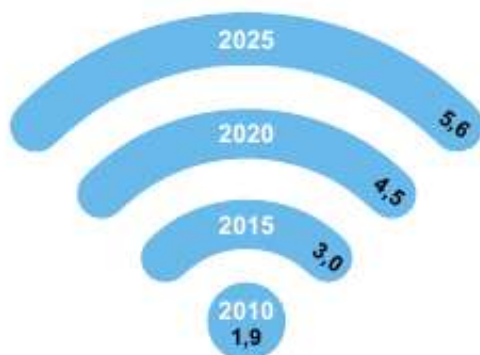
Моя територіальна громада. Чи є фінансові установи у вашій територіальній громаді? Назвіть їх. Які послуги вони надають?

§ 35. Чому комп'ютерне програмування є видом економічної діяльності

- Що таке інтернет?
- Яке програмне забезпечення на вашому смартфоні?
- Якими комп'ютерними програмами ви користуєтесь найчастіше?

Аутсорсинг
Датацентри
Коворкінг
Фрілансер

1. Як влаштований світовий ринок IT-послуг, аутсорсингу, інформаційних технологій. Світовий ринок інформаційних технологій (IT) та аутсорсингу відіграє важливу роль у розвитку сучасної економіки. Він допомагає ефективно використовувати ресурси, знання й технічні можливості різних країн, об'єднуючи їх у спільний цифровий простір. IT-послуги сприяють поширенню інновацій, підвищують продуктивність праці та конкурентоспроможність підприємств у різних країнах. Завдяки інформаційним технологіям відбувається цифрова трансформація суспільства, з'являються нові професії, робочі місця та можливості для навчання й самореалізації. Ринок IT-послуг світу охоплює різні напрями діяльності: розроблення і тестування програм, їхнє впровадження і технічну підтримку, захист даних, роботу з хмарними сервісами, створення сайтів та мобільних застосунків. Інформаційні технології стали основою розвитку постіндустріального суспільства – нового етапу в історії людства, коли головним ресурсом є знання. Про це свідчить постійне зростання кількості користувачів інтернету у світі (мал. 35.1).

Мал. 35.1. Збільшення кількості користувачів інтернету у світі між 2010 і 2025 роками, млрд осіб

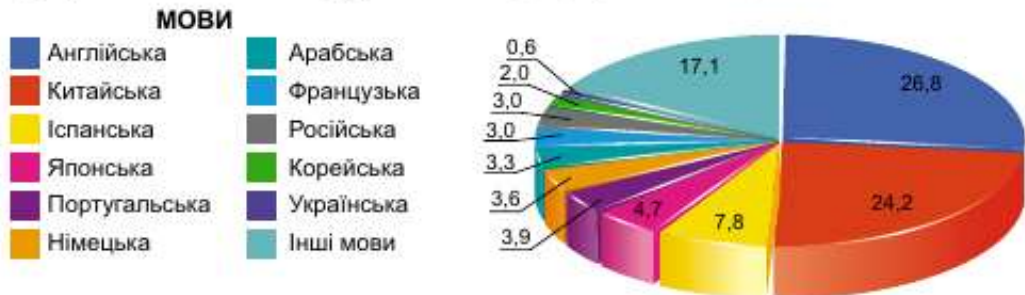

Мал. 35.2. Найбільші у світі (за прибутком) компанії у сфері IT-послуг, млрд дол. США, 2024 р.

На замітку. *Аутсорсинг* – бізнес-модель, за якою компанія передає певні функції сторонній компанії (аутсорсеру), щоб зосередитись на основній діяльності та скоротити витрати. Це не оренда працівників, а передавання цілого бізнес-процесу, де зовнішній виконавець відповідає за результат «під ключ».

Географія в нашому житті. Розпитайте своїх батьків, коли вони вперше почали користуватись послугами інтернету?

У сучасному постіндустріальному суспільстві відбувається перехід від традиційного виробництва до інформаційних та цифрових технологій (мал. 34.2). Провідну роль відіграють штучний інтелект, автоматизація, нанобіотехнологія, інтернет речей (IoT) і хмарні сервіси. Ці зміни сприяють розвитку економіки знань, підвищенню продуктивності праці та глобальній цифровій інтеграції (мал. 35.3).

Мал. 35.3. Мови, що найбільш використовувалися в інтернеті, % від загальної кількості користувачів, 2024 р.

2024 року глобальний ІТ-ринок сягнув 4,7 трлн дол. США. Найшвидше цей ринок зростає в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (зростання на 5,7 % порівняно з 2023 р.), де лідирують компанії з Індії (мал. 35.4), які нарощують експорт інформаційних технологій та послуг. У Північній Америці доходи зросли на 5,4 % – переважно завдяки використанню інформаційних технологій у фінансовій сфері та охороні здоров'я. В Європі найбільше зросли інвестиції у кібербезпеку – на 5,1 %. Найдинамічніше розвивається сектор штучного інтелекту (ШІ). Його доходи зросли майже наполовину. У цьому напрямку працюють переважно фахівці з дататехнологій, які збирають і обробляють великі обсяги інформації. Саме завдяки їхній роботі ви можете миттєво отримувати відповіді від ШІ, зокрема чат-ботів.

Щоб ШІ працював швидко і безпечно, потрібні технології оброблення даних і системи кіберзахисту. Важливу роль відіграють також напівпровідники – без них неможливо створювати сучасну електроніку. 2024 р. світовий ринок напівпровідників став одним із найдорожчих у сфері новітніх технологій – 627 млрд дол. США.

Вартість наданих ІТ-послуг – 245 млрд дол. США

7,5 % від вартості ВВП Індії

5,4 млн осіб зайнятих

5 % збільшення прибутку за рік

Мал. 35.4. Значення ІТ-сектору в економіці Індії, 2024 р.

З'ясуйте, яке значення ІТ-сектору в економічному розвитку Індії (мал. 35.4), та поміркуйте, які чинники зумовили його розвиток.

Проаналізувавши мал. 35.5 та інтернет-джерела, з'ясуйте, які технології змінювали мобільність поколінь вашої сім'ї. До якого типу технологій належить застосунок «Дія», а до якого – віртуальна банківська картка?

Головні технічні інновації

Мал. 35.5. Зміни ключових технологій сучасного суспільства

Порівняйте рівень розвитку інформаційних технологій у постіндустріальному суспільстві з індустріальним і зробіть висновок, як змінюється спосіб життя людей.

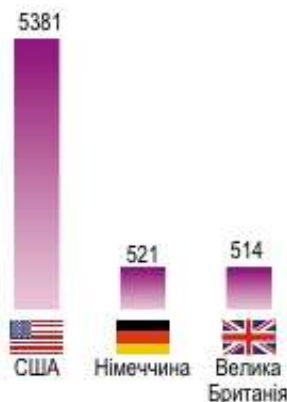
Для належної роботи інтернет-ресурсів та IT-послуг необхідно, щоб *датацентри* мали достатню ємність елементів електронної пам'яті. Вони є дуже енергоємними об'єктами, адже цілодобово накопичують і передають інформацію. Понад половину з них розміщено у США (мал. 35.6).

На замітку. *Датацентри* – спеціалізовані комплекси зі збереження і передавання інформації онлайн на базі потужних комп'ютерів, що працюють цілодобово.

Датацентри потрібні для зберігання та оброблення інформації з мережі. Це спеціальні сховища, у яких зберігають і обробляють інформацію з інтернету: дані з вебсайтів, соціальних мереж, онлайн-ігор. Саме завдяки їм ми можемо легко знаходити потрібну інформацію, користуватися хмарними сервісами та спілкуватися через інтернет.

У сфері аутсорсингу набули популярності послуги з ведення бухгалтерії та обслуговування клієнтів на відстані. Великого значення набув продаж онлайн програмного забезпечення і товарів, які доставляють по всьому світу. Лідером у світі з онлайн-торгівлі є корпорація Amazon зі США (мал. 35.8).

Це змінить Україну. У Фінляндії 2025 р. почали опалювати будинки за допомогою нейронних мереж – тепло від датацентрів Microsoft і Google безплатно надходить у будинки. Один великий датацентр опалює до 10 000 домогосподарств.

Мал. 35.6. Країни-лідери у світі за кількістю датацентрів, 2024 р.

Проаналізуйте мал. 35.7 і мал. 35.8 та з'ясуйте, в якій з корпорацій переважають приватні клієнти, а де послуги для бізнесу.

У сфері IT-послуг світу діють два основних типи компаній. Найпотужнішими серед них є ТНК. Вони поєднують всі види IT-послуг – від розроблення програмного забезпечення до управління даними – та мають свої філії в різних країнах світу. Такі ТНК контролюють більшість датацентрів, які є фізичною основою інтернет-інфраструктури.

Мал. 35.7. Структура прибутків корпорації Microsoft, %, 2024 р.

Мал. 35.8. Структура прибутків корпорації Amazon, %, 2024 р.

Для виконання окремих проєктів ТНК часто залучають малі та середні IT-компанії. Це дає змогу зменшити витрати й підвищити ефективність роботи завдяки аутсорсингу.

Найбільш поширеними у світі є саме малі та середні IT-компанії, які працюють на основі венчурного капіталу – тобто інвестицій у нові, іноді ризиковані, але перспективні ідеї. Такі компанії отримують фінансування через спеціальні венчурні фонди або біржі, де презентують свої розробки та пропонують способи їх технічної реалізації.

Лише близько 20 % таких компаній досягають успіху, однак саме вони стають основою технологічних проривів і можуть принести значні прибутки своїм засновникам. Яскравими прикладами успішних стартапів, які згодом перетворилися на світові корпорації, є YouTube і Facebook.

Компанії, яким вдалося залучити інвестиції обсягом 1 млрд дол. США й більше, називають «єдинорогами». Цей термін символізує їхню унікальність і рідкісність, адже лише небагатьом стартапам у світі вдається досягти такого рівня успіху.

Більшість компаній-«єдинорогів» сконцентровані в IT-кластерах – спеціалізованих центрах, де розташовані офіси технологічних компаній, навчальні заклади, лабораторії, а також коворкінги. Такі кластери сприяють швидкому обміну ідеями, співпраці та створенню інноваційних продуктів.

Важливою особливістю сучасної IT-сфери є умовно безоплатне надання послуг. Кожен може вільно під'єднатися до мережі «Інтернет» і користуватися більшістю сервісів без оплати. Проте розробники таких застосунків отримують прибуток завдяки рекламі. Рекламні

блоки розміщують у популярних мобільних додатках, на сторінках соціальних мереж або YouTube-каналах. Таким чином відбувається монетизація інформації – тобто перетворення популярного контенту на джерело доходу. Користувачі, які створюють цікаві матеріали або збирають велику аудиторію, можуть отримувати власний прибуток від переглядів та реклами.

Більшість компаній зі звичайних віртуальних інформаційних послуг розміщені у країнах, що розвиваються (наприклад, створення й підтримка сайту компанії). Значну частину таких робіт виконують фрилансери.

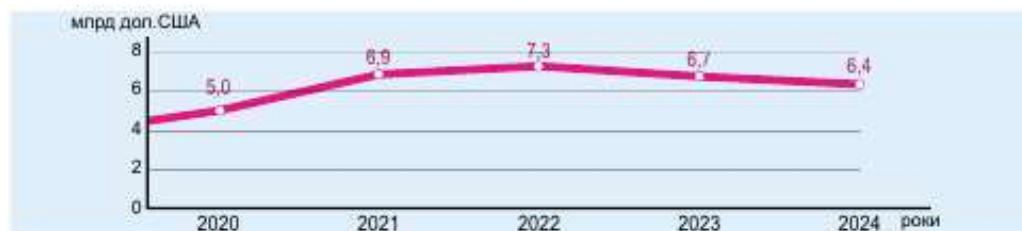
На замітку. *Аутсорсинг* – передавання частини завдань іншим підприємствам.

Коворкінг – спільний робочий простір, де люди з різних компаній або різних професій орендують робочі місця й можуть працювати разом в одному приміщенні.

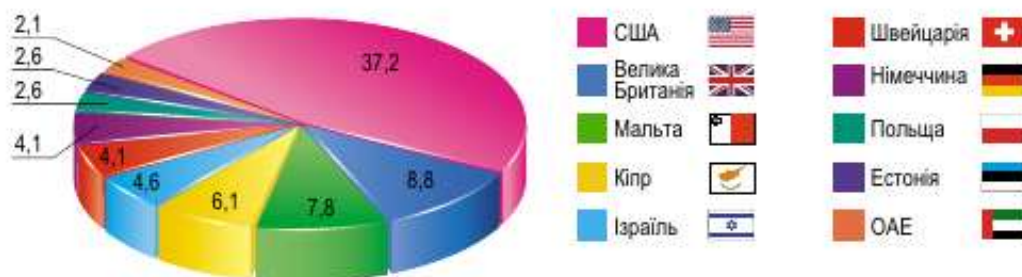
Фрилансер – працівник, який є виконавцем певної послуги на чітко визначений термін, який працює віддалено та передає свою роботу замовнику онлайн.

2. Як розвиваються ІТ-кластери в Україні. На ІТ-сектор 2024 р. припадало 3,4 % ВВП України. Під час широкомасштабних бойових дій він став провідним сектором в експорті вітчизняних послуг – 37,4 %. Вартість його послуг, наданих за кордон, перевищує вартість експорту продукції чорної металургії держави (мал. 35.9). Україна посідає четверте місце у світі за кількістю сертифікованих ІТ-спеціалістів. Більшість із них зайняті в розробленні програмного забезпечення на замовлення компаній із Західної Європи та США (мал. 35.10).

В Україні ІТ-сектор набув розвитку лише в окремих містах. Це зумовлено потребою у створенні особливих умов для роботи фахівців

Мал. 35.9. Вартість експорту послуг ІТ-сфери України, млрд дол. США, 2020–2024 рр.

Мал. 35.10. Структура експорту ІТ-послуг України, % від вартості, 2024 р.

у IT-кластерах. У м. Києві зосереджено 42 % українських IT-фахівців, а в м. Дніпрі – 6 %, у містах Харкові й Одесі – по 4 %. 2022 р. багато фахівців переїхали до м. Львова – 18 % (2024 р.). Також зросла частка таких фахівців в інших вітчизняних містах. Зокрема, 2024 р. у містах Вінниці й Івано-Франківську їх зосереджено 3 %, а в м. Ужгороді – 2 %. В інших містах на заході України зосереджено 8 % IT-спеціалістів порівняно із 4 % до повномасштабного вторгнення.

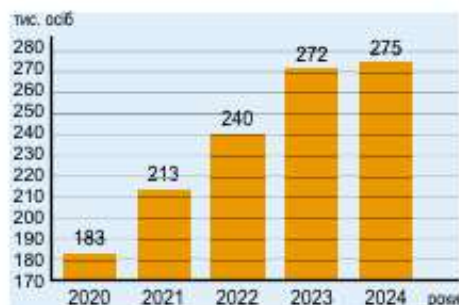
Позначте на контурній карті України основні центри роботи IT-фахівців в Україні.

На розробників програмних продуктів припадає 45 % зайнятих у сфері IT. Вони не лише працюють у цивільній сфері, а й активно розвивають новітні технології для оборони.

Чому більшість працівників у сфері IT-послуг в Україні є ФОПами (мал. 34.11), а не найманими працівниками? Чому в Україні кількість ФОПів у цій сфері постійно зростає?

3. Як війна в Україні вплинула на IT-центри. Широкомасштабні бойові дії зумовили зміни у спеціалізації центрів IT. У містах Києві й Одесі найбільше зайнятих у компаніях – розробниках IT-продуктів. Відповідно 55 % і 47 % від усіх працівників у цій сфері. У містах Дніпро і Харків майже однакова частка працівників у компаніях – розробниках IT-продуктів (41 %) і в сервісних (38 %); у м. Львові у сервісних компаніях зайнято 47 %, а у продуктових компаніях – 31 %. При цьому понад 2/3 працівників у сфері IT України є ФОПами (мал. 35.11). На компанії працює лише 24 906 осіб. Лідерами є компанії зі штаб-квартирами в м. Києві.

Мал. 34.11. Кількість ФОПів у сфері IT в Україні, тис. осіб, 2020–2024 рр.

Чи існує зв'язок між кількістю працівників та кількістю компаній в IT-сфері України? Відповідь аргументуйте.

Це змінить Україну. Україна створила один із найвигідніших у світі правових та податкових режимів для IT-компаній – Дія.City. Це спеціальний «цифровий простір», який дозволяє компаніям працювати прозоро, залучати іноземні інвестиції за міжнародним правом та сплачувати нижчі податки. Завдяки цьому Україна перетворюється з країни-виконавця (аутсорсинг) на країну-творця власних цифрових продуктів.

Відкриваємо для себе Україну. Компанія Ajax Systems (штаб-квартира у м. Києві) є найбільшим у Європі виробником професійних систем безпеки з можливостями «розумного будинку». Вона налічує понад 2,5 млн користувачів у 187 країнах світу.

Проаналізуйте мал. 34.12 і встановіть, які з українських IT-застосунків використовують учні вашого класу, а які – їхні батьки.

З'ясуйте, хто розробив програму для дистанційної освіти, яку ви використовуєте під час навчання. Які є альтернативні програми?

Перевірка чат-ботів на рівень знань з географії 9 класу. Учні обирають різні чат-боти, яким ставлять запитання з параграфу, та перевіряють, чи вони роблять помилки, у відповідях. Після завершення перевірки влаштовують дискусію «Чому чат-боти помиляються?».

Мал. 35.12. Українські ІТ-застосунки в повсякденному житті

Коротко про головне

ІТ-сфера є основою сучасного суспільства. Її основою є умовно безоплатний доступ до інтернет-мережі та найбільш поширених соціальних мереж і застосунків. Фізичною його основою є датацентри, які переважно знаходяться у США. Саме у цій країні розташовані головні корпорації в ІТ-сфері. ІТ-кластери є основними місцями зосередження фахівців у цій сфері. Значну частину розробок і робіт виконують фрилансери. В Україні комп'ютерні послуги є головними в експорті послуг. У цьому сегменті економіки переважають ФОПи, які переважно зареєстровані у містах Київ, Львів, Харків. Основні обсяги ІТ-послуг надають в рамках аутсорсингових контрактів корпорації із США.

Перевіряємо себе

1. Що таке датацентр?
2. Поясніть, чому фрилансери виконують більшість звичайних ІТ-послуг.
3. Чому більшість ІТ-послуг України експортують?
4. Який сегмент ІТ-послуг набув розвитку в Україні?
5. Поміркуйте, чому більшість працівників ІТ-сфери є ФОПами.
6. Більшість інформації «хмарних» сервісів зберігається на серверах у США та Західній Європі. Дослідіть, чому ці об'єкти потребують величезної кількості електроенергії та води для охолодження.
7. Поясніть, чому саме США залишаються центром тяжіння для найбільших ІТ-корпорацій (Apple, Google, Microsoft). Що важливіше: наявність потужних комп'ютерів чи доступ до величезних фінансових ресурсів та університетів?

Моя територіальна громада. Які види послуг надає ваш орган місцевого самоврядування онлайн? Чи користувалися ними ви або ваші рідні й близькі?

I. Що? Де? Коли? Як?

1. Що належить до третинного сектору економіки та які послуги мають найбільше значення для розвитку суспільства?
2. Де в Україні зосереджені основні центри сфери послуг (транспорт, туризм, фінанси, освіта) і чому саме там?
3. Коли відбувся активний розвиток третинного сектору у світі та які причини це зумовили?
4. Як впливає розвиток сфери послуг на рівень життя населення?

II. Класифікуємо

5. Розподіліть заклади надання послуг за групами: а) транспорт; б) торгівля; в) освіта; г) туризм; д) фінансові послуги. *(Заклади, установи, університет, компанія, дитячий садок, філія банку, готельний бізнес, кемпінг, страхування, аеропорт, інтернет-магазини, кіоск фруктів та овочів, хостел, школа, туристичне агентство, екскурсійне бюро.)*

III. Визначаємо

6. Місто розташоване на перетині важливих транспортних шляхів: залізничного, автомобільного та річкового. 2010 року у сфері послуг (транспорт, торгівля, освіта, туризм) було зайнято 40 % працездатного населення, а у 2024 року – вже 62 %. За цей час кількість жителів міста збільшилася з 200 тис. до 230 тис. осіб. Обчисліть, наскільки зросла кількість зайнятих у сфері послуг за цей період.

IV. Пояснюємо

7. Поясніть, чому в розвинених країнах частка зайнятих в IT-сфері економіки є більшою, ніж у країнах, що розвиваються.
8. Китайські студенти посідають третє місце за кількістю серед іноземного студентства у Франції (27 123 особи у 2023/24 н. р.), поступаючись лише громадянам Марокко та Алжиру. Більшість із них обирає для навчання заклади Парижа. Концентрація студентів сприяла відкриттю в китайському кварталі столиці низки автентичних закладів громадського харчування, заснованих вихідцями з КНР для обслуговування своїх співвітчизників. Спрогнозуйте, чи буде збільшено кількість китайських закладів громадського харчування у столиці Франції у разі збільшення кількості студентів із цієї країни та як це вплине на їх розміщення у місті?

V. Працюємо з картою

9. Позначте на контурній карті найбільші центри туризму України.

VI. Прогнозуємо, наводимо приклади

10. Складіть прогноз, які послуги в Україні будуть найпопулярнішими через десять років.
11. Наведіть на прикладі вашої територіальної громади, як розвиток IT-послуг може вплинути на покращення добробуту населення.

VII. Створюємо, розробляємо

12. Створіть модель (схему або інфографіку) зв'язків між третинним і первинним або вторинним секторами економіки.
13. Розробіть мініпроект «Послуги майбутнього для моєї територіальної громади».

Розділ III. РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ

Тема 1. Регіони світу

§ 36. З якою метою виокремлюють регіони і субрегіони світу

- ▶ Що таке політична карта, який її зміст?
- ▶ Пригадайте, за якими показниками класифікують країни світу.
- ▶ У якій частині світу розміщена Україна?

Геосхема ООН
Геополітика

1. Як групують регіони та субрегіони світу. Геосхема ООН показує, як країни світу об'єднані в регіони та субрегіони. Вона враховує континенти (Африка, Америка, Азія, Європа, Австралія і Океанія) і сусідство країн між собою. Також враховують регіональні групи, організації та об'єднання, у яких беруть участь країни.

На замітку. Геосхема ООН показує, як об'єднані країни в регіони і субрегіони за континентами, з огляду на сукупність ознак: географічне положення, історичний розвиток, політику, економічні та культурні особливості (див. форзац).

Окремі субрегіони поділяються на менші частини. Наприклад, Африка на південь від Сахари має чотири субрегіони: Східна Африка, Центральна Африка, Південна Африка і Західна Африка.

Поділ регіонів може змінюватися з часом під впливом політичних процесів, розвитку технологій та глобалізації.

Окремі країни розташовані на кількох континентах – їх називають *трансконтинентальними*. Вони бувають суміжними (простягаються безпосередньо на кілька континентів) або несуміжними (частини території розділені морем або іншими країнами). Наприклад:

- Єгипет – частково в Азії, але належить до Африки;
- Росія, Туреччина, Казахстан – частково в Європі та Азії;
- Панама, Колумбія, Тринідад і Тобаго, Венесуела – на межі Північної та Південної Америки.

Розгляньте карту «Регіони і субрегіони світу» (див. форзац). Назвіть і покажіть на карті регіони ООН. Оберіть два з них (на вибір) та порівняйте їх за рівнем розвитку та природними ресурсами.

Оберіть для групи один із регіонів світу. Складіть коротку презентацію про його особливості та геополітичне значення.

2. Що таке геополітика. Геополітика пояснює, чому географічні особливості можуть визначати сфери впливу держав, їхню зовнішню політику і, зрештою, міжнародні відносини та світову економіку.

На замітку. Геополітика – наука, яка вивчає вплив географічних чинників (розташування, ресурси, клімат) на політику держав та їхні міжнародні відносини.

Підготуйте у групі інфографіку (схему, малюнок або таблицю), де покажіть взаємозв'язок між географічним положенням України та її політичним впливом.

3. Які зміни відбуваються на геополітичній карті світу. У ХХІ ст. геополітична ситуація у світі стала набагато складнішою. Раніше геополітика поділяла світ на великі групи країн – морські, океанічні та суходільні, між якими точилася боротьба за панування в усьому світі чи в окремих його регіонах.

Нині міжнародні зв'язки стали більш різноманітними, динамічними і непередбачуваними. Зараз формується нова система міжнародних відносин – політична, економічна й фінансова. Це означає, що змінюється розподіл впливу між країнами.

Якщо раніше у світі були дві наддержави – США та СРСР, то сьогодні відновлюються нові потужні держави: Китай, Індія, Японія. Кожна країна прагне діяти, виходячи зі своїх інтересів.

Сучасний світ уже не можна описати просто як «однополярний» чи «біполярний». Нова геополітична система складається з багатьох рівнів і має багато центрів сили. Це робить міжнародні відносини більш складними і часом нестабільними.

До головних центрів сили належать США, ЄС, Китай, Росія, Індія та Японія. Разом вони контролюють більшу частину світової економіки і мають найбільші військові ресурси. Крім шести основних світових центрів сили, існують регіональні: у Латинській Америці – Бразилія, також Аргентина, Венесуела, Мексика і Чилі, в Африці – Нігерія і ПАР, на Близькому Сході – Єгипет, Ізраїль, Іран і Саудівська Аравія; в Південній Азії – Пакистан; у Східній Азії, Австралії та Океанії – Австралія, Індонезія та Південна Корея (мал. 36.1). Крім держав, важливу роль у сучасному світі відіграють і міжнародні організації – ООН, МВФ, Світовий банк, НАТО, а також ТНК.

Водночас дедалі більше значення мають культурні й релігійні цінності народів, які впливають на політику та міжнародні відносини.

Індійський океан – це один із найважливіших регіонів світу (мал. 36.2). Через нього проходить половина всіх світових морських перевезень та більшість поставок нафти. Тому його називають «центром світу». Індійський океан відіграє важливу роль у торгівлі між країнами Азії, Африки, Австралії та Європи.

Індія стала центром цього регіону і сьогодні відіграє важливу роль в Індо-Тихоокеанському регіоні – великому просторі, що об'єднує країни від Східної Африки до Японії.

Індія просуває ідею «Безпека і зростання для всіх у регіоні». Вона не вступає у військові союзи, але підтримує дружні відносини зі США, Японією, Австралією, Німеччиною та Францією і бере активну участь у БРІКС.

Мал. 36.1. Головні світові центри сили

Індія також допомагає сусіднім країнам: постачає їм патрульні кораблі, спільно проводить навчання й стежить за безпекою морів. Таким чином, вона стала одним із головних гарантів стабільності в Індійському океані (мал. 36.2).

4. Яке місце України в геополітичному просторі. Україна розташована в південно-східній частині Європи, де перетинаються три геополітичних історико-культурних ареали – Євроатлантичний, Євразійський та Ісламський. У цьому можна бачити як переваги, так і проблеми.

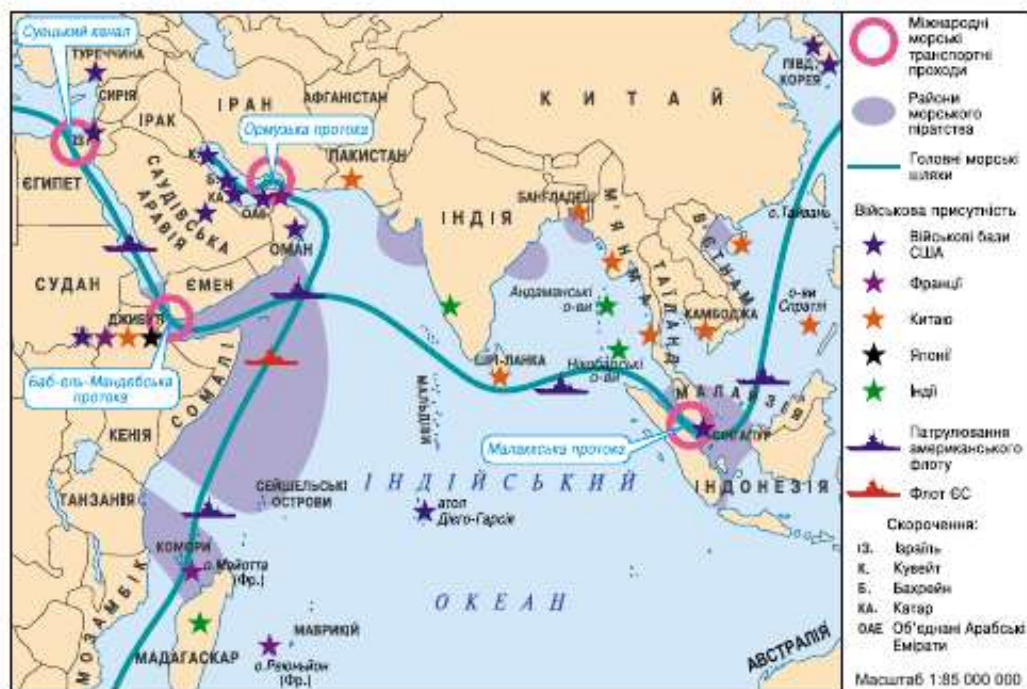
Україна розташована між ЄС на заході та Росією на сході, тому перебуває під впливом обох центрів сили (мал. 36.1). Завдяки чорноморським портам Україна має зручний вихід до країн інших континентів.

Російська широкомасштабна війна від 2022 р. в Україні стала глобальною проблемою, яка показала, що силове порушення міжнародних кордонів загрожує світовій стабільності. Сьогодні Україна має одну з найбільших армій у Європі та активно використовує сучасні військові технології, зокрема дрони.

Географія в нашому житті. На сайті МЗС України дізнайтесь, до яких країн можуть вільно приїхати громадяни України. Які з них відвідали ви?

Відкриваємо для себе Україну. Україна є четвертою країною світу за вартістю закупівель іноземної зброї 2024 р.

Це змінить Україну. У 2025 р. Україна і Велика Британія підписали договір про співпрацю на 100 років.

Мал. 36.2. Геополітика Індійського океану

Дискусія: «Україна – міст між Сходом і Заходом чи самостійний центр впливу?»

Коротко про головне

Світ поділяється на регіони і субрегіони. Класифікація ООН допомагає краще розуміти структуру сучасного світу, розподіл ресурсів і взаємозв'язки між державами.

На геополітичній карті світу представлені центри сили – держави або союзи, які мають великий економічний, військовий і культурний вплив (наприклад, США, ЄС, Китай, Індія).

Україна посідає важливе місце у світовому геополітичному просторі завдяки своєму стратегічному розташуванню між Сходом і Заходом.

Перевірємо себе

1. Поясніть, що таке «регіон» і «субрегіон» за класифікацією ООН. Назвіть основні регіони світу і наведіть приклади країн для кожного.
2. Укажіть, до якого регіону світу належить Україна.
3. Поясніть, чому регіони світу відрізняються за рівнем розвитку.
4. Порівняйте два центри сили (наприклад, США та Китай): у чому їхня подібність і відмінність?
5. Сформулюйте власну думку: чи може Україна стати новим регіональним центром сили? Наведіть аргументи.

Моя територіальна громада. За офіційним сайтом обласної адміністрації дізнайтесь, які напрямки міжнародної співпраці визначені пріоритетними та як у них може взяти участь ваша територіальна громада.

Тема 2. Америка

§ 37. Які особливості структури національних економік країн Північної Америки

- Пригадайте, які субрегіони включає регіон Америка?
- Назвіть і покажіть на карті країни Північної Америки.

Канадська
тихоокеанська
залізниця

1. Якою є політична карта регіону Північна Америка. Північна Америка, або Англо-Америка – великий регіон, який простягається від Алеутських островів на північному заході до кордону з Мексикою. Він включає дві великі високорозвинені постіндустріальні країни світу – США і Канаду. Площа регіону становить 19,5 млн км² (без Гренландії). Канада – друга за площею країна світу. На неї припадає 10 млн км², а на США – 9,5 млн км². США складається із трьох територій: основної території, Аляски і Гавайських островів.

США володіє територіями: Пуерто-Рико («вільно приєднана до США територія» з правом самоуправління) та Американські Віргінські острови. США – федеративна президентська республіка, яка складається із 50 штатів та одного федерального округу – Колумбія.

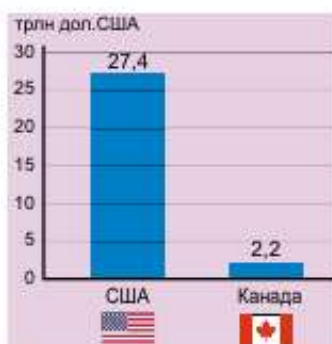
США є членом НАТО, Азійського економічного співробітництва (АТЕС), Організації американських держав (ОАД). Континент займає приблизно 16,5 % суходолу Землі.

США і Канада мають одні з найсильніших економік світу та входять до групи Великої сімки (G7).

Канада поділяється на п'ять головних регіонів: Атлантичний на сході; Центральний з провінціями Онтаріо та Квебек; Прерії, куди входять Манітоба, Саскачеван та Альберта; Західне узбережжя з Британською Колумбією та Північ, що охоплює Нунавут, Північно-Західні території, а також Юкон.

Канада входить до складу Британської Співдружності, її адміністративно-територіальний устрій федеративного типу.

Канада є членом СТОТ (Світова організація торгівлі), ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку), АТЕС, ОАД, НАФТА/USMCA (торговий блок), Міжнародна організація франкофонії.

Мал. 37.1. ВВП країн регіону Північна Америка, трлн дол. США, 2024 р.

2. Які чинники вплинули на розміщення центрів економіки Північної Америки. Економічна діяльність у Північній Америці розподілена нерівномірно. Більша частка багатств і робочих місць зосереджена в окремих регіонах і великих містах. Це пояснюється різними природними, історичними та економічними чинниками (мал. 37.2).

Центральний регіон, або «ядро», який простягається від північного сходу до середнього заходу, має велику густоту населення, розвинуту мережу автомобільних доріг, заводи, банки та високотехнологічні підприємства. Тут зосереджені головні фінансові й промислові центри.

Мал. 37.2. Чинники розміщення центрів економіки

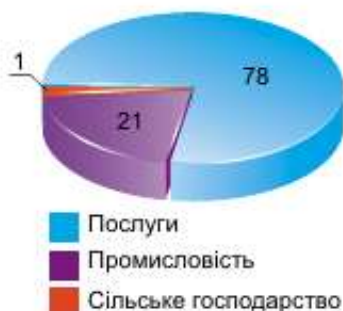
Периферійні території – такі як Великі рівнини, Скелясті гори чи деякі райони Півдня – менш заселені, мають слабшу інфраструктуру, й люди тут займаються переважно сільським господарством, видобутком

Мал. 37.3. Урбанізація в Північній Америці

корисних копалин та лісовим господарством. Значна роль у розвитку економіки великих міст: Нью-Йорка, Лос-Анджелеса, Чикаго і Торонто (мал. 36.3). Саме вони є центрами торгівлі, інновацій та послуг, які рухають економіку вперед. Розгалужені транспортні мережі допомагають сполучати центр і периферію, забезпечуючи обмін товарами, ресурсами та людьми.

3. Які чинники визначають розвиток національних економік країн Північної Америки. Економіка країн Північної Америки різноманітна, але має спільні риси. У США і Канаді головну роль відіграє сфера

Мал. 37.4. Структура зайнятості США, %, 2025 р.

послуг: банки, освіта, медицина, технології й туризм. Саме цей сектор дає найбільше робочих місць і прибутку (мал. 36.4).

Важливе значення мають також природні ресурси – мінеральні, лісові та ґрунтові. Регіон багатий як на паливні, так і рудні корисні копалини. Є запаси нафти, газу, вугілля, а також залізних та поліметалевих руд (мідь, свинець, цинк), срібла. Регіон розміщений у арктичному, субарктичному, помірному, субтропічному і тропічному кліматичних поясах.

Сільськогосподарські землі становлять 44,5 % загальної площі. Родючі ґрунти і сприятливі агрокліматичні умови на півдні регіону – основа для розвитку сільського господарства. Лісистість у країнах становить близько 34 %. США і Канада добре забезпечені водними ресурсами. На кордоні з Канадою – найбільша озерна система світу – Великі озера, що має важливе транспортне значення. США і Канада є головними торговельними партнерами одна одної.

США належить третє місце у світі за кількістю населення, яке розміщено нерівномірно. Близько 70 % людей проживає в межах 12 % території, переважно заселені приморські території. Висока густота населення характерна для штатів Флорида, Каліфорнія і Техас. На кількість населення країни традиційно впливає природний приріст та активні міграційні процеси. США – країна переселенців. Щорічно приймає близько 1 млн осіб із різних країн. Лідують громадяни Мексики, Китаю, Індії, країн Європи. Рівень урбанізації у США – 83 %. Серед найбільших міст країни – Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Чикаго. Міські агломерації формують мегалополіси: Північно-Східний (БосВаш), Приозерний (ЧиПітс), Каліфорнійський (СанСан). Для міст характерні активні процеси субурбанізації: виїзд із міст у приміські райони та формування так званої «одноповерхової Америки».

У Канаді проживає понад 41 млн осіб, із яких 1 млн живе у столиці – місті Оттава. На кількість населення великий вплив має міграція. Важливою особливістю Канади є офіційна двомовність: англійська та французька мови мають статус державних мов. Більшість населення (85 %) проживає на півдні (в межах 160 км від США), при цьому країна має найнижчу густоту населення у світі. Середня тривалість життя населення Канади становить 82,8 року (сьоме місце у світі). Найбіль-

шими мегаполісами (міськими агломераціями) Канади є Торонто, Монреаль, Ванкувер, Калгарі та Оттава-Гатіно.

Відкривасмо для себе світ. Перший інтернет-сервер ARPANET було встановлено 1 вересня 1969 р. у Лос-Анджелесі, штат Каліфорнія, США.

4. Які особливості розвитку сільського та лісового господарства країн Північної Америки. У структурі сільського господарства США провідна роль належить тваринництву (55 % товарної продукції). Головними є скотарство м'ясного спрямування і птиківництво бройлерного типу. Вони поширені у південних штатах (наприклад, Техас), а також у Кентуккі, де вирощують найкращих курчат у країні.

Головним центром молочного скотарства є штат Вісконсін, де розташовано понад 7000 молочних ферм (мал. 37.5). Там виробляється 40 % усього сиру США, штат є лідером за кількістю молока на душу населення. Це виробництво забезпечує роботою понад 150 тис. людей і приносить економіці штату понад 45 млрд дол. США на рік.

Мал. 37.5. Молочна ферма та цех із виробництва сирів (США, штат Вісконсін)

Майже 65 % сільськогосподарських площ США займають зернові та зернобобові культури: кукурудза, пшениця, соя. Основна кормова культура – кукурудза. Понад 75 % загального збору кукурудзи і пшениці зосереджено на Великих рівнинах. За збором пшениці США займають четверте місце у світі (53,6 млн т 2024 р.), але вони є лідером за обсягом її експорту у світі. США виробляють майже 60 % світового збору соєвих бобів. США є також третіми у світі за зборами цукрових буряків. Значну частину кукурудзи і пшениці переробляють на біопаливо.

Серед технічних культур поширення в південних штатах на зрошувальних землях набула бавовна, тоді як цукрову тростину вирощують переважно на узбережжі Мексиканської затоки, а на Гавайських островах вона є провідною культурою. Каліфорнія є світовим лідером з вирощування плодів та овочів у парниках і теплицях. Найважливішим сільськогосподарським регіоном є долина Ріо-Гранде (цитрусові), Центральна долина Каліфорнії (фрукти й горіхи), прибережна рівнина Мексиканської затоки (овочі).

Канада є одним із провідних виробників сільськогосподарської продукції у світі. Завдяки своїм агрокліматичним умовам та значним площам родючих земель країна є одним зі світових лідерів з експорту

зерна, рапсової олії, м'яса. У передмістях великих міських агломерацій розвиваються тепличні господарства, садівництво, ягідництво, а також молочне скотарство. Великого розвитку набув вилов риби і морепродуктів біля узбережжя о. Ньюфаундленд.

Лісове господарство поширене в Північній Америці. У США воно добре розвинуте в гірських регіонах, тоді як у Канаді лідерами є провінції Квебек, Онтаріо та Британська Колумбія. Тут заготовляють кедр, ялицю та ялину, а деревину експортують до інших країн світу. З неї виготовляють папір, картон і дерев'яні плити.

5. Які мінеральні ресурси є основою розвитку добувної промисловості США і Канади. США і Канада входять до числа найбільших виробників нафти у світі. США є не лише найбільшим виробником, а й одним із найбільших споживачів нафти у світі. Лідер за обсягами видобутку нафти і газу на півдні – Мексиканська затока; на заході – Каліфорнійський та Західний; на крайній півночі – Аляскинський басейни. У Канаді основні запаси нафти і природного газу зосереджено в Саскачевані, Альберті, Британській Колумбії. У провінції Альберта розташовані нафтоносні піски Атабаски – найбільше родовище важкої сирови нафти у світі.

У США велике значення має вугільна промисловість, яка найбільш розвинута у штаті Дакота. Переважно вугілля добувають відкритим способом для забезпечення ТЕС.

Складіть у групі схему взаємозв'язку між наявністю певних природних ресурсів та їхньою роллю в економічній спеціалізації країн Північної Америки.

6. Які особливості вторинного сектору економіки країн Північної Америки. Розміщення металургійної промисловості у США і Канаді визначається орієнтацією переважно на імпорту сировину. Тому нині провідними центрами чорної металургії є міста Балтімор, Трентон, Філадельфія. Країна спеціалізується на виробництві високоякісної сталі, тоді як значну частину металевих заготовок імпортують, в тому числі з України. Провідні центри чорної металургії Канади розташовані в Приозер'ї та на Атлантичному узбережжі: Гамільтон, Су-Сент-Марі, Велленд. Сучасні потужні підприємства виплавляють первинний алюміній у містах Шикутімі-Жонк'єрі, Кітіматі, Бе-Комо, Іль-Малінь. Боксити імпортують переважно з країн Африки. Значну частину міді у США виплавляють на підприємствах переробної металургії у великих машинобудівних центрах, тоді як виробництво первинного алюмінію тяжіє до дешевої електроенергії та водних транспортних шляхів (Портленд, Рокдейл, Массіна).

США посідають друге місце у рейтингу країн світу за кількістю виробленої енергії, де природний газ та атомна енергія відіграють ключові ролі. Канада має значні енергетичні ресурси. За виробництвом електроенергії країна посідає шосте місце у світі 2024 р. У Канаді побудовано каскад ГЕС на річках Черчілл, Святого Лаврентія, Піс-Рівер, Нельсон у Манітобі. Значна роль належить і АЕС, які працюють на канадському урані.

Машинобудування набуло потужного розвитку у США та Канаді завдяки розвитку науки і технологій. Розвинуті всі види машинобуду-

Мал. 37.6. Завод «General Motors», США

Мал. 37.7. Офіс корпорації «General Motors»

вання. Основні центри США розміщені в районах агломерацій і мегаполісів. Провідна роль належить наукоємному машинобудуванню у штаті Каліфорнія. Велику роль відіграють технополіси (наприклад, Кремнієва долина). Значного розвитку набув військово-промисловий комплекс. Країна є світовим лідером з виробництва нових літаків та автомобілів. Найбільші компанії General Motors, Chrysler, Ford (мал. 37.6, 37.7). У Канаді більшість підприємств машинобудування є філіями ТНК зі США, вони діють у межах виробничої кооперації. У країні діє компанія Bombardier Aerospace – виробник літаків та космічної техніки. Канада є одним зі світових лідерів у телекомунікаціях, біотехнологіях і фармацевтичній промисловості.

США є лідером світової хімічної промисловості. Особливого розвитку набуло фармацевтичне виробництво та виробництво мінеральних добрив. Основу їх розвитку становлять потужна добувна і нафтохімічна промисловості. Тому більшість таких підприємств розміщені на півдні країни. Виразною особливістю хімічної промисловості Канади є її орієнтація на експорт, переважно до США. Основні потужності зосереджені у провінціях Онтаріо й Квебек. Значного розвитку набуло виробництво калійних добрив.

Найбільші промислові поклади мінеральних ресурсів, що не розроб-

Мал. 37.8. Найбільші промислові родовища мінералів на о. Гренландія

ляються у Північній Америці є на о. Гренландія (автономна територія Данії). Цей острів займає стратегічно важливе положення в Арктиці (мал. 37.8).

У США та Канаді функціонує значна кількість транснаціональних корпорацій (ТНК) (табл. 37.1).

Таблиця 37.1. Найбільші ТНК Північної Америки

№	Компанія	Штаб-квартира	Сектор
1	Amazon.com, Inc.	США	Е-комерція / хмарні сервіси
2	Apple Inc.	США	Технології / споживча електроніка
3	Exxon Mobil Corporation	США	Енергетика (нафта / газ)
4	ConocoPhillips	США	Видобуток нафти / газу
5	TC Energy Corporation	Канада	Енергетика / інфраструктура
6	Teck Resources Limited	Канада	Видобуток (мінерали, метал)
7	Koch Industries, Inc.	США	Холдинг: хімія, енергія, матеріали
8	Mondelez International, Inc.	США	Харчова промисловість / споживчі товари

Поясніть, чому США є великим експортером сирової нафти і скрапленого газу, тоді як ця країна має потужну сучасну економіку?

7. Чому третинний сектор Північної Америки є провідним сегментом економіки. Третинний сектор країн Північної Америки розвивається швидкими темпами, особливо в таких напрямках, як транспорт, освіта, банківська справа, комунікації, торгівля, туризм. Провідну роль відіграє наука. У США зосереджені провідні світові центри наукових досліджень та університети, які посідають першість у світових рейтингах. Значну частину працівників у них становлять іммігранти з різних країн світу. У США добре розвинутий внутрішній туризм, і набув популярності круїзний туризм у Карибському морі.

США і Канада мають розвинуту і складну транспортну систему. У США знаходиться найбільший за пасажирообігом аеропорт у світі у м. Атланта. Протягом останнього десятиліття набув розвитку спеціалізований океанічний транспорт із перевезення скрапленого газу. Для його розвитку було сформовано одні з найпотужніших у світі газових терміналів на узбережжі Мексиканської затоки. У Канаді в морських перевезеннях переважають зернові та руди. Морські порти мають виразну спеціалізацію. Авіаційне сполучення поєднує країну в єдину транспортну мережу. У перевезеннях вантажів велике значення має Канадська тихоокеанська залізниця. У міських агломераціях зосереджено більшість приватного і громадського автотранспорту.

На замітку. Канадська тихоокеанська залізниця прокладена від Ванкувера до Монреаля, а також до найбільших міст Сполучених Штатів Америки (мал. 37.9).

Мал. 37.9. Канадська тихоокеанська залізниця

Чому у США і Канаді відмінне законодавство щодо іммігрантів та існують різні підходи до запрошення висококваліфікованих фахівців?

Відкриваємо для себе світ. Канада – батьківщина хокею з шайбою, баскетболу, боулінгу, роликів ковзанів, лакросу.

Це змінить Україну. США є головним постачальником зброї до України від 2022 р.

Дослідіть, які основні товари експортують країни Північної Америки.

Що є важливішим для економічного лідерства — потужні природні ресурси чи високі технології? Поясніть на прикладі США і Канади.

Коротко про головне

Північна Америка – континент із багатими природними ресурсами, потужною промисловістю, розвинутим сільським господарством і транспортом. Тут розміщені високорозвинені постіндустріальні країни світу США і Канада. Північна Америка має різні природні умови – від холодної Арктики до тропічних лісів, що створює передумови для потужного розвитку первинного сектору економіки. США і Канада входять до числа найбільших виробників нафти у світі. У США та Канаді функціонує значна кількість транснаціональних корпорацій (ТНК). Третинний сектор країн Північної Америки розвивається швидкими темпами, особливо в таких напрямках, як транспорт, освіта, банківська справа, комунікації, торгівля, туризм. Провідну роль відіграє наука.

Перевіряємо себе

1. Чому в Північній Америці найбільші міста розміщені на океанічних узбережжях, а не в глибинних регіонах континенту?

2. Порівняйте сільське господарство Канади і Мексики. Які між ними відмінності?

3. Уявіть, що вам запропонували відвідати одну із країн Північної Америки. Яку країну оберете? Назвіть три аргументи, чому.

4. Чим відрізняється структура економіки Канади від економіки США?

5. Як економіки США і Канади взаємопов'язані?

Моя територіальна громада. Висловіть свої аргументи: чи потрібно відкрити у вашій громаді «Макдональдс»?

§ 38. Які особливості структури національних економік країн Латинської Америки

- Згадайте з історії, які події мали вплив на економічний розвиток країн Латинської Америки.

Вікунья
Панамериканське шосе
Трансамазонська
магістраль

1. Якою є політична карта регіону Латинська Америка. Геополітичне положення регіону значною мірою визначається залежністю від США. Такі країни регіону, як Бразилія та Аргентина, відіграють важливу роль не тільки в регіональній системі міжнародних відносин, а й впливають на світову політику.

Країни Латинської Америки прагнуть посилювати міжнародну співпрацю, тому тут сформувалися такі економічні та політичні організації:

Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ) – яка створена 1981 року для економічного співробітництва та спільного ринку. До неї входять 13 держав.

Південний спільний ринок МЕРКОСУР (Mercosur), заснований 1991 р. Це регіональна торговельно-економічна організація, до складу якої входять Бразилія, Аргентина, Уругвай, Парагвай, Венесуела, Болівія.

Андська спільнота націй – міжнародна економічна організація країн Латинської Америки заснована 1969 р. у складі Еквадору, Колумбії, Перу, Чилі. Цілі її діяльності – інтеграція, соціально-економічний розвиток, зростання та формування спільного ринку.

Карибське співтовариство і Карибський спільний ринок – КАРІКОМ – засноване 1973 р., є інтеграційним об'єднанням 15 країн Карибського басейну: Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Домініка, Гаїті, Гренада, Гаяна, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Ямайка.

Нанесіть на контурну карту Латинської Америки країни-учасниці міжнародних регіональних політичних організацій.

2. Як природні умови і ресурси впливають на розвиток країн Латинської Америки. На території регіону Латинської Америки розташована найдовша на Землі гірська система – Анди, яка дуже впливає на його соціально-економічний розвиток. Це сейсмічно небезпечна зона, у якій відбуваються землетруси та виверження вулканів.

Географічне положення країн Латинської Америки у спекотних та вологих кліматичних поясах – субекваторіальному і тропічному – зумовили високу вологість. Екваторіальний клімат характерний лише для Амазонської низовини. На півдні материка, у субтропічному та помірному кліматичних поясах яскраво виражена сезонність.

Великий вплив на клімат країн мають океани. Так, повітряні маси Атлантичного океану приносять вологу, а опади, що приносяться

Тихим океаном через перешкоду Анд, випадають головним чином на західному узбережжі (2 000–3 000 мм на рік). Виняток становить пустеля Атакама.

Різноманітний високогірний клімат Анд. Погода там може змінюватися не лише за сезонами, а й упродовж доби.

Країни Латинської Америки багаті на різноманітні корисні копалини (табл. 38.1).

Корисні копалини	Країни
Мідні руди	Чилі, Мексика, Колумбія, Еквадор, Перу
Залізні руди	Бразилія, Болівія, Венесуела
Олов'яні руди	Болівія
Марганцеві руди	Бразилія
Боксити	Венесуела, Гаяна, Суринам, Французька Гвіана, Бразилія
Нафта і газ	Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Мексика
Кам'яне вугілля	Колумбія, Мексика
Золото і коштовне каміння	Перу, Колумбія, Бразилія, Гаяна
Селітра, літій	Чилі
Сірка	Мексика

Країни Латинської Америки мають великі запаси земельних ресурсів (Амазонська, Орінокська та Ла-Платська низовини). Водні ресурси представлені численними повноводними річками, наприклад Амазонка та її притоки. Вони багаті на гідроресурси. Важливу роль відіграють лісові ресурси (25% лісів світу): вологі екваторіальні ліси – сельва. Найбільшими запасами лісових ресурсів володіє Бразилія.

Регіон багатий на рекреаційні ресурси. Це красиві міста з католицькими храмами і сучасною забудовою (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, Сан-Паулу, Буенос-Айрес, Сантьяго та інші).

3. Які особливості населення країн Латинської Америки. Населення країн Латинської Америки становить близько 9 % населення Землі – 670 млн осіб (2026 р.). Розміщено населення нерівномірно, що пояснюється природними особливостями, історією освоєння та заселення земель. Середня густина населення становить 35 осіб/км². Висока густина населення на островах та узбережжі Атлантичного і Тихого океанів. Значна частина проживає на нагір'ях, зокрема в Андах на висоті від 1000–2500 м. Найменш заселена дельта Амазонки та південна частина материка Південна Америка.

Середній рівень урбанізації становить близько 72 %. Однак цей показник формується багато в чому за рахунок «хибної урбанізації» – припливу до міст малозабезпечених людей. Формуються «пояси злиднів», де мешкає до 50 % міського населення. Найбільшими міськими агломераціями є: Мехіко, Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Буенос-Айрес.

В етнічному складі регіону особливо виразно представлені три групи: корінне населення (індіанці), біле населення та нащадки африканських рабів.

Переважає більшість країн цього регіону є багатонаціональними. Найбільш однорідні за національним складом Аргентина, Уругвай та Чилі (переселенські країни), а найбільша частка корінного індіанського населення характерна для Болівії (63 %) та Гватемали (54 %).

Жителі більшості країн розмовляють іспанською мовою, а в Бразилії – португальською. Поширені французька (Гаїті, Гвіана), нідерландська (Суринам, Антильські острови), англійська мови (Ямайка, Барбадос та інші). У Мексиці, Перу, Болівії, Парагваї поряд з іспанською офіційними вважаються індіанські мови (кечуа, ацтекська та інші).

Основна релігія у країнах Латинської Америки – католицизм (його сповідують понад 80 % людей).

4. Які особливості господарства країн Латинської Америки. Однією з визначальних характеристик країн Латинської Америки є великий розрив у доходах між багатими та бідними верствами населення регіону.

Головна причина економічної нерівності в країнах Латинської Америки – спадщина колоніального періоду. Під час колонізації головною метою був не розвиток місцевих народів, а видобуток якнайбільше сировини – корисних копалин, деревини та сільськогосподарських продуктів.

Іспанці та португальці вивозили все це до Європи. Корінних американців змушували працювати на шахтах і фермах або переселяли на землі, де було важко вижити. Для країн Латинської Америки характерна багатоукладність економіки – одночасне існування і взаємодія в межах однієї країни різних типів господарювання, що базуються на різних формах власності (приватна, державна, колективна) та способах організації виробництва.

Колоніальний тип структури призвів до вузької спеціалізації господарств. Перш за все розвивалися добувна промисловість і монокультурне сільське господарство. В останні 20 років відбувається розвиток наукомісткого обробного виробництва.

Розвиток промисловості залежить від іноземного капіталу високо-розвинених країн, особливо США.

Для економіки регіону характерний тіньовий сектор, на який припадає 60 % ВВП; корупція.

За рівнем економічного розвитку країни Латинської Америки класифікують наступним чином:

лідери (найбільш розвинені): Бразилія (економічний гігант), Мексика, Аргентина, Чилі, Уругвай – ці країни мають розвинуту промисловість та високий рівень урбанізації (до 93 % у Венесуелі, 90 % в Уругваї, 88 % в Аргентині);

країни із середнім рівнем розвитку: Колумбія, Перу, Венесуела, Еквадор. Орієнтовані на експорт мінеральної сировини та сільськогосподарської продукції (кава, банани, нафта, мідь);

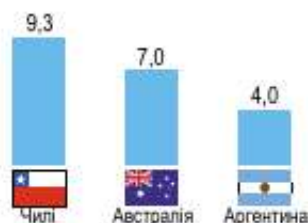
країни, що розвиваються (менш розвинені): Болівія, Парагвай, країни Центральної Америки, Гаїті.

Проаналізуйте, чому для характеристики Болівії використовують вираз «Злидар на срібному троні»? Чому в цій країні не спромоглися використати кошти від видобутку срібла для підвищення добробуту населення?

5. Які особливості добувної промисловості Латинської Америки.

Добувна промисловість – один із найважливіших видів економічної діяльності Латинської Америки. Регіон є основним виробником міді та літію. Наприклад, літій використовується в акумуляторах для електромобілів та систем зберігання енергії, а з міді виготовляють електротехнічні вироби (проводи, кабелі), сантехнічні системи, а також сплави, які використовуються в будівництві, машинобудуванні та для створення різноманітних декоративних елементів. Чилі виробляє 27 % світової міді, а Перу – 10 %. Чилі має найбільші у світі промислові запаси літію (мал. 38.1). Бразилія є одним із провідних виробників залізної руди у світі.

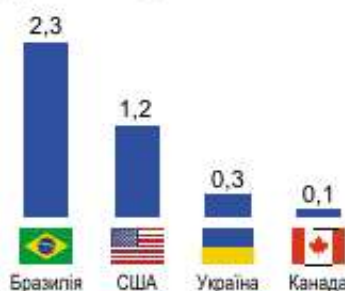
Мал. 38.1. Країни-лідери у світі за промисловими запасами літію, млн т, 2024 р.

6. Яка роль сільського господарства в економіці країн Латинської Америки.

Різнорічність кліматичних зон обумовлює розвиток сільського господарства. Наприклад, у пампасах Аргентини розвинуто скотарство, а на бразильських нагір'ях вирощують каву.

Сільське господарство традиційно відіграє провідну роль в економіці регіону, залишаючись важливою сферою зайнятості та джерелом експорту.

Країни континенту є провідними експортерами соєвих бобів (мал. 38.2), кукурудзи, яловичини, свинини, м'яса птиці, кормів для тварин, цукру, бавовни, какао, кави, фруктів та овочів.

Мал. 38.2. Імпорт сої до ЄС, млн т, 2024 р.

Місцевою культурою є **кіноа**. Експорт цієї зернової культури зростає через попит на неї в розвинених країнах світу.

У регіонах з холоднішим кліматом переважає вирощування худоби. Тут розводять пасовищних тварин, таких як **альпаки**, **лами**, **вівці** та **вікуньї** (мал. 38.3). Вовна цих тварин використовується для виробництва високоякісного текстилю.

Лама

Альпака

Вікунья

Мал. 38.3. Окультурені види худоби Латинської Америки

На замітку. *Вікунья* – тварина з роду верблюдових, яка живе у високогірних регіонах Латинської Америки.

Відкриваємо для себе світ. Бразилія є найбільшим у світі експортером кави. Кава є другим у світі (за вартістю) товаром міжнародної торгівлі, після сирої нафти.

Географія в нашому житті. У продовольчому магазині за етикетками пакувань кави дізнайтеся країни її походження.

Користуючись картами навчального атласу, з'ясуйте, як кліматичні умови природних регіонів Латинської Америки (Амазонія, Андські країни, Патагонія) визначають тип сільського господарства. Наведіть конкретні приклади.

7. Які особливості розвитку лісового господарства та рибальства.

Лісове господарство є одним із важливих напрямів економічної діяльності в Латинській Америці, особливо в басейні річки Амазонки. Тут росте багато цінних порід дерев – зокрема червоне дерево та палісандр, які використовують для виготовлення меблів і декоративних покриттів. Піломатеріали із цих дерев експортують до різних країн світу.

Важливим експортним товаром стала й деревина евкаліпта. Хоча ця рослина не є місцевою, Бразилія активно розвиває її промислове вирощування і нині є найбільшим у світі виробником евкаліпта.

Морське рибальство є важливим видом економічної діяльності на тихоокеанському узбережжі Латинської Америки. Перу та Чилі входять до країн-лідерів за виловом риби у світі. Основу улову становлять анчоуси, з яких виробляють переважно рибне борошно для кормів і добрив. Чилі також є світовим лідером у вирощуванні лосося на фермах, а Еквадор посідає провідне місце серед експортерів креветок. Крім того, країни континенту мають розвинуті рибальські господарства й порти як на узбережжі Тихого та Атлантичного океанів, так і в Карибському морі.

8. Які особливості вторинного і третинного секторів економіки країн Латинської Америки.

Серед підвидів переробної промисловості динамічно розвиваються хімічна промисловість, чорна металургія, машинобудування, виробництво будівельних матеріалів. Найбільша частка (близько 80 %) переробної промисловості припадає на Бразилію (мікроелектроніка, аерокосмічна промисловість, автомобіле-, судно-, авіабудування) та Аргентину (автомобілебудування).

У текстильній промисловості переважає виробництво бавовняних (Бразилія), вовняних (Аргентина та Уругвай) товарів; у харчовій – виробництво цукру (Бразилія), консервованих фруктів та соків, м'ясна (Аргентина, Уругвай), рибопереробна, виноробна (Аргентина, Чилі).

У Бразилії та Аргентині активно розвиваються наукоємні та високотехнологічні види економічної діяльності. Наприклад: виробництва електротехнічного та електронного і транспортного обладнання, хімічні і фармацевтичні підприємства в Аргентині; електроніка та космічні супутники у Бразилії.

Латинська Америка приваблює дедалі більше туристів завдяки своїм унікальним природним і культурним об'єктам. Тут розташований

найвищий у світі водоспад Анхель (Керепакупаї-Мері, Венесуела), а також міста Мачу-Пікчу й Куско, плато Наска (мал. 38.4).

Місто Мачу-Пікчу

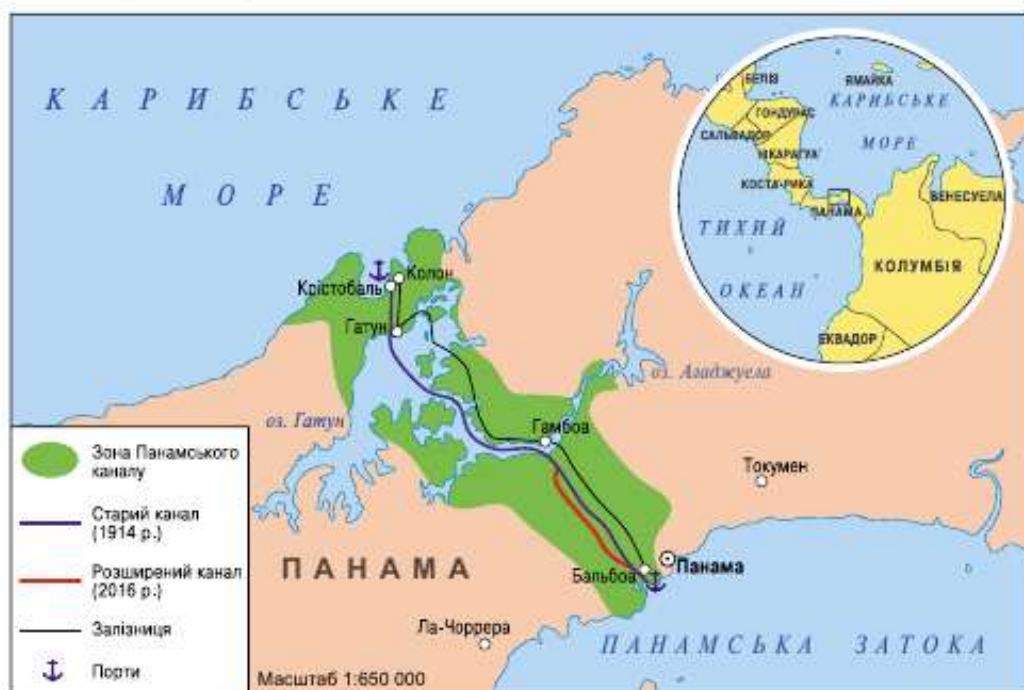
Місто Куско

Плато Наска

Мал. 38.4. Головні пам'ятки культури Латинської Америки доколумбового періоду

Провідну роль у внутрішніх вантажних і пасажирських перевезеннях відіграє автомобільний транспорт. Найбільші автомагістралі – *Панамериканське шосе*, що простягається від Лос-Анджелеса до Буенос-Айреса, і *Трансамазонська магістраль*, яка перетинає континент із заходу на схід.

Мал. 38.5. Панамський канал

На замітку. *Панамериканське шосе* – найдовша у світі мережа автодоріг (понад 48 тис. км), що сполучає США та Канаду з країнами Латинської Америки.

Трансамазонське шосе – найбільша транспортна магістраль Бразилії, яка має значну роль у вивченні й освоєнні території Амазонії.

Велике значення має морський транспорт, який забезпечує міжконтинентальні та внутрішньорегіональні перевезення. Особливо важливу роль у світовій торгівлі відіграє Панамський канал (мал. 38.5), що з'єднує Атлантичний і Тихий океани. Найпотужніший флот має Бразилія, але найбільшим тоннажем володіють Багами і Панама, оскільки судна багатьох країн використовують їх «зручний прапор». У регіоні є 15 морських портів.

Залізничний транспорт, попри значну протяжність колій, технічно недостатньо розвинутий і має обмежену пропускну здатність.

Уявіть, що вам треба імпортувати до України каву з однієї з країн Латинської Америки. Оберіть одну країну, з якої, на вашу думку, варто завезти каву.

Користуючись картографічними онлайн-сервісами, з'ясуйте вплив рельєфу на трасування старого і розширеного Панамського каналів (мал. 37.5).

Відкриваємо для себе світ. 2016 р. відкрито рух морських кораблів по розширеному Панамському каналу (мал. 38.5), де можуть проходити великі нафтові танкери.

Це змінить Україну. У складі ЗСУ в Україні несуть бойову службу майже дві тисячі колумбійців.

Коротко про головне

В економіці країн Латинської Америки традиційно зберігається висока частка добувної промисловості (нафта, мідна, залізна руди, золото, коштовне каміння). Поступово розвивається переробна промисловість. Найбільше вона розвинута у Бразилії та Аргентині. Сільське господарство Латинської Америки зберігає старі форми землеволодіння і землекористування. Активно розвивається м'ясне тваринництво.

Перевіряємо себе

1. Поясніть на прикладі вирощування бананів, як агрокліматичні умови впливають на формування економіки країн регіону.

2. Користуючись економічною картою Латинської Америки навчального атласу, визначте спеціалізацію 2–3 країн та заповніть таблицю «Економічна спеціалізація країн Латинської Америки». Поясніть, чим це зумовлено.

Країна	Вид економічної спеціалізації

3. Поясніть, чому економічний розвиток країн Латинської Америки часто залежить від природних ресурсів. Які ризики це створює для країн регіону?

4. Складіть прогноз: як може змінитися економіка Латинської Америки через 20 років, якщо країни зосередяться на розвитку «зеленої енергетики»?

Моя територіальна громада. Дізнайтесь у продовольчому магазині, з якої країни надходять авокадо, та поміркуйте, яким шляхом їх було завезено від місця виробництва до вашого населеного пункту.

Тема 3. Азія

§ 39. Які сучасні особливості соціально-економічного розвитку субрегіонів та країн Азії

- Які є способи виміру ВВП країн світу?
- Як збільшення виробництва промислової продукції впливає на розвиток країн?
- Які товари з Азії ви купуєте?

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ)

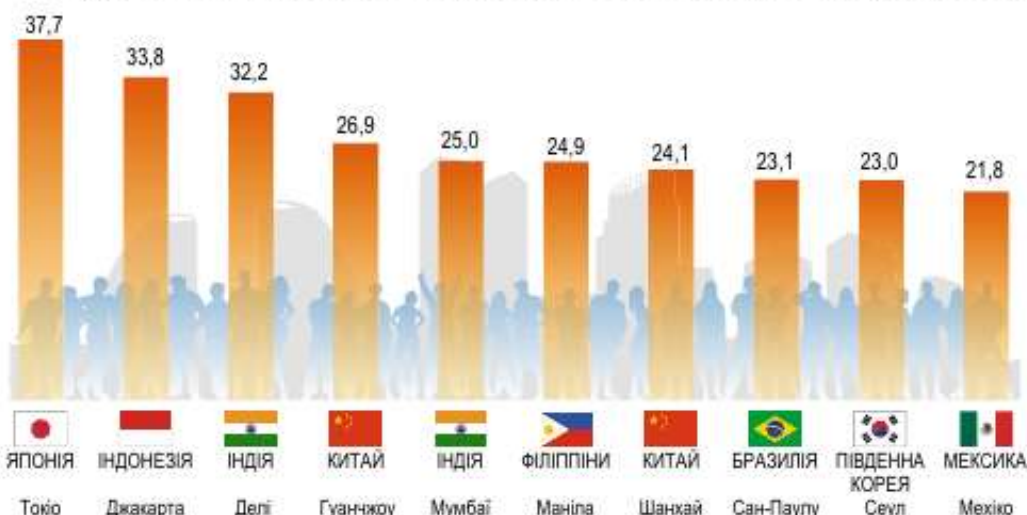
1. Які типи країн є в Азії. В Азії є країни з різним рівнем економічного розвитку. До високорозвинених належать Японія, Південна Корея, а до таких, що розвиваються, – більшість країн регіону. Окрему групу становлять нафтовидобувні країни (наприклад, Кувейт).

У складі Азії виокремлюють кілька субрегіонів (*див. форзац*). В Азії – найбільша у світі кількість країн, які не мають виходу до моря. Проте це не завжди означає низький рівень розвитку, адже головним чинником є рівень людського розвитку, освіта і технології. Різноманітність природних умов також впливає на господарство країн. У гірських районах Гімалаїв розташовані Непал і Бутан, а на Памірі – Киргизстан і Таджикистан. Кліматичні умови також визначають особливості розселення людей. У країнах, розташованих у пустелях, більшість населення живе в оазах або на узбережжі морів. Наприклад, у Саудівській Аравії чи Омані на Аравійському півострові.

Географія в нашому житті. Які переваги і недоліки проживання в гірській місцевості?

і Позначте на контурній карті світу найбільші острови Азії, і розрахуйте густоту населення кожного з них. На якому з островів вона найвища?

Окремі країни суттєво покращили якість життя населення (табл. 39.1).

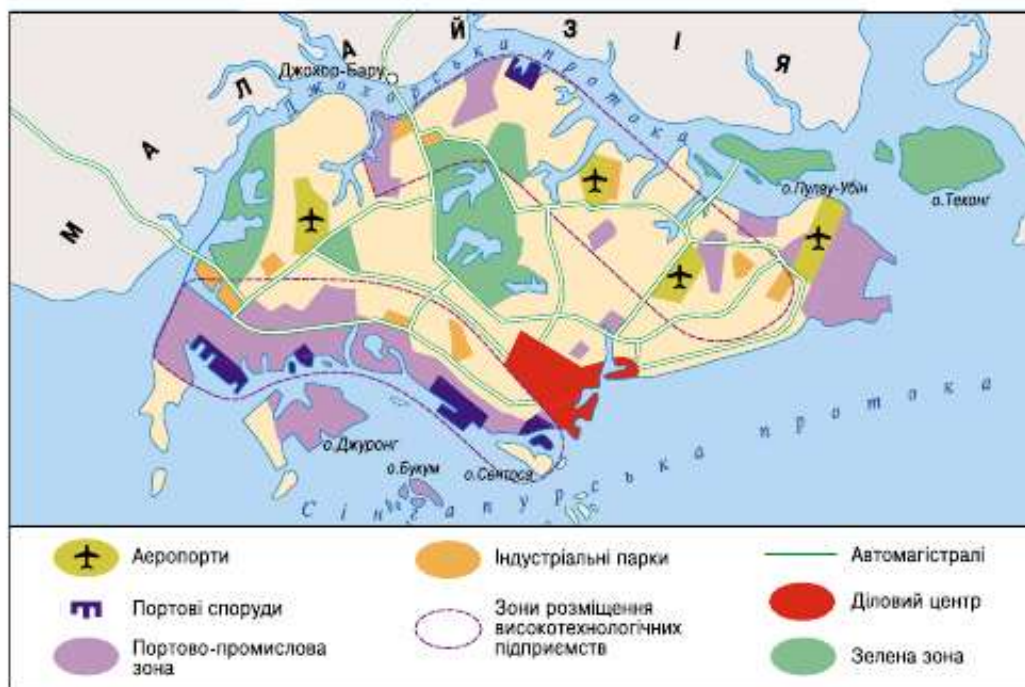
Мал. 39.1. Прогнозована кількість населення найбільших міст, млн осіб, 2030 р.

Таблиця 39.1. Індекс розвитку людини в окремих країнах Азії в 1990, 2001, 2023 рр.

Країна	1990 р.	2001 р.	2023 р.
 Китай	0,594	0,718	0,797
 Південна Корея	0,882	0,875	0,937
 Гонконг (Особливий адміністративний район Китаю)	0,905	0,880	0,955
 Японія	0,923	0,928	0,925
 Сінгапур	0,878	0,876	0,946

- Проаналізувавши інтернет-джерела, з'ясуйте, чому найбільший душевий показник ВВП серед країн світу є в малих країнах Європи й Азії?
- В Україні індекс розвитку людини 2023 р. становив 0,734. Чому в Китаї цей показник вищий за вітчизняний (табл. 39.1)?
- Поясніть, як прискорене економічне зростання вплинуло на зміну ІРЛ у зазначених у табл. 39.1 країнах Азії.

Особливе місце серед країн Азії посідають окремі малі країни. Там розташовані великі фінансові центри (біржі, регіональні штаб-квартири ТНК, банки), які контролюють глобальні торговельні потоки у своєму субрегіоні. Наприклад, Сінгапур (мал. 39.2).

Мал. 39.2. Функціональна структура Сінгапуру, 2024 р.

Проаналізуйте мал. 39.2 і поясніть, чому високотехнологічні підприємства розміщені вздовж морського узбережжя Сінгапуру.

Відкриваємо для себе світ. Паспорт Сінгапуру очолив рейтинг «найсильніших» – з ним можна поїхати до 193 країн світу із 227.

Поеднання кваліфікованої робочої сили зі значними обсягами виробництва металів та значним внутрішнім попитом на приватний автотранспорт надало країнам Азії можливість посідати провідні місця у світі у сфері виробництва легкових автомобілів (мал. 39.3).

Мал. 39.3. Країни-лідери у виробництві легкових автомобілів у світі, % від кількості, 2024 р.

2. Чи є Китай лідером світової економіки. Китай у 2000-х роках став однією з провідних економік світу. Сьогодні країна посідає перше місце у світі за обсягами зовнішньої торгівлі та входить до лідерів за розміром ВВП. Китай є світовим лідером за вартістю виробленої промислової продукції (мал. 39.4). Проте швидкий розвиток промисловості та енергетики має і зворотний бік: країна посідає перше місце у світі за обсягом викидів парникових газів в атмосферу.

Це змінить Україну. 2024 р. Китай був головним імпортером України, переважно постачаючи електричні та електронні вироби.

Мал. 39.4. Країни-лідери у промисловому виробництві світу (за вартістю), % від вартості

Це змінить світ. Обсяг китайських інвестицій у наукові дослідження та розробки з 2000 до 2024 року зріс більш ніж у 18 разів.

Китай здійснює політику з переміщення промислового виробництва у внутрішні регіони (мал. 39.5) і стимулює збільшення споживання основних видів продовольства та побутових товарів власним населенням.

Мал. 39.5. Регіони економічного зростання у країнах Південно-Східної Азії

Відкривасмо для себе світ. Головним імпортером соняшникового шроту в Китай (35,0 % від його загального імпорту) 2024 р. була Україна, розмір поставки якого склали 2,7 млн т.

3. Особливості розвитку економіки Індії. В Індії реалізовано масштабні програми, спрямовані на подолання бідності значної частини населення. Підвищення рівня добробуту і розвиток промисловості спричинили зростання потреби країни в енергоносіях і, відповідно, збільшення імпорту сирої нафти (мал. 39.6). Тому більшість нафтопереробних заводів Індії розташовані у великих портово-промислових комплексах.

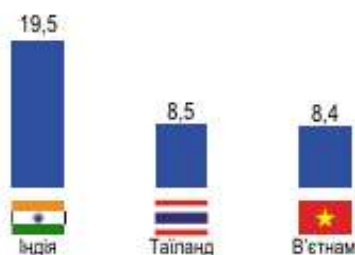

Мал. 39.6. Країни-лідери з імпорту сирої нафти до Індії, млрд дол. США, 2020–2024 рр.

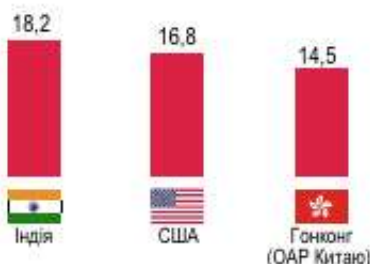

Проаналізуйте мал. 39.6. Подумайте, чому обсяг імпорту сирової нафти різко зменшився у 2021 р.? Які чинники були вирішальними?

Економіка Індії розвивається на її власних природних ресурсах і значному розвитку ІТ-сфери. У країні сформувалися економічні регіони з виразною міжнародною спеціалізацією (мал. 39.5). Наприклад, Бангалор є одним із провідних міст у світі за рівнем розвитку ІТ-послуг (мал. 39.4). У сільському господарстві продовжує співіснувати традиційне господарювання селян та сучасні товарні господарства. Тому ця країна є провідним експортером рису у світі (мал. 39.7). У країні налагоджено велике виробництво автовок (мал. 39.3). Індія є світовим лідером з експорту діамантів (мал. 39.8). Індія є другим у світі ринком збуту лабораторних діамантів (мал. 39.9).

Мал. 39.7. Країни-лідери у світі з експорту рису, млн т, 2023 р.

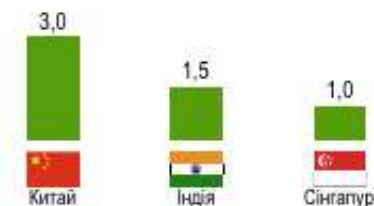
Мал. 39.8. Країни-лідери з експорту діамантів у світі, млрд дол. США, 2023 р.

4. Чому експорт є основою економічного зростання у країнах Азії. Усі країни регіону, які обрали модель економічного зростання, спираються на експортоорієнтовану індустріалізацію.

На замітку. *Прямі іноземні інвестиції* (ПІІ) – кошти, які вклали в економіку країни іноземні компанії.

Перевагою цих країн на світових ринках спочатку була низька вартість робочої сили. Після відкриття їхніх економік для іноземних інвестицій перші підприємства почали створювати у приморських регіонах. Це сприяло перенесенню сюди найбільш трудомістких виробництв із розвинених країн і формуванню моделі економічного розвитку, заснованої на експортоорієнтованій індустріалізації.

Інший шлях швидкого економічного розвитку обрали країни Перської затоки. Їхня міжнародна спеціалізація пов'язана з експортом сирової нафти і природного газу. Отримані від цього значні доходи дозволили країнам створити комфортні умови життя і побудувати сучасні міста. Показовим прикладом є розбудова світового міста Дубай (ОАЕ). Це стало основою для диверсифікації економіки й зростання кількості

Мал. 39.9. Країни-лідери у світі за продажами лабораторних діамантів, млрд дол. США, 2023 р.

іноземних працівників, які обслуговують місцеве населення, туристів і транзитних пасажирів.

Мал. 39.10. Найдовші регулярні безпересадкові пасажирські комерційні авіарейси, км

Проаналізуйте, чому країни Китай, Південна Корея та В'єтнам активно розвивають експорт. Визначте фактори, що сприяють їхньому успіху: дешева або кваліфікована робоча сила; індустріалізація; державна підтримка; залучення іноземних інвестицій. Поясніть, як експорт впливає на: створення робочих місць; розвиток промисловості; зростання ВВП.

Коротко про головне

Країни Азії є дуже різними. Виокремлюють дві основні групи: розвинені країни і країни, що розвиваються. Лідерами з економічного зростання є країни, економіка яких спирається на експортоорієнтовану модель зі значним залученням прямих іноземних інвестицій. Найбільші (за людністю) країни світу – Індія і Китай – мають великі національні економіки із сегментом ІТ-послуг. У цих країнах триває зростання добробуту населення і збільшення промислового виробництва. У країнах Перської затоки, на основі великого експорту сирової нафти і природного газу, досягнуто високого стандарту якості життя.

Перевірємо себе

1. Поясніть, чому нові індустріальні країни розвивають експорт.
2. Чому в Індії та Китаї найбільш динамічно розвиваються приморські регіони?
3. Поясніть, чому такі країни, як Японія та Південна Корея, стикаються з проблемою «старіння нації», тоді як Індія та Індонезія мають величезний ресурс молодшої робочої сили. Як це впливає на їхнє місце у світовому господарстві?
4. У чому особливість економіки країн Перської затоки? Чому цей регіон залишається зоною особливої уваги провідних держав світу? Чи зміниться роль цього регіону, якщо світ повністю перейде на «зелену енергетику»?
5. Поміркуйте, чому країни Азії є світовими лідерами за виробництвом промислової продукції.

Моя територіальна громада. Чи є можливим запровадити у вашій громаді експортно-орієнтоване виробництво?

§ 40. Які сучасні особливості Японії та Південної Кореї

- Які особливості високорозвинених країн світу?
- Як старіння населення впливає на розвиток країн?
- Які є види мінеральних ресурсів?

Аквакультура
Бебі-бум
Чеболь

1. У чому особливості Японії та Південної Кореї. Японія – єдина країна Азії, яка входить до складу G7. Вона має сучасну постіндустріальну економіку та високий рівень розвитку науки й техніки.

Більша частина території Японії – гори, тому населення переважно проживає у приморських низовинах та гірських долинах, де сформувалися великі міські агломерації. Найбільшою з них є Токійська агломерація.

Жителі країни мають високий рівень освіти, дотримуються традицій і з повагою ставляться до своєї культури, дбаючи про її збереження.

Відкриваємо для себе Україну. В Україні 2021 р. проживало стільки ж населення, як у Токійській агломерації (табл. 40.1).

Таблиця 40.1. Порівняння України з Токійською агломерацією 2021 року

Показник	Токійська агломерація (Японія) 	Україна
Площа, тис. км ²	36,9	603,7
Населення, млн осіб	43,2	41,6
Валовий продукт, млрд дол. США	2055,7	591,5

2021 р. було зафіксовано найбільше значення ВВП України за всю її історію. На основі даних табл. 39.1 розрахуйте показник ВВП на душу населення для Японії та порівняйте його з відповідним вітчизняним показником. Чим, на вашу думку, зумовлена різниця між ними?

Японія має давні господарські традиції. Важливе місце в сільському господарстві країни займає вирощування рису, овочів, фруктів, розведення худоби, а також чайні плантації та *аквакультура*. Ці види діяльності тісно пов'язані з національними традиціями та культурою. Водночас через обмежені природні ресурси й нестачу орних земель Японія змушена імпортувати більшість харчових продуктів. Із підвищенням рівня добробуту населення у структурі споживання зросла частка м'яса (мал. 39.1).

Мал. 40.1. Споживання м'яса і риби на душу населення в Японії, кг/рік

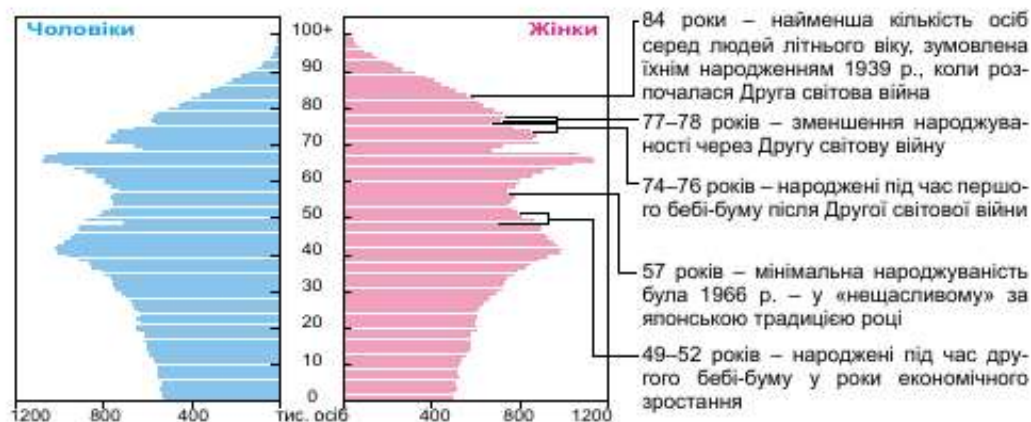
На замітку. *Аквакультура* – розведення риби, молюсків, ракоподібних та водоростей у спеціальних ставках, садках і морських плантаціях з використанням інтенсивних індустриальних технологій.

Географія в нашому житті. Які японські харчові продукти ви скуштували: морозиво «мочі», ролі, суші, соєвий соус, гречану локшину? У чому особливості цих продуктів?

Як природні умови Японії вплинули на формування традиційних страв?

Японське суспільство завершило демографічний перехід, і, як наслідок, тепер не лише скорочується кількість населення, а й постійно збільшується частка осіб старше 65 років (мал. 40.2).

Мал. 40.2. Статеві-вікова піраміда Японії, 2023 р.

На замітку. *Бебі-бум* – значне збільшення народжуваності після завершення Другої світової війни.

Особливо розвинувся сектор послуг для людей старшого віку (догляд, медичні процедури, розваги), в якому здебільшого працюють іноземці. У 2024 р. у Японії у сфері медичного догляду та допомоги особам літнього віку було зайнято стільки ж людей, як у роздрібній торгівлі чи в переробній промисловості. Це третій (за кількістю зайнятих) вид економічної діяльності країни.

Проаналізуйте статеві-вікову піраміду Японії 2023 р. (мал. 40.2). Визначте, до якого типу вона належить. Поміркуйте, які політичні й економічні процеси і явища зумовили сучасний тип піраміди. Спрогнозуйте, яка буде кількість дорослого населення в цій країні через 20 років. Кого буде більше у країні – людей працездатного чи непрацездатного віку?

Японія має типову для високорозвинених країн світу структуру промислового виробництва (мал. 40.3), в якій переважає автомобільна промисловість. За випуском легкових автовок країна входить до переліку країн-лідерів у світі (мал. 39.3). Головними центрами новітніх технологій Японії є технопарки й технополіси, де впроваджують у промислову виробництво новітні досягнення науки і техніки.

Для забезпечення потреб постіндустріального суспільства країна має потужну енергетику (мал. 40.4). Переважно паливо імпортують із країн Перської затоки та Австралії.

Види промислового виробництва

- Харчова промисловість
- Хімічна промисловість
- Виробництво пластмас
- Виробництво виробів із металів
- Машинобудування
- Електронна промисловість
- Електрична промисловість
- Інші види промисловості

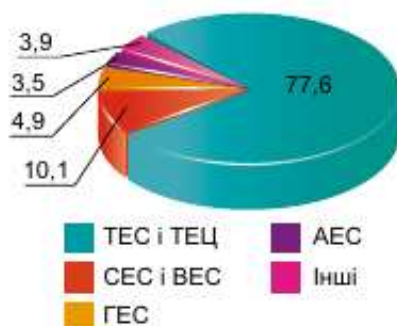

Мал. 40.3. Структура промислового виробництва в Японії, % від вартості, 2024 р.

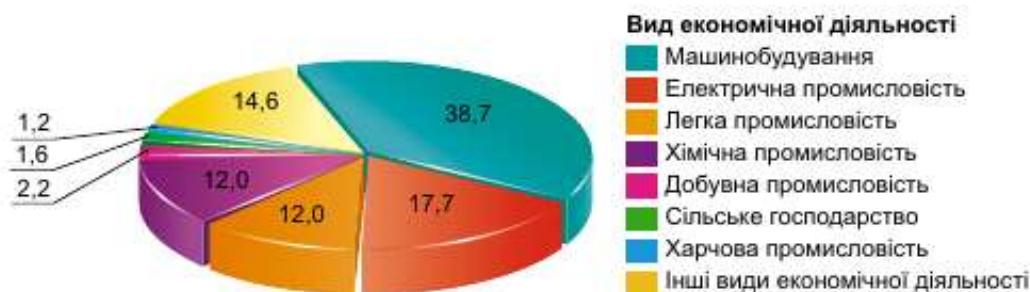
Це змінить Україну. Досвід України з подолання наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС (1986 р.) було використано в Японії для мінімізації шкоди здоров'ю людей і довкіллю після катастрофи на АЕС Фукусіма (2011 р.).

Тому більшість морських вантажів становить імпортна різноманітна сировина (мал. 40.5). Це зумовило також розміщення японських підприємств чорної металургії та нафтохімії на морському узбережжі в межах портово-промислових комплексів.

Японські компанії створили глобальні виробничо-збутові ланцюги, тому має місце зустрічна велика торгівля подібними товарами. Широкого розвитку у країні набув туризм.

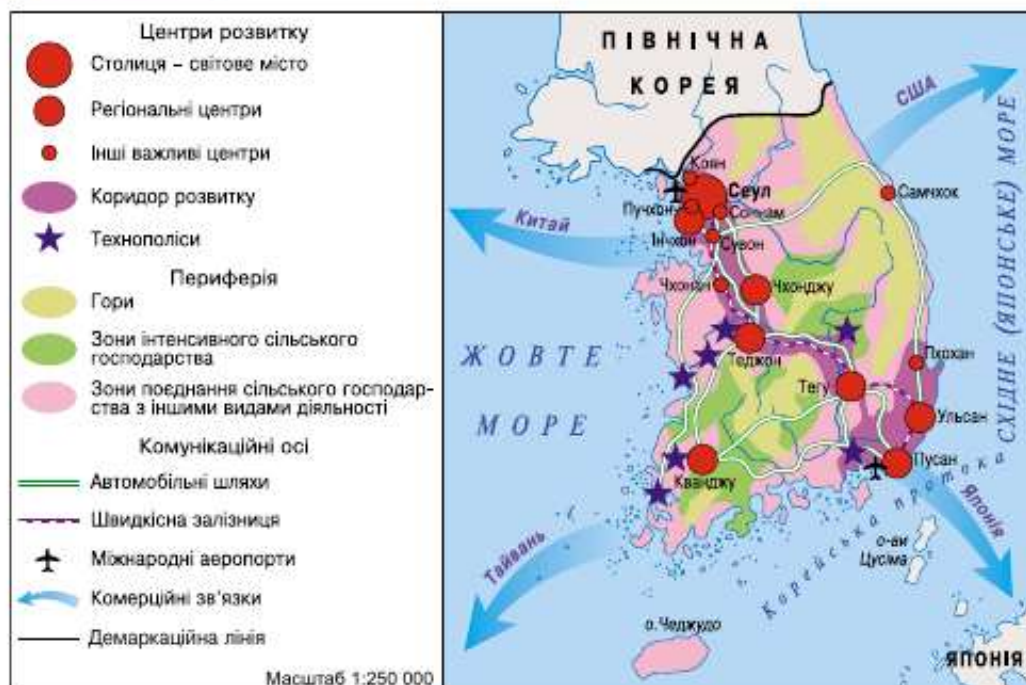
Мал. 40.4. Електроенергетика Японії, %, 2024 р.

Мал. 40.5. Структура зовнішньої торгівлі Японії, %, 2024 р.

Географія в нашому житті. У роки пандемії Covid-19 міжнародний туризм майже припинився в Японії. Пригадайте, які заходи були вжиті в Україні щодо обмеження переміщення людей з метою зменшення захворюваності. Як вони вплинули на туристичну активність українців?

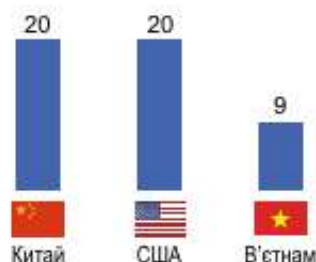
2. У чому особливості економіки Південної Кореї. Південна Корея – приклад успішного економічного розвитку країни. Вона стала однією з перших нових індустріальних країн і від 2010 р. офіційно належить до групи розвинених країн за класифікацією ООН (мал. 38.6). Провід-

Мал. 40.6. Економічна карта Південної Кореї

ними економічними районами країни є приморські регіони (мал. 40.6), де зосереджено основні промислові підприємства та порти.

Відкриваємо для себе світ. 2024 р. 5,0% ВВП Південної Кореї становили витрати на науку і науково-дослідницькі розробки. За цим показником країна є другою у світі.

Мал. 40.7. Країни-лідери в експорті товарів з Південної Кореї, % від вартості, 2024 р.

Південна Корея входить до складу високорозвинених країн і здійснює активну зовнішню політику. Подібно до Японії, це переважно гірська країна, тому більшість населення проживає у приморських містах та гірських долинах (мал. 40.6). У структурі зайнятості переважають висококваліфіковані працівники з вищою, переважно інженерною освітою. Південна Корея посідає перше місце серед азіатських країн за часткою молодих жінок із вищою освітою – 2024 р. їх було 54 % серед вікової групи 25–34 роки.

У сільському господарстві 2024 р. працювало лише близько 4 % населення. Більшість зайнятих – люди старших вікових груп. У гірських долинах ведеться інтенсивне сільське господарство, спеціалізоване на вирощуванні овочів і фруктів. Основними сільськогосподарськими культурами є ячмінь, пшениця, кукурудза, соя та сорго.

У тваринництві переважають свиначство і птахівництво; більшість поголів'я зосереджено на великих фермах і птахофабриках.

Промисловість Південної Кореї розміщена переважно в прибережних районах (мал. 40.6). Важливу роль у її розвитку відіграють *чеболі* – великі промислово-фінансові об'єднання, які мають розгалужену структуру й тісні виробничі зв'язки з провідними ТНК США.

На замітку. *Чеболі* – це великі промислово-фінансові групи, які об'єднують десятки компаній різних видів економічної діяльності у Південній Кореї. Найвідоміші серед них – Samsung, Hyundai, LG, SK Group.

 Поясніть, чому головними торговельними партнерами Південної Кореї є країни Азії (мал. 40.7)? Як це пов'язано з глобальною політикою чеболей?

Такі чеболі як «KIA», «Samsung», «Hyundai» мають глобальні мережі збуту своєї продукції. Переважно вони виробляють складні технічні та інноваційні промислові товари – побутову техніку, автомобілі, судна і високотехнологічну електроніку.

У країні є низка технополісів (мал. 40.6), де зосереджені новітні промислові підприємства.

Географія в нашому житті. Які електронні вироби з Південної Кореї є у вас вдома? Як, на вашу думку, їх доставили до магазину, де ви їх придбали?

Переробна промисловість виробила 26,5 % ВВП країни 2024 р. Тому на світовому ринку країна виступає насамперед як експортер промислової продукції (мал. 40.8).

Мал. 40.8. Структура експорту товарів із Південної Кореї, % від вартості, 2024 р.

 Порівняйте мал. 40.7 і 40.8. Установіть, до яких країн Південна Корея експортує електронні вироби, а до яких, нафтопродукти. Як це пов'язано з глобальними виробничими ланцюгами?

Значні обсяги сировини і палива імпортують до Південної Кореї з країн Перської затоки, Австралії та Бразилії. Наприклад, 2024 р. країна була четвертою у світі за обсягом імпорту кам'яного вугілля. Вона його ввезла у півтора рази більше, ніж Україна виробила за той же рік.

Більшість товарів у зовнішній торгівлі Південної Кореї перевозять морським транспортом. Тому головні морські порти країни є її голов-

ними економічними центрами (мал. 40.6). У них діють потужні портово-промислові комплекси.

Чи потрібно в Україні створювати нові портово-промислові комплекси?

Південна Корея є однією з країн світу з добре розвинутою сучасною промисловістю (мал. 39.4). Країна є важливим виробником автовок у світі (мал. 39.3).

Відкриваємо для себе світ. 2024 р. Південна Корея була четвертою країною у світі за експортом електромобілів.

Для розвитку потужної промисловості створені великі ТЕС і ТЕЦ. За споживанням електричного струму Південна Корея входить до групи країн-лідерів у світі.

Значного розвитку набула нафтохімічна промисловість у портово-промислових комплексах. Цей вид економічної діяльності споживає удвічі більше паливно-енергетичних ресурсів, ніж транспорт. Країна експортує частину його продукції (мал. 34.8). За обсягами виробництва у цьому виді економічної діяльності Південна Корея є п'ятою країною світу 2024 р. Наслідком великого розвитку промислового виробництва є значне антропогенне навантаження на природне середовище.

Коротко про головне

Японія та Південна Корея є високорозвиненими країнами світу. Старші вікові групи переважають, тому найбільше зростає частка зайнятих у сфері догляду та надання первинних медичних послуг. Ці дві країни спеціалізуються на виробництві складних технічних виробів, переважно у сегменті електронних виробів та автомобілебудуванні. Основою їх сучасної економіки є технопарки і технополіси, а також потужні портово-промислові комплекси, де зосереджена більшість промислових підприємств. Корпорації обох країн тісно інтегровані у глобальні виробничі ланцюги, організовані США та власними ТНК. Більшість сировини Японія та Південна Корея імпортують із країн Азії.

Перевіряємо себе

1. Які характерні риси високорозвинутої економіки?
2. Поясніть, чому експорт має велике значення в економіці Південної Кореї.
3. Чому в Японії основні економічні регіони розміщені в мегалополісі?
4. У чому особливість сільського господарства Японії?
5. Поміркуйте, чому Південна Корея експортує продукцію нафтохімічної промисловості.

Моя територіальна громада. Запропонуйте вид економічної діяльності для створення спільного українсько-корейського підприємства на території вашої громади. Визначте, яку продукцію воно вироблятиме та які переваги його розміщення саме у вашій територіальній громаді (наприклад, логістичне розташування, кваліфіковані кадри чи екологія).

Тема 4. Африка

§ 41. Які сучасні особливості національних економік країн Африки

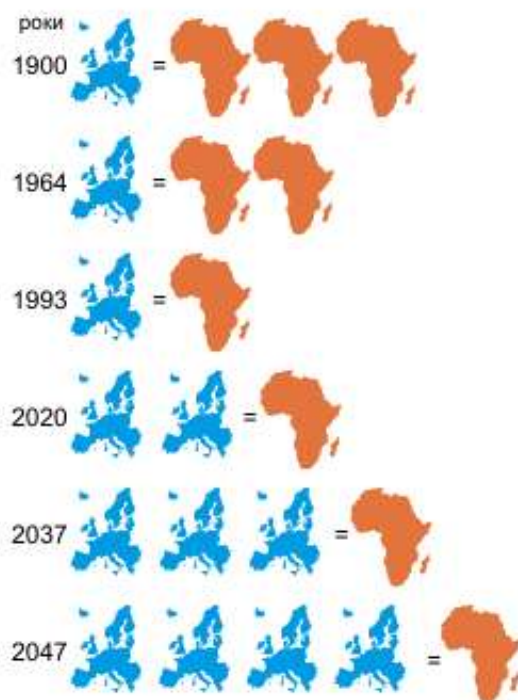
- Які особливості характерні для країн, що розвиваються?
- Як колоніальне минуле впливає на сучасний розвиток країн?
- Які є види мінеральних ресурсів?

Колоніалізм
Багатоукладність
Моноспеціалізація

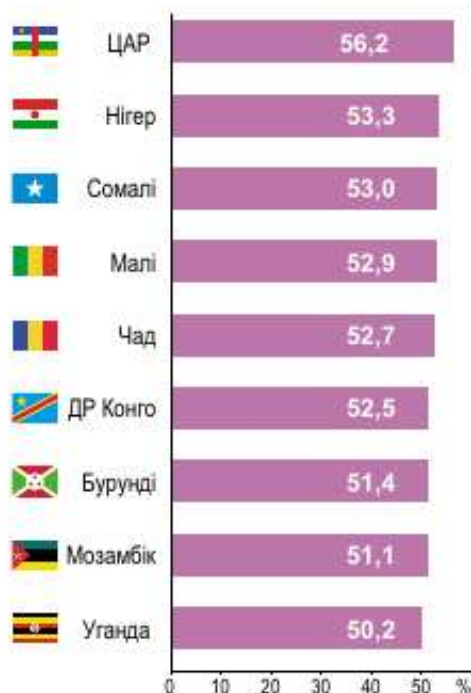
1. Чому національні економіки країн Африки є різнорівневими і багатоукладними. В Африці проживають різні народи. Великий негативний вплив на їхній розвиток мав **колоніалізм**. Він зумовив відсталість та залежність від колишніх колоніальних держав.

На замітку. Колоніалізм – підкорення народів і держав могутнішими державами.

Природні умови зумовили поділ цього материка на дві великі частини – Магриб (на північ від Сахари) і Тропічну Африку. Природні особливості другої частини континенту зумовили виокремлення Західної, Східної, Центральної та Південної Африки (див. карту форзаца). Кожен із цих субрегіонів має свої особливості розвитку.

Мал. 41.1. Зміна кількості населення в Африці й Європі

Мал. 41.2. Країни-лідери у світі за часткою дітей серед загальної кількості населення, %, 2024 р.

Спільною ознакою всіх країн Африки є значні темпи зростання кількості населення. За цим показником континент уже обігнав Європу (мал. 41.1). Найменш розвинені з них є лідерами у світі за кількістю дітей (мал. 41.2).

Оберіть одну країну з мал. 41.2 і поясніть, як висока частка дітей у складі населення країни впливає на її демографічний та соціально-економічний розвиток.

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК КРАЇН АФРИКИ

Політичний

(колоніалізм, політична нестабільність, проблеми управління)

Технологічний

(відсталі технології та брак кваліфікованих кадрів)

Економічний

(борговий тягар, торговельний дисбаланс та інфляція)

Енергетичний

(залежність від імпортного палива та обмеженість поновлюваної енергії)

Демографічний

(швидкий приріст населення, міграції)

Кліматичний

(екстремальні погодні явища, залежність від погоди)

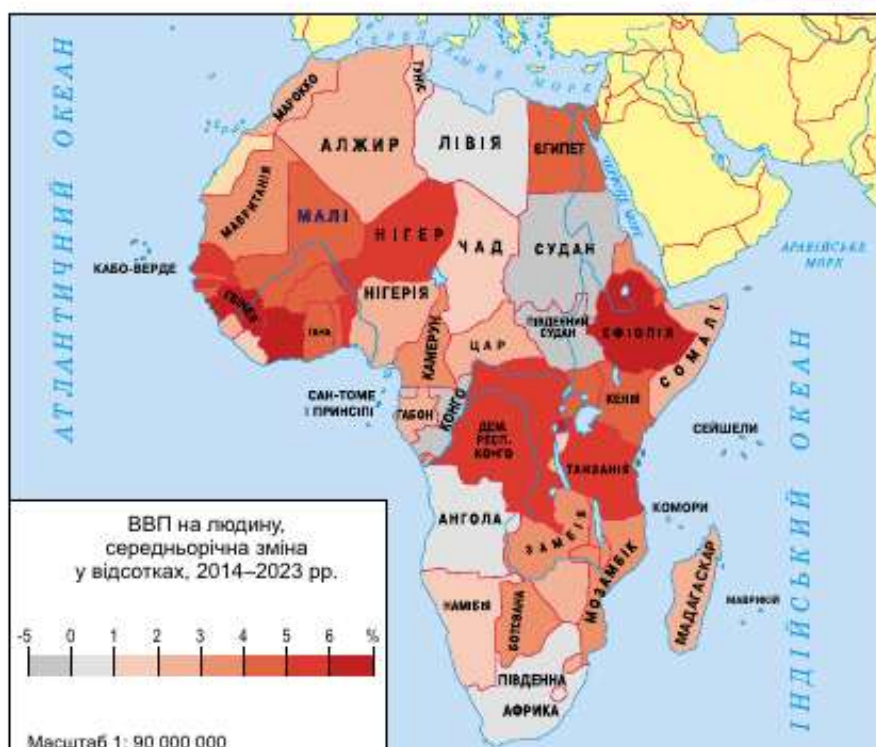
Мал. 41.3. Чинники, які впливають на розвиток країн Африки

Усі країни Африки мають свої особливості економічного розвитку, що безпосередньо впливають на зміни їхніх ВВП (мал. 41.4). Велике значення має використання природних багатств цих країн та політична нестабільність, що призводить до різких змін у розвитку окремих країн континенту. Наприклад, у Малі та Нігері доволі часто відбуваються залучення військових до змін політичного керівництва, тоді як у Камеруні від 1982 р. чинний президент утримує політичну владу. У Сомалі існує кілька самопроголошених політичних утворень, а центральний уряд фактично не контролює територію країни, тоді як Марокко навпаки від 1975 р. контролює більшу частину Західної Сахари, яку проголошено частиною державної території цієї країни. Лише окремі острови залишаються у володінні колишніх колоніальних держав. Наприклад, острів Реюньйон від 2003 р. є заморським регіоном у складі Французької Республіки, тоді як 2025 р. Велика Британія повернула Маврикію архіпелаг Чагос.

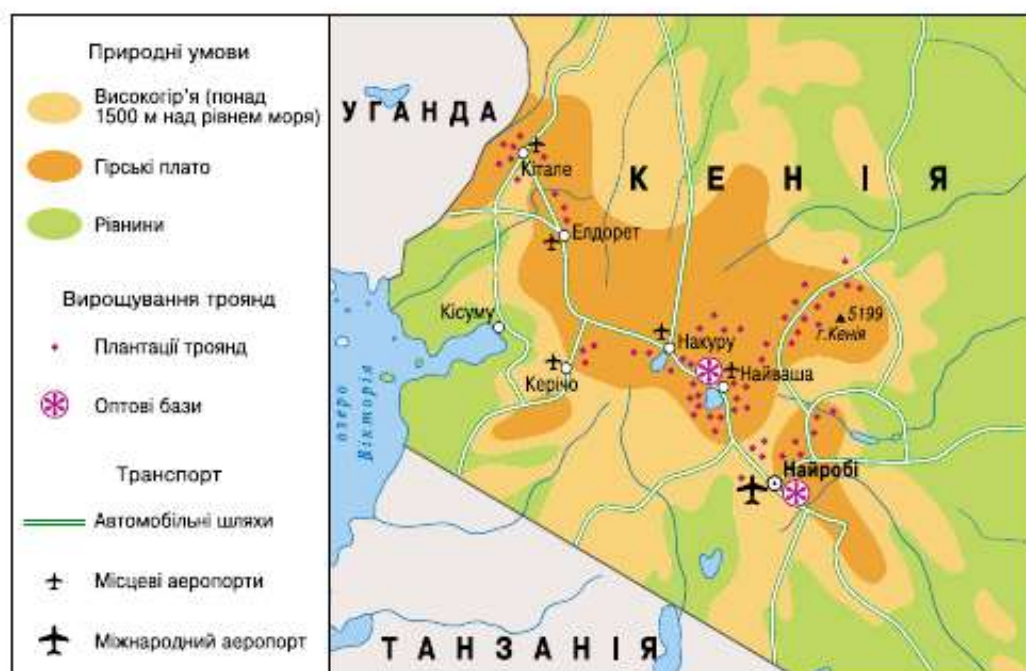

Оберіть одну з країн Африки (мал. 41.2) і поясніть, які чинники зумовили зміни її ВВП на душу населення (мал. 41.4).

Вирізняються два головних сектори сільського господарства країн Африки – традиційне, яке орієнтоване на збут продукції на місцевому ринку, і товарне, орієнтоване на експорт. Для другого сектору виняткове значення мають агрокліматичні умови, адже вирощують для експорту одну-дві культури. Наприклад, у Кенії вирощують троянди (мал. 41.4). Понад 80 % всіх троянд, які продають у ЄС, походить із цієї країни. Водночас скотарство цієї країни розвивається в межах традиційного сільського господарства, де що більше голів великої рогатої худоби, то більш заможною є селянська сім'я.

Мал. 41.4. Середні річні зміни ВВП на особу в країнах Африки, % за рік, 2014–2023 рр.

Мал. 41.5. Регіон вирощування троянд для експорту в Кенії

На замітку. *Багатоукладність* – співіснування у країні кількох типів виробництва готової продукції, що орієнтовані на збут продукції на різних ринках.

Як зміниться вирощування троянд у Кенії (мал. 41.5) у разі будівництва нового міжнародного аеропорту в м. Елдореті?

У країнах Африки значного розвитку набула добувна промисловість. Переважну більшість добутої мінеральної сировини експортують по спеціально прокладених автомобільних дорогах чи залізницях. Для багатьох країн континенту це є одним із головних джерел наповнення державного бюджету (мал. 41.6). Видобуток корисних копалин призводить до забруднення значних територій.

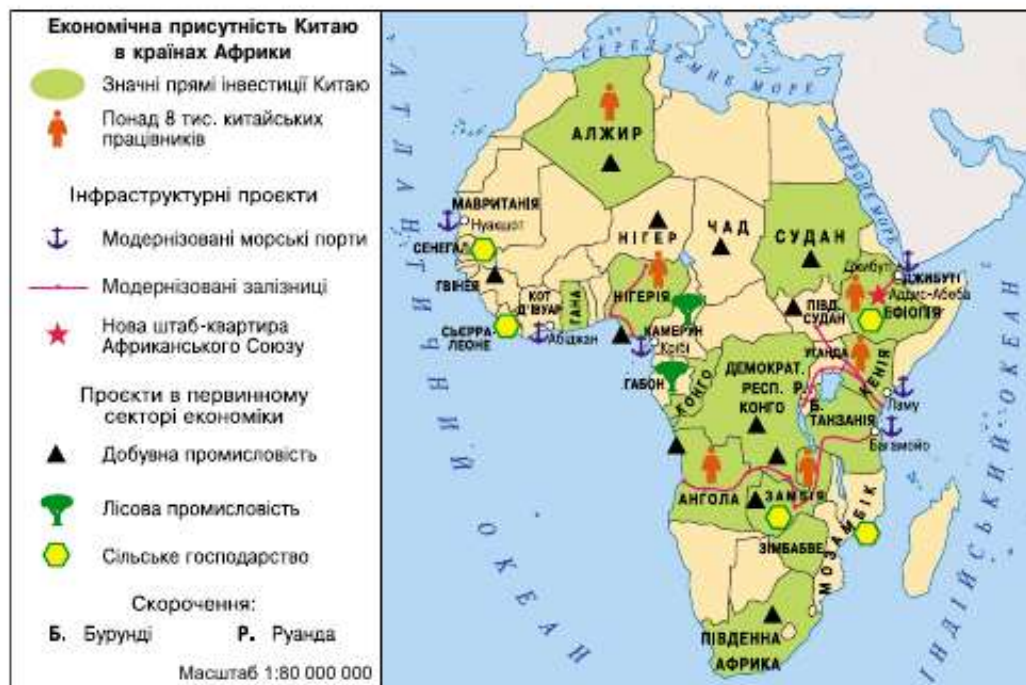

Мал. 41.6. Значення видобутку та експорту алмазів для розвитку економіки Ботсвани, % від вартості, 2024 р.

Проглянувши карти навчального атласу, визначте, які альтернативні види економічної діяльності можуть бути в Ботсвані, крім видобування алмазів.

Відкриваємо для себе світ. 2024 р. найбільше алмазів видобули: Росія – 34,6 %; Ботсвана – 16,8 %; Ангола – 13,0 % від світового видобутку.

Мал. 41.7. Економічна присутність Китаю в країнах Африки

Нині більшість мінеральної сировини постачають до Китаю, який став головним торговельним партнером для багатьох країн Африки. На китайські інвестиції реалізують масштабні проекти реконструкції та розбудови інфраструктури країн Африки (мал. 41.7).

Оберіть одну країну Африки, де є значна економічна присутність Китаю (мал. 41.7). За допомогою карт навчального атласу та інших джерел інформації визначте особливості економічних відносин цієї країни з Китаєм.

Глобалізація лише посилила контрасти між країнами Африки. Найбільш уразливими є найменш розвинені країни регіону. Водночас окремі країни континенту використали свій наявний потенціал для розвитку міжнародного туризму. Показовим є приклад Тунісу.

Ефіопія в кінці 2025 р. заявила про повне самозабезпечення пшеницею власного виробництва за рахунок суттєвого збільшення зрошувальної посівної площі. У цій країні майже 38 млн га земель придатні для рільництва. Це дає змогу виробляти понад 100 млн тонн сільськогосподарської продукції щороку, без урахування додаткового ефекту зрошення.

Як це позначиться на українському зерновому господарстві? Чи зменшиться вітчизняне виробництво пшениці?

Слабкий контроль території з боку державної влади

Посилення нерівності доходів населення

Конфлікти щодо контролю над ресурсами

Неконтрольована міграція населення

Прискорена деградація довкілля

Політична нестабільність

Велика корупція

Політично пов'язані прямі іноземні інвестиції

Перевага іноземних капіталів у розвитку інфраструктури

Прискорений розвиток експортного сектору

Міжнародна спеціалізація на виробництві сировини чи напівфабрикатів

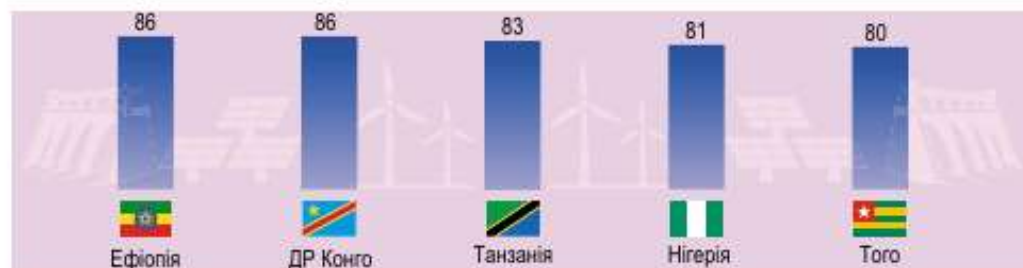

Значне забруднення довкілля

Мал. 41.8. Виклики глобалізації щодо соціально-економічного розвитку найменш розвинених країн Африки

Низка країн Африки є лідерами у світі за часткою відновних джерел у загальному виробництві електричного струму (мал. 40.9) за рахунок переважно використання місцевих гідроенергетичних ресурсів і спалювання деревини.

Географія в нашому житті. Поміркуйте, чому морські курорти Єгипту ізольовані від місцевих населених пунктів. Чим зумовлене таке їх розміщення?

Мал. 41.9. Країни Африки – лідери за часткою відновних джерел у виробництві електричного струму, % від загального виробництва, 2024 р.

У країнах Африки низькі якості життя і кваліфікація більшості населення. Це зумовлює поширення бідності. Національні ринки є малими для того, щоб на них можна було б збувати великі обсяги товарів. Тому велике виробництво пов'язане з експортом. Це зумовлює **моноспеціалізацію** більшості країн континенту.

2. Чому в Африці поширена моноспеціалізація. В Африці переважають країни, які постачають на світовий ринок один вид продукції добувної промисловості (мал. 41.10). Ці види економічної діяльності набули визначального значення у формуванні ВВП більшості країн континенту (мал. 41.10) та відповідно доходів їхніх державних бюджетів (мал. 41.8).

Мал. 41.10. Країни Африки з найбільшою часткою продукції видобувної промисловості в експорті, % провідного товару від вартості всього експорту країни

На замітку. **Моноспеціалізація** – переважання в експорті одного виду товару чи послуг.

Промислові запаси золота в надрах Гани становлять 1000 т, а його річний видобуток 135 т в 2024 р. Розрахуйте, на скільки років вистачить наявних запасів для функціонування золотодобувної промисловості цієї країни.

Також існує моноспеціалізація країн Африки й у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції. Наприклад, Кенія спеціалізується на експорті кави й квітів (мал. 41.6), Сенегал – арахісу, Кот-д'Івуар – какао-бобів, Єгипет – бавовни. Це зумовлено як сприятливими природними умовами, так і трудовими навичками місцевого населення. Глобальні зміни клімату зумовлюють значні коливання у виробництві та експорті відповідної продукції.

Країни Африки є дуже залежними від імпорту, не лише промислових товарів, а й продовольства. Малоефективне традиційне сільське господарство не дає змоги забезпечити потреби місцевого населення, тоді як велике товарне виробництво експортної продукції сільського господарства орієнтоване на збут за кордон. Існують зустрічні потоки сільськогосподарської сировини між країнами Африки і розвиненими країнами світу. Україна бере активну участь у цій торгівлі, постачаючи не лише зерно, а й соняшникову олію та готові харчові продукти, зокрема цукор – 40 тис. т 2024 р.

Відкриваємо для себе Україну. Україна є головним постачальником пшениці до Єгипту. 2023 р. Одеська область експортувала стільки ж зерна, як Південна Африка, – 3,9 млн т.

Коротко про головне

Країни Африки мають багатоукладну економіку. В їхній економіці співіснують два сегменти – традиційного сільського господарства і товарного, орієнтованого на експорт. Велике значення мають природні умови та природні ресурси африканських країн. Саме їх використання обумовило формування двох великих груп країн Африки – орієнтованих на експорт сільськогосподарської та мінеральної сировини. Це зумовило моноспеціалізацію більшості з цих країн на кількох видах товарного експорту. Постійне зростання кількості населення зумовило великий імпорт продовольства. Україна є одним із головних постачальників до цих країн зерна, соняшnikової олії та цукру.

Перевіряємо себе

1. Які характерні риси національних економік країн Африки?
2. Поясніть, чому експорт має велике значення в економіці африканських країн.
3. Чому Кенія спеціалізується на вирощуванні та експорті троянд?
4. У чому особливість сільського господарства Кот-д'Івуару?
5. Поміркуйте, чому Ботсвана спеціалізується на добуванні алмазів.

Моя територіальна громада. Якою є спеціалізація підприємств вашої територіальної громади? Проаналізуйте, які види економічної діяльності використовують природні умови і ресурси. Як уникнути негативних процесів, викликаних моноспеціалізацією у країнах Африки?

Тема 5. Європа

§ 42. Які географічні особливості регіону Європи

- Де проходить межа між Європою та Азією?
- Які країни Європи ви знаєте?

Інтеграція

1. Які особливості регіону Європи. Європа належить до шести частин світу і разом з Азією формує материк Євразія, займаючи його західну частину. Вона є одним із найбільш освоєних і високорозвинених регіонів планети. Площа Європи становить 10,5 млн км², а кількість її населення на 1 липня 2020 р. досягала приблизно 747,6 млн осіб, що відповідало 9,6 % населення світу.

Упродовж останніх двох – двох з половиною тисячоліть європейська культура суттєво впливала на формування світової цивілізації. У країнах Європи сформувалися її важливі засади: всебічний розвиток особистості, високий рівень якості життя, утвердження прав людини, а також ефективні механізми її соціального захисту. Завдяки цьому багато європейських держав належать до найбільш економічно розвинених і заможних у світі.

Європа – це регіон, у якому ми живемо, працюємо і розвиваємо незалежну Україну, зміцнюючи співпрацю із сусідніми країнами та партнерами на континенті. Тому знання про соціально-економічні особливості країн Європи мають важливе значення для формування географічного світогляду, розвитку громадянської свідомості та розуміння місця України в європейському просторі.

Європа має вигідне економіко-географічне положення – розташована в помірних широтах, зручна для зв'язків із Північною Америкою, Африкою та Азією.

Берегова лінія сильно розчленована – численні півострови (Скандинавський, Піренейський, Балканський, Апеннінський) і моря сприяли розвитку морської торгівлі.

Європа – найбільш освоєна частина світу, з високою густотою населення, розвинутою транспортною системою та історично сформованими центрами культури.

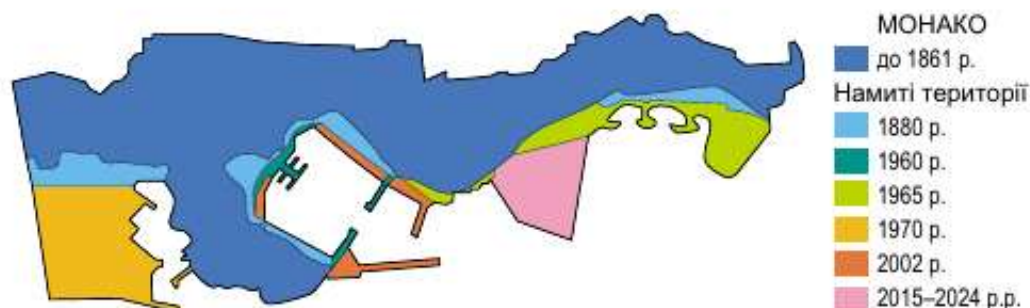
Через територію Європи проходять важливі транспортні й торговельні шляхи, що з'єднують усі частини світу.

2. Якою є політична карта Європи. На європейській території розташовані 48 незалежних держав та 8 залежних територій.

У другій половині ХХ ст. Європу поділяли на два головних макро-регіони: Західний (промислово розвинуті держави з ринковою економікою) та Східний (соціалістичні країни). Сьогодні ж держави Центральної та Східної Європи перейшли до ринкових моделей господарювання, а більшість із них увійшла до ЄС. Тому сучасний поділ Європи зазвичай включає Західну, Північну, Південну та Східну (див. форзац).

Зі зростанням густоти населення зростає вплив людини на довкілля та збільшується вартість земельних ділянок. Тому малі країни та окремі міста проводять політику зі збільшення своєї території шляхом

намивання нових ділянок (мал. 42.1). На них зводять нові житлові будинки та об'єкти інфраструктури, необхідні для життя людей.

Мал. 42.1. Зростання площі держави Монако шляхом намивання нових територій

i За допомогою даних <https://www.openstreetmap.org/#map=16/43.74174/7.42963> з'ясуйте, як використовують у Монако наміту територію.

i Користуючись навчальним атласом, наведіть приклади країн кожного субрегіону Європи.

Західна, Північна та Південна Європа загалом мають вищий рівень економічного розвитку та доходу на душу населення, порівняно зі Східною Європою. Ця нерівність спричинена історичними, політичними та економічними чинниками.

За доступом до моря 33 європейські країни є приморськими (з них 5 – острівні), а 15 країн – внутрішньоконтинентальні, розташовані у глибині континенту.

Найбільшою за площею країною, що повністю лежить у межах Європи, є Україна. Найчисленнішою за населенням є Німеччина. Водночас на території Європи розташована найменша за площею країна світу Ватикан.

Переважає більшість європейських країн є унітарними державами, тоді як шість мають федеративний устрій. За формою правління переважають республіки (37), а 11 країн є парламентськими монархіями. Ватикан є єдиною абсолютною монархією в цій частині світу.

i Знайдіть інформацію і наведіть приклади країн Європи, які є монархіями та які мають федеративний та унітарний устрій. Як називаються їхні адміністративно-територіальні одиниці?

3. Які є приклади інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасній Європі. Європа поступається за площею всім частинам світу, крім Австралії. Тут, на порівняно невеликій території, зосереджено майже п'ятдесят держав, що створює сприятливі умови для інтеграції в регіоні. Економічне співробітництво, зокрема взаємна торгівля, стали основою процесів інтеграції в Європі.

На замітку. *Інтеграція* – це процес зближення, співпраці та об'єднання держав з метою спільного розвитку.

Важливою подією в цьому стало створення 1951 р. Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), а також Європейського співтовариства з атомної енергетики. 1957 р. у Римі підписали договір про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Євро-атому. На основі цих об'єднань і виник Європейський Союз. Отже, найяскравішим прикладом інтеграційних процесів є *Європейський Союз (ЄС)* – об'єднання, яке забезпечує вільний рух товарів, капіталів, послуг і робочої сили. ЄС має спільну валюту (євро) та узгоджену економічну політику між країнами-членами (мал. 42.2).

Станом на 2025 рік членами ЄС є 27 країн, а членами НАТО – 29 країн Європи.

День народження ЄС відзначається 1 листопада на основі Маастрихтського договору, який заклав основи існування Єдиної Європи.

Поясніть, чому євроінтеграція України визначена як головний пріоритет її зовнішньої політики.

Мал. 42.2. Країни-члени Європейського Союзу, 2025 р.

Опрацюйте у групі навчальні матеріали – атласи, інтернет-джерела, щоб з'ясувати, які події передували створенню Європейського Союзу, хто був ініціатором об'єднання європейських країн. Як розвивалася європейська інтеграція після Другої світової війни, як змінювалися межі ЄС у процесі його розширення? Створіть лінію часу, що відображає головні етапи становлення ЄС (від 1950-х років до сьогодення).

Визначте три країни ЄС, які є найбільшими торговельними партнерами України за обсягом експорту. Назвіть основні групи товарів, які Україна експортує до цих країн.

Доберіть 2–3 факти про те, як прикордонне розташування західних областей України (наприклад, Закарпатської, Львівської, Волинської) впливає на економіку та їхню співпрацю із сусідніми країнами-членами ЄС (Польща, Словаччина, Угорщина).

У сучасній Європі відбуваються як інтеграційні, так і дезінтеграційні процеси, які відображають складні політичні, економічні, культурні та соціальні відносини між державами континенту. Прикладом таких процесів в Європі був офіційний вихід Великої Британії з ЄС 2020 року.

Таким чином, сучасна Європа – це регіон, у якому інтеграційні процеси (співпраця, спільні політики, об'єднання) і дезінтеграційні тенденції (суперечності, вихід із союзів, сепаратизм) взаємодіють і визначають напрямок подальшого розвитку континенту (табл. 42.1).

Таблиця 42.1. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в ЄС

Тип процесу	Сутність	Основні прояви (приклади)	Наслідки / Значення
Інтеграційні процеси	Зближення та співпраця держав з метою спільного розвитку	<ul style="list-style-type: none"> Розширення ЄС Програми культурного та освітнього обміну (Erasmus+) Спільна екологічна політика (боротьба зі зміною клімату, «зелена» енергетика) 	<ul style="list-style-type: none"> Поглиблення економічних зв'язків Посилення політичної стабільності Підвищення рівня життя населення Формування спільного європейського простору
Дезінтеграційні процеси	Послаблення зв'язків між державами або всередині них	<ul style="list-style-type: none"> Brexit – вихід Великої Британії з ЄС Економічні та політичні суперечності між країнами ЄС Сепаратистські рухи, наприклад у Каталонії (Іспанія) 	<ul style="list-style-type: none"> Політична нестабільність Поглиблення економічних відмінностей Ослаблення європейської єдності

Розгляньте таблицю «Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в ЄС» та порівняйте їхню сутність, основні прояви й наслідки. Поясніть, як ці процеси впливають на політичний, економічний і соціальний розвиток країн Європейського Союзу.

4. Які сучасні тенденції суспільного розвитку країн Європи. Економічно розвинені країни Європи – держави з високим рівнем життя населення, розвинутою промисловістю, потужним сектором послуг, стабільною політичною системою та ефективною соціальною політикою. До цієї групи належать, зокрема, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Нідерланди, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Данія, Австрія та інші (табл. 42.2).

Таблиця 42.2. Сучасні тенденції суспільного розвитку країн Європи

Економічні тенденції	У XXI столітті економіка розвинених країн Європи належить до постіндустріальної моделі розвитку. Основу господарства становить сфера послуг – фінансова діяльність, наука, освіта, охорона здоров'я, інформаційні технології, транспорт і туризм. Промисловість залишається важливою складовою економіки, але її структура змінюється: зростає роль високотехнологічних видів економічної діяльності – електроніки, машинобудування, фармацевтики, біотехнологій та «зеленої» енергетики. Європейські країни активно впроваджують цифрові технології, розвивають «зелену» економіку та зменшують залежність від викопних енергоносіїв
Соціальні тенденції	Велика увага приділяється захисту прав людини, рівню зайнятості, освіти, охороні здоров'я та збереженню довкілля.
Політичні тенденції	Активно співпрацюють у межах Європейського Союзу, Ради Європи, ОБСЄ та інших міжнародних організацій, спільно вирішуючи питання безпеки, міграції, енергетики й глобальних змін клімату
Культурні та гуманітарні тенденції	Створення єдиного культурного простору і збереження природної та культурної спадщини. Розвиток туризму на основі дбайливого ставлення до природи і культури.

Мал. 42.3. Зміни кількості населення Європи в 1995–2025 рр., %

Майже в половині країн Європи фіксується природне зменшення кількості населення (мал. 42.3).

Завдяки високому рівню економічного розвитку, медичному обслуговуванню у країнах Європи збільшується середня тривалість життя. Лідерами за цим показником є: Швейцарія (84 роки), Іспанія (83,6 року), Італія (83,5 року), Ісландія (83 роки). З підвищенням рівня життя також зростає частка людей літнього віку.

Попри високий рівень розвитку, європейські країни стикаються з низкою викликів:

- уповільнення темпів економічного зростання;
- старіння населення та дефіцит робочої сили;
- наслідки війн і політичної нестабільності у східній частині континенту;
- енергетична криза й потреба у впровадженні сучасних екологічно безпечних технологій.

Європейські держави активно шукають шляхи подолання цих проблем, прагнучи поєднати економічну ефективність із соціальною справедливістю та відповідальним ставленням до довкілля.

Позначте на контурній карті Європи країни – з найбільшим обсягом експорту товарів із України.

Відкривасмо для себе Україну. ЄС є основним торговельним партнером України.

Це змінить Україну. ЄС надає найбільшу економічну допомогу Україні.

Географія в нашому житті. Які фільми сучасних європейських режисерів ви бачили? Як представлено в них життя сучасної Європи?

Як впливає європейська інтеграція на врегулювання суперечностей між країнами-членами ЄС? Який її вплив на політичні реформи в Україні?

Коротко про головне

Європа – найбільше освоєна частина світу, з високою густотою населення, розвинутою транспортною системою та історично сформованими центрами культури. Європа – західний регіон материка Євразії. В Європі розташовано 48 незалежних держав. У результаті інтеграції утворився ЄС, до якого нині входять 27 країн.

Європейський регіон посідає провідне місце у світі за економічними показниками. У сучасній Європі відбуваються як інтеграційні, так і дезінтеграційні процеси.

Перевіряємо себе

1. Які особливості економіко-географічного положення Європи?
2. Які країни Європи є континентальними, морськими, острівними?
3. Порівняйте субрегіони Європи за географічним положенням та складом країн.
4. Знайдіть на карті європейські субрегіони та позначте їхні межі на контурній карті Європи.

Моя територіальна громада. На офіційному сайті вашої обласної державної адміністрації дізнайтеся про проєкти, які реалізують територіальні громади за допомогою партнерів із країн-членів ЄС. Чи є можливим для вашої територіальної громади досягти до їх реалізації?

§ 43. Які особливості сучасного економічного розвитку регіону Європи

- На які регіони поділяють країни Європи?
- Як поділяють країни за рівнем економічного розвитку?

«Зелена» економіка

1. Яка роль сільського господарства в економіці країн Європи. Спеціалізація сільського господарства європейських країн залежить від географічного положення, клімату й рівня економічного розвитку. Більшість країн ЄС має інтенсивне, високопродуктивне сільське господарство. У Західній та Північній Європі аграрний сектор вирізняється високим рівнем механізації, автоматизації та прибутковості. У Східній Європі переважають великі агрохолдинги, тоді як у Південній – дрібні фермерські господарства, орієнтовані на вирощування фруктів, овочів та винограду.

Більша частина населення зайнята у сфері послуг, тоді як частка сільського господарства у ВВП є незначною (1–4 %). Проте завдяки високому рівню автоматизації, використанню новітніх технологій і наукових досягнень урожайність і продуктивність праці в європейському аграрному секторі значно перевищують показники більшості інших регіонів світу.

У ЄС діє розгалужена система державної підтримки фермерів, спрямована на забезпечення стабільності аграрного ринку, збереження доходів виробників та продовольчу безпеку. Європа також є світовим лідером за кількістю сертифікованих органічних господарств. Суворий контроль стандартів ЄС гарантує високу якість і конкурентоспроможність європейських продуктів на світовому ринку (табл. 43.1).

Таблиця 43.1. Спеціалізація сільського господарства країн Європи

Північна Європа	Інтенсивне тваринництво (молочне, свинарство, звірівництво) та вирощування ярих зернових і картоплі.
Західна Європа	Поєднання тваринництва (молоко, м'ясо) з високопродуктивним рослинництвом (зернові, картопля, цукрові буряки, хміль) та квітникарством.
Південна Європа	Має переважно рослинницький характер з переважанням вирощування фруктів, олив, винограду, овочів та баштанних культур.

2. Які особливості видобувної промисловості Європи. Видобувна промисловість Європи зазнає важливих змін. Традиційні види видобутку (вугілля, нафта, природний газ) зростають, а видобувні підприємства адаптуються до вимог «зеленої» економіки.

На замітку. «Зелена» економіка – система господарювання, яка забезпечує економічний розвиток без шкоди довкіллю, раціонально використовує природні ресурси та сприяє підвищенню якості життя людей.

Видобуток сирої нафти й природного газу переважає в Норвегії, Великій Британії та Нідерландах (Північне море). Видобуток вугілля –

традиційно важливий вид економічної діяльності в Польщі, Чехії, Німеччині й Україні. Значний видобуток залізної руди є в Україні, Швеції, Іспанії; кольорові метали видобувають у Фінляндії, Сербії, Болгарії.

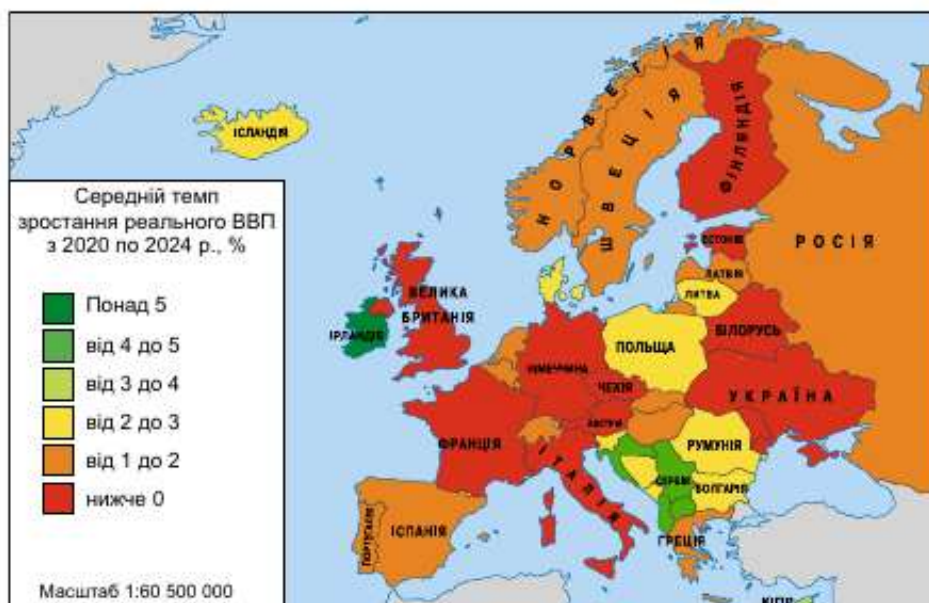
3. Які особливості вторинного та третинного секторів економіки країн Європи. У сучасній Європі *вторинний сектор* економіки орієнтується на високі технології, інновації та екологічність, тоді як *третинний сектор* домінує в економіці, визначаючи рівень життя, зайнятості та конкурентоспроможності регіону. Разом вони формують *постіндустріальну модель* господарства.

Провідну роль у світовій та регіональній економіці Європи відіграють ТНК. Вони забезпечують значну частку виробництва, міжнародної торгівлі та інвестицій. ТНК сприяють економічному розвитку регіонів, створенню робочих місць і поширенню інновацій у різних видах економічної діяльності – від СЕС до запуску супутників. Завдяки своїй глобальній мережі європейські ТНК зміцнюють конкурентоспроможність Європи на світовому ринку та впливають на формування міжнародної економічної політики (мал. 43.1).

ТНК	Країна походження	Вид економічної діяльності	Стисла характеристика
Shell	Велика Британія / Нідерланди / 	 Нафтогазова промисловість	Видобуток, переробка та продаж нафти й газу
BP (British Petroleum)	Велика Британія 	 Нафтогазова промисловість	Енергетична компанія з філіями у більш ніж 70 країнах
Total Energies	Франція 	 Енергетика, нафта, газ, відновні джерела	«Зелена» енергетика поряд із традиційним нафтовим бізнесом
BMW	Німеччина 	 Автомобілебудування	Виробник автомобілів та мотоциклів під брендами BMW, MINI, Rolls-Royce
Roche Holding	Швейцарія 	 Фармацевтика, біотехнології	ТНК у виробництві лікарських засобів та діагностики
Bayer	Німеччина 	 Хімічна та фармацевтична промисловість	Виробництво медичних та сільськогосподарських препаратів
Nestlé	Швейцарія 	Харчова промисловість	Найбільша у світі компанія з виробництва харчових продуктів та напоїв

Мал. 43.1. Найбільші ТНК Європи

Європейські країни демонструють різні темпи зростання ВВП. Найвищі темпи зростання зазвичай спостерігаються у країнах Східної Європи, таких як Польща, Румунія та Болгарія, де економіка активно модернізується. Натомість у Західній Європі – Німеччині, Франції чи Італії – зростання є більш помірним (мал. 43.2).

Мал. 43.2. Європейські країни за середнім темпом зростання реального ВВП, %, з 2020 по 2024 р.

Переробна промисловість характеризується широким використанням сучасних технологій: робототехніки, ІТ, ШІ в управлінні виробництвом. Ці виробництва характеризуються високою продуктивністю праці та якістю продукції. Промислові підприємства переходять до енергоощадних і безвідходних технологій, розвивається «зелена» енергетика. Окремі працеемні види промислового виробництва (наприклад, автомобілебудування) переміщуються до країн Східної Європи з нижчими виробничими витратами.

З'ясуйте, як країни Європи реалізують політику «зеленого переходу» (екологізація економіки, скорочення викидів, розвиток відновлюваної енергетики). Наведіть приклади таких змін.

Виділяють таку спеціалізацію у промисловості регіонів Європи (табл. 43.2).

Таблиця 43.2. Спеціалізація промисловості субрегіонів Європи

Західна Європа машинобудування, автомобілебудування, хімічна промисловість	Північна Європа високотехнологічне виробництво, суднобудування, енергетика	Східна Європа металургія, хімічна промисловість, текстиль	Південна Європа сільськогосподарське машинобудування
--	--	--	--

Прочитайте текст про розвиток третинного сектору економіки в країнах Європи. Визначте, які види послуг є найбільш розвинутими, та поясніть, чому вони відіграють важливу роль у сучасній економіці. Порівняйте рівень розвитку третинного сектору у країнах Західної і Північної Європи та у країнах Східної Європи. Наведіть можливі причини відмінностей у розвитку сфери послуг між цими групами країн. Поясніть, яку роль у розвитку третинного сектору відіграють транспортно-логістичні системи та міжнародні транспортні вузли.

Третинний сектор економіки країн Європи характеризується високим рівнем розвитку й переважає у структурі господарства більшості країн. Цей сектор забезпечує основну частку ВВП і зайнятості населення. Найбільш розвиненими є фінансові, освітні, транспортні, туристичні та інформаційні послуги (мал. 43.3).

У високорозвинених країнах Західної та Північної Європи, у Бельгії та Люксембурзі також цей сектор є переважаючим в економіці. Тут послуги (особливо фінансові, освітні, медичні, IT і туристичні) формують понад 70–80 % ВВП. Менш розвинутий третинний сектор, є характерним для країн Східної Європи (Албанія, Молдова, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія). У цих державах сфера послуг поступово розвивається.

Транспортно-логістичні послуги забезпечує розвинута система автомобільних, залізничних і морських перевезень, авіаційні хаби.

Мал. 43.3. Країни-лідери у відпочинку, 2024 р.

Оберіть дві країни Європи: одну з позитивним та одну з негативним сальдо міграції (наприклад, Німеччина та Латвія). Встановіть і порівняйте три ключові причини таких міграційних тенденцій.

4. Які сучасні тенденції суспільного розвитку Німеччини, Великої Британії та Польщі. У сучасному світі країни Європи демонструють різні моделі суспільного розвитку, що зумовлено історичними, економічними та демографічними чинниками. Порівняння досвіду Німеччини, Великої Британії та Польщі дає змогу виявити спільні тенденції та національні особливості їхнього розвитку. Проаналізуйте подані в таблиці показники та визначте ключові напрями змін у цих державах.

Порівняйте сучасні особливості розвитку Німеччини, Великої Британії та Польщі, користуючись таблицею 43.3. Визначте спільні риси (демографічні, економічні, соціальні) та поясніть, як вони впливають на життя в цих країнах.

Підберіть інформацію і заповніть таблицю, порівнявши показники розвитку Німеччини, Великої Британії та Польщі.

Країна	ВВП на душу населення	Рівень урбанізації	Середня тривалість життя

Таблиця 43.3. Сучасні тенденції суспільного розвитку країн Європи

Німеччина	Велика Британія	Польща
<p>Населення країни старіє: зростає частка людей віком понад 65 років</p> <p>Високий рівень імміграції.</p> <p>Зростає етнічне та культурне різноманіття суспільства.</p> <p>Економіка переходить до «зеленої моделі» розвитку.</p> <p>Відбувається цифровізація виробництва (індустрія 4.0), автоматизація та розвиток штучного інтелекту.</p> <p>Високий рівень соціального захисту.</p> <p>Країна зміцнює позиції як провідний науково-освітній центр Європи.</p> <p>Зберігаються регіональні диспропорції між Західною та Східною Німеччиною і нерівномірний розвиток міст.</p>	<p>Кількість населення поступово зростає, але спостерігається його старіння.</p> <p>Значну роль відіграє імміграція.</p> <p>Більшість населення проживає у великих агломераціях, насамперед у Лондоні.</p> <p>Формуються нові торговельні зв'язки поза межами ЄС.</p> <p>Основу господарства становлять сфера послуг, фінанси, IT та біотехнології.</p> <p>Активно впроваджуються екологічно безпечні технології, розвивається «зелена» економіка.</p> <p>Країна є світовим центром університетської освіти і наукових досліджень (Оксфорд, Кембридж, Лондонська школа економіки).</p> <p>У Шотландії, Уельсі, Північній Ірландії відроджуються місцеві мови і культура та поширений рух за автономію.</p>	<p>Низька народжуваність та міграція молоді за кордон.</p> <p>Країна прийняла багато іммігрантів, особливо із країн Східної Європи.</p> <p>Є однією з найдинамічніших економік ЄС із високими темпами зростання.</p> <p>Відбувається цифровізація економіки та перехід до відновної енергетики.</p> <p>Високий рівень розвитку великих міст: Варшави, Кракова, Вроцлава, Гданська.</p>

Відкриваємо для себе Україну. Збройні сили України – найбільші за кількістю серед країн Європи.

Географія в нашому житті. За розкладом руху міжнародних пасажирських поїздів «Укрзалізниці» дізнайтеся, до яких міст Європи можна доїхати без пересадок від найближчого до вас залізничного вокзалу.

Легкові автівки якого регіону світу найбільш поширені у вашому населеному пункті – країн Європи, Азії чи Америки? Чому в Україні є лише великовузлова збірка європейських автівок економкласу? Чи можливе створення вітчизняного народного легкового автомобіля?

Європа є одним із найпопулярніших туристичних регіонів світу. Щороку її відвідують сотні мільйонів туристів із різних країн. Така популярність пояснюється багатою історією, культурною спадщиною та різноманітними природними ландшафтами. У Європі зосереджена велика кількість історичних пам'яток, музеїв і архітектурних ансамблів. Значна частина з них внесена до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Відомими туристичними центрами є Париж, Рим, Барселона, Прага та Відень. Туристів приваблюють такі об'єкти, як Ейфелева вежа,

Колізей, Акрополь та собор Святого Петра. У багатьох містах збереглися середньовічні замки, фортеці та старовинні площі. Важливу роль у розвитку туризму відіграють культурні події, фестивалі та гастрономічні традиції. Європа також славиться своїми музеями, театрами та художніми галереями (мал. 43.4).

Окрім культурного туризму, значного розвитку набув і природний туризм. Туристів приваблюють Альпи, узбережжя Середземного моря, фіорди Норвегії та озера Швейцарії. У багатьох країнах популярними є гірськолижні курорти та національні парки. Розвинена транспортна інфраструктура полегшує подорожі між країнами Європи. Саме поєднання природних і культурних ресурсів робить Європу одним із провідних туристичних регіонів світу.

Встановлюємо взаємозв'язки. Побудуйте логічний ланцюжок (схему), що демонструє вплив глобального потепління на туристичну спеціалізацію країн Європи.

– Як зміна середньої температури на $+2^{\circ}\text{C}$ вплине на гірськолижні курорти Альп (Австрія, Швейцарія)?

– Чому «сонячний пояс» Середземномор'я (Іспанія, Греція) може втратити туристів влітку на користь Балтійського узбережжя (Польща, Німеччина, Швеція)?

Розв'язуємо проблему. «Чи може туризм бути «чистим», якщо літаки – одні з найбільших забруднювачів атмосфери? Чи готові ми подорожувати менше, але довше?»

Коротко про головне

Більшість населення європейських країн працює у третинному секторі економіки, первинний сектор дає невелику частку ВВП. Спеціалізація сільського господарства Європи залежить від географічних особливостей території. У сучасній Європі економіка орієнтується на високі технології, інновації та екологічність. Третинний сектор домінує в економіці, визначаючи рівень життя, зайнятості та конкурентоспроможності регіону.

Перевіряємо себе

1. Наведіть три приклади економічно розвинених країн Європи та провідні види їхньої економічної діяльності.

2. Поясніть, які спільні риси й відмінності мають економіки Німеччини, Великої Британії та Польщі. Як ці відмінності пов'язані з історичними, політичними та економічними умовами кожної країни?

3. Назвіть три країни Європейського Союзу, з якими Україна має найтісніші економічні або політичні зв'язки.

4. На контурній карті Європи позначте Україну та країни, з якими вона має спільний кордон. Підпишіть напрямки основних транспортних коридорів (наприклад, залізничні та автомобільні шляхи до Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії).

Моя територіальна громада. У магазині продовольчих товарів у вашому населеному пункті дізнайтеся, з яких країн Європи завезено продукти для продажу в Україні.

§ 44. Якою є співпраця України з країнами Європейського Союзу

- Які туристичні райони Європи ви знаєте?
- З якими країнами ЄС Україна має спільні кордони?

Країна-кандидат

1. Яким є стратегічний вектор розвитку України? Співпраця України з ЄС є стратегічною і багатовимірною – вона охоплює політичну, економічну, гуманітарну та безпекову сфери. Головною метою цієї взаємодії є входження України до його складу.

У статті 102 Конституції України зазначено стратегічний курс нашої держави на набуття повноправного членства в ЄС.

Це змінить Україну. 23 червня 2022 р. Україна отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС.

На замітку. *Країна-кандидат* – країна стане повноправним членом ЄС після реалізації пакета реформ, спрямованих на гармонізацію та адаптацію до вимог членства і за спільної згоди всіх країн-членів ЄС.

ЄС є головним торговельним партнером України, частка якого перевищує половину зовнішньоторговельного обороту. Основу експорту становлять аграрна продукція, метали, машини, електричне обладнання.

ЄС підтримує Україну грантами, кредитами, гуманітарними програмами, інвестиціями у відновлення й модернізацію економіки.

Україна бере участь у освітніх та наукових програмах Erasmus+, Horizon Europe та інших проектах, сприяє розвитку освіти, науки й молодіжної мобільності.

ЄС надає важливу підтримку Україні у протидії російській агресії, відновленні інфраструктури та постраждалих регіонів. Щороку Україна разом із всією Європою 9 травня святкує День Європи.

Навчальний проєкт: «День Європи в Україні»

1. Оберіть одну із актуальних тем для реалізації проєкту:
 - «Країни Європейського Союзу: спільне та відмінне».
 - «Україна та ЄС: географічні, культурні й економічні зв'язки».
 - «Європейські цінності та їх відображення в українському суспільстві».
 - «Подорож Європою: віртуальний тур країнами континенту».
 - «Природні ресурси Європи та їхня роль у розвитку регіону».
2. Проведіть мінідослідження, використовуючи атласи, статистичні дані, карти, інтернет-ресурси, матеріали ЗМІ.
3. Підготуйте презентацію або постер із результатами вашого дослідження.
4. Представте свій проєкт під час шкільного Дня Європи.

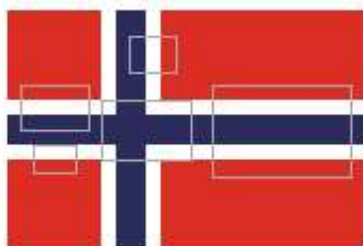
Складові проєкту:

- карта або картосхема, що ілюструє обрану тему;
- короткий опис географічного положення країн / регіонів;
- цікаві факти про природу, населення, культуру;

- елементи порівняння між Україною та країнами Європи;
- власні висновки та пропозиції (наприклад, «Як Україна може стати ближчою до Європи»).

Перевіряємо себе

1. Створіть інформаційний плакат або презентацію на тему: «Україна в європейському просторі: шлях до ЄС». Відобразіть ключові етапи євроінтеграції, досягнення у співпраці та переваги для громадян.
2. Обґрунтуйте, чому членство України в ЄС є вигідним не лише для України, а й для ЄС. Назвіть і поясніть три-чотири ключові переваги, які отримає ЄС від повноцінної інтеграції України.
3. Поясніть, чому для України важливо розвивати партнерські відносини з країнами Європи. Які напрямки співпраці (економічний, політичний, культурний, безпековий) є найперспективнішими і чому?
4. Назвіть дві основні форми співпраці між Україною та Європейським Союзом і коротко поясніть їхню сутність.
5. Поясніть, чому Європейський Союз є одним із головних торговельних партнерів України. Наведіть два економічні аргументи.
6. Учень стверджує: «Поглиблення співпраці з Європейським Союзом завжди однаково вигідне для всіх видів економічної діяльності України». Проаналізуйте це твердження, наведіть можливі переваги й ризики та сформулюйте власний висновок.
7. Впродовж року ви знайомилися з прапорами багатьох країн світу. Спробуйте перевірити себе.
З'ясуйте, прапори (позначені прямокутниками) яких країн «приховані» у прапорі Норвегії.

8. Прапори яких країн зображено на малюнку? До яких регіонів світу за геохемою ООН (див. форзац) вони належать?

9. На контурній карті світу позначте всі країни-лідери (1–3 місця), які подано у підручнику. Визначте, який регіон ООН є лідером за їх кількістю.

Тема 6. Австралія і Океанія

§ 45. Які сучасні особливості національних економік Австралії та країн Океанії

- ▶ Які особливості характерні для острівних країн?
- ▶ Як колоніальне минуле впливає на сучасний розвиток країн?
- ▶ У чому особливості віддаленого географічного положення?

Аутбеки
Аборигени
Ендеміки
Копра
Мериноси

1. У чому особливість політичного устрою Океанії. Австралія та Океанія стали останнім регіоном світу, який був постійно заселений людьми і зазнав колоніалізму. Саме сюди відбулося значне переселення вихідців із Великої Британії та її володінь. У сучасній Океанії й досі існують колоніальні володіння – наприклад, Американське Самоа, а також острови, що залежать від Нової Зеландії. Багато острівних держав зберігають тісні економічні й політичні зв'язки зі своїми колишніми метрополіями. Найпівнічнішою територією Океанії є Гавайські острови (штат США), а найпівденнішою – острови Кемпбелл, які належать Новій Зеландії та розташовані в субантарктичних широтах. Серед усіх країн регіону лише Тонга є монархією. Колишні британські колонії визнають короля Великої Британії своїм верховним сюзереном, тоді як більшість інших країн Океанії має республіканську форму правління. На прапорах окремих держав збереглося зображення британського прапора, що символізує історичну приналежність до Співдружності націй (мал. 45.1). Переважна більшість країн Океанії є унітарними республіками, проте в регіоні є й автономні території, наприклад Бугенвіль у складі Папуа-Нової Гвінеї.

Мал. 45.1. Країни регіону Австралії та Океанії у складі Співдружності націй

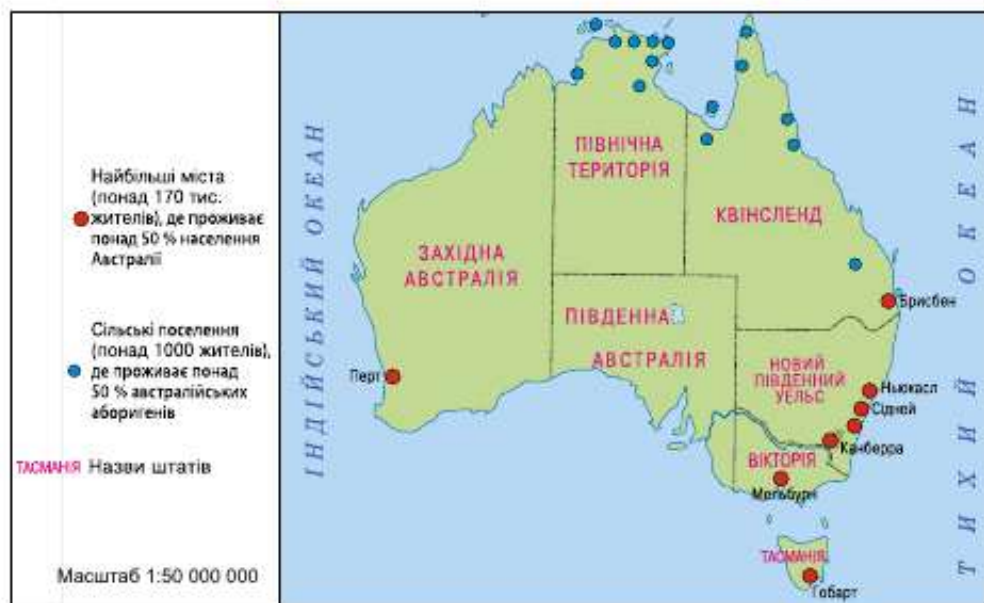

Оберіть у групі одну з країн, поданих на мал. 45.1, та позначте її на контурній карті світу. Зазначте, коли вона була у складі британських володінь і коли здобула незалежність або сучасний міжнародний правовий статус.

Відкриваємо для себе світ. 2025 р. Нова Каледонія отримала статус «держави» із статусом самовизначення у складі Франції.

Це змінить Україну. 2025 р. Україна встановила дипломатичні відносини з Папуа-Новою Гвінеєю.

2. Чому немає великих міст в Океанії. У цьому регіоні світу немає дуже великих (за людністю) міст. Характерною особливістю Австралії

Мал. 45.2. Розселення населення в Австралії станом на 01.01.2025 р.

та Нової Зеландії є зосередження більшості населення у приморських регіонах. Внутрішні території Австралії мають напівпустельний і пустельний характер, тому є несприятливими для проживання людей (*аутбеки*) (мал. 45.2).

На замітку. *Аутбеки* – великі практично ненаселені, посушливі внутрішні райони Австралії.

Аборигени – корінні жителі країни чи території, які проживали там споконвіку, задовго до появи прибулих поселенців.

Подібна ситуація спостерігається і в Новій Зеландії, де гірські райони, укриті лісами та болотами, також малопридатні для розселення. Тому, за винятком окремих осередків добувної промисловості, населення цих територій незначне.

Для країн Океанії існує закономірність: що менший за площею острів, то більша густина населення. Наприклад, у державі Тонга густина населення становить приблизно 142 особи на 1 км², тоді як у Папуа-Новій Гвінеї – лише близько 11 осіб на 1 км². Залежно від історії заселення островів, в Океанії сформувалися три великі регіони: Меланезія, Мікронезія та Полінезія (див. *форзац*). Саме тут розташоване єдине в регіоні за кількістю постійного населення володіння Великої Британії – острови Піткерн, де в 2024 р. проживало лише 35 осіб.

Відкривасмо для себе світ. У регіоні Океанії розташована держава Кірибаті, яка є єдиною країною світу, що лежить одночасно в усіх чотирьох півкулях Землі. Її острови розкидані по обидва боки від екватора та 180-го меридіана, тому територія країни простягається і в Північній, і в Південній, і в Західній, і в Східній півкулях. Через таке розташування Кірибаті однією з перших у світі зустрічає новий календарний день.

3. У чому особлива уразливість природи Океанії. Природні умови та ресурси Океанії дуже різноманітні. Тривала ізоляція від інших частин світу призвела до великої кількості *ендемичних видів рослин і тварин*.

На замітку. *Ендеміки* – види рослин або тварин, які знаходяться виключно на обмеженій географічній території (острів, гірський хребет, озеро) та не трапляються в природних умовах більше ніде на Землі.

В Океанії вирізняють дві основні групи островів: вулканічні та коралові. Вулканічні острови мають горбисту або гірську поверхню й густо вкриті лісами, тоді як коралові – низькі, рівнинні, з рослинністю з пальм і чагарників.

Австралія істотно відрізняється від інших частин Океанії, адже займає цілий континент. Тут переважають посушливі кліматичні умови, а природні ресурси дуже багаті. Нова Зеландія, навпаки, має вологий помірний клімат і переважно гірський рельєф. Її територія вкрита густими лісами та родючими луками, де розводять численні отари овець. Природа Океанії дуже уразлива до впливу завезених людиною видів тварин і рослин. Відомим прикладом є швидке розмноження диких кролів в Австралії та Новій Зеландії. Ці тварини завдають значної шкоди пасовищам: десять кролів поїдають стільки трави, скільки одна доросла вівця. У цих країнах овець навіть більше, ніж людей (мал. 45.3).

Мал. 45.3. Співвідношення населення і поголів'я овець в Австралії та Новій Зеландії, 2024 р.

1859 р. до Австралії було завезено 24 свійських кролів (12 самців та 12 самок). Метою було їх розведення. 2024 р. кількість здичавілих кролів на континенті досягла приблизно 281 мільйона особин, а збитки для сільського господарства оцінювалися у 197 млн дол. Австралії. Поясніть, чому вони загрожують вівчарству. Які чинники зумовили такий бурхливий розвиток поголів'я кролів?

Велике значення для розвитку регіону мають біологічні ресурси Тихого океану. Виловлюють рибу, молюсків, збирають водорості, вирощують перлини та корали, з яких виготовляють ювелірні та декоративні вироби. Частину морських ресурсів видобувають компанії з інших країн, сплачуючи країнам Океанії кошти за використання їхніх природних багатств.

В Австралії та Новій Зеландії є значні поклади різних руд і кам'яного вугілля, що сприяє розвитку потужної добувної промисловості. Проте для більшості країн Океанії основою економіки залишається сільське господарство.

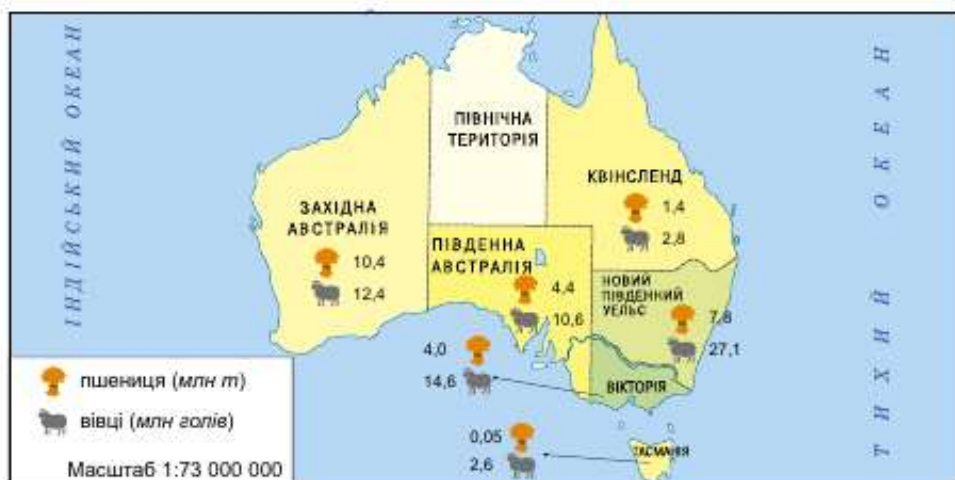
4. Які види економічної діяльності характерні для Австралії та Нової Зеландії. Австралія і Нова Зеландія – найбільші за людністю й найрозвиненіші країни цього макрорегіону світу. Основу їх господарського розвитку становить потужний первинний сектор економіки, де виокремлюється високопродуктивне сільське господарство і добре розвинута добувна промисловість. Більшість інших країн Океанії належать до тих, що розвиваються. Для них характерне переважання сільського господарства, рибальства та рибництва. Лише окремі країни мають розвинуту добувну промисловість – наприклад, видобуток нікелевих руд на о. Нова Каледонія (мал. 45.6). Важливими також є обслуговування авіаційних маршрутів (острів Гуам) та міжнародний туризм (Французька Полінезія).

Сільське господарство країн Океанії має два напрямки: експортно-орієнтоване виробництво, яке має моноспеціалізацію на вирощуванні товарної продукції для продажу за кордон, і традиційне господарство, спрямоване на забезпечення місцевих жителів продуктами харчування.

Велике значення має експорт *копри* та кокосової олії з Океанії. Провідною країною за експортом сільськогосподарської продукції є Австралія, яка 2024 р. поставила за кордон 72 % всієї товарної продукції, зокрема 62,5 млн тонн зерна. Вона також є великим експортером цукру, сиру та вовни.

На замітку. *Копра* – висушені волокна горіха кокосової пальми.

Австралія і Нова Зеландія є світовими лідерами з розведення овець та виробництва вовни. Проте поголів'я овець розміщено нерівномірно (мал. 45.4). Австралія виробляє 70 % вовни у світі. У Новій Зеландії

Мал. 45.4. Розміщення провідних підвидів сільського господарства в Австралії за штатами, 2024 р.

також дуже розвинуте молочне тваринництво. Країна виробляє майже 21 млрд літрів молока на рік (майже 3 % світового виробництва молока), з якого 95 % експортують до більше ніж 130 країн світу.

Оберіть по одному зі штатів Австралії (мал. 45.4) і поясніть за допомогою інтернет-джерел, які чинники зумовили нерівномірне розміщення поголів'я мериносових овець у цій країні.

На замітку. *Мериноси* – породи овець із довгою шерстю, з якої виробляють вовну для прядіння.

Велике значення має використання природних багатств країн Океанії. Лідером за вартістю добутої мінеральної сировини та її експортом є Австралія (мал. 45.5). Ця країна сформувала великі регулярні «мінеральні мости» між своїми головними центрами добувної промисловості та портово-промисловими комплексами Китаю, Японії, Південної Кореї, де мінеральну сировину перетворюють у напівфабрикати, необхідні для промислового розвитку. Натомість у самій Австралії первинне перероблення мінеральної сировини майже не розвинуто. Виняток становить розвиток теплової енергетики на базі місцевого великого видобутку кам'яного вугілля. Також розвинута добувна промисловість в окремих країнах Океанії, де зосереджені великі поклади металевих

Мал. 45.5. Країни-лідери у виробництві літєвого концентрату, % від ваги, 2024 р.

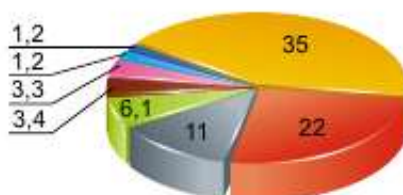

Мал. 45.6. Центри видобування нікелевої руди та нікелеплавильні заводи з її первинного обробітку в Новій Каледонії (Франція), 2024 р.

руд світового значення (мал. 45.5). Для таких країн саме добувна промисловість є основою їхнього експорту (мал. 45.7). Більшість добувних підприємств контролюють великі ТНК, які організували глобальні транспортно-логістичні ланцюги від країн Океанії до індустріальних країн світу.

Продукція

Золото	Кавові зерна
Мідна руда і концентрат	Очищена нафта
Сира нафта	Копра
Сира пальмова олія	Консерви риби

Мал. 45.7. Значення в експорті товарів Папуа-Нової Гвінеї, % від вартості, 2024 р.

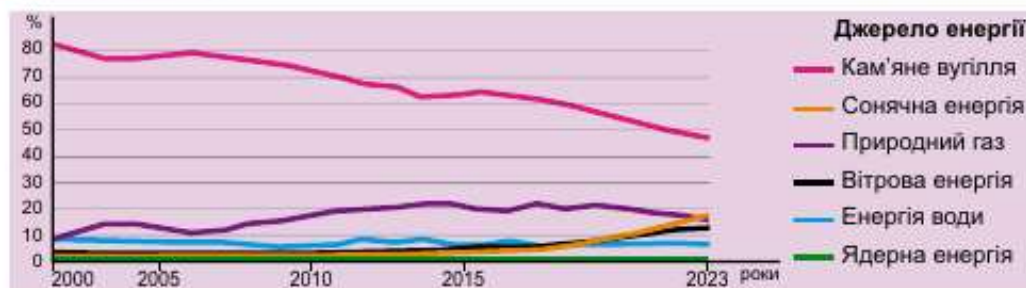
Переважає більшість мінеральної сировини, яку добувають у країнах Океанії, експортують спеціально прокладеними автомобільними дорогами чи залізницями. Видобуток корисних копалин призводить до забруднення значних територій. Наприклад, у Науру до 2003 р. видобували фосфорити і наразі територія колишніх кар'єрів є непридатною для життя, що спричинило економічну кризу в цій країні та значні забруднення її території.

Відкриваємо для себе світ. У надрах Нової Каледонії зосереджені найбільші у світі промислові поклади нікелевих руд.

Нині більшу частину мінеральної сировини з країн Океанії постачають до Китаю. Китайські компанії є лідерами в інвестиціях у розвиток експортоорієнтованих видів промисловості в цьому регіоні. Наприклад, державна «Металургійна корпорація Китаю» з 2012 р. видобуває нікелеві руди в родовищі Раму (Папуа-Нова Гвінея) для їхнього експорту у Китай. Це найдорожчий китайський проєкт в Океанії – його вартість становить 2,1 млрд дол. США.

5. Які особливості вторинного сектору економіки країн Океанії в умовах обмежених ресурсів. За винятком Австралії та Нової Зеландії решта країн Океанії мають недостатні власні паливно-енергетичні ресурси. Тому більшість підприємств енергетики є невеликими і працює на імпортній нафті чи скрапленому газі. Лише в Австралії та Новій Зеландії діють великі ТЕС і ТЕЦ на кам'яному вугіллі та збудовано ГЕС на гірських річках. Також у Новій Зеландії набули поширення малі (за потужністю) гідротермальні електростанції. В Австралії функціонує єдина в цьому регіоні АЕС (мал. 45.8). В окремих країнах Океанії використовують відходи копри для виробництва електричного струму. Незначні обсяги виробництва електричного струму не дозволяють мати великі промислові підприємства.

Переважає розвинута харчова промисловість, яка частково експортує свою продукцію, особливо молочну і сироробну. Великі обсяги охолодженого м'яса постачає Нова Зеландія, в якій сформовано значні регіональні агропромислові комплекси на базі молочного скотарства.

Мал. 45.8. Виробництво електричного струму за джерелами енергії в Австралії, %, 2000–2023 рр.

Більшість підприємств належать асоціаціям і кооперативам місцевих фермерів. Нова Зеландія 2024 р. постачала 59,9 % всього імпортного твердого сиру до Китаю. Через те, що національні ринки країн Океанії невеликі, вони не можуть споживати багато вироблених товарів. Тому більшість виробництв орієнтована на експорт. Це зумовлює моноспеціалізацію більшості країн Океанії та їхню залежність від зовнішніх ринків збуту. Також в окремих країнах Океанії суттєвого розвитку набула рибоконсервна промисловість, орієнтована на експорт. Машинобудування, за винятком Австралії, розвинуто слабо і переважно представлено ремонтними підприємствами і майстернями. В Австралії діють заводи з виробництва автомобілів, побутової техніки, морських суден. Вони є філіями ТНК.

6. У чому особливості розвитку сфери послуг в Океанії. Більшість країн Океанії розташовані на значній відстані від основних світових транспортно-логістичних шляхів, що зумовлює їхню відносну ізоляваність від решти світу. Тому особливо важливе значення для регіону має морський транспорт, яким здійснюють перевезення не лише більшості вантажів, а й пасажирів між окремими островами та з іншими країнами. Велике значення має також авіаційний транспорт, який забезпечує міжнародні сполучення, передусім туристичні. Туризм активно розвивається в тих острівних країнах, що розташовані на перехресті міжнародних авіамаршрутів. Високого рівня розвитку досягла пасажирська авіація в Австралії, де діють численні внутрішні рейси. Пасажирські залізничні маршрути існують лише в Австралії та Новій Зеландії. Вони використовуються переважно для обслуговування туристів і мають рекреаційне значення. В Австралії розвинутий як міжнародний, так і внутрішній туризм.

Окремі країни Океанії прагнуть залучати додаткові фінансові ресурси, створюючи офшорні зони (наприклад, Маршаллові Острови). Окремі держави регіону змогли скористатися перевагами глобалізації, розвиваючи туризм, транспорт та фінансові послуги. Зокрема, Тувалу продало свій домен у мережі «Інтернет».tv телевізійним компаніям зі США, а Гуам (США) спеціалізується на обслуговуванні міжнародних магістральних авіарейсів.

Глобальні зміни клімату і пандемії суттєво впливають на розвиток туризму в Океанії. Для регіону великою загрозою є підняття рівня

Світового океану та тайфуни, які становлять небезпеку для низовинних коралових островів, де проживає більшість населення.

Країни Океанії (за винятком Австралії та Нової Зеландії) мають високий рівень залежності від імпорту. Вони змушені завозити не лише промислові товари, а й харчові продукти. Завезення імпортованих заморожених виробів і напівфабрикатів спричинило проблему ожиріння серед місцевого населення. Традиційне сільське господарство в багатьох країнах є малоефективним і не може повністю забезпечувати потреби жителів. Водночас велике товарне виробництво сільськогосподарської продукції здебільшого орієнтоване на продаж за кордон.

Україна підтримує активні зовнішньоекономічні зв'язки лише з Австралією. Основу імпорту становить енергетичне кам'яне вугілля, яке використовується для роботи українських ТЕС і ТЕЦ. До початку широкомасштабних бойових дій з Росією в Україні також розвивався виїзний туризм до країн Океанії, зокрема до Французької Полінезії. Проте значна віддаленість регіону зумовлює поки що невисокий рівень економічних відносин між Україною та країнами Океанії.

Коротко про головне

У країнах Океанії добре розвинутий первинний сектор економіки. В інші країни постачають окремі види продовольства та мінеральної сировини, переважно до Китаю. Велике значення мають наявні природні умови і ресурси. Це зумовило моноспеціалізацію більшості із цих країн на кількох видах товарного експорту. Глобальні зміни клімату суттєво впливають на сільське господарство країн макрорегіону. Україна має незначні відносини з країнами Океанії.

Перевіряємо себе

1. Назвіть характерні риси національних економік країн Океанії.
2. Поясніть, чому експорт має велике значення в економіці Австралії.
3. Чому Нова Зеландія спеціалізується на виробництві на експорт твердого сиру?
4. У чому особливість сільського господарства низовинних коралових островів?
5. Поміркуйте, чому Папуа-Нова Гвінея спеціалізується на видобуванні природного газу.
6. У 2025 р. між Австралією та Науру було укладено нову угоду про відновлення роботи центру для прийому нелегальних мігрантів, які намагалися дістатися Австралії. Згідно з домовленостями, Науру отримає 1,4 млрд дол. США за облаштування та утримання цього центру протягом наступних 30 років.
До якого виду послуг належить діяльність такого центру? Розрахуйте, скільки коштів припадає на кожного жителя Науру на рік із суми, яку Австралія виплачуватиме 30 років? Які переваги і недоліки існування такого центру для місцевих жителів?

Моя територіальна громада. Яким чином глобальні зміни клімату зумовили зміни в розвитку вашої територіальної громади? Як адаптується населення до екстремальних природних явищ?

I. Що? Де? Коли? Як?

1. Що визначає належність країни до певного типу за рівнем економічного розвитку (розвинена або така, що розвивається)?
2. Де розташовані основні промислові та аграрні регіони світу та які природні умови вплинули на їх формування?
3. Коли відбулися головні етапи формування ЄС?
4. Як підняття рівня води у Світовому океані впливає на розвиток країн Океанії?

II. Класифікуємо, порівнюємо

5. Як можна класифікувати країни Америки за рівнем розвитку економіки (розвинені, ті, що розвиваються, найменш розвинені)?
6. Порівняйте рівень урбанізації та якість життя населення в Західній Європі та Південній Азії. Поясніть, які чинники їх зумовлюють.

III. Моделюємо, визначаємо

7. Створіть модель «ідеальної африканської держави», у якій розвиваються і промисловість, і освіта, і туризм. Опишіть головні складові цієї моделі.
8. Найвища частка зайнятих у третинному секторі – у Сан-Томе і Принсіпі – 100 %, проте ця країна є однією з країн, що розвиваються. Чому висока частка зайнятих у третинному секторі не є показником високого рівня розвитку країни?

IV. Пояснюємо

9. Поясніть, чому більшість африканських країн зорієнтувала свій експорт на Китай.

V. Працюємо з картою

10. Знайдіть на карті «Густота населення світу» регіони з найвищою і найнижчою густотою населення. Поясніть, які природні та економічні чинники зумовили таке розміщення людей на планеті.

VI. Прогнозуємо, аргументуємо

11. Спрогнозуйте, як вплине зміна клімату на економіку країн півночі Африки.
12. Доведіть або спростуйте твердження: «Європа – це частина світу, у якій усі країни мають високий рівень економічного розвитку».

VII. Створюємо, розробляємо

13. Створіть мініпроект: «Основні види економічної діяльності, що формують ВВП країн Південної Америки».
14. Запропонуйте приклади дій уряду однієї з країн Океанії, які допоможуть їй збільшити доходи від туризму, не завдаючи шкоди природному середовищу.
15. Запропонуйте, де в Україні можна створити спільне українсько-індійське підприємство з виготовлення лабораторних діамантів, та поясніть, які чинники в його розміщенні є визначальними.

- А**
 Аборигени – 275
 Аквакультура – 247
 Агрохолдинг – 91
 Аутбеки – 275
 Аутсорсинг – 214
- Б**
 Багатоукладність – 256
 Барель – 99
 Безробітні – 60
 Бебі-бум – 248
 Біженці – 20
 Біологічно активна добавка (БАД) – 139
 Бореальний ліс – 97
- В**
 Валовий внутрішній продукт (ВВП) – 65
 Валовий національний дохід – 79
 Вантажообіг – 180
 Взуттєва промисловість – 158
 Вікунья – 238
 Внутрішній туризм – 192
 Внутрішньо переміщені особи – 20
 «Втеча мізків» – 57
- Г**
 Генеретик – 138
 Геополітика – 223
 Геосхема ООН – 222
 Географія населення – 11
 Глобалізація – 74
 Густота населення – 33
- Д**
 Давальницька сировина – 164
 Датацентри – 216
 Демографічна політика – 18
 Демографічний перехід – 16
 Демографічне старіння населення – 28
 Демографія – 17
 Депопуляція – 16
 Діаспора – 50
- Е**
 Економічна інтеграція – 76
 Економічно активне населення – 60
 Електростанція – 106
- Ендеміки – 276
 Енергоефективність – 115
 Етнос – 48
- З**
 Залізородні котуни – 127
 «Зелена» економіка – 266
- І**
 Індекс людського розвитку (ІЛР) – 80
 Індустріальний парк – 204
 Інсоляція – 115
 Інтеграція – 262
 Інтернет-банкінг – 208
- К**
 Канадська тихоокеанська залізниця – 232
 Карті суспільних явищ і процесів – 7
 Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД) – 64
 Кластер – 163
 Коворкінг – 218
 Колоніалізм – 253
 Кольорова металургія – 120
 Концерн – 163
 Конфесія – 53
 Концентрат – 132
 Кооперування – 146
 Копра – 277
 Країна-кандидат – 272
 Країна-офшор – 212
 Круїзний туризм – 194
- Л**
 Легка промисловість – 152
 Ліцензія – 201
- М**
 Магістральний транспорт – 185
 Машинобудування – 143
 Мериноси – 278
 Міграційна політика – 25
 Міжнародний валютний фонд (МВФ) – 211
 Міжнародна спеціалізація – 71
 Міжнародний поділ праці (МПП) – 69
 Міжнародний туризм – 192

Міграції населення – 19
Міжконфесійний конфлікт – 54
Міська агломерація – 37
Моноспеціалізація – 258

Н

Національна економіка – 64
Національні меншини – 50
Наука – 200
Неткані матеріали – 152

О

Оборонно-промисловий комплекс – 149

П

Панамериканське шосе – 239
Пасажирообіг – 180
Патент – 200
Постадійне виробництво – 125
Природний рух населення – 14
Продовольча безпека – 89
Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) – 245
Псевдоурбанізація (хибна урбанізація) – 43

Р

Релігія – 52
Рідкісноземельні метали – 124
Робоча сила – 55
Рурбанізація – 37

С

Сальдо міграції – 21
Сальдо торговельного балансу – 186
Світова економіка – 76
Світовий банк – 211
Світове місто – 32
Сільське господарство – 83
Статеві-вікова піраміда – 26

Субурбанізація – 37
Суспільна географія – 4

Т

Текстильна промисловість – 154
Технопарк – 202
Товарна продукція – 84
Торгівля – 186
Трансамазонська магістраль – 239
Транспорт – 178
Транспортна система – 179
Транспортний вузол – 179
Транспортний коридор – 182
Транспортний хаб – 179
Транснаціональна корпорація (ТНК) – 65
Трудові ресурси – 55
Туризм – 192
Туристичний район – 197

У

Урбанізація – 41

Ф

Фізична особа-підприємець (ФОП) – 160
Фінансові послуги – 207
Фрилансер – 218

Х

Харчова промисловість – 166
Хімічна промисловість – 134

Ч

Чеболь – 251
Чорна металургія – 120

Ш

Швейна промисловість – 156
«Швидка мода» – 156

Шановні дев'ятикласники та дев'ятикласниці!	3
---	---

ВСТУП

§ 1. Що вивчає суспільна географія	4
§ 2. Як на картах позначають суспільні явища та процеси	7

Розділ I. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

Тема 1. Особливості демографічних процесів сучасного світу

§ 3. Чому кількість населення постійно змінюється	11
§ 4. Яка роль міграцій у світі	19
§ 5. Що таке статеві-віковий склад населення та які його просторові відмінності	26

Тема 2. Розселення

§ 6. У яких типах поселень живуть люди	31
§ 7. Чому відрізняються темпи й рівні урбанізації в різних країнах	41

Тема 3. Етнічний, релігійний склад

§ 8. Яким є етнічний та релігійний склад населення	48
--	----

Тема 4. Трудові ресурси

§ 9. Як впливають кількість та якість трудових ресурсів на розвиток господарства	55
--	----

Розділ II. НАЦІОНАЛЬНА ТА СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Тема 1. Економіка

§ 10. Яка структура національної економіки України	64
§ 11. Міжнародний поділ праці: суть і фактори розвитку	69
§ 12. Глобалізація: як вона впливає на формування світової економіки	74
§ 13. Які критерії використовують для класифікації країн світу	79

Тема 2. Просторова організація виробництва первинного сектору економіки

§ 14. Чому сільське господарство є важливим сектором економіки	83
§ 15. Сучасне сільське господарство України: можливості та проблеми розвитку	91
§ 16. Навіщо видобувають мінеральні ресурси	98

Тема 3. Просторова організація виробництва вторинного сектору економіки

§ 17. Що таке електроенергетика. Які є типи електростанцій	105
§ 18. Як працює електроенергетика у світі й в Україні	113
§ 19. Чому металургійне виробництво є основою промисловості	120

§ 20. Які сучасні особливості виробництва чорних і кольорових металів в Україні	129
§ 21. Хімічна промисловість світу: особливості, проблеми і перспективи розвитку	134
§ 22. Які особливості розвитку хімічної промисловості	139
§ 23. Як здійснюється виробництво машин та устаткування	143
§ 24. Як організовано машинобудівні виробництва в Україні.	149
§ 25. Які особливості розвитку легкої промисловості світу	152
§ 26. Які тенденції розвитку легкої промисловості України	160
§ 27. Які основні тенденції розвитку харчової промисловості у світі й Україні	166
§ 28. Промисловість мого району / громади	174

Тема 4. Просторова організація виробництв третинного сектору економіки

§ 29. Як організовано транспортну систему	178
§ 30. Які особливості транспортної системи України	182
§ 31. Як організована та працює торгівля	186
§ 32. Чому туризм є важливим видом економічної діяльності	192
§ 33. Яка роль науки в розвитку економіки країни та суспільства	200
§ 34. Що таке фінансові послуги та яка їх роль у світовій економіці	207
§ 35. Чому комп'ютерне програмування є видом економічної діяльності	214

Розділ III. РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ

Тема 1. Регіони світу

§ 36. З якою метою виокремлюють регіони і субрегіони світу.....	222
---	-----

Тема 2. Америка

§ 37. Які особливості структури національних економік країн Північної Америки	226
§ 38. Які особливості структури національних економік країн Латинської Америки	234

Тема 3. Азія

§ 39. Які сучасні особливості соціально-економічного розвитку субрегіонів та країн Азії.....	241
§ 40. Які сучасні особливості Японії та Південної Кореї	247

Тема 4. Африка

§ 41. Які сучасні особливості національних економік країн Африки	253
--	-----

Тема 5. Європа

§ 42. Які географічні особливості регіону Європи.....	260
§ 43. Які особливості сучасного економічного розвитку регіону Європи...	266
§ 44. Якою є співпраця України з країнами Європейського Союзу	272

Тема 6. Австралія і Океанія

§ 45. Які сучасні особливості національних економік Австралії та країн Океанії.....	274
---	-----

Навчальне видання

ГІЛЬБЕРГ Тетяна Георгіївна
ДОВГАНЬ Андрій Іванович
САВЧУК Іван Григорович

ГЕОГРАФІЯ

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор Наталія Сергєєва
Обкладинка Олександра Павленка
Макет, художнє оформлення, комп'ютерна обробка ілюстрацій
Василя Марущинця
Комп'ютерна верстка *Людмили Ємець*
Коректор *Олена Симонова*

У підручнику використано малюнки та фото з відкритих джерел інтернету:
vecteezy.com, depositphotos.com як ілюстрації у виданні навчального характеру
відповідно до законодавства України про авторське право і суміжні права.

Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 23,4. Обл.-вид. арк. 19,76.
Тираж 147 473 пр. Вид. № 0119. Зам. 26-04-1009.

ТОВ «Генеза»,
вул. Генерала Алмазова, б. 18/7 (літ. В), офіс 404, м. Київ, 01133, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 7692 від 24.10.2022.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ»,
вул. Максиміліанівська, 17, м. Харків, 61024, Україна.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.

РЕГІОНИ СВІТУ ЗА ГЕОСХЕМОЮ ООН

